

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2022 46(2)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

İlker Akcasoy

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Emel Memiş Parmaksız

Editör Yardımcıları

Aslı Yılmaz Uçar- Gülçin Özge Tan- Nuray Şahin

Alan Editörleri

Aslı Yılmaz Uçar- Dinçer Demirkent- Ünsal Doğan Başkır

Teknik Editörler

Cem Akın- Erkan Muniroğlu

Yazı İşleri Müdürü

İlker Akcasoy

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederigi.info e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Erkan Muniroğlu

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın- Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Düzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

14 Haziran 2022

Yaz 2022 46(2)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŐMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF Emekli)
Sina Akőin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF Emekli)
Kerem Altıparmak (İnsan Hakları Okulu)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletişim
Fakültesi)
Ahmet Murat Aytaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakültesi)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ İLEF Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi, SBMYO,
Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF Emekli)
Bülent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF Emekli)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaőođlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haşim Köse (AÜ SBF Emekli)
Bilsay Kuruç (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF Emekli)
Şebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi İİBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)

Şennur Özdemir (AÜ SBF Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gülay Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzel (AÜ SBF Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi, Bölge
Çalışmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Ali Somel (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Alper Yağcı (Boğaziçi Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaş Üniversitesi)
Boran Ali Mercan (Ankara Üniversitesi)
Cem Akın (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Çağrı Kaderoğlu Bulut (Ankara Üniversitesi)
Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Dinçer Demirkent (İnsan Hakları Okulu)
Ece Kocabaçak (The Open University)
Emel Memiş (Ankara Üniversitesi)
Erdem Çolak (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Esra Sarıoğlu (Max Planck Institute)

Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)
Funda Hülagü (Margburg Philipps Universität)
Hasan Hüseyin Aksoy (Ankara Üniversitesi)
Meltem Kayıran (Ankara Üniversitesi)
Pınar Dönmez (De Montfort University)
Recep Aydın (Hitit Üniversitesi)
Selman Saç (Dumlupınar Üniversitesi)
Ünsal Doğan Başkır (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Vedat Ulvi Aslan (Ankara Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State University)

İçindekiler

Yeni Sayıda... - 370

Makale

**Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor?
İstanbul'da Yurttaş Tavrı Üzerine Bir Anket Çalışmasının
Söyledikleri- 372**

Mert Arslanalp - T. Deniz Erkmen

**İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki
Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin
Karşılaştırılması- 407**

Nursen Aydın - Erdal Dağtaş

**Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaştırma-
ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair
Değerlendirmeler- 449**

Özlem Erkmen

**Bürokratik Elitlerin Siyasal Mücadele Aracı Olarak Anayasa'nın Dili
(1945-1952)- 477**

Meltem Salimoğlu

Yaşam Boyu Öğrenme Söyleminin Ekonomi Politikası- 505

Kadriye Gül Yücel

**Irak Bir Çocukluk ve Madun Bir Tarihsellik Olarak "Babamın Tüfeği"-
536**

Haktan Kalır

**İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir
Değerlendirme- 571**

Erol Subaşı

Tartışma

Eleştirilere Cevap ve Tartışmaya Katkı- 603

Ahmet Şimşek - Can Tankut Esmen

Yorum

Kriz Ortamı ve Toplumsal Bunalım- 612

Korkut Boratav

Kitap İncelemesi

Toplumun Siyaseti- 619

Elif Yılmaz

In Memoriam

**Rona Aybay İçin: “Sonradan Olma” Bir Mülkiyeli, Sevgi Dolu,
Alçakgönüllü ve Vefalı Bir Yaşam Öğretmeni- 627**

Demirhan Burak Çelik

Çağrı Metinleri- 638

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları- 642

Yeni Sayıda...

Sevgili okurlar,

Başlarken, 2022 yılı 2. sayımıza yazılarıyla ve görüşleriyle katkı sağlayan yazarlara, hakemlere ve yayının hazırlanma sürecinde bizleri destekleyen tüm yayın kurulu üyelerine teşekkürlerimizi sunarız. Bu sayı, ne yazık ki mevcut ekonomik krizin derinleştiği ve halkın protesto hakkı ve eylemlerine ilişkin siyasilerin hasmane söylemlerinin yükseldiği günlerde sizlerle buluşuyor. Yeni sayımız tam da bu noktadan başlıyor ve sunulan ilk makalede, Mert Arslanalp ve T. Deniz Erkmen, halkın protesto hakkı ve protesto yasaklarının kamuoyu tarafından algılanma biçimini ele alıyor. 2020 yılında İstanbul'da gerçekleştirdikleri anket sonuçlarına göre, katılımcılar, protesto hakkının önemli olduğunu ancak buna rağmen protestoların farklı sebeplerle kısıtlanmasını desteklediklerini belirtmekte. Araştırma, protestocuların kimliği ve görüşmecilerin siyasal aidiyetlerine göre protesto yasaklarına dair yönelimlerinin farklılaştığını gösteriyor. Araştırma bulguları - kadın hakları ve kadınlara yönelik şiddet, cinsel yönelim, Onur Yürüyüşü, çoklu baro sistemi ve milletvekilliliklerinin düşürülmesine ilişkin protestoların yasaklanmasına karşı tutumlara ilişkin ilginç tespitlerde bulunuyor.

Nursel Aydın ve Erdal Dağtaş, makalelerinde karşılaştırmalı bir analizle Türk Hava Yolları Grevi ve Cerattepe Direnişi örneklerinin medyada yansıma biçimini inceliyor ve bu yolla işçi sınıfı mücadelelerinin sona erdiği savını ortaya koyan post-modern görüşleri medya aracılığıyla sorguluyor. İzleyen makalede ise Özlem Erkmen farklı bir temada muhabirlerin görüşlerine başvuruyor. Avrupalılaşıma sürecinde medyanın etkin rolünü öne süren görüşleri sorgulayan yazıda, dokuz Brüksel muhabiriyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin bulgularına yer veriliyor. Araştırma, medyada bütünlüklü bir Avrupalılık kavramının eksikliğine dikkat çekerek medyanın bu yöndeki görüşlerin aksine Avrupalılaşmaya katkısının sınırlı olduğuna vurgu yapıyor.

Meltem Salimoğlu, "Bürokratik Elitlerin Siyasal Mücadele Aracı Olarak Anayasa'nın Dili (1945-1952)" başlıklı makalesinde, 1945 ve 1952 Anayasa değişikliklerini, her iki dönemin iktidarlarının siyasal-ideolojik faaliyetleri kapsamında ve her iki dönemde dünya ve Türkiye'deki somut koşulları göz önünde tutarak analiz ediyor. İki değişikliği ortaklaştıran özgünlüğün, içeriğin aksine yalnızca metinde kullanılan Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerinin değiştirilmesiyle kısıtlı olmasının ardında bürokratik elitlerin siyasal mücadelesi bulunduğu vurgusu ise yazının en can alıcı kısmını oluşturuyor.

İzleyen makalede, Kadriye Gül Yücel, yaşam boyu eğitim ve öğrenme süreci

kavramlarının, eğitimin piyasa ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik araca dönüştürülmesini sorguluyor. Ayrıca yaşam boyu eğitimin mevcut ekonomik eşitsizlikleri derinleştirici ve sermaye hegemonyasını pekiştirici etkisini vurgulayarak felsefi bir eleştiri sunuyor.

Sayıdaki altıncı makalede Haktan Kalır, Hiner Saleem'in *Babamın Tüfeği* adlı eserinden yola çıkarak Irak'ta Kürt oluşa ilişkin değerlendirmeler sunuyor. Makale, Irak'taki ulus devlet oluşturma sürecini, Kürtlerin ötekileştirilmesi üzerindeki etkisini, eser üzerine bir maduniyet okuması yaparak ortaya koyuyor. Erol Subaşı ise çalışmasında, İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatının analizine dair tezlerinin genel bir eleştirisini sunuyor. Araştırma, Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma* eserinde yer alan tespitlerin kuramsal ve kavramsal eleştirisinden yola çıkarak; yazarın süreklilik tezini benimsemesini ve kapitalizmi tek gelişim modeli olarak öngörmesini sorguluyor. Araştırma makalelerinin yanı sıra derginin sonunda yer alan tartışma makalesinde Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen, 2021 yılı Kış sayımızda yayımlanan, Ulvi Özdemir tarafından yazılmış olan eleştiri yazısına cevap vererek tartışmaya katkı sağlıyor.

Çok kısa bir süre önce kaybettiğimiz, Türkiye'de insan haklarına yaşamını adanmış, Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi Başkanlığı görevini üstlenmiş, İnsan Hakları Derneği kurucusu, Mülkiye'de ve ODTÜ'de öğretim üyeliği yapmış olan çok değerli hocamız Prof. Dr. Rona Aybay'ı anma yazısını kaleme alarak sizlerle paylaşmamızı sağladığı için Demirhan Burak Çelik'e çok teşekkür ederiz. Ayrıca, geçtiğimiz Nisan ayında Mülkiyeliler Birliği'nde düzenlenen "Ekonomik Kriz Konferansı"na onur konuğu olarak bir video ile katılan sevgili hocamız Korkut Boratav'a; konferans video kaydının gözden geçirilerek hazırlanan konuşmasını sizlerle buluşturmamızı sağlayan, dergi Yayın Kurulu üyemiz Meltem Kayıran hocamıza katkılarından dolayı çok teşekkür ederiz.

Bitirirken, yayın kurulunda yer almayı kabul ederek aramıza katılan ve çalışma alanlarımızı zenginleştiren, Ali Somel, Alper Yağcı, Boran Ali Mercan, Çağrı Kaderoğlu Bulut, Cenk Saraçoğlu, Ece Kocacıbağcı, Erdem Çolak, Funda Hülügü, Hasan Hüseyin Aksoy, Pınar Dönmez, Selman Saç, Vedat Ulvi Aslan ve Yasemin Dildar'a iş yükümüzü hızla paylaştıkları ve bizleri destekledikleri için teşekkürlerimizi sunarız. Sevgili hocalarımız hoş geldiniz! Yeni sayıda görüşmek dileğiyle...

Editörler ve Yayın Kurulu Adına

Emel Memiş, Nuray Şahin, Gülçin Özge Tan ve Aslı Yılmaz Uçar

Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri¹

Mert Arslanalp, Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0003-0451-866X

E-posta: mert.arslanalp@boun.edu.tr

T. Deniz Erkmen, Özyeğin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0002-6044-1364

E-posta: deniz.erkmen@ozyegin.edu.tr

Özet

Türkiye'de çeşitli gruplar tarafından organize edilen birçok protesto gerçekleşmekte olsa da protestolar idareciler tarafından farklı yollarla engellenmeye çalışılmaktadır. Protesto ve protesto baskılanması konusundaki literatür, farklı baskı yöntemlerinin protestoları sönmüleyebileceği gibi daha çok insanın protestolara katılmasını da sağlayabileceğini gösteriyor. Son dönemlerde yapılan çalışmalar, protestoların ve getirilen protesto engellerinin kamuoyu tarafından algılanma biçiminin söz konusu eylemlilik halinin hangi yöne doğru gideceğini belirlediğini vurguluyor. Bu makale, belirtilen vurgunun önemini göz önüne alarak 2020 yılında İstanbul'da gerçekleştirdiğimiz, 1003 kişilik örnekleme olan bir anketin sonuçlarını paylaşmayı amaçlamakta ve kamuoyunun protesto hakkını, protestoları ve protestolar karşısındaki engellemeleri nasıl algıladığını anlamaya çalışmaktadır. Bu anlama çabasına eşlik eden sorular şöyle özetlenebilir: Protestoların kabul görmüş siyasi katılım yöntemleri olarak görülmediği Türkiye'de, protestoların bastırılması halk arasında bir tepkiye yol açıyor mu? Bu tepkiler farklı protestolar için benzer mi yoksa protestoların içeriğinin ve kimler tarafından organize edildiğinin bu tepkilerle bir bağlantısı var mı? Kimlik ve siyasi aidiyete göre bu tepkiler farklılaşıyor mu?

Makale, bu soruları yanıtlayarak dünyada gelişmekte olan ve Türkiye'de gölgede kalan bir alana ampirik veri ile katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bulgularımız bugüne kadar olan çalışmaları destekler şekilde Türkiye'de bir siyasal katılım şekli olarak protestoların normalleşmediğini ve İstanbul'da yaşayan vatandaşların çoğunun protesto hakkının önemini kabul etmekle birlikte protestoların farklı sebeplerle kısıtlanmasını desteklediğini göstermektedir. Kamu otoritesinin protestoları kısıtlamak için kullandığı güvenlik, toplum sağlığı ve toplumsal hassasiyetler gibi gerekçeler halkın arasında bir karşılık bulmakta, protesto yasakları partiler-üstü bir şekilde kabul görmektedir. İstanbul

halkının çoğunluğu protestolara karşı baskıda bir artış olduğu izlenimi taşımamakta ve protesto hakkının hayata geçirilmesi konusunda herhangi bir kaygı taşımamaktadır. Öte yandan farklı grupların konuya bakışları arasında belirli ayrımlar olduğunun altını çizmek gerekir. Öncelikle protestoları kimin düzenlediği ve protestoların ne hakkında olduğu ile baskıların nasıl görüldüğü arasında bir bağlantı vardır. Parti kimliğine ve aidiyetine bağlı farkları göz ardı etmek mümkün olmamakla birlikte Kürt meselesi ve Kürt kimliği ya da LGBT hakları söz konusu olduğunda halkın protesto yasaklarını daha kolay kabullenebildiği gözlemlenmektedir. Buna karşılık kadın hakları, çevre meseleleri ya da sosyoekonomik konuları merkeze alan protesto eylemlerine partiler üstü bir sempati duyulduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Protesto, Protesto baskılama, Otoriterleşme, Kamuoyu, Türkiye.

How Do Citizens Evaluate Protest Rights and Protest Bans? Findings From a Survey on Citizen Attitudes in İstanbul

Abstract

Protests in Turkey have faced increasing and varied forms of repression within the last decade. Existing literature on protest repression demonstrates that while repression can quell protest mobilization, it can also lead to more people joining in the protests. In explaining these dynamics, newer studies on the repression-dissent nexus have pointed to the importance of public opinion of protest repression. In this article, using an original survey we conducted in İstanbul during 2020 with a sample population of 1003 people, we explore how the public in İstanbul perceives protests, the right to protest, and repression of protests. In Turkey where protests are not widely accepted as conventional forms of political participation, do the repression of protests cause reactions among the public? Are these reactions similar for different protests, or does the issue or the organizers of the protests matter? Do these reactions vary among the public according to their political identification?

Our results support existing findings on protest participation in Turkey and add new insights. First, in-line with existing research we see that protests as a form of political participation are not normalized in Turkey. While most citizens admit the importance of the right to protest, they also support its limitation for various reasons. The “emergency” justifications used by officials to limit the right to protest, such as public security and public health, as well as public sensibilities resonate with the public. Moreover, there is a great deal of cross-partisan acceptance and support when it comes to repression of protests via protest bans. Majority of İstanbul’s public does not seem to think that repression of protests has been increasing and in fact consider the protest rights to

be in a “good state”. Yet we also encounter significant variations in public opinion. The issue/organizers of protests matter; the public accepts protest bans more readily when it comes to the Kurdish and LGBT issues with important partisan differences and is more lenient towards protests when they involve women’s rights, environmental issues or socio-economic problems in ways that cut across partisan divides. That is, for Istanbul’s public, not all protests are created equal. We believe that this might play a role in the differential treatment of protests by authorities.

Keywords: Protests, Protest repression, Autocratization, Public opinion, Turkey.

Giriş

Türkiye’de uzun bir süredir devam etmekte olan otoriterleşme süreci siyasi ve sosyal hayatın birçok veçhesini değiştirmektedir (Esen ve Gümüştü, 2016; Sözen, 2020). Süregiden otoriterleşmenin dönüştürdüğü alanlardan birinin protesto ve sokak hareketleri olduğunu ve bu konuda diğer alanlara kıyasla daha az akademik çalışma bulunduğunu söylemek mümkün. Bugüne kadar protesto ve sokak hareketlerinin Türkiye’de olağan bir siyasal katılım şekli olarak kabul edildiğini iddia etmek zor olsa da özellikle Olağanüstü Hal (OHAL) dönemi ve sonrasında muhalif sokak hareketlerinin ciddi bir şekilde engellenmeye çalışıldığı ve protesto alanının kısıtlandığı görülüyor (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2021). Var olan araştırmalar bu kısıtlamaların sadece polis şiddetiyle değil, protesto yasakları ve idari cezalarla da uygulandığını gösteriyor (Arslanalp ve Erkmen, 2020a; 2020b). Bu tespitlerden hareketle bu makalede, Eylül-Kasım 2020’de İstanbul Ekonomi Araştırma şirketi aracılığıyla İstanbul’da gerçekleştirdiğimiz 1003 kişilik bir anketin sonuçlarını kullanarak İstanbul halkının genel olarak protesto ve protesto hakkını, özel olarak bu alanda artmakta olan kısıtlamaları nasıl algıladıklarını anlamaya çalışacağız. Nitekim özellikle muhalif olarak adlandırılabilir hareket ve protestoların ciddi baskı altında olduğu Türkiye’de bu baskıya karşı halkın ne gibi bir tepki verdiğine ya da bu yasakları nasıl algıladığına dair ampirik bilgimiz sınırlı kalmayı sürdürüyor. Oysa aşağıda altını çizdiğimiz üzere, halkın protestolara ve protesto kısıtlarına dair algı ve tutumlarının hem protesto mobilizasyonunun dinamiklerine hem de devletin pratikleri üzerine etkisi olabileceğini gözden kaçırmamak gerek.

Bu çalışmada genel hatlarıyla şu soruları yanıtlamaya odaklanıyoruz: Hem anayasada hem uluslararası insan hakları sözleşmelerinde temel bir hak olarak tanımlanan barışçıl protesto hakkı, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları tarafından nasıl algılanıyor? Protestoların kabul görmüş bir siyasal katılım yöntemi olarak görülmediği ve halk arasında yaygın olarak kullanılmadığı Türkiye’de protestoların bastırılması halk arasında bir tepkiye yol açıyor mu? Protestoların bastırılması ne zaman meşru görülüyor, ne zaman tepki

doğuruyor? Protestoların içeriğinin, kimler tarafından organize edildiğinin, ya da vatandaşların kimliklerinin bu tepkilerle bir ilişkisi var mı? Bu sorularla bağlantılı olarak Türkiye’de sıklıkla kullanılan protesto yasaklarının halk tarafından nasıl algılandığı da bu çalışmanın odaklarından birisidir. Polis şiddetinden farklı olarak, protestoları protesto gerçekleşmeden idari araçlar ile engellemeye çalışan ve Türkiye’de kullanım sıklığı otoriterleşme sürecinde artmış olan (Arslanalp ve Erkmen, 2020a) protesto yasakları halk tarafından sorunlu görülüyor mu ve bir tepkiye yol açıyor mu? Yasaklara karşı tepkiler protestonun içeriği veya kimler tarafından organize edildiğine göre değişiyor mu?

Araştırmayı Türkiye’nin “protesto başkenti” olarak nitelendirebileceğimiz İstanbul’daki Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarıyla gerçekleştirdik. Anketin sonuçlarını kullanarak aşağıda detaylandıracağımız ve betimsel ampirik veriyle destekleyeceğimiz üzere, İstanbul’da dahi protestoya katılım oranı çok düşük seviyede seyretmektedir. Protestoların yasaklanmasına ve kısıtlanmasına yönelik destek ise kimlikleri ve partizan kimlikleri aşan bir şekilde yüksek olmakla birlikte hangi protestoların sınırlandırılabilceğine dair tavır protestoyu yapanların kimliği ve anketi cevaplayanların siyasal aidiyeti ile bağlantı göstermektedir. Her ne kadar Türkiye’de en çok protestonun gerçekleştiği il olsa (Uysal, 2017: 75-80) ve Türkiye nüfusunun neredeyse beşte birini barındırsa da araştırmamız İstanbul’da yapılmış olduğu için anketin sonuçlarını Türkiye nüfusuna genellenmenin mümkün olmadığı kanısındayız. İstanbul’da protestolar özellikle küçük şehirlere göre daha sık ve daha geniş katılımı ile gerçekleştiği için şehir halkının protestolarla daha aşına olması beklenebilir. Bu durum protestoların gündelik hayatın daha olağan bir parçası olarak kabul edilmesi ve protestolara karşı daha özgürlükçü bir tavır anlamına gelebileceği gibi bir mega-şehirde protestoların gündelik hayatı aksatma kapasitesi de göz önüne alındığında negatif tepkiler de doğurabilir. Her ne kadar sonuçlarımızı Türkiye’ye genellemesek de araştırma sonuçlarının Türkiye’deki kamuoyu eğilimlerini anlamak için kullanılabileceğini düşünüyoruz.

Bu çalışmanın amacının anket araştırmamızın sonuçlarının detaylı bir betimsel analizini sunmak olduğunu da belirtmeliyiz. Bu sonuçların işaret ettiği nedensellik ilişkilerinin sistematik nicel bir analizi ise bu makalenin kapsamının dışında kalmaktadır. Sorduğumuz soruların ve bu betimsel analizin Türkiye üzerine başka araştırmaları besleyeceğini umuyoruz. Aşağıda öncelikle bu çalışmada bizi ilgilendiren soruların mevcut çalışmalarla bağlantısının altını çizeceğiz; sonra Türkiye’de protestolar ve protestoların bastırılmasının kısa bir değerlendirmesini yapacağız; sonraki bölümde bu arka plan üzerine anket sonuçlarını değerlendirecek ve bir tartışmayla makaleyi sonlandıracağız.

Protestoların Baskılanması ve Kamuoyunda Baskının Algılanması

Kurumsallaşmış yolların dışında bir siyaset yapma ve siyasi katılım biçimi olarak sokak protestoları ve toplumsal hareketler, her ne kadar demokratik rejimlerde normalleşmiş ve sistem tarafından kabul edilir yöntemler olarak görülseler ve yasalarla korunsalar da otoriteleri rahatsız etme, gündelik siyaseti hatta kurumsal düzeni sarsma potansiyeline sahiptirler (Tilly, 1978; McAdam, 1999). Protestolar tam da bu düzeni sarsma kapasitelerinden, potansiyel ve öngörülemez sonuçlarından dolayı otoriteler tarafından düzenlenmesi, kontrol edilmesi ve hatta bastırılması gereken oluşumlar olarak görülürler (Robertson, 2010). Protestoların kontrolü ve bastırılması, Batı odaklı olmakla beraber üzerinde uzun süredir çalışılan bir konu. Bu bölümde bu literatürdeki bazı önemli eğilimlere değinerek bu çalışmanın literatür ile ne gibi bir diyalog kurduğunu aktaracağız.

Protestoların/toplumsal hareketlerin bastırılması kavramsallaştırmasıyla, en geniş tanımıyla toplu bir eylemin/protestonun gerçekleştirilmesini zorlaştıran, “bedelini arttıran” (Tilly, 1978) eylemler ifade edilir. Bu anlamda hem devlet hem de devlet-dışı/özel gruplar tarafından uygulanan çok çeşitli müdahale ve eylemler, protestoların bastırılması başlığı altında ele alınabilir. Nitekim sadece protestolarla sınırlı olmamakla beraber, araştırmacılar farklı baskılama çeşitlerini ortaya koyup (Earl, 2003) bu farklı baskılama çeşitlerinin farklı sonuçları olabileceğinin altını çizerler. Örneğin Earl (2003), baskının çeşitli boyutlarını (baskı yönteminin görünür/açık veya gizli olması, baskının kimler tarafından uygulandığı ve baskının niteliği) vurgularken; Boykoff (2007) baskı tipolojisini baskının işleme mekanizması üzerinden kurar.

Bizim açımızdan burada vurgulanması gereken nokta, hakkında araştırma yapılmış farklı baskı yöntemleri olmakla beraber, bu farklı yöntemlerin literatürde bir arada ele alınıyor ve yeterince ayrıştırılmıyor olması (Earl, 2003: 45-46). Daha da önemlisi, söz konusu olan protestoların bastırılması olunca, çalışmaların ağırlıklı olarak açıkça gözlemlenebilen ve şiddet içeren müdahalelere (Earl, 2011: 265), özellikle de polise ve polisin baskılamasına odaklanması. Nitekim bütün baskılama yöntemleri içinde üzerinde en çok çalışılmış olanları polis müdahaleleri ve polis şiddetidir. Polis müdahalesi, bunların neden/ne zaman/ne şekillerde gerçekleştiği, zaman içinde değişimi, polisin yapısı ve organizasyonu ve baskının ilişkisi üzerine Avrupa ve Amerika odaklı oldukça gelişmiş bir literatür mevcuttur (Della Porta ve Reiter, 1998). Bu çalışmanın bir odağı olan protesto yasakları ise polis şiddetinden farklı (fakat çoğu zaman polis şiddetiyle beraber işleyen ve onu meşrulaştırma işlevi gören) ve üzerine araştırma olmayan bir baskılama yöntemidir.² Protesto yasakları,

protestoları daha gerçekleşmeden engellemeye çalışıyor; açıkça fiziksel şiddet içermiyor ama böyle bir şiddetin uygulanabileceğini de zımnen ilan ediyor; gücünü kanunların belli yorumlarından alıyor ve idari amirler tarafından ilan ediliyorlar.

Polis müdahalelerinin alandaki çalışmalar için merkezi önemini kabul etmekle birlikte, protestoların baskılanması üzerine mevcut araştırmaları kabaca baskıyı bağımlı değişken olarak ele alan (yani baskının kendisini anlamaya çalışan ve neden bazı zamanlarda, bazı yerlerde, bazı protestoların baskı ile karşılaştığını sorunsallaştıran) çalışmalar ve baskıyı bağımsız değişken olarak ele alan (yani baskının protestolar üzerindeki etkilerine, baskının sonuçlarına bakan) araştırmalar olarak ikiye ayırmak mümkün. Baskının protesto üzerindeki etkilerine bakan çalışmalar, tarihsel olarak araştırmaların büyük ve önemli bir kısmını kapsasa da oldukça karmaşık bulgular ortaya koyuyorlar (Davenport, 2007: 1–23). Burada baskıların protesto ve toplumsal hareketleri sönmüleyebileceği gibi, bazı durumlarda “geri-teperek” (*backlash*) mobilizasyona (Francisco, 2004; Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018), hatta radikalleşmeye sebep olabileceği, bazı durumlarda ise hiç etki göstermediği ya da protestocuların taktik değiştirmesine yol açtığı öne sürülüyor. Baskı ve protesto arasındaki bu belirsiz ilişki literatürde baskı-muhalefet bağı (*repression-dissent nexus*) (Lichbach, 1987)³ olarak adlandırılıyor. Bu anlamda, baskının ne zaman protestocuları katılımdan vazgeçirdiği ve protestoları sönmülediği, ne zaman hareketlenmeye yol açtığı literatürde tam anlamıyla cevaplanmamış ve hakkında halen araştırma üretilen bir alan olmayı sürdürüyor (Earl, 2011: 267–268). Farklı düzeylerde gerçekleştirilen bu araştırmaların çoğunlukla baskının hedef aldığı gruplara ya da toplumsal hareketlere, protestoya katılanlara ve protestocular ile polis arasındaki ilişkiye (McPhail ve McCarthy, 2005) odaklandıklarını söylemek mümkün. Daha geniş toplum kesimlerinin baskıları nasıl gördüğü ve bunun (özellikle baskı ve protesto arasındaki bu ilişki üzerinde) ne gibi etkileri olabileceği görece daha az çalışılmaya konu olmuş bir alan olarak karşımıza çıkıyor.

Oysa protestoların bir amacının protestoya katılmamış olan (belki de kararsız) kişilere bilgi aktarmak, protestonun talepleri ve hedeflerine dair fikir ve kanaatlerini dönüştürerek toplumsal destek üretmek ve/veya onları protestoya çağırarak/katmak olduğu düşünülürse, sadece aktivistlerin değil *protestonun parçası olmayan insanların da protestoları ve baskıyı nasıl algıladıklarının* yukarıda altını çizdiğimiz baskılama ve hareketlenme arasındaki belirsiz ilişkiyi şekillendiren faktörler içinde bir rol oynaması beklenir (Curtice ve Behlendorf, 2021). Örneğin, Opp ve Roehl (1990) oldukça erken tarihli ve aktivistlere odaklanan bir çalışmalarında baskının haklı ya da haksız görülmesinin

377 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Haklarını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul’da Yurttaş Tavrı Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

mobilizasyon süreçlerini şekillendiren bir faktör olduğunun altını çizdiler. Aktivistlerin demokratik bir toplumda protestoların bastırılmasını neden ve nasıl gayrimeşru gördüklerini ve bunun onların katılımını nasıl teşvik ettiğini ele alan bu araştırma baskının görülebilir olmasının da mobilizasyon için önemli olduğunun altını çizmesi bakımından önem taşıyor (Opp ve Roehl, 1990: 541).

Buradan hareketle *protestonun parçası olmayan insanların da şiddeti ve protestoları meşru görüp görmediklerinin mobilizasyon süreçlerinde nasıl bir rol oynayacağı* takip edilmesi gereken bir soru olarak ortaya çıkıyor. Nitekim son yıllarda yapılan çalışmalar, protestoların ve protestolara karşı baskıların her grup tarafından aynı görülmediğini, ya da her protesto ve protesto baskılanmasının toplum üzerinde aynı etkiyi yaratmadığını ortaya koymaya başladı (Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018; Curtice ve Behlendorf, 2021; Edwards ve Arnon, 2021). Bu araştırmalar, hem protesto yapan grubun/kişilerin kimlik ve ideolojilerinin, hem de baskıyı/müdahaleyi gören/değerlendiren/tepki gösteren grup ve kişilerin kimlik ve ideolojilerinin önemine işaret ediyor. Örneğin, baskının protestonun parçası olmayan/protestonun dışındaki insanlar tarafından farklı algılanabileceğinin ve bu yüzden farklı gruplarda farklı tepkilere yol açabileceğinin altını çizen sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri, 2015 yılında gerçekleştirilen bir anket deneyine dayanarak baskının, hükümete muhalif grupların protestoya katılmasını (duygusal reaksiyon/kızgınlık yaratarak) sağladığını ama hükümetin destekçileri üzerinde benzer bir etki yaratmadığını ortaya koyuyor (Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018: 1214–1217). Keza Edwards ve Arnon'un (2019) çalışması da protestocuların kimliklerinin bir protestonun barışçıl ya da şiddet içeren bir protesto olarak algılanmasını etkilediğini gösteriyor. Daha da önemlisi, Edwards ve Arnon'un araştırmasının katılımcıları bir protestonun barışçıl olduğunu düşünseler bile dış-grupların bastırılmasını destekliyor. Bu araştırma, tehdit olarak görülmeyen bir dış-grubun bastırılmasına desteğin, tehdit olarak görülen bir iç-grubun bastırılmasına destek seviyesinde olduğunu gösteriyor. Bunların yanı sıra, protestoların baskılanmasının toplum tarafından nasıl görüldüğü, hangi şartlarda ve kimlere karşı baskının meşru görüldüğüne dair bilginin devleti yönetenler tarafından da bilindiğini/tahmin edildiğini ve dolayısıyla bu "bilginin" devletin farklı tür ve gruplar tarafından düzenlenen protestolara yönelik pratiklerini de şekillendirdiğini düşünebiliriz. Yani toplum içindeki grupların protesto algısı protesto dinamiklerini farklı açılardan etkileyen, önemli bir unsur olarak gözükmekte.

Söz ettiğimiz araştırmalardan ilham alarak ve bunların sınırlılıklarını gözeterek bu çalışmada, elimizdeki anket sonuçlarına dayanarak Türkiye'de halkın protestoları ve protestoları engellemek için kullanılan araçları nasıl gördüklerini inceleyeceğiz. Bunu yaparken polis müdahaleleri yanında, son 10 yılda sıklıkla

ve artan bir şekilde kullanılan bir bastırma aracı olan protesto yasaklarını da ele alacağız. Bu anlamda, çalışmamız hem gelişmeye devam etmekte olan bir alana katkıda bulunuyor hem de üzerine çok çalışılmamış bir baskılama yöntemi haline gelen protesto yasaklarına odaklanıyor.

Arka Plan: Türkiye’de Protestolar, Protesto Kontrolü ve Protesto Yasakları

Ayşen Uysal’ın (2017: 19–20) belirttiği üzere, Türkiye’de protestoların tarihi aynı zamanda protestonun pratikte bir temel hak ve demokratik siyasal katılım yöntemi olarak normalleşmemesinin de tarihidir. Batı’daki liberal demokrasilerin özellikle 1968 hareketleri sonrasında protesto yönetimi alanında “müzakereli idare” (*negotiated management*) yöntemine doğru geçirdiği dönüşüm Türkiye’de yaşanmadı. Türkiye’de modern bir çekişmeli siyaset (*contentious politics*) formu olarak toplumsal hareketlerin tarihi en azından ikinci Meşrutiyet dönemine gitmekle birlikte (Çetinkaya, 2004), protestolar olağan yasalar ve olağanüstü hal uygulamaları çerçevesinde düzenli olarak yasaklandı. Bu yasaklama tarihine dair akademik çalışmalar sınırlıdır. Bunun kapsamlı bir incelemesini yapmak bu makalenin sınırlarının dışında olsa da 1970’lerden itibaren yaşanan sürecin ana hatlarını tarif etmek mümkün.

Artan kentleşme ve sanayileşme, 1961 Anayasası’nın getirdiği görece özgürlükçü ortam, siyasal parti sisteminde 60’lardan itibaren yaşanan parçalanma ve özellikle anti-empyralist, anti-kolonyalist küresel hareketlenme ortamında Türkiye’nin protesto alanı 1960’lar boyunca hareketlendi ve bugün hala devam eden birçok siyasal ve toplumsal hareketin kökenleri bu dönemin siyasallaşma ortamında atıldı (Alper, 2019; Turan, 2019). Devlet, bu toplumsal hareketleri gerek polis gücünü kullanarak gerekse paramiliter örgütlenmeleri ve özellikle sol karşısında milliyetçi ve muhafazakâr kesimleri destekleyerek bastırmaya çalıştı. Türkiye işçi hareketi tarihinin önemli mihenk taşlarından olan 15-16 Haziran 1970 eylemlerini hükümet, “ayaklanma” olarak nitelendirip İstanbul ve Kocaeli’nde bir aylık sıkıyönetim ilan ederken Türkiye Büyük Millet Meclisi sıkıyönetimi üç aya çıkardı (Üskül, 1988). 1970ler boyunca devlet, aralarında yasaklar, gözaltılar, tutuklamalar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nde yargılamalar, sıkıyönetim ilanları, devlete yakın grupların protestoculara yönelik şiddet eylemlerine göz yummak gibi uygulamaların da bulunduğu çeşitli önlemleri protestocuları hedefleyen farklı baskılama mekanizmaları olarak kullandı (Gümrükçü, 2014, 2021). Hatta Javier Auyero’nun (2007) “devlet iktidarının gri alanı” olarak tanımladığı devletin güvenlik güçleri, siyasi partiler ve şiddet kullanan sıradan yurttaş arasındaki gizli enformel ilişkiler yoluyla siyasal şiddetin üretilmesi de yine bu dönemin karakteristiklerinden biri olarak görülebilir.

1980 askeri darbesinin ardından yaşanan kurumsal dönüşümün en önemli unsurlarından biri kamusal alanın ve dolayısıyla protesto alanının yeni yasal düzenlemeler ve kurumsal pratikler yoluyla kalıcı şekilde güvenlikleştirilmesi ve 1980 öncesi siyasal katılım ve mobilizasyon dinamiğinin köklü bir şekilde ortadan kaldırılmasıydı (Bezci ve Öztan, 2016). Bu çerçevede yapılanlardan biri de 2911 sayılı yasa ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının yeniden düzenlenmesidir. Atak'ın belirttiği üzere her ne kadar hem ilgili yasa hem de anayasa maddesi özellikle 1990'lardan itibaren Avrupa Birliği (AB) uyum reformları çerçevesinde değiştirilmiş olsa da bu yasa 2000'lerin ortasındaki mevzuatın en liberal döneminde dahi polis müdahalesine ve valilere geniş yetkiler tanıyan son derece baskıcı bir çerçeveyi korumaya devam etmiştir (Atak, 2017: 204). Bunun somut göstergelerinden biri, toplantı ve gösteri özgürlüğü alanında Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde hakkında en çok ihlal kararı verilen imzacı ülke olmasıdır (Atak, 2017: 198). Bunun arkasında yatan önde gelen sebebin ise 12 Eylül ile yerleşen milli güvenlik ideolojisinin ve güvenlik teşkilatının militarizasyonunun özellikle 1990'larda terörle mücadele uygulamaları ve söylemi çerçevesinde yerleşikleşmesi ve genişlemesi olduğu söylenebilir. 1990'lar boyunca Güneydoğu illeri süregiden bir OHAL rejimi altında kalmış ve protestolar OHAL yetkileriyle yasaklanmıştır. Batı metropollerinde ise özellikle sol-Alevi nüfusun ve sosyalist örgütlerin olduğu gecekondu mahallelerinde farklı militarize polis yöntemleri devreye sokulmuş, Güneydoğu illerindeki belli pratikler metropollere getirilmiş, Deniz Yonucu'nun (2014) "militarize sınır çizimi" adını verdiği uygulamalar yoluyla kamusal alan ve kamusal alanda itirazın dile getirilmesinin önüne geçilmiştir. Bu dönemde sendikaların, öğrencilerin, sosyalist solun, Kürtlerin ve İslamcılarının yaptığı protestoların düzenli olarak bastırıldığını görüyoruz (Uysal, 2016).

1990'ların sonu ve 2000'lerin ilk yarısı, makro-politik düzlemdeki dönüşümlere koşut olarak protesto alanının yönetiminde belli bir liberalleşmeyi getirmiştir. Burada söz konusu olan, yasal mevzuatın köklü bir dönüşümünden ziyade pratikte uygulama biçimlerindeki bir değişikliklerdir. Örneğin Uysal (2017: 102-106), bu dönem üzerine polis arşivlerine odaklanan çalışmasında, 2004-2006 arasında eylem sayılarının artmasına rağmen, hem yasadışı olarak kodlanan eylem sayılarında hem de gözaltı sayılarında düşüş saptamıştır. Buna rağmen bu görece özgürlükçü dönemde bile devlet tarafından tehdit olarak görülen kesimlerin eylemleri daha sık polis müdahalesine ve şiddetine maruz kalmaya devam etmiştir (Bakiner, 2017: 28). Örnek olarak Atak ve Bayram (2017), 2000-2009 arası 10.000 protesto eyleminden oluşan veri setine dayanarak yaptıkları analizde, Kürt hareketinin veya ona sempati besleyenlerin eylemlerinin diğerlerine göre daha fazla ve daha sert polis müdahalesine maruz kaldıklarını

göstermişlerdir (ayrıca bkz. Uysal, 2017: 100). PKK eylemlerinin arttığı dönemlerde Kürt hareketinin protesto eylemlerine yönelik baskıcı polis yöntemleri de kuvvetlenmektedir. Daha da önemlisi, Uysal'ın "eylemlerin olağanlaşması ve normalleşmesi"nin bir işareti olabileceğini belirttiği bu dönem kalıcılaşmamış, protesto yasakları ve protestolara yönelik müdahaleler rejimin otoriterleşerek rekabetçi/seçimli otoriter rejime dönüştüğü (Esen ve Gümüşçü, 2016; Sözen, 2020) ileriki yıllarda artarak devam etmiştir. Bu bağlamda, Arslanalp ve Erkmen (2020a; 2020b), 2007-2019 arasındaki dönemde ilan edilen protesto yasaklarını inceledikleri çalışmalarında bir legal yasaklama aracı olarak protesto yasaklarındaki artışı ve hedef aldıkları gruplardaki genişlemeyi göstermişlerdir. Özellikle 2012 sonrasında "mobil OHAL yönetimi" olarak tanımladıkları baskılama rejimiyle protesto hakkının noktasal, geçici, seçici fakat son derece yaygın bir şekilde idari kararlar yoluyla askıya alındığına işaret etmektedirler. Bu yasaklar, çoğu zaman protestonun mekânını gerekçe göstererek ve kısıtlayarak işlemektedir (Arslanalp ve Erkmen, 2022). Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının üçüncü dönemi ve sonrasında yasak kararlarının hedeflerinin çeşitlendiği, Kürt hareketi, sol ve işçi hareketinin yanı sıra Kemalist grupların, çevrecilerin, feministlerin ve Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Transseksüel (LGBT) grupların da yasakların hedefi haline geldiği görülmektedir.

Protestolar üzerindeki artan baskı yasaklamalarla sınırlı kalmayıp, kuvvetlenen polis şiddetinde de gözükmemektedir. Bu süreç Gezi Parkı protestoları (2013) öncesinde başlamış fakat Gezi protestolarıyla hem daha görünür olmuş hem de başka bir seviyeye çıkmıştır. Nitekim Gezi Parkı protestolarının ulusal bir protesto dalgasına dönüşmesi protestoların ilk günlerinde yaşanan polis şiddetini tepki ile tetiklenmiştir (Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018). Gezi Parkı sonrasında protesto alanının güvenlikleştirilmesi, hem yasal-idari değişimler hem de polis pratikleri yoluyla daha da derinleşmiştir. 2015 yılında Barış Süreci'nin sona ermesi, yeni bir şiddet dalgasının başlaması, aynı dönemde IŞİD'in (Irak Şam İslam Devleti) düzenlediği terör saldırıları ile hızla militaristleşen siyasal ortamda, protesto hakkının gitgide sınırlandığını görüyoruz (Arslanalp ve Erkmen, 2020a; 2020b; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2021).

Bu bakımdan 15 Temmuz darbe girişimi ardından ilan edilen ve 2 yıl süren OHAL dönemi kendinden önceki dönemle bir yandan devamlılık teşkil ederken bir yandan da protesto yasaklarını daha yoğunlaştırmış ve derinleştirmiştir. OHAL öncesindeki örüntüyü devam ettiren şekilde Kürt hareketinin eylemleri başta olmak üzere emek, çevre, kadın ve LGBT hareketlerinin eylemleri yasaklanmıştır (Arslanalp ve Erkmen, 2020b). LGBT'lere yönelik baskı bu dönemde özellikle ciddi artış göstermiştir. Önemli diğer bir husus da yasaklama biçimlerindeki değişimdir. OHAL'in verdiği yetkilere dayanarak Valilikler OHAL öncesinin daha

noktasal ve partikularistik yasaklarının yerine bir aylık ildeki tüm protestoları yasaklayan kararlar almıştır. Bu türden “total” protesto yasakları bu dönemdeki yasakların çoğunluğunu oluşturmaktadır (Arslanalp ve Erkmen, 2020b). Bu yasakların yanı sıra birçok ilde protesto eylemlerinin (normal dönemdeki valiliğe bildirme şartından farklı olarak) valiliğin iznine tabii kılındığını ve polisin bu kararları gerekçe göstererek ilan edilmiş bir valilik yasağı olmadığı durumlarda da protestolara müdahale ettiğini görmekteyiz.

OHAL’in sona ermesi ardından geçen iki yılı aşkın sürede daha da kuvvetlendirilmiş bir mobil OHAL yönetimi rejimine dönüldüğü gözlemlenmektedir. 2020 Mart’ında girilen pandemi döneminden önce dahi valilikler birçok protestoyu yasaklamaya devam ettiler. Bunlardan en çarpıcı olanı OHAL’in bitmesiyle yasaklanan Cumartesi Anneleri’nin eylemleridir. Bu kapsamda 2019 yılının sonuna kadar 71 hafta boyunca eylem yasağı uygulanmıştır ve bu yasaklar 2020 boyunca da devam etmiştir. Onur Yürüyüşlerinin 2019’da yasaklanması, Güneydoğu illerindeki kayyum atamalarına karşı başlayan eylemlere yönelik ilan edilen ildeki tüm protestoları 15 gün süreyle engelleyen en az 30 yasak, OHAL altındaki pratiklerin kalıcılaştığının ve OHAL öncesinden de daha kapsamlı yasakların ilan edildiğini göstermektedir. Pandemi döneminde (2020-2022) ise son derece eşitsiz ve keyfi bir yasaklama rejimi (bu kez pandemiyi gerekçe göstererek) devam etmiştir. İktidar partisinin kongrelerine izin verilir, iktidar yanlısı grupların eylemleri engellenmezken muhalif grupların eylemleri yasaklanmıştır. Örneğin, Şubat 2021’de Beyazıt meydanında Boğaziçi Üniversitesi’nde yaşanan gelişmeleri protesto etmek için basın açıklaması yapmak isteyen İstanbul Üniversitesi akademisyenleri polis tarafından Fatih Kaymakamlığı’nın yasağı öne sürülerek engellenirken iktidara yakın Anadolu Gençlik Derneği ve Türkiye Gençlik Birliği’nin basın açıklamalarına izin verilmiştir (Cumhuriyet, 2021). Boğaziçi Üniversitesi’ne yapılan rektör ataması sonrası başlayan protestolar da hem pandemi koşullarını öne süren kaymakamlık yasakları (önce Sarıyer ve Beşiktaş ilçelerinde, müteakiben Kadıköy’de) hem de polis müdahalesi ile bastırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde polis müdahalesi ile karşılaşan diğer protestoların arasında Halkların Demokrasi Partisi’nin (HDP) “darbeye karşı demokrasi” yürüyüşü, çoklu baro sistemine karşı avukat ve baro başkanlarının protestoları, barınma hakkı için eylem yapan öğrenciler ve kadınlar günü yürüyüşleri sayılabilir.

Şüphesiz, geçtiğimiz 10-13 yıllık süreçte valilik kararıyla getirilen yasaklar, protestolara yönelik devlet baskısının önemli ama ufak bir kesimini kapsamaktadır. Bu dönemde baskı repertuarının kapsamlı bir analizi için gözaltı ve tutuklama uygulamalarını, idari para cezalarının ve polisin eylemlere şiddetli müdahalelerinin analizini de yapmak gerekmektedir. Fakat protestolara yönelik

yasak kararlarındaki artış, hedeflerinin genişlemesi ve yasaklama biçiminin daha uzun süreli ve kapsayıcı olması protesto alanının yönetimine yönelik baskı stratejisini sadece polis teşkilatına ve onun kurumsal kültürüne bakarak anlayamayacağımızı göstermektedir. Eylem anındaki müdahale kararlarını ve müdahale edilirken kullanılan taktikleri anlamamızda polis *habitusu* ve polisin eylemci algısı son derece belirleyiciyken (Atak ve della Porta, 2016; Atak ve Bayram, 2017; Uysal, 2017: 220–224), valilik düzeyindeki kararları rejimin genel tutumunun, önceliklerinin ve makropolitik gidişatının dışı vurumu olarak yorumlamak mümkündür. Uysal'ın 2004-2006 arasına dair analizinin de gösterdiği üzere, polisin kurumsal kültüründe değişiklikler olmasa dahi makro siyasal dönüşümlere paralel olarak uygulamada değişimler olabilmektedir. Makro siyasal dönüşümlerin ötesinde, valilerin kişisel yaklaşımları ve yerel siyasi dinamikleri de içeren daha nüanslı ulus-altı karşılaştırmalara dayanan analizlere de ihtiyaç olduğunu akılda tutmak gerekir.

Tüm bunların yanında, yukarda altını çizdiğimiz üzere, kamuoyunun protestolara ve protestoların baskılanmasına karşı olan tepkilerinin de hem polisin hem de farklı idari otoritelerin hangi protestolara nasıl müdahale edeceklerini etkilemesi beklenebilir. Fakat Türkiye'de, geleneksel olmayan katılım yöntemleri üzerine ya da bunları da içeren mikro-veriye dayalı çalışma oldukça az olduğu gibi (Kalaycıoğlu, 1994; Çelik Russell, 2016), bu yöntemlerin ve baskılanmalarının kamuoyu tarafından nasıl algılandığına dair yazarların bildiği bir çalışma da yoktur. Bu alandaki sınırlı sayıda mevcut çalışmalar, aktivistlerin ve polis teşkilatının algılarına ve tutumlarına yoğunlaşmış ve polisin protestocu algısının düşman imgesine dayandığını göstermiştir (bkz. Koca, 2015; Atak, 2017; Uysal, 2017). Bunların yanında Türkiye'de temel haklara dair algı ve tutumlarla ilgili sınırlı literatür de bu çalışmanın sorularına bir nebze ışık tutabilir. Candaş ve Yılmaz (2014), temel hakların nasıl değerlendirildiğine dair anket çalışmalarında, farklı olma ve itiraz etmekle ilgili haklar söz konusu olduğunda hakların devlet tarafından baskılanmasının toplum tarafından daha kabul edilebilir görüldüğünü göstermiştir. Yine de protesto hakkının hiçbir koşulda baskılanmaması gerektiğini söyleyenlerin oranı %66 gibi yüksek bir oran çıkmıştır (Candaş ve Yılmaz, 2014: 332). Kısacası, yukarıda tarif edilen gelişmelerin kamuoyunda ne gibi tepkiler aldığını kestirmek, anektodal bazı değerlendirmeler dışında mümkün gözükmemektedir. Yürütmüş olduğumuz anket çalışmasında ve bu makalede tam da bu boşluğa odaklanıyor ve Türkiye kamuoyunun siyasi tutum ve algıları üzerine olan çalışmalara da ampirik veri ile katkıda bulunmayı hedefliyoruz.

Anket Araştırması Verileri ve Bulgular: Protesto ve Protestoların Baskılanmasına Karşı Tutumlar

Araştırmamıza temel teşkil eden anket çalışması, İstanbul'da yaşayan 1003 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyla 16 Eylül 2020-6 Kasım 2020 tarihleri arasında İstanbul Ekonomi Araştırma şirketi tarafından bilgisayar destekli yüz yüze anket yöntemine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Anket 43 sorudan oluşturulmuş ve anketle katılımcıların temel haklar, protesto katılımı ve protesto baskılanması üzerine yönelimlerini bulgulamak amaçlanmıştır. Örneklem, İstanbul İl sınırları içerisindeki toplam 965 mahalleden büyüklükle orantılı olasılık örnekleme (*probability-proportional-to-size*) metodu ile rassal olarak belirlenmiş 101 mahalleden oluşmuştur. Her mahallede, mahalle nüfusunun örnekleme ağırlığına göre sokak sayısı belirlenmiş ve sokaklar yine rassal olarak seçilmiştir. Her sokakta, tekil kapı numaralı apartmanlara gidilmiş ve hanede isminin ilk harfi alfabece önce gelen hane üyesi ile görüşülmeye çalışılmıştır. Başarısız olunması durumunda ikinci girişimden sonra başka bir hane yine rassal olarak seçilmiştir. Bu şekilde İstanbul nüfusunu temsil eden bir örnekleme ulaşılmış amaçlanmıştır.

Araştırmayı İstanbul ile sınırlamamızın iki temel gerekçesi var. Sınırlı mali kaynaklarla en kapsamlı temsili örnekleme ulaşabilmek, bunlardan ilkini oluşturuyor. Araştırmayı İstanbul'da yapmak, 101 mahallede saha çalışması gerçekleştirme imkânı sağlamıştır. İkinci gerekçemiz ise protesto yasaklarına dair bir araştırmada protestoların yaygın bir siyasal katılım yöntemi olmadığı bir ortamda anket katılımcılarının konu hakkındaki bilgilerinin ve görüşlerinin sınırlı olabileceği kaygısıdır. Mevcut araştırmaların gösterdiği üzere İstanbul, Türkiye'de en çok protestonun olduğu ildir (Uysal, 2017). Bu açıdan İstanbul sakinlerinin gündelik hayatlarında daha çok ve daha sık protestolara ve dolayısıyla protesto yasak ve müdahalelerine en azından bilgi düzeyinde maruz kaldıklarını, bu yüzden protestolara dair bir görüş oluşturma imkânına veya ihtiyacına sahip olduklarını varsayabiliriz.

Örneklem, yetişkin 1003 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşından oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 35.4 olup, %69,1'i erkek, %30,9'u kadındır. Katılımcıların %31,3'ü lise altı, %43,17'si lise mezunu ve %25,52'si üniversite mezunu eğitim seviyesindedir. 2018 genel seçimlerinde örneklemin %45'i AKP, %35'i Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), %5'i ayrı ayrı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İyi Parti, %2,5'i HDP'ye oy verdiğini söylemiştir. AKP ve CHP dışındaki partilere dair gözlem sayımız hem sınırlı hem de bu gözlemlerin örnekleme oranı partilerin İstanbul'da aldığı oy oranından düşüktür. 1-10 sol-sağ ideolojik skalasında, örneklemin %25,32'si 1-4 (sol), %19,34'ü 5-6

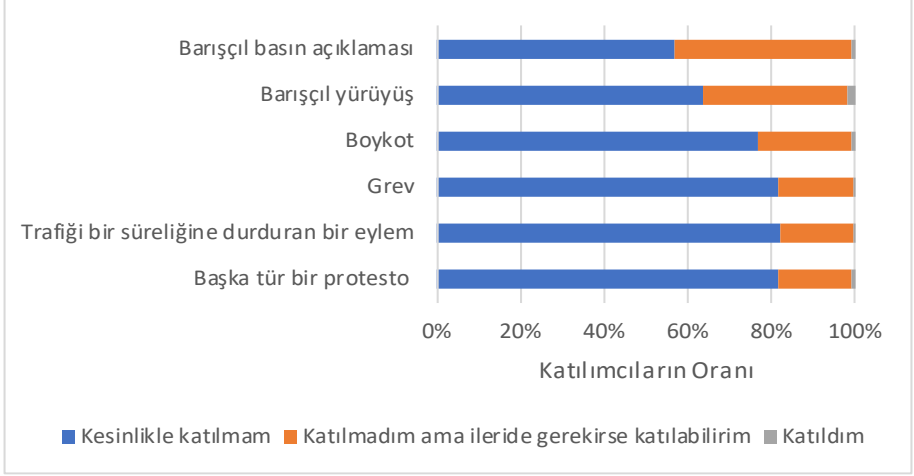
(merkez), %55,37'si 7-10 (sağ) arasında kendini konumlandırmıştır. Örneklemde göze çarpan en aşikâr sapma kadın-erkek oranında gerçekleşmiştir. Bunun pandemi koşullarında erkeklerin evde olmasından kaynaklandığını tahmin ediyoruz. Anket sonuçlarını cinsiyet ve eğitime göre ağırlıklandırılmış olarak incelediğimizde ağırlıklandırılmış sonuçların ağırlıklandırılmamış sonuçlardan farklılaşmadığını gördük. Bu sebeple makalede ağırlıklandırılmamış sonuçları kullanıyoruz.

Protesto katılımı

Anket çalışmasının bulguları Türkiye'de protestoların bir siyasal katılım biçimi olarak normalleşmediğine dair literatürdeki argümanı destekliyor. Ankette, Türkiye'de en çok sayıda protestonun olduğu il olmasına rağmen (bkz. Uysal, 2017) İstanbul sakinlerinin çok büyük bir çoğunluğu, herhangi bir protestoya katılmadığını belirtmiştir. Protestoya katılım oranlarını ölçmek için ankette üç farklı soruya yer verildi. İlk soruda, anket katılımcılarının boykot, grev, yürüyüş, basın açıklaması, trafiği engelleyen veya başka bir tip protestoya bugüne kadar katılıp katılmadığı soruldu (bkz. Şekil 1). 1003 katılımcının sadece 25'i bu protesto tiplerinden en az birine katıldığını belirtti (%2,5). İkinci soruda, katılımcılara Gezi Parkı protestolarına katılıp katılmadıklarını sordüğümüzde 15 katılımcı olumlu cevap verdi (%1,5). Bu 15 kişiden 8 kişi bir önceki soruda hiçbir protesto eylemine katılmadıklarını belirtmişti. Bu durumun bu katılımcıların Gezi Parkı protestolarını saydığımız kategorilerden birine koymadıkları için oluştuğunu düşünüyoruz. Anketimizdeki üçüncü soruda katılımcılara son iki yılda protestoya katılıp katılmadıklarını soruldu ve 39 kişi katıldığını belirtti (%3,9). Bu 39 kişinin 18'i daha önceki iki soruya hayır cevabını vermiştir. Bu üç soruda birbiriyle kesişmeyen ve protestoya katılımı ilgili olumlu cevapları topladığımızda ankete katılanlardan 51 kişinin yani örneklemin yaklaşık %5'nin protestolara en az bir kez katıldığını görmekteyiz.

Farklı ülkelerle ve özellikle gelişmiş demokrasiler ile karşılaştırıldığında bu oranın nispeten düşük olduğu söylenebilir. Bir siyasi katılım formu olarak protesto, Avrupa demokrasilerinde 1970'lerden beri büyümeye devam etmektedir ve ülkeler arasında ciddi farklar olsa da⁴ anketlerde katılımcıların %20-30'u yasal bir protesto ya da boykota katıldıklarını dile getirmektedirler (Dalton, 2014: 54).⁵ Avrupa'nın yanı sıra Latin Amerika'da görülen oranlara kıyasla da Türkiye'de protesto katılımının düşük olduğu gözükmektedir. Burada da ülkeler arası büyük ayrışma olmakla beraber sadece üç ülkede (Jamaica, Surinam, El Salvador) zaman kısıtı ile ("geçen sene içinde") sorulan soruya verilen cevap %5'in altındadır (Moseley, 2015: 15).⁶

Şekil 1: Protestoya Katılım

“Şimdi size, insanların şikayetlerini ve taleplerini dile getirmek için katılabilecekleri bazı siyasi protesto faaliyetleri sayacağım. Bunların her biri için, “böyle bir faaliyete katıldım”, “katılmadım ama ileride gerekirse katılabiliirim” veya “kesinlikle katılmam” şeklinde bir cevap veriniz.”

Ankette gördüğümüz bu düşük katılım oranını değerlendirirken anketin yapıldığı zamanı ve ülkedeki rejim tipini göz önünde bulundurmak gerekir. Şöyle ki tek bir zaman noktasında yapılmış anketler yapıldıkları dönemi yansıtır olabilir; yani aynı soru daha hareketli bir dönemin arkasından sorulacak olsa daha yüksek bir oran ile karşılaşılabılır ve bir anketten diğerine büyük dalgalanmalar olabilir. 2020'nin sonbaharında yapılmış elimizdeki anket hem OHAL sonrası dönem hem de pandemi dönemi içinde yapılmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin son yıllarda gittikçe otoriterleşmiş olması protesto katılımını azaltabileceği gibi, katılımcıların cevaplarını da etkilemiş olabilir. Diğer yandan ankete katılanların büyük çoğunluğu Gezi Parkı protestoları sırasında yetişkin yaştadır; dolayısıyla (o tarihte İstanbul'da yaşadıklarını varsayarsak) İstanbul tarihinin belki de en büyük protesto dalgasına katılma imkânına sahiptiler. Yine de ankette karşımıza çıkan bu oranın daha önce yapılmış çalışmalardan çok ciddi bir şekilde ayrılmadığını söylemek mümkün. Örneğin, Kalaycıoğlu ve Çarkoğlu'nun 2002, 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye genelinde yaptıkları anketler “yasal yürüyüşe katıldım” diyenlerin oranını %3,3, %6,5 ve %4 olarak göstermektedir (Kalaycıoğlu, 2008). Aynı şekilde 1989 ile 2018 arasında Türkiye'de yapılmış 6 farklı *Dünya Değerler Anketi* araştırması anketi, yasal yürüyüşe katılanların oranını %5 ile %7 arasında bulmuştur (Haerpfer vd., 2020).

Bunun yanında protestolara geçmiş katılım tecrübesi kadar ileride protestoya

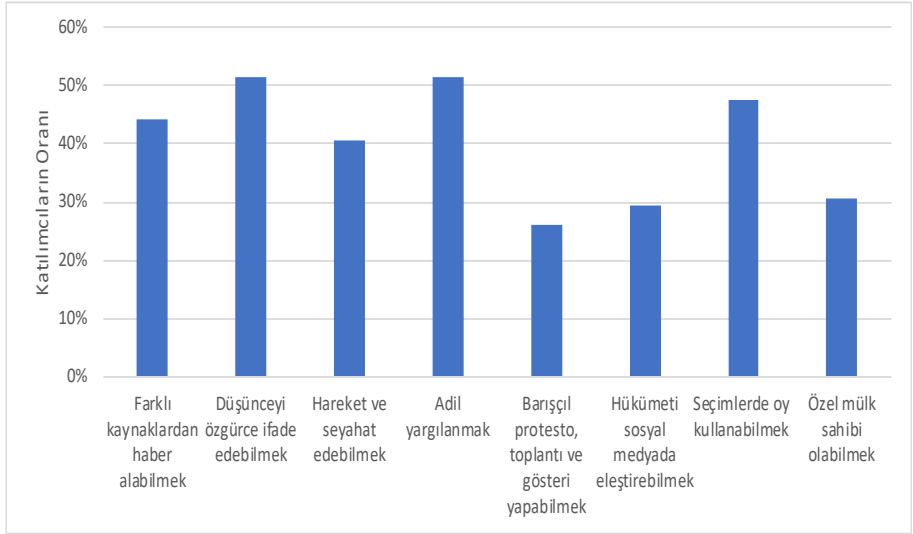
katılma eğilimine bakmak da bize Türkiye’de bir katılım yöntemi olarak protestoların nasıl görüldükleri hakkında bir fikir verebilir. Sıraladığımız protesto formlarına, katılımcıların %56 ila %83 kadarı “asla katılmam” cevabını vermiştir. Daha çatışmacı protesto formları için “katılabilirim” diyenlerin oranı daha da düşük çıkmaktadır. Basın açıklaması ve barışçıl yürüyüş için katılabilirim diyenlerin oranı sırasıyla %42,5 ve %34,5 çıkarken boykot, grev ve trafiği engelleyen protestolara katılabilirim diyenlerin oranı sırasıyla %22,4, %18 ve %17,4 çıkmıştır (bkz. Şekil 1). Burada ilgi çekici olan nokta, bu oranların Kalaycıoğlu (2008) tarafından bildirilen 2002, 2006 ve 2007 Türkiye verilerinden ayrışıyor olmasıdır. Bu araştırmalarda “katılabilirim” diyenlerin oranı daha düşük (yasal yürüyüş için sırasıyla %16,6, %15,3 ve %14,4) fakat yasal yürüyüşe katılabilirim diyenler ile boykota katılabilirim diyenler oran olarak birbirine daha yakındır. Bizim gördüğümüz daha yüksek oran, anketin İstanbul’da yapılmış olmasını yansıtabileceği gibi zaman içinde bir değişikliğe de işaret ediyor olabilir. Nitekim Türkiye’yi kapsayan *Dünya Değerler Anketi* araştırması da farklı protesto formlarının tamamı için son iki anket arasında (2011 ve 2018) “katılabilirim” diyenlerin oranında ciddi bir artış göstermiştir (Haerpfer vd., 2020).

Protesto hakkına verilen önem ve durum değerlendirmesi

Yurttaşlar protesto haklarını kullanmasalar dahi bu hakkı önemli ve vazgeçilmez bir hak olarak görebilirler. İstanbul’da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının protesto hakkına dair yönelimlerini tespit edebilmek için anket çalışmamızda protesto hakkı algısına ve yönelimlerine dair bir dizi soru sorduk. Yurttaşlara “Aşağıdakilerden hangilerini temel haklarınızdan biri olarak kabul ediyorsunuz?” diye sordüğümüzde, sadece 263 kişinin (yaklaşık %26) “barışçıl protesto, toplantı ve gösteri yapabilmeyi” temel haklarından biri olarak kavradığı sonucuna ulaştık. Şekil 2’nin gösterdiği üzere bu hak, sordüğümüz 8 hak kategorisinin arasında en düşük oranda kabul gördü.

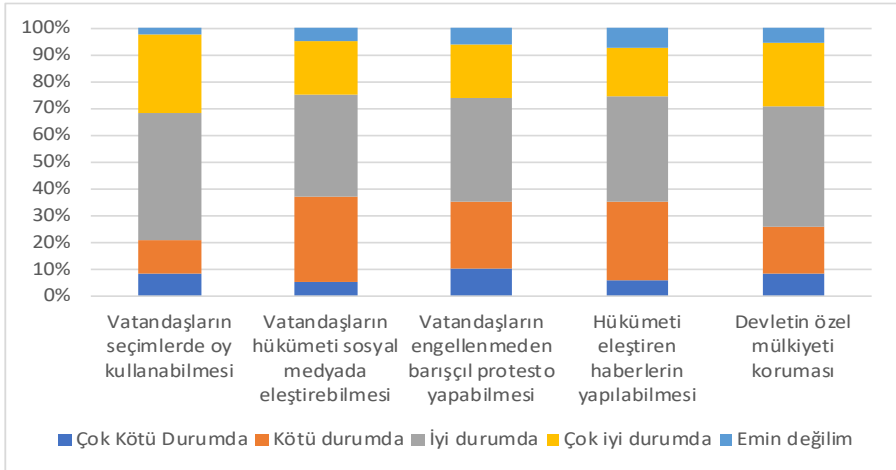
“Aşağıda sayacağımız bazı hak ve özgürlüklerin ülkemizde olması sizin için ne kadar önemli?” diye sordüğümüzde ise büyük çoğunluk “vatandaşların engellenmeden barışçıl protesto, toplantı ve gösteri yapabilmemesini” önemli (%55) veya çok önemli (%23) bulunduğunu belirtti. Fakat toplantı gösteri hakkının mevcut durumuna dair değerlendirmelerde hakkın önemine dair yukarıdaki yönelimin yansımalarını görmüyoruz. Bir önceki bölümde özetlediğimiz protesto kısıtlamalarının seyrine dair nesnel kriterlere rağmen, İstanbul’da yaşayan yurttaşların çoğunluğu protesto hakkının iyi durumda olduğunu düşünmektedir. Şekil 3’te görüldüğü üzere, protesto hakkının iyi durumda olduğunu söyleyenler %40, çok iyi durumda olduğunu belirtenler örneklemin %20’sini oluşturuyor.

Şekil 2: Temel Haklar

“Aşağıda sayacaklarımdan hangilerini temel haklarınız olarak kabul ediyorsunuz?”

Şekil 3: Temel Hakların Mevcut Durumu

“Peki bu saydığım hak ve özgürlüklerin her birinin ülkemizde ne durumda olduğunu düşünüyorsunuz?”

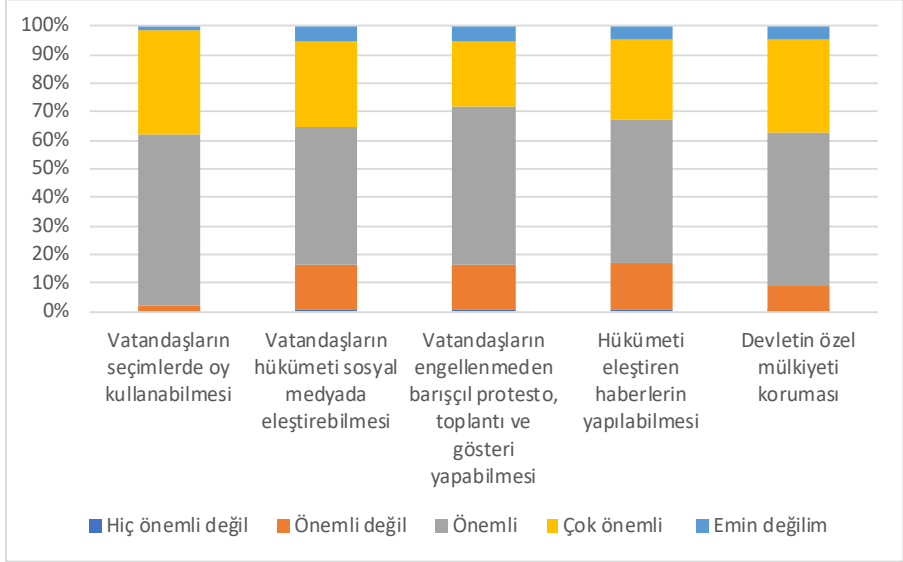
Benzer bir değerlendirmeyi katılımcıların protestolara yönelik kısıtlamaların son beş yıldaki seyrine dair verdiği cevaplarda da gözlemliyoruz. Katılımcıların %40'ı protestolara yönelik sınırlandırmaların son beş yılda aynı kaldığını, %30'u engellerin arttığını, %28'i azaldığını belirtmiştir. Kısacası, katılımcıların %68'i protestolara yönelik engellemelerde bir artış görmemekte; engellerin arttığını belirtenlerin %55'i ise protesto hakkının iyi ve çok iyi durumda olduğunu söylemektedir. Bu oran, "aynı kaldı" diyenler arasında %63, "azaldı" diyenler arasında ise %54'tür. Keza protesto hakkının mevcut durumunu iyi veya çok iyi bulan 586 kişinin 484'ü (%82,5) olağanüstü koşullarda hükümetin protestoları engelleyebileceği düşüncesine katıldığını veya kesinlikle katıldığını belirtiyor. Buradan Türkiye'nin otoriterleşen protesto görünümünün İstanbullu yurttaşların çoğunluğu tarafından hak ihlali olarak anlaşılmadığı sonucu çıkmakta; bu da protesto hakkının somut durumuna dair olumsuz değerlendirmelerin baskın kanaatler arasında yer almamasına yol açmaktadır.

Öyleyse bu algı ve yönelimlerin protesto hakkına özgü ve onunla sınırlı olduğunu söyleyebilir miyiz? Şekil 4, verilen önem bakımından protesto hakkının katılımcılar arasında ifade özgürlüğüne dair diğer iki hakla ("hükümeti sosyal medyada eleştirebilmek" ve "hükümet hakkında eleştirel haberler yapabilmek") benzer olduğunu gösteriyor. Seçme hakkı ve özel mülkiyetin korunması ise daha yüksek oranlarda önemli bulunuyor. Bu hak ve özgürlüklerin mevcut durumuna dair değerlendirmeleri karşılaştırdığımızda da (Şekil 3), benzer bir sonuçla karşılaşıyoruz. İfade özgürlüğüne ilişkin üç hak kategorisinde mevcut durumu iyi bulanlar çoğunluğu oluşturuyor. Bu oranlar seçme hakkı ve özel mülkiyetin korunması alanlarında daha yüksek çıkıyor. Protesto hakkının mevcut durumunu çok kötü bulanların oranı ise diğer iki ifade özgürlüğü kategorisinden daha fazladır. Protesto hakkının durumunu iyi veya çok iyi bulan 586 kişiden 489'u (%83) hükümetin sosyal medyada eleştirilebilmesinin ve 458'i (%78) hükümeti eleştiren haberlerin yapılabilmesinin iyi veya çok iyi durumda olduğunu düşünüyor. Kısacası, hakların durumuna dair değerlendirmelerde bir örtüşme olduğunu söyleyebiliriz.

Protesto hakkının durumuna dair değerlendirmeler siyasal rejimin karakteristiğine dair değerlendirmelerle de paralellik göstermektedir. Anket katılımcılarından ülkenin ne ölçüde demokratik olarak yönetildiğini 1 (hiç demokratik değil) - 10 (tümüyle demokratik) skalasında değerlendirmelerini istediğimizde örneklemin ortalaması 5.58 çıktı. Rejimi otoriter bulanların büyük çoğunluğu, protesto hakkının durumunu kötü veya çok kötü buluyor. Rejimin demokrasi seviyesini 4 ve üstünde değerlendirenler arasında ise protesto hakkının durumunu kötü olarak değerlendirenlerin oranı azınlığa düşüyor, 5 ve üzerinde skor verenler arasında protesto hakkının durumunu iyi/çok iyi olarak

değerlendirenlerin oranı çoğunluğu teşkil ediyor. İfade özgürlüğüne dair diğer iki kategoriye (sosyal medyada eleştiri ve eleştirel haberlerin yapılması) bu açıdan incelediğimizde de benzer sonuçlar görüyoruz. Dolayısıyla bu analizden İstanbul'da yaşayan yurttaşların haklara dair algı ve değerlendirmelerinin belli bir tutarlılık gösterdiğini söyleyebiliriz.

Şekil 4: Temel Haklara Verilen Önem

"Aşağıda sayacağım bazı hak ve özgürlüklerin ülkemizde olması sizin için ne kadar önemli?"

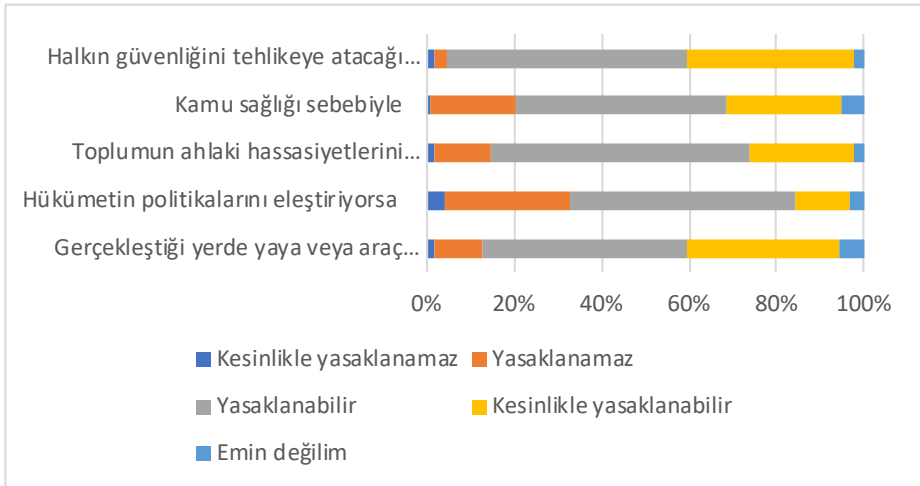
Protesto hakkının kısıtlanmasına destek

Anket katılımcıları arasında protesto hakkının meşru olarak kısıtlanabileceğine dair kuvvetli bir yaklaşımın olduğunu görmekteyiz. Örneğin, örneklemin yaklaşık %63'ü protesto hakkının olağanüstü şartlarda kısıtlanabileceğini dile getiriyor. Anketin pandemi döneminde yapıldığını da göz önünde bulundurduğumuzda, protesto hak kısıtlamalarının olağanüstü şartlardan dolayı meşru kısıtlamalar olarak değerlendiriliyor olması mümkündür. Fakat kamuoyu, protestoların yasaklanmasını sadece olağanüstü durumlarda kabul edilebilir bulmuyor. Anket katılımcılarına sunduğumuz (bkz. Şekil 5) farklı protesto yasaklama gerekçelerinin her birinde gerekçenin protestoların yasaklanması için yeterli olduğunu düşünenler, çoğunluğu oluşturmaktadır.

Bununla birlikte gerekçeler arasında varyasyon olduğunu da gözlemlemekteyiz.

Örneğin, protestonun “halkın güvenliğini tehlikeye atacağı düşünülüyorsa” yasaklanabileceğini düşünenler örneklemin %93’ünü oluştururken, kamu sağlığı gerekçesiyle yasaklanmasını uygun bulanlar %52 civarındadır. Burada protesto hakkının “güvencesiz” halini ortaya koyan önemli bulgular, protestoların “hükümetin politikalarını eleştirme” gerekçesiyle yasaklanabileceğini düşünenlerin %63 civarında olması ve “toplumun ahlaki hassasiyetlerini rahatsız eden içeriği olması” sebebiyle yasaklanabileceğini söyleyenlerin de %82 olmasıdır. Yine İstanbul gibi trafik sorunu yaşanan bir şehirde trafiği aksatan protestoların yasaklanabileceğini söyleyenler örneklemin %82’si oranındadır (bkz. Şekil 5).

Şekil 5: Protestoların Yasaklanma Gerekçeleri

“Sizce aşağıdaki durumların hangisinde protestolar valilik tarafından yasaklanabilir, yoksa protestoların yasaklanmaması mı gerekir?”

Protestolara dair özgürlükçü olmaktan uzak bu yönelimi, katılımcıların polisin tavrı hakkında değerlendirmelerinde de gözlemlemekteyiz. Anketimizde İstanbul’da yaşayan yurttaşların %18’i, polisin protestolara daha çok müdahale etmesi gerektiğini, %55’i ise mevcut müdahale düzeyini “uygun” seviyede bulunduğunu belirtti. Örneklemin sadece %23’ü polisin protestolara daha az müdahale etmesi gerektiğini ifade etti. Türkiye’de polisin protestolara sert ve şiddetli müdahalelerine rağmen İstanbullu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının %73’ünün mevcut otoriter protesto yönetimi rejiminden rahatsız olmadığını görüyoruz.

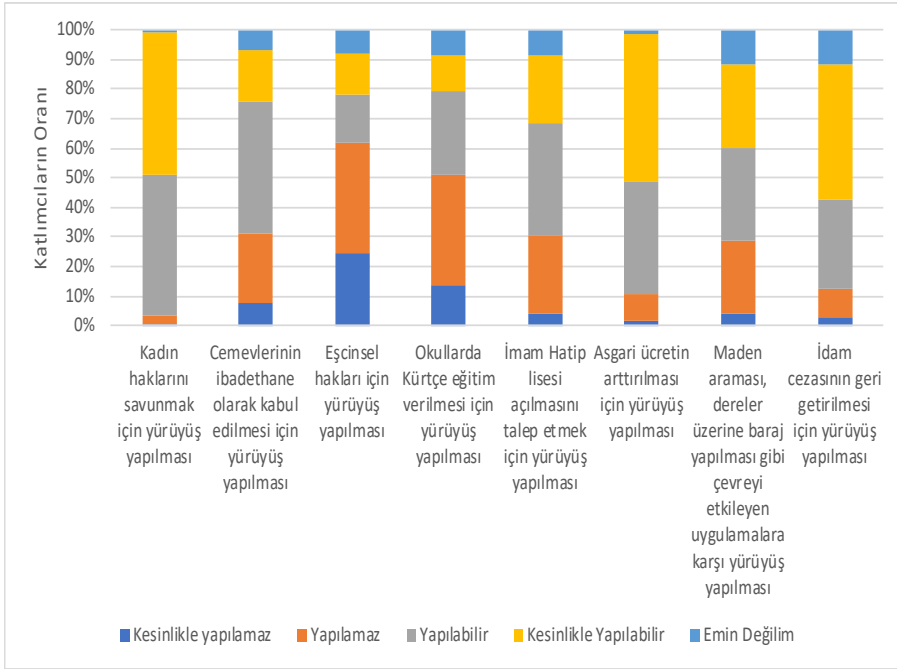
Protestonun konusu, protestocuların kimliği ve protesto hakkına yönelik tutumlar

Yukarıda sunduğumuz bulgular vatandaşların protestoyu demokratik siyasi evrenin parçası olan bir katılım mekanizması olarak görmediğine ve protestolara yönelik baskıcı bir anlayışın vatandaşlar tarafından destek gördüğüne işaret ediyor. Fakat yukarıdaki tartışmada altını çizdiğimiz üzere, vatandaşların tavırlarının protestocuların kimliği ya da protestonun konusuna göre farklılık gösterebileceğini göz önünde bulundurmak gerekiyor. Öyleyse protestolara karşı bu özgürlükçü olmayan tavır protestonun konusuna ve protestocuların kimliğine göre farklılık gösteriyor mu? Bu soruyu ele alabilmek için anketimizde spesifik protesto konularını ve spesifik protestoları hedeflemiş yasakları içeren sorular sorduk. Bu sorulara verilen cevapların protesto konularına göre ciddi farklılıklar içeriyor olması bu anketin önemli bulgularından birini ortaya çıkarıyor.

Katılımcılara belli konularda barışçıl protesto yapılıp yapılamayacağını sorduğumuzda, katılımcıların %96'sı "kadın haklarını savunmak için" ve %88'i "asgari ücretin artırılması için" barışçıl protesto yapılabileceğini söylediler. Bu iki konuda "emin değilim" cevabını verenlerin oranı da çok düşük çıktı. "İdam cezasının geri getirilmesi için", "imam hatip okullarının açılmasını talep etmek için," "Cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesini talep etmek için" ve çevre ile ilgili barışçıl protesto yapılabileceğini düşünenler de %75 ile %59 arasındadır. Fakat bu resim, söz konusu olan "okullarda Kürtçe eğitim verilmesini talep etmek" ve "eşcinsel hakları" olunca tam tersine dönmektedir. Bu konularda anket katılımcılarının sadece %40 ve %30'u barışçıl protesto yapılabileceğini belirttiler. "Eşcinsel hakları için" barışçıl protesto "kesinlikle yapılamaz" diyenlerin oranı %24,82'dir (bkz. Şekil 6).

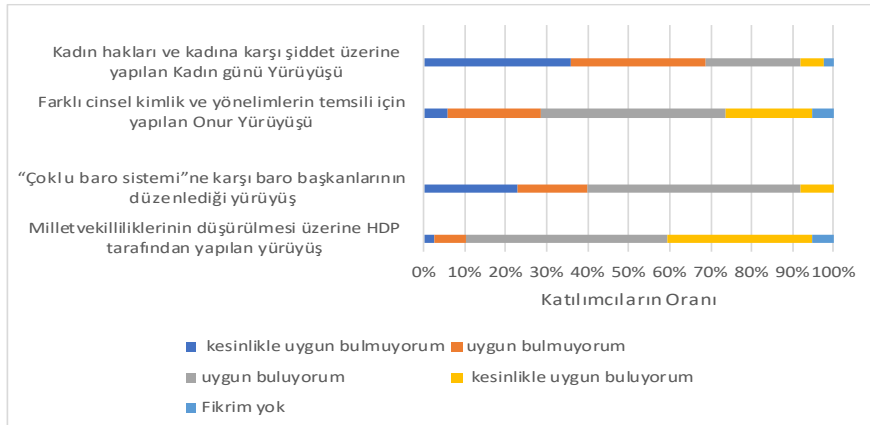
Benzer şekilde, katılımcılara anketten önceki sene içinde valilik tarafından engellenen bazı protestoları sayarak bu yasakları uygun bulup bulmadıklarını sorduk. Bu soruya verilen cevaplarda yasaklara yönelik genel ve yüksek oranlı bir destek olsa da gene de ciddi bir varyasyon görülmektedir. Mesela söz konusu olan "milletvekilliklerinin düşürülmesi üzerine HDP tarafından yapılan yürüyüş" olunca yasağı uygun bulanlar %85 iken bu oran, "Kadın Hakları ve Kadına Karşı Şiddet üzerine yapılan Kadınlar Günü Yürüyüşü" söz konusu olunca %29'a düşmekte. "Çoklu Baro Sistemine Karşı Baro Başkanlarının Düzenlediği Yürüyüş"ün yasaklanmasını katılımcıların %74'ü, Onur Yürüyüşü'nün yasaklanmasını ise %66'sı uygun buluyor (bkz. Şekil 7).

Şekil 6: Hangi Konularda Barışçıl Protesto Yapılabilir?

“Sizce aşağıda sayacağım konularda barışçıl protesto yapılabilir mi?”

Şekil 7: Protesto Yasaklarının Konularına Göre Uygunluğu

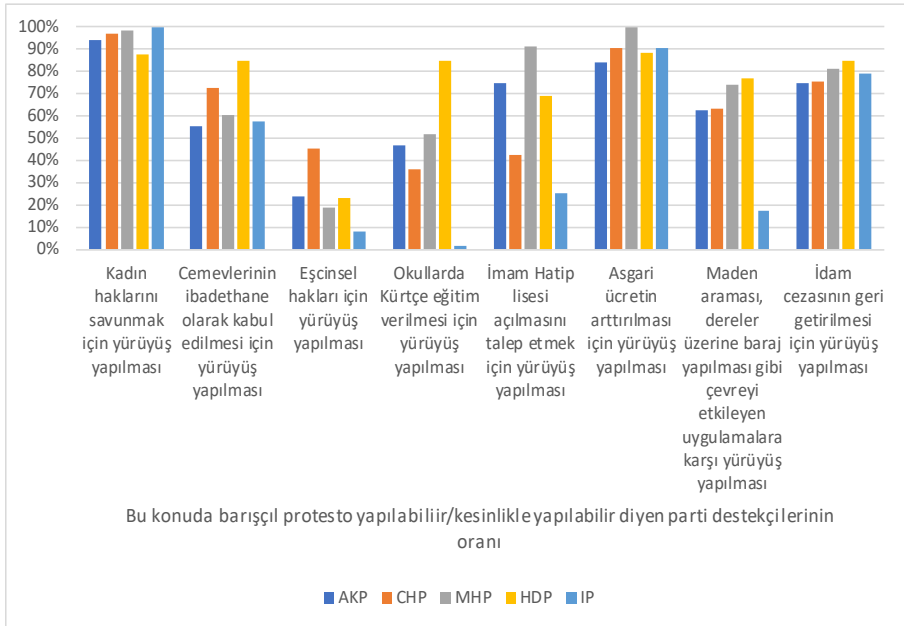
“Şimdi size son altı ayda valilikler tarafından engellenen bazı protestoları okuyacağım ve bu konudaki düşüncenizi soracağım. Bunların her biri için, yasaklanmasını “kesinlikle uygun bulmuyorum” “uygun bulmuyorum” “uygun buluyorum” “kesinlikle uygun buluyorum” ya da “bir fikrim yok” şeklinde bir cevap veriniz.”

Burada her ne kadar Kadınlar Günü Yürüyüşünün yasaklanmasına desteğin özellikle diğer protestolar ile karşılaştırıldığında çok daha düşük olduğunu görsek de yukarıda altını çizdiğimiz üzere kadın yürüyüşüne genel desteğin yüksekliğini hatırlayınca yasağı uygun bulanların oranının gene de çarpıcı olduğunu söyleyebiliriz. Protesto yasaklarına soyut/varsayımsal düzeyde karşı çıkan kişilerin de valilik bir protestoyu yasakladığında, devletin uygun bulunduğu bir yasağın meşru bir sebebi olduğunu varsayarak yasağı desteklediğini düşünebiliriz. Bu anlamda, bu soruya verilen cevapların da içerdiği varyasyona rağmen devletin kurumlarına olan güven ya da itaati yansıttığı düşünülebilir.

Katılımcıların siyasi aidiyeti ve protesto hakkına yönelik tutumları

Bu iki sorudan protestolara ve protesto yasaklarına karşı tavırların protestocuların kimliği ve protestonun konusuna göre ayrıştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, gene yukarıda altını çizdiğimiz üzere, sadece protestocuların değil, anket katılımcılarının kimliklerinin de onların protesto ve yasaklara karşı tavırlarını etkilemesi beklenmektedir. Bu bölümde politik kimlikler ve sosyal fay hatlarının protesto ve yasaklara karşı tavırları nasıl etkilediğine bakacağız.

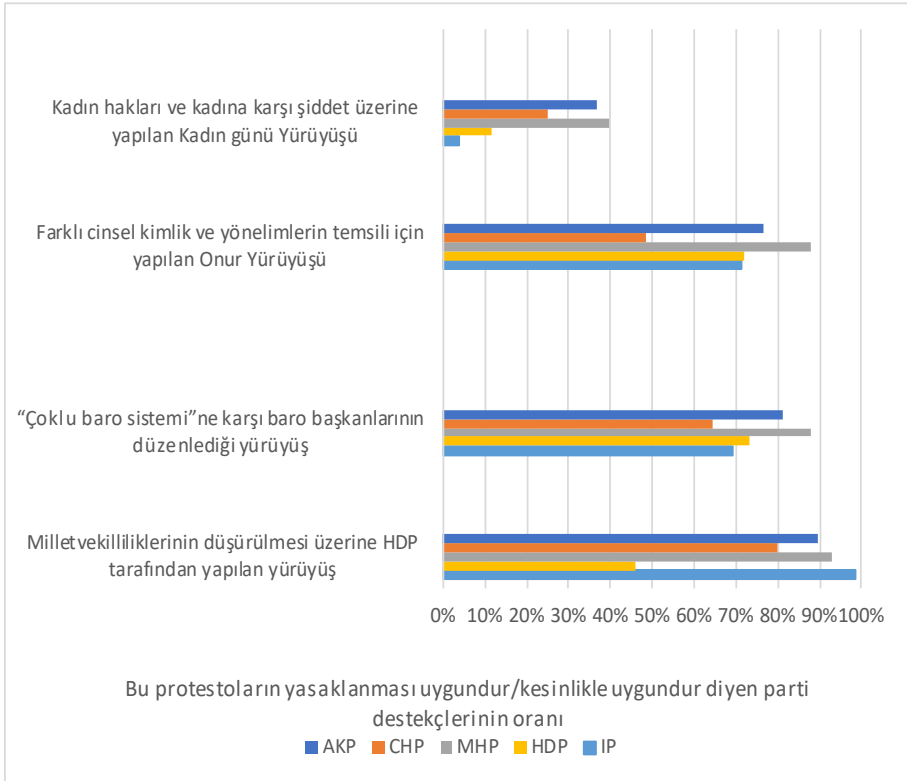
Şekil 8: Protesto Hakkına Yönelik Partizan Farklar

"Bu konuda barışçıl protesto yapılabilir veya kesinlikle yapılabilir diyen parti destekçilerinin oranı"

Şekil 8, örneklemede farklı partileri destekleyen katılımcılardan belli konularda barışçıl protesto “yapılabileceğini” ya da “kesinlikle yapılabileceğini” söyleyenlerinin toplam yüzdesini gösteriyor. Bu tabloya göre, belli konularda protestolara partiler-üstü bir destek olduğunu görmek mümkündür. Bunlar içinde kadın yürüyüşü, asgari ücretin arttırılması ve idam cezası hakkındaki protestolar öne çıkmakta. Katılımcılara sorulan diğer konularda ise partilere göre farklılık görülmektedir: LGBT hakları konusunda CHP destekçileri diğer partilerden ciddi bir şekilde ayrışırken, Kürtçe eğitim konusunda HDP’yi destekleyenler, imam hatipler konusunda ise (negatif anlamda) İYİ Parti ve CHP’yi destekleyenler ayrışmaktadır. AKP, MHP ve İP destekçileri “cem evleri” konusunda daha düşük destek gösterse de çoğunluğu bu konuda barışçıl protesto olabileceğini düşünüyor.

Şekil 9: Protesto Yasaklarına Yönelik Partizan Farklar

" Bu protestoların yasaklanması uygundur/kesinlikle uygundur diyen parti destekçilerinin oranı"

Benzer şekilde, Şekil 9’da farklı partileri destekleyen anket katılımcılarının belli yasaklara karşı tavırlarını parti kimliğine göre yasağı “uygun” ya da “kesinlikle uygun” bulanların toplamını vererek göz önüne seriyor. Burada, gene hem partiler arası hem de yasak konusuna bağlı olarak varyasyon görmek mümkün. Diğer tabloda olduğu gibi, Kadınlar Günü Yürüyüşünün yasaklanması konusunda her ne kadar oransal olarak farklılıklar olsa da, partilerin destekçileri arasında bir mutabakat görülmekte. Bu yasak partiler üstü bir şekilde uygun görülüyor. Baroların yürüyüşünün yasaklanmasına destek de katılımcıların parti kimliklerine göre ayrılmakta, fakat burada muhalefet partilerinin destekçileri arasında bile çoğunluk bu yasağı uygun görmekte. CHP destekçileri diğer partilerden Onur Günü yürüyüşüne karşı olan tavırları ile ayrılıyorlar.

Yurttaşların belli protesto eylemlerine dair değerlendirmelerinden protesto hakkıyla ilgili yukarıda incelediğimiz genel sorulara dair cevaplarına geçtiğimizde parti aidiyetinin yine önemli olduğunu gözlemliyoruz. AKP’ye oy veren katılımcılarının %80’i “barışçıl protesto, toplantı ve gösteri yapılabilmesinin” mevcut durumunu iyi ve çok iyi olarak değerlendirirken, CHP’lilerin %55’i kötü ve çok kötü olarak değerlendiriyor ama bu seçmen grubu içerisindeki kuvvetli bir azınlık da durumu iyi olarak değerlendiriyor (Tablo 1). Keza ideolojik spektrumun solundan sağına gidildikçe protesto hakkının mevcut durumuna dair değerlendirmelerin olumluya döndüğünü görüyoruz. Parti aidiyetine göre farklılaşmayı “olağanüstü koşullar sırasında hükümet protesto, toplantı ve gösterileri engelleyebilir” ifadesine verilen cevaplarda da gözlemlemekteyiz. Tablo1’in gösterdiği üzere bu ifadeye katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum diyenler AKP’ye oy vermiş yurttaşlar arasında %85’i bulurken, CHP’ye oy verenlerin %44’ü aynı fikirdedir.

Genel olarak, katılımcılar arasında destekledikleri partiye göre yasaklara karşı tavırlarda farklılaşma olsa da yukarıda altını çizdiğimiz üzere, ortaya çıkan resmin katılımcılar arasında yasaklara karşı yaygın bir destek olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki yasak gerekçeleri arasında en partizan motivasyonlu ve böylelikle “politik” olarak değerlendirilebilecek olan “hükümetin politikalarını eleştirme” bile ana muhalefet partisi CHP destekçilerinin neredeyse yarısı tarafından protesto yasaklamak için uygun bir sebep olarak görülmektedir. Yasaklar, özellikle trafik, kamu sağlığı, ya da güvenlik gibi “politik olmayan” şeklinde yorumlanabilecek bir gerekçeye dayandırıldığında bütün parti destekçilerinden geniş destek almaktadır. Bunların yanında “toplumun ahlaki hassasiyetlerini rahatsız eden içerik” gibi her yöne çekilebilecek bir gerekçe CHP destekçilerinin büyük çoğunluğu tarafından (%71) protesto yasaklamak için uygun görülmektedir (bkz. tablo 1).

Tablo 1: AKP ve CHP Destekçilerinin Protesto Yasaklarına Dair Görüşleri

	AKP	CHP
Barişçıl protesto yapılabilmesinin mevcut durumunu iyi/çok iyi buluyorum	% 80	% 40
Olağanüstü koşullar altında hükümet protestoları engelleyebilir/kesinlikle engelleyebilir	% 85	% 44
Protesto hükümetin politikalarını eleştiriyorsa yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 75,8	% 49,6
Protestonun toplumun ahlaki hassasiyetlerini rahatsız eden içeriği varsa yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 92,5	% 71,6
Protesto kamu sağlığı sebebiyle yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 80,7	% 72,47
Protesto trafiği engelliyorsa yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 86,8	% 74,7
Protestonun halkın güvenliğini tehlikeye atacağı düşünülüyorsa yasaklanabilir	% 96,9	% 89,8
Protestolara polisin müdahalesi uygun seviyede/daha çok olmalı	% 82,05	% 61,79
Polis müdahil olduğu durumlarda vatandaşa karşı adil ve tarafsız davranmaktadır (katılıyorum/kesinlikle katılıyorum)	% 89,2	% 71,6

Son olarak, protestolara polis müdahalelerine karşı tavırlarda vatandaşların parti kimliklerine göre bir farklılaşma olup olmadığına baktığımızda şunu görüyoruz: AKP (%63,47) ve MHP (%62,07) destekçileri ağırlıklı olarak mevcut polis müdahale düzeyini uygun bulmaktayken, bu partilerden ciddi bir azınlık daha çok polis müdahalesi olması gerektiğini düşünmektedir (sırasıyla %18,6

ve %16,29). CHP ve HDP destekçilerinin yaklaşık %35'i daha az polis müdahalesi olması gerektiğini düşünüyorlar. Gene de bu partilerin destekçileri arasında da mevcut polis müdahale düzeyini uygun bulanlar ve polisin daha çok müdahale etmesi gerektiğini düşünenlerin toplamı çoğunluğu oluşturmaktadır. Buna ek olarak, katılımcılara polisi adil ve tarafsız bulup bulmadıklarını sorduğumuz AKP destekçilerinin neredeyse oybirliği ile polisi tarafsız ve adil gördüklerini söylediklerini görüyoruz. Bu oran CHP ve HDP destekçileri için daha düşük, gene de bu partilerin destekçilerinin de büyük çoğunluğu (%70'den fazlası) bu tespite katılıyorlar. Kısacası, parti kimliği/aidiyetinin önemi ve tabii partilerin iktidarda veya muhalefette olmasının yarattığı farka dair işaretler görünür olsa da bu fark, protesto hakkına dair tutarlı bir özgürlükçü ortamın ve anlayışın olmadığı bir zemin üzerinde gerçekleşiyor. Muhalif yurttaşların önemli bir kesimi protesto hakkını temel bir hak olarak tutarlı bir şekilde savunmaktan uzak kalıyor.

Sonuç ve Tartışma

Yukarıda bulgularını tartıştığımız anket çalışmamız, literatürde yeni ele alınmaya başlanmış ve özellikle Türkiye bağlamında çalışılmamış bazı soru ve alanları yeni ampirik veri ışığında değerlendirmektedir. Bu verilere bakarak, Türkiye'de protestonun olağan bir siyasal katılım biçimi olarak anlaşılmadığını ve gündelik siyasetin *normal* işleyişinin parçası olarak görülmekten uzak olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de en çok protestonun olduğu ve sivil toplumun en örgütlü olduğu il olan İstanbul'da bile halkın büyük çoğunluğu protestolara katılmamaktadır. Protesto hakkının önemi yurttaşlar tarafından teslim edilse de söz konusu protestoların farklı gerekçelerle kısıtlanması İstanbulluların büyük çoğunluğu tarafından desteklenmektedir. Özellikle ifade özgürlüğünün üç farklı veçhesi olan eleştirel haber yapma, sosyal medyada hükümeti eleştirme ve protesto düzenleme haklarının belli şartlarda kısıtlanabileceğine dair görüşler paralellik göstermektedir. Bu bakımdan devletin temel hakları kısıtlamak için kullandığı olağanüstü hal söylemlerinin halk nezdinde bir karşılık bulduğu söylenebilir. "Mobil OHAL yönetimi" olarak adlandırılan (Arslanalp ve Erkmen, 2020a), resmi OHAL dönemi dışında da OHALvari argümanlarla hakların sınırlandırılması pratiğinin İstanbullu yurttaşların ciddi bir çoğunluğunu rahatsız etmediğini görmekteyiz. Zira bu tür yasaklamalar için kullanılan söylemler partileri aşan bir şekilde desteklenmektedir. Bu anlamda mevcut otoriter protesto yönetim rejiminin de İstanbulluların çoğunluğundan tepki görmediğini gözlemlemekteyiz.

Bu bulgunun ışığında makalenin başında ele aldığımız baskı-muhalefet bağı üzerine bazı çıkarımlarda bulunmak da mümkün. Baskı-muhalefet bağı üzerine tartışmalardan biri, daha önce ele aldığımız üzere, protestolara

yönelik baskı ve şiddetin belli koşullarda geri tepmesi (*backlash*) sonucunda protestolara yol açtığı argümanıdır. Bu tür bir karşı mobilizasyonu tetikleyen en önemli mekanizmalardan biri, baskının haksız ya da gayri-meşru görülmesi, hatta halk nezdinde ahlaki şoka yol açmasıdır. Türkiye'deki baskıcı protesto yönetim rejiminin, İstanbul halkının çoğunluğu tarafından baskıcı olarak nitelendirilmemesi, hak ihlali olarak görülmemesi hatta desteklenmesi, bu türden bir tepki mobilizasyonu ihtimalini imkânsız kılmasa da zorlaştırmaktadır diyebiliriz. Halkın siyasal pratiğine baskı karşısında tepkisizlik olarak yansıdığını düşündüğümüz bu toplumsal yönelimlerin, literatür bölümünde de tartıştığımız üzere, devletin baskı pratiklerini de etkilediğini düşünebiliriz. Bu tepkisizliğin sonuçlarından biri, devlet aktörleri için protestolara yönelik şiddetin ve baskının siyasal maliyetinin düşmesidir. Dolayısıyla baskının artmasında halkın protestolara dair yönelimlerinin kolaylaştırıcı bir rol oynadığı düşünülebilir. Kısacası, protestoların baskılanması açısından Türkiye'nin otoriter rejimi, elverişli bir kamuoyu ortamı içerisinde hareket etmektedir.

Öte yandan kamuoyunun protesto hakkı ve yasaklarına yönelik yekpare bir tutumu olduğunu da söylemek güç. Her ne kadar protestoların kısıtlanmasına dair genel sorularda parti farklarını aşan bir mutabakat olsa da protestoların konusu, protestocuların kimliği ve yurttaşların siyasal aidiyetlerine göre protesto yasaklarına dair yönelimler farklılık göstermektedir. Bu bulgu, siyasal aidiyetlerin birçok konudaki bireysel algı ve tutumları belirlediğine dair araştırmalarla uyumludur (Achen ve Bartells, 2017). Beklenebileceği üzere muhalefet partilerinin destekçileri protesto özgürlüğünün mevcut durumunu daha olumsuz değerlendirmekte, polisin daha az müdahale etmesi gerektiğini söyleyenlerin oranı bu parti destekçileri arasında daha fazla görülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Kürt meselesi veya LGBT hakları gibi konularda protesto yapma özgürlüğüne dair tutumlar, siyasal aidiyete göre farklılaşmaktadır. Parti kimliklerinin belli toplumsal fay hatlarının farklı taraflarındaki toplumsal kimlikleri temsil ettiği ve yeniden ürettiğini göz önünde bulundurduğumuzda, bu fay hatları üzerine oturan meselelerde bu türden bir ayrışma Edwards ve Arnon'un (2019) dış grup olarak görülen protestocuların bastırılmasının desteklediğiyle ilgili bulgularıyla uyumludur. Bununla birlikte çevre, kadın hakları ve ekonomik haklar gibi konularda protesto yapma özgürlüğüne partileri (ve fay hatlarını) kesen bir destek bulunmaktadır. Kısacası, söz konusu toplanma ve gösteri hakkının uygulanması olduğunda İstanbul halkının gözünde bütün yurttaşlar birbiriyle eşit görülmemektedir ve devletin protestolara hukuki ve polisiye müdahaleleri kamuoyunda farklı derecelerde destek bulmaktadır. Bu bulgunun önemli sonuçlarından birinin devletin bazı protestolara daha kolay ve şiddetli müdahalede bulunabilmesi olduğunu tahmin edebiliriz. Nitekim

2021'in Temmuz ayında İstiklal Caddesi'nde peş peşe gerçekleşmiş LGBT hakları üzerine olan Onur Yürüyüşü ve kadın hareketinin başını çektiği İstanbul Sözleşmesi üzerine olan protestolara olan müdahalelerdeki fark bunun bir yansıması olarak görülebilir.

Bunun yanında, parti ayrımlarını kesen konulardaki protesto özgürlüğüne yönelik tutumların dahi devlet pratikleri tarafından şekillenebildiğini düşünebiliriz. “Kadın hakları konusunda barışçıl eylem yapılabilir mi?” sorusuna farklı partilerin destekçisi olan anket katılımcıları arasında %90'ı aşan bir oranla destek verilirken kadınlar günü yürüyüşünün yasaklanmasını uygun bulanlar AKP ve MHP destekçisi katılımcılar arasında %40'ları bulmuştur. Bu oran başka yasaklara verilen destek oranlarından çok daha düşük olmakla birlikte, kadın hakkı konusundaki protesto özgürlüğüne soyut düzlemde verilen desteğin söz konusu belli bir protesto olduğunda aynı derece gerçekleşmediğini göstermektedir. Katılımcıların en azından ciddi bir kısmı destekledikleri partinin/hükümetin aldığı yasaklama kararının arkasında durmaktadır ve değerlendirmelerini partiden/hükümetten aldığı işaretlere göre şekillendirmektedir.

Türkiye gibi siyasal kutuplaşmanın yüksek olduğu yerlerde haklara ve özgürlüklere dair kamuoyu tutumlarının bu kutuplaşma tarafından şekillenmesi beklenebilir. Kutuplaşma-otoriterleşme ilişkisini inceleyen çalışmaların vurguladığı noktalardan biri kutuplaşmanın arttığı ortamlarda farklı yurttaş gruplarının karşı kamptan addettikleri grupların haklarının çiğnenmesine karşı duyarsızlaşmaları ve bu hak ihlalleri nedeniyle iktidardan desteklerini çekmiyor olmalarıdır (Somer vd, 2021; Svulik, 2019). Ankete katılanlardan Türkiye'deki demokrasi seviyesini orta ve üstünde görenlerin medya, sosyal medya ve protesto özgürlüklerinin ülkedeki durumunu iyi ve çok iyi olarak nitelendirmesini böyle bir siyasal ortamın sonucu olarak yorumlayabileceğimizi düşünüyoruz. Dolayısıyla Türkiye gibi popülist bir iktidar altında seçimli otoriter rejime dönüşmüş (Somer vd, 2021; Sözen, 2020) bir ülkede, temel haklara dair kamuoyu yönelimlerinin otoriterleşme sürecine zemin hazırlayan faktörler olduğu kadar, bu popülist otoriterleşme süreci tarafından şekillendiğinin de altını çizmek istiyoruz. Bahsettiğimiz seçimli otoriterleşme sürecinin önemli vechelerinden biri iktidarın medya üzerindeki kontrolünü arttırması ve ana akım medyanın önemli bir kısmının rejimin güdümüne girmesidir (Yeşil, 2018). Bununla bağlantılı olarak iktidar kontrolündeki medyanın iktidarın söylemlerini yayma ve güçlendirme rolünü (mesela bkz. Rozenas ve Stukal, 2019; Stockman ve Gallagher, 2011; Yağcı ve Oyvat, 2020) hatırlamak önemlidir. Bu bağlamda, haklara ve yasaklara dair ortaya çıkan özgürlükçü olmaktan uzak bu yönelimlerin yine kısmen (ve belki de büyük ölçüde) otoriterleşme sürecinden kaynaklandığı sonucuna varılabilir. Bunun yanında parti bağlarının da yurttaş yönelimlerini

şekillendirebileceğini hesaba katmak gerekir. Anketimizdeki iktidar ve muhalefet partilerini destekleyen vatandaşlar arasındaki yönelim farkları bunların bir dışavurumu da olabilir. Bu çok yüzlü ilişkinin araştırmacılara üzerinde daha çok çalışılmayı bekleyen bir alan sunduğunu düşünüyoruz.

Sonuç olarak, araştırmamızın işaret ettiği önemli sorulardan biri kamuoyu yönelimlerinin genel olarak otoriterleşme sürecinde ve spesifik olarak önemli demokratik haklardan biri olan protesto hakkının sınırlandırılması ve erozyona uğratılması sürecinde oynadığı rol üzerinedir. Dinamik bir alan olan protesto alanının devlet ve protestocular arasındaki etkileşim kadar, bu iki aktörün kamuoyuyla etkileşimi üzerinden de şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu etkileşimin anlık ve durumsal faktörler yanında, daha kalıcı ve uzun süreli yönelimler/tavırlar zemininde de şekillenmekte olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle polise dair genel pozitif algı, hak kısıtlamalarına karşı genel tolerans gibi yönelimlerin başka çalışmalarda da gösterildiği üzere Türkiye’de kamuoyunun devletin kurumlarına karşı tutumunu ve devlet-toplum ilişkisinin tarihsel dinamiklerini yansıttığı düşünülebilir. Fakat çalışmamız olağanüstü hal söylem ve uygulamalarının yaygın olduğu pandemi koşullarında yapıldığı için bulgularımızı farklı dönemlerde yapılacak benzer bir çalışmaların bulgularıyla karşılaştırmak doğru olacaktır.

Sonnotlar

1 Bu makalenin dayandığı araştırma Boğaziçi Üniversitesi 13661 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi desteği ve Özyeğin Üniversitesi tarafından desteklenmiştir. Ali O. İlhan, Can Selçuki, Hasan Tekgüç ve Alper Yağcı’ya bu makalede kullandığımız anketin tasarımı, uygulanması ve incelenmesi sırasındaki yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. Ünsal Doğan Başkır ve iki anonim hakeme de makaleyi geliştirerek son halini vermemizi sağlayan değerli katkıları için minnettarız.

2 Bu yasakların Earl (2003) ve Oberschall (1973)’in “channelling” olarak adlandırdığı ve üzerine çok daha az araştırmanın olduğu baskılama yöntemlerine yakın olduğunu düşünebiliriz. Bu baskı tipi daha dolaylı yollarla protestonun kullanabileceği kaynakları (protesto formları, mekân, zaman, katılımcılar, mali kaynaklar) kısıtlamaya çalışan eylemleri içeriyor (Earl, 2003: 48).

3 Ya da muhalefet-baskı bağı (dissent-repression nexus) (Davenport, 2007).

4 Mesela “bugüne kadar yasal bir protesto ya da boykota katıldınız mı” sorusuna evet diyenlerin oranı Fransa’da %48 ve Danimarka’da %40 iken bu oran Japonya’da %12’dir (Dalton, 2014: 54).

5 Bu oranlar protesto katılımını ölçen sorunun nasıl sorulduğuna göre farklılık gösterir (Dalton, 2014: 47). Örneğin, soru bizim anketimizde sorulduğu gibi zaman kısıtı ile sorulduğunda (son iki yılda protestoya katıldınız mı?) oranlar düşmektedir. Dalton (2014), hem “geçen sene içinde” hem de “son beş sene içinde” şeklinde sorulmuş soruların sonuçlarını sunuyor. Mesela soru “geçen sene içinde” olarak sorulunca oranlar İngiltere’de %2, Amerika’da %6 ve Fransa’da %17’ye iniyor.

6 Örnek olarak Bolivya %19,5, Peru %18,4, Arjantin %16,8; Kolombiya %10,9, Venezuela %9,6, Uruguay %9,3, Meksika %8,3, Şili %7,9.

Kaynakça

Achen C H ve Bartels L M (2017). *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton University Press.

Alper E (2019). *Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye’de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri 1960-1971*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arslanalp M ve Erkmen T D (2020a). Mobile Emergency Rule in Turkey: Legal Repression of Protests during Authoritarian Transformation. *Democratization*, 27(6), 947-969.

Arslanalp M ve Erkmen T D (2020b). Repression without Exception: A Study of Protest Bans during Turkey’s State of Emergency (2016-2018). *South European Society and Politics*, 25(1), 99-125.

Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Spatial Reason of the State: the Role of Space in Protest Repression in Turkey. *Territory, Politics, Governance*, doi: [10.1080/21622671.2022.2033640](https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2033640)

Atak K (2017). Vanguard of Violation: Freedom of Assembly and Notes on the Turkish Political Regime. İçinde: B. Başer ve A E Öztürk(der), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, London: I.B. Tauris, 189–212.

Atak K ve Bayram I (2017). Protest Policing alla Turca: Threat, Insurgency, and the Repression of Pro-Kurdish Protests in Turkey. *Social Forces*, 95, 1667–1694. doi:[10.1093/sf/sox029](https://doi.org/10.1093/sf/sox029).

Atak K ve della Porta D (2016). Popular Uprisings in Turkey: Police Culpability and Constraints on Dialogue-oriented Policing in Gezi Park and Beyond. *European Journal of Criminology*, 13, 610–625. doi:[10.1177/1477370816636902](https://doi.org/10.1177/1477370816636902).

Auyero J (2007). *Routine Politics and Violence in Argentina: The Gray Zone of State*

Power, Cambridge: Cambridge University Press.

Aytaç S E, Schiumerini L ve Stokes S (2018). Why Do People Join Backlash Protests? Lessons from Turkey. *Journal of Conflict Resolution*, 62(6), 1205–1228.

Bakiner O (2017). How Did We Get Here? Turkey's Slow Shift to Authoritarianism. İçinde: B Başer ve A E Öztürk(der), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, London: I.B. Tauris, 189–212.

Başer B ve Öztürk A E (der) (2017). *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, London: I.B. Tauris.

Bezci E B ve Öztan G G (2016). Anatomy of the Turkish Emergency State: A Continuous Reflection of Turkish Raison d'état between 1980 and 2002. *Middle East Critique*, 25(2), 163–179.

Boykoff J (2007). Limiting Dissent: The Mechanisms of State Repression in the USA. *Social Movement Studies*, 6(3), 281–310. doi:[10.1080/14742830701666988](https://doi.org/10.1080/14742830701666988).

Candaş A ve Yılmaz H (2014). The Paradox of Equality: Subjective Attitudes Towards Basic Rights in Turkey. İçinde: Rodriguez, C et al. (der) *Turkey's Democratization Process*, New York: Routledge, 330–344.

Cumhuriyet (11/02/2021). Beyazıt Meydanı'nda açıklama yapmak isteyen akademisyenlere engel: Yürüyerek okudular. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/beyazit-meydaninda-aciklama-yapmak-isteyen-akademisyenlere-engel-yuruyerek-okudular-1813004>, Son Erişim Tarihi, 22/03/2022.

Çelik Russell Ö (2016) 'Türkiye'de Seçime ve Geleneksel Olmayan Siyasal Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Bireysel Seviye Faktörler, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 437–463.

Çetinkaya Y D (2004) *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Curtice T B ve Behlendorf B (2021). Street-Level Repression: Protest, Policing, and Dissent in Uganda. *Journal of Conflict Resolution*, 65(1), 166–194.

Dalton R J (2014). *Citizen Politics : Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, 4th Edition, United States: CQ Press.

Davenport C (2007). State Repression and Political Order. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 1–23.

403 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrı Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Della Porta D ve Reiter H (der) (1998). *Policing Protest: The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies.*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Earl J (2003). Tanks, Tear Gas, and Taxes: Toward a Theory of Movement Repression. *Sociological Theory*, 21, 44–68. doi:[10.1111/1467-9558.00175](https://doi.org/10.1111/1467-9558.00175).

Earl J (2011). Political Repression: Iron Fists, Velvet Gloves, and Diffuse Control. *Annual Review of Sociology*, 37. doi:[10.1146/annurev.soc.012809.102609](https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102609).

Edwards P ve Arnon D (2021). Violence on Many Sides: Framing Effects on Protest and Support for Repression. *British Journal of Political Science*, 51, 488–506. doi:[10.1017/S0007123419000413](https://doi.org/10.1017/S0007123419000413).

Esen B ve Gümüşçü Ő (2016). Rising Competitive Authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606. doi:[10.1080/01436597.2015.1135732](https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732).

Francisco R (2004). After the Massacre: Mobilization in the Wake of Harsh Repression. *Mobilization: An International Quarterly*, 9, 107–126. doi:[10.17813/maiq.9.2.559246137656n482](https://doi.org/10.17813/maiq.9.2.559246137656n482).

Gümrükçü S B (2014). *Reconstructing a Cycle of Protest: Protest and Politics in Turkey.* (Basılmamış Doktora Tezi). Zurich: University of Zurich.

Gümrükçü S B (2021). Ideology, Discourse, and Alliance Structures: Explaining Far-Right Political Violence in Turkey in the 1970s. *Terrorism and Political Violence*, 1–15. doi:[10.1080/09546553.2021.1895121](https://doi.org/10.1080/09546553.2021.1895121).

Haerper C, Inglehart R, Moreno A, Welzel C, Kizilova K, Diez-Medrano J, M Lagos, P Norris, E Ponarin ve B Puranen (der) (2020). World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat [Version: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>].(Erişim: 4 Eylül 2021).

Kalaycıoğlu E (1994). Unconventional Political Participation in Turkey and Europe: Comparative Perspectives, *II Politico*, 59(3), 503–524.

Kalaycıoğlu E (2008). Türkiye’de Demokrasi’nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu. İçinde: Yazıcı, S vd. (der), *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan*, Ankara: Yetkin Yayınları, 247–277.

Koca A E (2015). *Düzen ve Kargaşa Arasında Toplumsal Eylem Polisliği: Polis Açısından Gezi Olayları*. Ankara: Atif Yayınları.

Lichbach M I (1987). Deterrence or Escalation? The Puzzle of Aggregate Studies of Repression and Dissent. *Journal of Conflict Resolution*, 31(2), 266–297.

McAdam D (1999 [1982]). *Political Process Model and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.

McPhail C ve McCarthy J D (2005). Protest Mobilization, Protest Repression, and Their Interaction. İçinde: Davenport, C, Johnston, H, and Mueller, C (der). *Repression and Mobilization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 3–32.

Moseley M W (2015). Contentious Engagement: Understanding Protest Participation in Latin American Democracies. *The Journal of Politics in Latin America*, 7(3), 3–48.

Oberschall A (1973). *Social Conflict and Social Movements*, Englewood Cliffs., N.J.: Prentice-Hall.

Opp K D ve Roehl, W (1990). Repression, Micromobilization, and Political Protest. *Social Forces*, 69, 521–547. doi:[10.1093/sf/69.2.521](https://doi.org/10.1093/sf/69.2.521).

Robertson G (2010). *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rozenas A ve Stukal, Denis (2019). How Autocrats Manipulate Economic News: Evidence from Russia's State-Controlled Television. *Journal of Politics*, 81(3), 982-996.

Stockman D ve Gallagher, M E (2011). Remote Control: How the Media Sustain Authoritarian Rule in China. *Comparative Political Studies*, 44(4), 436-467.

Somer M, McCoy J L ve Luke R E (2021). Pernicious Polarization, Autocratization and Opposition Strategies. *Democratization*, 28(5), 929-948.

Sözen Y (2020). Studying Autocratization in Turkey: Political Institutions, Populism, and Neoliberalism. *New Perspectives on Turkey*, 63, 209–235. doi:[10.1017/npt.2020.26](https://doi.org/10.1017/npt.2020.26).

Svolik M W (2019). Polarization versus Democracy. *Journal of Democracy*, 30(3), 20-32.

Tilly C (1978). *From Mobilization to Revolution*, Reading: Addison-Wesley.

Turan Ö (2019). *1968: İsyân, Devrim, Özgürlük*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (2021). *Sokağı Kapatmak: Toplanma ve Gösteri Özgürlüğüne Yönelik İhlaller (2015-2019)*, Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı.

405 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrı Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Üskül Z (1988). Türkiye’de Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, 42, 85–104.

Uysal A (2016). 90’ların Baskı Kıskaçında Sokak Siyaseti: Zaman, Mekân ve Örgütler. İçinde: Uysal, A. (der) *İsyân, Şiddet, Yas: 90’lar Türkiye’sine Bakmak*. Ankara: Dipnot.

Uysal A (2017). *Sokakta Siyaset: Türkiye’de Protesto Eylemleri, Protestocular ve Polis*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yağcı A ve Oyvat C (2020). Partisanship, Media and the Objective Economy: Sources of Individual-level Economic Assessments. *Electoral Studies*, 66, 102-135. doi:[10.1016/j.electstud.2020.102135](https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102135).

Yeşil B (2018). Authoritarian Turn or Continuity? Governance of Media through Capture and Discipline in the AKP Era. *South European Society and Politics*, 23 (2), 239-257.

Yonucu D (2014). Türkiye’de Bir Yönetim Biçimi Olarak Mekânsal Ayrışma: Tehlikeli Mahalleler, Olağanüstü Hal ve Militarist Sınır Çizimi. İçinde: Candan, AB ve Özbay, C (der), *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*, İstanbul: Metis.

İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması¹

Nursen Aydın, Munzur Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

ORCID: 0000-0001-5827-7246

E-Posta: nursenaydin@munzur.edu.tr

Erdal Dağtaş, Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın ve Yayın Bölümü

ORCID: 0000-0001-9716-2150

E-Posta: edagtas@anadolu.edu.tr

Özet

Kapitalist üretim sisteminin her yeniden yapılanma süreci, işçi sınıfı aleyhine sonuçlanan değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, Sovyet sosyalist düzenin dağılmasının ardından kapitalist sistemin alternatifsiz mutlak gücünü ilan etmesi, sınıfların ortadan kalktığını savunan post-modern görüşlere dayanak oluşturmuştur. Sözü edilen görüşler, Marksizmin sınıf mücadelelerine atfettiği ayrıcalıklı konumun post-kapitalist toplumlarda geçerliliğini büyük ölçüde yitirdiğini ve çoğulcu kimlikler temelindeki sorunların siyaset alanının gündemini oluşturduğunu savunmaktadır. Kuramsal anlamda sınıf hareketlerinin yok sayılması gerek sanayi gerekse hizmet sektöründeki işçi sınıfının sermayeye karşı devam eden mücadelesinin somut varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Toplumsal bir gerçeklik olan sınıf mücadelelerinin inkâr edildiği kuramsal görüşlerin yaygınlık kazanmasında neo-liberalizmin hegemonya alanlarından biri olarak medyanın ideolojik işlevi yadsınamaz.

Bu çalışma, işçi sınıfı ve mücadelesinin sona erdiğini ileri süren post-modern görüşlerin egemen hale gelmesinde medyanın işlevini sorgulamaktadır. Bu doğrultuda, sınıf temelli toplumsal hareket örneği olan THY grevi ile yeni toplumsal hareket örneği olan Cerattepe direnişinin basılı gazetelerdeki (Evrensel, Hürriyet, Yeni Şafak) ve alternatif haber sitelerindeki (Bianet, Sendika.org, T24) sunumu eleştirel ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Temsil ettikleri ideolojiler temelinde belirlenen medya kuruluşlarının THY grevi ve Cerattepe direnişi özelinde, işçi sınıfı ve çevre hareketleri konusunda nasıl bir tutuma sahip oldukları ortaya konulmuştur.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, verilerin toplanmasında metin çözümlemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın çözümleme

407 Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448.

nesnesi basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde yer alan THY grevi (15 Mayıs-21 Aralık 2013) ve Cerattepe direnişisi (21 Haziran 2015-29 Şubat 2016) ile ilgili köşe yazıları çözümlenmiştir. Böylece, kuramsal alanda işçi sınıfını ve mücadelesini görmezden gelen görüşlerin ve neo-liberal bakış açısının taşıyıcısı olarak medyanın rolüne dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, işçi sınıfı ve çevre hareketleri söz konusu olduğunda, basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin tutumunda farklılık olup olmadığı sorusuna yanıtlar aranmıştır. Sonuç olarak, sınıf hareketlerinin yeni toplumsal hareketler karşısında ideolojik açıdan ayrımcılığa uğradığı gözlenmiştir. Sınıf mücadelelerinin sona erdiğini ileri süren post-modern görüşler, ana akım medya aracılığıyla yeniden üretilerek egemen hale getirilmektedir. Bu noktada, özellikle sosyalist sol basın ve alternatif haber siteleri, işçi sınıfının ve sınıf temelli hareketlerin toplumsal gerçekliğinin kamuoyuna doğru yansıtılması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Sınıf hareketi, Çevre hareketi, Eleştirel Ekonomi Politik, Geleneksel medya, Alternatif medya.

Media Reflection of the Postmodernist Denial of the Working Class and its Struggle: Comparison of THY Strike and Cerattepe Resistance Examples

Abstract

Every restructuring process of the capitalist production system has brought about change and transformation that resulted against the working class. However, after the collapse of the Soviet socialist order, the capitalist system's declaration of absolute power without alternatives formed the basis for post-modern views that argue that classes have disappeared. The aforementioned views argue that the privileged position that Marxism attributed to class struggles has largely lost its validity in post-capitalist societies and that the problems on the basis of pluralist identities constitute the agenda of the political field. In theory, ignoring class movements does not eliminate the concrete existence of the ongoing struggles of the working class in both industry and service sectors against capital. The ideological function of the media, as one of the hegemony areas of neo-liberalism, cannot be denied in the spread of theoretical views in which class struggles, which are a social reality, are denied.

This study questions the function of the media in the domination of post-modern views that claim the working class and its struggle are over. The representations of the THY strike, a case of class-based social movements, and of the Cerattepe resistance, a case of new social movements, in printed newspapers (Evrensel, Hürriyet, Yeni Şafak)

Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin 408 Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişisi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448.

and alternative news sites (Bianet, Sendika.org, T24) are analyzed through the lens of critical political economy approach. The stances, in the cases of the THY strike and the Cerattepe resistance, taken by the media organizations which are determined on the basis of the ideologies they represent towards the working class and environmental movements are disclosed.

In this qualitative research, textual analysis techniques are used to collect the data on the subject. Contents in the form of columns about the THY strike (from May 15th to December 21th, 2013) and the Cerattepe resistance (from June 21st, 2015 to February 29th, 2016) in printed newspapers and alternative news sites, who are the object of the analysis of the study are analyzed. The findings obtained from the textual analysis are interpreted, supported by the opinions of journalists on the content. Thus, it has been tried to draw attention to the role of the media as the carrier of the views and neo-liberal perspective that ignores the working class and its struggle in the theoretical field. However, when it comes to the working class and environmental movements, an answer has been sought to the question of whether there is a difference in the attitudes of printed newspapers and alternative news sites. In conclusion, it is observed that class movements are ideologically discriminated against the new social movements. Post-modern views claiming the end of class struggles are reproduced and dominated by the mainstream media. At this point, especially the socialist left press and alternative news sites are important in terms of reflecting the social reality of the working class and class-based movements to the public.

Keywords: Class movement, Environmental movement, Critical Political Economy, Traditional media, Alternative media.

Giriş

Kapitalizm, 21. yüzyılda dünyanın büyük çoğunluğunda hâlâ egemen üretim biçimi olarak varlığını sürdürüyor olsa da Karl Marx ve Max Weber'in çözümlediği dönemden bu yana çok farklı görünümlere sahip olmuştur. Kapitalizmin 20. yüzyıldan başlayarak geçirdiği dönüşümle birlikte, bir yandan endüstriyel ilişkiler alanında sermayenin emek üzerindeki egemenliği daha güçlü hale gelirken, diğer yandan toplumsal sınıfların yeniden tanımlanması tartışmaları kapsamında işçi sınıfının sınıfsal konumu sorgulanmaya başlanmıştır. Yüzyılın sonlarında reel sosyalizmin çözülmesi ve küreselleşme adı altında yeni emperyalizmin tüm dünyada egemen güç haline gelmesi, sol muhalefetin kriziyle birlikte "tarihin ve ideolojilerin sonu" nun ilan edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, 19. yüzyılın temel toplumsal aktörü olarak işçi sınıfı ve onun doğrudan emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanan mücadelelerinin

gelişmiş kapitalist toplumlarda karşılığının bulunmadığı savunulmaktadır. Post-endüstriyel ya da post-modern toplumların temel sorunlarının ve muhalefet biçimlerinin değiştiği ileri sürülmektedir. Artık, öznelerin tek bir sınıf altında tanımlanmadığı ve toplumsal hareketlerin farklılıkların öne çıkartıldığı kimlik temelli sorunlardan kaynaklandığı yönündeki görüşler yaygınlık kazanmıştır.

Batılı ülkelerde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınıf mücadelelerinin sonunu ilan eden burjuvasosyal biliminin iddiasına göre, dünyayı artık, sınıf mücadeleleri değil kimlik hareketleri (milliyetçi, dinsel, mezhepsel vb. hareketler) yönetmektedir. Dolayısıyla, sınıfın yerini birey, mücadelenin yerini ise uzlaşma almıştır ve işçi sınıfı mücadelesi miadını doldurmuş bir kavram haline gelmiştir (Savran, 2011: 23). İşçi sınıfının ve mücadelelerinin sonunu ilan eden görüşler, 21. yüzyılda yaşanan eşitsizliklerin ve taleplerin ekonomik olgularla açıklanamayacağını, 19. yüzyılın sınıf temelli toplumsal hareketlerinin bir karşılığının olmadığını ve toplumsal mücadele alanının kültürel alanlara kaydığını savunmaktadır. Toplumsal hareketleri "sınıf temelli/geleneksel/eski" ve "yeni" biçiminde ayıran bu görüşler, işçi hareketlerini dar içerikli, kendi iktisadi çıkarlarından başka bir şey gündeme getir(e)memiş ve hatta diğer toplumsal kesimleri dışlamış hareketler olarak tanımlarken; yeni toplumsal hareketler ise daha zengin içerik ve taleplere sahip, dar iktisadi çıkarlardan bağımsızlaşmış, daha demokratik ve katılıma açık hareketler olarak nitelendirilmektedir (Çetinkaya, 2015: 44-45). İşçi sınıfı hareketlerinin geleneksel materyalist vurgularının aksine, yeni toplumsal hareketler "değer temelli post-materyalist" konuları sorunsallaştırmaktadır (Inglehart ve Flanagan, 1987: 1297). Yeni toplumsal hareketlerin sorun ettiği konularda yürütülen mücadeleler kuşkusuz önemli açılımlar sunmaktadır. Ancak, sözü edilen sorunların kaynağının neo-liberal politikaların sermaye lehine uygulamalarının sınıfsal karakterinden bağımsız olmadığını kabul edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan, işçi sınıfının ve mücadelesinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümle birlikte eski gücüne sahip olmadığı gerçeği, işçi sınıfının ve mücadelelerinin sona erdiğinin ya da ortadan kalktığına dayanağı olamaz. Kuramsal anlamda her ne kadar yok sayılsa da ister örgütlü ya da örgütsüz isterse işkolu ya da işyeri düzeyinde olsun işçi sınıfının sermayeye karşı mücadele ediyor olması toplumsal bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin inkâr edildiği kuramsal görüşlerin yaygınlık kazanmasında neo-liberalizmin hegemonya alanlarından biri olarak medya önemli bir ideolojik işleve sahiptir.

İşçi sınıfı hareketlerinin ana akım medyadaki temsiline bakıldığında, sistem karşıtı gösteri ve eylemlerin genellikle sansasyonel bir şekilde ahlaki panik

havası içinde yansıtıldığı, sözü edilen hareketler eğer şiddet içeriyorsa kamu güvenliği anlayışının ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Yaylagül, 2016: 144). Gösteri, şiddet ve gözaltı durumlarında medyada yer bulan eylem ve hak arayışı türündeki toplumsal hareketler ya bağlamlarından kopuk ve arka plansız ya da çarpıtılarak sunulmaktadır (Dağtaş, 2008: 67). Egemen medyanın ilke olarak radikal ve muhalif düşünceleri dışladığı, bunları gündeme getirdiğinde ise sözü edilen düşünceleri olumsuz ya da içeriği sınırlı bir çerçeve içine yerleştirerek sunduğu bir ortamda muhalif grupların kendi medya ve iletişim biçimlerini oluşturmaları gerekli hale gelmektedir. Bu stratejinin odak noktasında verili kurumların dışında işleyen alternatif görsel-ışitsel ve basılı medya kurumları (Kellner, 2004: 719) ile internet yer almaktadır. Dolayısıyla, geleneksel ve yeni medya bağlamında basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin işçi sınıfı hareketlerine ve çevre hareketlerine yönelik tutumunun irdelenmesi bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sınıf temelli toplumsal hareket örneği olan Türk Hava Yolları (THY) grevi ile bir çevre hareketi olarak yeni toplumsal hareketler örneği olan Cerattepe direnişine ilişkin basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde yer alan köşe yazılarının karşılaştırmalı çözümlenmesi ve sözü edilen medya ortamlarındaki sunumunun tartışılması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Sınıf Tartışmaları Ekseninde Medyada İşçi Sınıfı ve Mücadelelerinin Temsili

Kapitalist üretimin 1970'li yıllardan sonra fordizmden post-fordizme geçişiyle birlikte üretimin bilgi teknolojileri temelinde yeniden örgütlenmesi ve sermayenin yatırım alanlarının hizmet sektörüne doğru genişlemesi bir yandan emek süreçlerini dönüşüme uğrattırken, diğer yandan gerek kuramsal gerekse toplumsal gerçeklik bağlamında işçi sınıfının nesnel ve öznel konumunu tartışmalı hale getirmiştir. Sınıf üzerine yapılan tartışmalar, kapitalist üretim sürecindeki değişim ve dönüşüme koşut olarak Marksist sınıf kuramının geçerliliğinin dışlanması ya da yeniden yorumlanması temeline dayanmaktadır.

Kapitalizmin post-endüstriyel aşamaya geçişini üretim sürecinde ve toplumun sınıf yapısında meydana gelen bir devrim olarak nitelendiren görüşler, tüketim mallarının üretimiyle tanımlanan endüstriyel toplumdan farklı olarak post-endüstriyel toplumda çok yönlü ve yüksek eğitilmiş profesyonellerin ve teknik sınıfın egemen hale geldiği savunulmaktadır. Buna göre, post-endüstriyel toplumda Adam Smith ve Karl Marx'ın emek-değer teorisi yerine bilgi-değer teorisi merkezi konumdadır. Bir başka deyişle, değer, emek tarafından değil ama bilgi tarafından artırılmaktadır (Bell, 1976: 46; 1999: 125-128). Yeni toplumda "gerçek" üretim faktörünün bilgi olduğu; servet yaratan temel faaliyetin ise bilginin işe uygulanmasının yolu olan verimlilik ve yenilikle yaratılan değerler

olduğu ileri sürülmektedir. Yeni toplum, kapitalistler ve proleterler olarak değil, bilgi işçileri ve hizmet işçileri biçiminde iki temel sınıftan oluşmaktadır (Drucker, 1993: 16-18). Bu yüzden, imalat yerine hizmet üretimine dayalı ekonomi alanında istihdam edilen mesleklerin yaygınlaştığı ve bilgi donanımına dayalı mesleklerin ayırt edici nitelikte olduğu varsayılmaktadır (Giddens, 1999: 330). Kapitalist üretimin teknolojik gelişimiyle birlikte hizmetler sektörünün genişlediği ve geleneksel sınıfların önemini yitirdiği yeni bir döneme girildiğini ileri süren görüşler, kol gücüyle çalışan işçileri üretim sanayileriyle özdeşleştirmekte ve hizmetler sektöründeki çalışanları ise beyaz yakalı işçiler ile sınırlandırmaktadır.

Ne var ki, 1970'lerden sonra kapitalist üretimin yeniden örgütlenmesi ve yapılanması gerek sermayenin yatırım alanlarından biri olan hizmet sektöründe gerekse taşeronluk sisteminin uygulandığı kamu hizmetlerinde emek süreçlerini sermaye lehine dönüştürerek emeğin kolektif gücünü zayıflatmaktadır. Yeni üretim sisteminin yapısı, işyerlerini ve emek gücünü parçalayarak "fordist rejimin temel direklerinden biri olan sendikaların gücünün geriletilmesi"ne neden olurken; buna karşılık, piyasa koşullarındaki değişimler ve yoğunlaşan rekabet karşısında işverenler, sendikaların zayıf düşmesinden ve işsiz kalan ya da eksik istihdam edilen işçilerin oluşturduğu işgücü fazlalığından yararlanarak daha esnek çalışma kurallarını ve iş sözleşmelerini kabul ettirebilmektedir (Harvey, 2014: 171). Ekonomik örgütlenmenin ve yapılanmanın değişimine gönderme yapan post-fordizm, aynı zamanda daha geniş bir toplumsal ve kültürel dönüşümü ifade etmektedir. Kişisel tüketim yoluyla bireysel tercihlerin maksimizasyonu, toplumsal parçalanmanın artması ve çoğulculuğun değer kazanması, eski kolektif dayanışmaların ve yekvücut kimliklerin zayıflaması, yeni kimliklerin ortaya çıkması (Hall, 1995: 108), post-fordizme geçişin toplumsal ve kültürel boyutları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, toplumsal yaşam ve mücadele biçimlerinin de örgütsüz bir hale geldiği yapılanma içerisinde sivil toplumun görece "sınıfsız" kültürel biçimlerinin önemi artarken; ekonomi ve siyasetten bütünüyle özerkleşen sivil toplumun ve kültürün parçalı ve çoğulcu yapısı kimlik temelli politikaların mücadele alanlarını oluşturmaktadır. Nitekim toplumsal yaşamın, kültürün ve politikanın temel parametreleri toplumsal sınıf, özellikle emek-sermaye mücadelesi tarafından belirlenmemektedir; örgütsüz kapitalizmin yapıları daha çok çeşitli mit ve imgeler, tüketim malları, yaşam biçimleri temelindeki (Urry, 1995: 101-104) farklılaşmış çıkarlar tarafından örülmüş durumdadır.

Sınıf siyasetinin küresel kapitalizmin anlaşılması için yeterli kuramsal çerçeveyi sun(a)madığını ileri süren görüşler, sınıf farklılıklarının ve sınıf mücadelesinin yerini tikel kimliklerin mücadelelerine bıraktığını ve mücadele alanlarının

özerklik ve kimlikleri içeren kültürel ve sembolik çatışmalara doğru kaydığını savunmaktadır (Pakulski, 2007: 61-62). Laclau, toplumsal aktörlerin üretim süreci içinde konumlanışının, bu aktörlerin kimliklerini tanımlamakta merkezi bir yer işgal etmeye devam ettiğini belirtmekle birlikte bu konumlanışın, artık öznelerin kimliklerini sistematik biçimde belirlemediğini de ileri sürmektedir (İnsel, 2015: 11). Dolayısıyla, yeni toplumsal muhalefetin temel belirleyicilerini ırk, cinsiyet, etnisite, cinsellik vb. öznel kimliklerin sorunları ve mücadeleleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “çağdaş kolektif eylem biçimleri, 19. yüzyıldaki örneklerinin tersine maddi malların üretim ve dağıtım çatışmalarıyla ilgilenmezler” (Melucci, 2007: 96-97). Bir başka deyişle, 1960’lı yıllardan sonra post-endüstriyel toplumların temel sorunları ekonomik temellerden kaynaklanmamaktadır. Yeni dünya düzenini ve yeni toplumsal hareketleri kimlikler, farklılıklar ve kültürel değerler şekillendirmektedir.

Bu bağlamda, kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecinde emek-sermaye ilişkilerinin değişmesi, sermayenin küreselleşmesi ve kapitalist üretim alanlarının genişlemesinin yanı sıra, işçi sınıfı hareketlerinin tarihsel süreç içerisindeki görece yenilgileri, 1968 öğrenci hareketlerinin yükselişi, neo-liberal ekonomi politikalarının 1980’lerden sonra yeni sağ ideoloji çerçevesinde işçi sınıfı mücadelelerinin kazanımlarını tersine çevirmesi ve reel sosyalizmin çöküşü gibi tarihsel gelişmeler işçi sınıfının ve mücadelelerinin ekonomik ve politik alandaki varlığının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle sosyalizmin çöküşüyle birlikte küresel ölçekte tek egemen güç haline gelen kapitalist sistemin tehdit olarak gördüğü işçi sınıfı olgusu, toplumsal formasyonda görünmez kılınmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, teorik düzlemde emek-sermaye ilişkilerinin şekillendirdiği sınıfsal sorunların varlığını inkâr eden post-modernist görüşlere geçerlilik kazandırılmasında ve yaygınlaştırılmasında, kapitalist sistemin sürdürülmesinin önemli ideolojik aygıtlarından biri olan medya etkin bir rol oynamaktadır. Toplumsal hareketlerin genelinde olduğu gibi grev ve çevre hareketlerinin temel aktörlerinin taleplerini ve sorunlarını kamusal alana taşıma konusunda da önemli bir role sahip olan medya, özellikle internetin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni medya toplumsal hareketler için etkili bir alan haline gelse de, geleneksel medyanın toplumsal hareketler için hâlâ önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Ne var ki, geleneksel yaygın medyanın büyük sermaye kuruluşlarının yönetimi ve kontrolü altındaki ekonomi politik yapısından ve buna bağlı olarak ideolojik temelde dışlayıcı niteliğinden kaynaklı sınırlılıkları, bireylerin ve toplumsal aktörlerin medya aracılığıyla kendilerini ifade edebilmelerine engel oluşturmaktadır. Medyanın mülkiyet yapısındaki değişim, medyanın siyasal

iktidarla ilişkilerini de etkilemektedir. Medya, dördüncü güç olarak siyasal iktidarı denetlemekten çok, siyasal iktidar üzerinde dolaylı etkide bulunan büyük sermaye gruplarının araçlarından biri haline gelmektedir. Bu anlamda, medya içeriklerinin diğer türlerinde olduğu gibi haber içeriklerinin üretim sürecinde de sermayenin ve siyasal iktidarının çıkarlarını gözeten söylemler yaygın biçimde kullanılmaktadır (Curran, 1997: 148-149).

Martin Lee ve Norman Solomon'a (1991: 59-69) göre, finansal çıkarlar haberlerde gördüklerimizi ve görmediklerimizi belirleyen önemli bir mekanizmadır. Çünkü temel gelir kaynaklarının önemli bir bölümü reklamlara bağlı olan yazılı ve görsel medya kuruluşları, finansal desteğin sürekliliği adına içeriklerini reklam verenlerin gereksinimlerini karşılayacak biçimde oluşturmaktadır. Medyanın reklam gelirlerine bağlı olarak bilgiyi kamusal yarardan ziyade sermayenin çıkarları doğrultusunda üretmesi, kamusal söylemlerin potansiyel çeşitliliğini azaltarak medya içeriklerinin tek tipleşmesine ve kamusal bilginin şirket kontrolündeki ürünlerin özel alanına dönüştürülmesine neden olmaktadır (Hackett ve Carroll, 2006: 5-9). Kaldı ki, medyanın artan ticarileşmesi, şirketleşmesi ve tekelleşmesi gerek bireylerin kamusal tartışmalar için sağlıklı bilgi edinebilmesinin gerekse toplumsal hareketlerin medyada doğru bir şekilde temsil edilerek sorun ve taleplerini kamuoyuna duyurmasının önündeki engellerin temel kaynağını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda, toplumsal hareketlerin medyadaki sunumuna ilişkin yapılan çalışmalara bakıldığında, 1960'ların önemli toplumsal hareketlerinden biri olan Vietnam Savaşı'nı protesto etmek üzere düzenlenen yürüyüş ve gösterilerde yazılı ve görsel medyanın, gösterileri temel olarak 'şiddet' çerçevesiyle (Halloran vd., 1970) vermesinin yanı sıra önemsizleştiren, kutuplaştıran, iç anlaşmazlıkları vurgulayan, marjinalleştiren, hareketin büyüklüğünü (katılımcı sayısını düşük gösterme) ve etkililiğini küçümseyen (Gitlin, 1980) bir biçimde sunduğu görülmektedir. Ayrıca, haberlerde hükümet yetkililerinin açıklamalarına bağlılık, göstericiler hakkında komünistliğe vurgu ve gösterilerdeki barışçıl yönlerin görmezden gelinmesi (Gitlin, 1980: 28) gibi çerçevelere de başvurulmaktadır. ABD'de 1982 ve 1991 yıllarında gerçekleştirilen gösterilerin gazete ve televizyon haberlerindeki sunumunda da haber toplama rutinleri, haber değeri ölçütü, şirket hegemonyası gibi medyanın seçme yanlılığı mekanizmalarının belirleyici olduğu ortaya konulmuştur (McCarthy vd., 1996: 480-481). Buna göre, gösterilerin büyük çoğunluğu yaygın medya tarafından yok sayılırken, geniş katılımın olduğu olaylara haberlerde yer verilmiştir (McCarthy vd., 1996: 494).

Bununla birlikte, kişiselleştirmek, olayları bağlamından koparmak ya da

dramatize etmek de medyanın toplumsal hareketlere yönelik benimsediği tutumlar arasında yer almaktadır. Bu tutum, bir sorunun toplumsal nedenlerinden ziyade bireysel sorumluluklar çerçevesinde ele alınarak yapısal nedenlerine referansta bulunmadan ve eylemcilerin eleştirilerinin asıl anlamını vurgulamadan sorunların yüzeysel bir biçimde dile getirilmesidir (Smith vd., 2001: 1403-1404). Böylece, medya, toplumsal hareketlerin hak arayışlarına ve sorunlarına odaklanmak yerine (Boykoff, 2006: 203); protestonun büyüklüğünü, eylemcilerin polisle çatışmalarını, tutuklamaları, şiddet olaylarını ya da eylemcilerin ilgi çekici görüntülerini haber içeriğinin merkezine çekerek protestonun anlamını görünmez kılmaktadır.

Toplumsal hareketlerin yaygın ve alternatif haber medyasındaki sunumunu karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalarda ise, Occupy Wall Street (Wall Street'i İşgal Et) örneğinde olduğu gibi yaygın medyanın gösterilere karşı ilgisiz ve küçümseyici bir tutum içerisinde olduğu, protestocuları da "kontROLSÜZ ve karmaşık bir hippie topluluğu" (Cissel, 2012: 75) olarak nitelendirdiği saptanmıştır. Alternatif haber medyasının ise protestocuların ve gösterilerin gücüne ve çeşitliliğine vurgu yapmakla birlikte, egemen iktidar yapılarının ve yaygın medyanın protestocuların serbest konuşma özgürlüklerini yasakladığına ve söz sahibi olmalarına engel olduklarına dikkat çekilmiştir (Cissel, 2012: 67, 75). Aynı protesto eyleminin Türkiye'deki yaygın ve alternatif medyadaki temsilinde ise yaygın medyanın kapitalist sistemi hedef alan toplumsal hareketleri değersizleştirme ve marjinalleştirme ya da şiddet olgusuyla yansıtma eğilimi söz konusu olmuştur. Yaygın medyaya karşıt olarak konumlanan alternatif medyanın ise yeni toplumsal hareketlere ilişkin duyarlılığı ve liberal demokrasiye yönelik eleştirel tutumu nedeniyle "öteki"lerin sesi olma, yaygın medya tarafından temsil edilmeyen muhalif hareketlere temsil olanağı sunma (Şen, 2012: 164) yönünde konumlandığı ortaya konulmuştur.

Bu bağlamda, sermayenin önemli yatırım alanlarından biri olan yaygın medyada hem genel anlamda toplumsal hareketlerin hem de işçi sınıfı hareketlerinin sorunlarını dile getirme noktasında sermayenin çıkarları gözetilmekte, işçi sınıfı medyadan dışlanmakta (Stevenson, 2015: 54) ve siyasi iktidarların uygulamaları ve söylemleri doğrultusunda içerikler üretilmektedir. Bu yüzden, grevle ilgili olayların haberleştirilmesinde medya kuruluşları grevin nedenlerini işçilerin görüşlerine başvurarak yazmak yerine, politikacılar ve uzmanlar gibi akredite kaynakların grevlerin olumsuz sonuçlarına ilişkin yaptığı tanımlamaları öne çıkararak bir sunum gerçekleştirmektedir (İnal, 1994: 173). Eylemlerin şiddet yönüne vurgu yapılması, eylemlerin siyasetçilerin açıklamaları aracılığıyla yansıtılması, işçilerin suçlu olarak konumlandırılması (Mattoni, 2016) ve grev

karşıtı milliyetçi anlatıyla çerçeveleme (Kumar, 2005) haber medyasının sınıf temelli toplumsal hareketlere yönelik tutumunu oluşturmaktadır.

Türkiye’de işçi sınıfının medyadaki temsiline bakıldığında, “işçi sınıfının politik pratikleri yoluyla kendisini görünür kılma olanaklarının zayıfla(tıl)dığı”, özellikle 1980 öncesinde ve sonrasında sorunlu ve gerilimli bir politik özne konumunda olduğu ve 1980 sonrasında yeni sağın küreselleşme ideolojisinin işçi sınıfının ölümünü ilan etmesine karşın medyada gerilimli bir özne olmayı sürdürdüğü (Dursun, 1998: 211- 213) görülmektedir. Türkiye’de işçi sınıfı hareketlerinin yazılı basındaki temsilinde öne çıkan sunum biçimleri, tanımlamalar ve çerçevelemeler şöyle özetlenebilir: ‘Kan ve şiddet’ haber değerleri üzerinden sunma, işçilerin sorunlarına ve değerlendirmelerine yer verilmemesi (Özer, 2001); eylemlerin kutlama ve şenlik yönüne vurgu yapılması, ekonomik ve toplumsal anlamına, sınıfsal boyutuna yer verilmemesi (Şen ve Çetinkaya, 2013); ‘değersizleştirme’, ‘marjinalleştirme’ ve “şiddet” kavramıyla çerçeveleme (Şen, 2011); işçi sınıfının ‘solcu militan’, ‘hükümete komplo kuran’, ‘esnafı mağdur eden’, ‘çalışmadan ücret isteyen kişiler’ (Kaner Koç, 2012); ‘grev yaparak halkın başına problem açan, hayatı zorlaştıran ve sağlığı tehdit eden, sosyoekonomik dengelere aldırmayan bir kesim’ (Gürtaş, 1994). Öte yandan, işçi eylemlerine çok az yer verilmesi, neo-liberal söyleme karşı yükseltelen seslerin etkisiz kılınması (Tirman, 2007); eylemlerin kamuoyu tarafından destek bulmadığı ve ülke ekonomisine zarar verdiği yönündeki söylemlerle yansıtılması (Epikman, 2007); işçi eylemlerinin konusunun ve içeriğinin göz ardı edilerek eylemler sırasındaki olayların öne çıkartılması (Doğu, 2015) basının işçi sınıfı hareketlerine yönelik ideolojik tutumunun göstergeleri olarak tanımlanabilir.

Buna karşılık, dijital yeni medya ortamları katılıma, etkileşime, bilginin ve düşüncelerin hızla yayılmasına olanak sağlayan özelliğiyle bireyler ve kolektif gruplar için yeni bir kamusal iletişim alanı sunmaktadır. Toplumsal hareketler ile yaygın medya arasındaki çekişmeli ilişki dikkate alındığında, bilgi ve enformasyonun hızlı ve geniş ölçekte aktarılabilir ve ulaşılabilir olması, âdem-i merkeziyetçi yapılanması, ifade özgürlüğüne ve siyasal katılıma olanak sağlaması gibi temel nitelikler (Timisi, 2003: 193-203), yeni medyanın toplumsal hareketlerin hedeflerini gerçekleştirmek için stratejik bir iletişim aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, “modası geçmiş bir politik özne” olarak yaygın medyadan dışlanan işçilerin grev ve direniş eylemlerinde alternatif bir iletişim ortamı olarak sosyal medyayı kullanabildikleri görülmektedir. İşçiler gerek örgütlenme pratikleri açısından gerekse yürütülen mücadelenin her aşamasında seslerini duyurmak ve kamuoyunu gelişmelerden haberdar etmek amacıyla sosyal ağlardan etkin bir biçimde yararlanabilmektedir (Dağtaş ve Yıldız, 2016).

Bunun yanı sıra, ticarileşen medya karşısında internetin de sunduğu olanaklarla birlikte yaygınlaşan alternatif haber medyası geleneksel ve yeni toplumsal hareketler için önemli bir kamusal mecra oluşturmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, yeni toplumsal hareketler karşısında işçi sınıfı hareketlerini yok sayan post-modern görüşlerin medyadaki yansımaları *THY grevi* ve *Cerattepe direnişi* özelinde geleneksel ve yeni medya bağlamında karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Sınıf temelli toplumsal hareket örneği olan THY grevi, kurumsal ve iktisadi bakımdan Türkiye'nin köklü kurumlarından birinde gerçekleştirilen tarihi geçmişe sahip örgütlü bir mücadele olması; yeni toplumsal hareketler örneği olarak Cerattepe direnişi ise Türkiye'nin en önemli doğal yaşam ve turizm bölgelerinden birinde 25 yıldır madencilik faaliyetlerine karşı yürütülen en uzun çevre mücadelesi olması nedeniyle çalışma kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın çözümlene nesnesi olarak basılı gazetelerden *Evrensel*, *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazeteleri ile alternatif haber sitelerinden *Bianet*, *Sendika.org* ve *T24* haber siteleri yayın politikaları ve buna bağlı olarak temsil ettikleri ideolojiler temelinde belirlenmiştir. *Evrensel* sosyalist sol basını, *Hürriyet* merkez/liberal basını² ve *Yeni Şafak* İslamcı muhafazakâr basını temsilen; *Bianet* ve *T24* liberal sol yaklaşımın temsilcisi olarak, *Sendika.org* ise sosyalist sol çizgiyi örnekleyen niteliğiyle araştırmaya dâhil edilmiştir.³

Çalışmada nitel çözümlene yöntemi benimsenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, basılı gazetelerdeki ve alternatif haber sitelerindeki THY grevine ve Cerattepe direnişine ilişkin köşe yazıları *metin çözümlemesi* tekniğinden yararlanılarak incelenmiştir. Türkiye'de emek ve çevre hareketi bakımından uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili metinlerin çözümlenmesinde, sözü edilen hareketlerin yakın dönemde gerçekleşen mücadelelerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, THY grevi ile ilgili 15 Mayıs-21 Aralık 2013; Cerattepe direnişiyle ilgili de 21 Haziran 2015-29 Şubat 2016 tarihleri arasında yayım(n)lanan köşe yazıları çözümlenmiştir. THY grevine ilişkin olarak belirlenen dönem, THY yönetimi ile Hava-İş Sendikası arasında gerçekleştirilen 24. dönem toplu iş sözleşmesinin uyuşmazlıkla sonuçlanması üzerine sendikanın aldığı grev kararının uygulanmaya başlandığı ve grevin sona erdirildiği tarihleri ifade etmektedir. Cerattepe direnişiyle ilgili tarih aralığı ise, Cengiz Holding'e bağlı Eti Bakır A.Ş. tarafından Cerattepe bölgesinde yapılması planlanan madencilik faaliyetlerine karşı Artvin halkının bölgede başlattığı nöbetli eylemin başlangıcından 16 Şubat 2016 tarihinde şirketin maden sahasına girmesini engellemeye çalışan Artvin halkına yönelik

417 Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448.

polisin yoğun müdahalesinin ve sonrasında yaşanan gelişmelerin olduğu dönemi kapsamaktadır. Çalışmanın çözümleme bölümü, THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili belirlenen zaman aralığı ve seçilen medya kuruluşlarıyla sınırlanmıştır. Ayrıca, çalışmadan elde edilen bulgular irdelenen örnek olaylar ve seçilen medya kuruluşları bağlamında yorumlanmıştır.

Basılı Gazeteler ve Alternatif Haber Sitelerinde Grev ve Çevre Hareketlerinin Sunumu

Çalışmanın bu başlığında, basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde THY grevi ve Cerattepe direnişi ile ilgili köşe yazılarına ne oranda yer verildiği ve konuyla ilgili metinlerde nasıl bir tutum sergilendiği sorusuna yanıt aranmıştır. Metin çözümlemesinin yanı sıra, incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde konuyla ilgili köşe yazılarının sayısal dağılımına yer verilmiştir. Çalışmadan elde edilen nitel veriler kadar nicel verilerin de medyanın, işçi sınıfı ve çevre hareketlerine yönelik tutumunun sorgulanmasında önemli bulgular sunacağı düşünülmüştür.

Tablo 1: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi ile İlgili Köşe Yazılarının Sayısal Dağılımı

BASILI GAZETELER					ALTERNATİF HABER SİTELERİ			
	Evrensel	Hürriyet	Yeni Şafak	TOPLAM	Bianet	Sendika.org	T24	TOPLAM
THY GREVİ	7	5	1	13	2	7	1	10
CERATTEPE DİRENİŞİ	7	12	2	21	1	8	1	10

Genel olarak değerlendirildiğinde, basılı gazetelerde hem THY grevi hem Cerattepe direnişi ile ilgili daha fazla köşe yazısının yer aldığı görülmektedir. Gazeteler arasındaki dağılıma bakıldığında *Evrensel* gazetesi her iki konuya eşit oranda yer verirken, *Hürriyet* gazetesinin Cerattepe direnişine *Evrensel* ve alternatif haber sitelerinden daha fazla yer ayırdığı dikkat çekmektedir. Ne var ki, *Hürriyet* gazetesindeki Cerattepe direnişiyle ilgili içeriklere bakıldığında 12 köşe yazısından 5'i doğrudan konuyu ele alan yazılardır. Bunun dışındaki

yazılar, yazarların ana başlık olarak farklı bir konuyu ele aldıkları köşelerinde Cerattepe direnişine ayrı bir ara başlık altında değindikleri gözlenmiştir. Diğer taraftan, alternatif haber sitelerinde her iki konuyla ilgili köşe yazılarının sayısı eşit düzeydeyken, en fazla köşe yazısı *Sendika.org*'da yer almıştır. *Sendika.org*'da yer alan köşe yazıları, THY grevi ve Cerattepe direnişine ilişkin farklı gazetelerde yayınlanmış yazılardan oluşmaktadır. Bu noktada, sitede yer verilen köşe yazılarının *Sendika.org* ile benzer yayın politikasına sahip gazetelerden alındığını belirtmek gerekir.

Tablo 2: THY Greviyle İlgili Köşe Yazılarının Aylara Göre Sayısal Dağılımı

THY Grevi Haberleri (15 Mayıs-21 Aralık 2013)									
	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	TOPLAM
Evrensel	3	1	-	1	-	1	-	1	7
Hürriyet	2	-	2	-	-	-	-	1	5
Yeni Şafak	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Bianet	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Sendika.org	6	-	1	-	-	-	-	-	7
T24	-	-	1	-	-	-	-	-	1

THY grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili köşe yazılarının aylara göre dağılımına bakıldığında, yazıların THY grevinin başladığı mayıs ayında ve Cerattepe direnişi sürecinde kolluk güçlerinin yoğun müdahalesinin yaşandığı şubat ayında yoğunluk kazandığı görülmüştür. Grevin sona erdiği aralık ayında ise, yalnızca *Evrensel* ve *Hürriyet* gazetelerinde konuyla ilgili köşe yazılarına rastlanılmıştır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 3'te gözlemlendiği üzere, Cerattepe direnişine ilişkin köşe yazılarının dağılımında, Şubat ayının öne çıkması, Artvin halkına yönelik kolluk güçlerinin günlerce süren müdahalesinin yaşanmasıyla açıklanabilir. Cengiz Holding'e ait Eti Bakır A.Ş. tarafından Cerattepe bölgesinde yapılması planlanan madencilik faaliyetlerine karşı Artvinlilerin 21 Haziran 2015 tarihinde başlattığı nöbet tutma eylemi, şirket yetkililerinin bölgeye girişini engellemek için yürütülen fiili ve hukuki mücadele biçimleriyle aylarca sürdürülmüştür. Çalışmaları başlatmak üzere birçok kez bölgeye girmek isteyen şirket yetkililerinin 16 Şubat 2016

tarihindeki benzer girişimine karşı Artvin halkı barikatlarla engel olmaya çalışmış ve buna karşılık güvenlik güçlerinin yoğun müdahalesiyle karşılaşmıştır. Kolluk güçlerinin müdahaleleri, 17-20-21 Şubat 2016 tarihlerinde de devam etmiştir.

Tablo 3: Cerattepe Direnişiyile İlgili Köşe Yazılarının Aylara Göre Sayısal Dağılımı

Cerattepe Direnişiyile İlgili Köşe Yazılarının Aylara Göre Sayısal Dağılımı										
	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	TOPLAM
Evrensel	-	1	-	-	-	-	-	-	6	7
Hürriyet	-	3	-	-	-	-	-	-	9	12
Yeni Şafak	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Bianet	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Sendika.org	-	1	-	-	-	-	-	-	7	8
T24	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1

THY Grevinin Basılı Gazeteler ve Alternatif Haber Sitelerindeki Sunumu

İncelenen alternatif haber sitelerinde ve *Evrensel* gazetesinde yer alan THY greviyle ilgili köşe yazılarının genel çerçevesini, grevin ilk gününden itibaren THY yönetiminin ve hükümet yetkililerinin grevdeki işçileri ve Hava-İş Sendikası'nı baskı altına alan ve grevi etkisizleştirmeye yönelik uygulamaları oluşturmaktadır. Konuyla ilgili köşe yazılarında; THY yönetimi ve hükümet yetkililerinin greve katılımın az olduğunu, grevin etkisiz kaldığını ileri süren açıklamalarını yalanlayan değerlendirmelerin yanı sıra, Türkiye sendikacılığının içinde bulunduğu krize dikkat çekilerek daha etkin bir sendikal mücadele için çözüm önerileri sunulmuştur.

Bianet yazarlarından Sami Evren "THY grevi abluka altında" başlıklı yazısında, Türkiye'de sendikaların hak almak için pazarlık yapmasının ve anlaşamadığı zaman üretimden gelen gücünü kullanmasının kolay olmadığını belirterek bu durumun temelinde yatan siyasi ve yasal uygulamalara dikkat çekmiştir:

Yapılan yeni yasada, iş kolu barajları üzerine oynanan oyunlarla toplu sözleşme yapabilen sendikaların sayısı azaltıldı. Daha önceki yıllarda toplu iş sözleşmesi imzalayabilen 52 sendika varken, yeni çıkartılan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu

İş Sözleşmesi Kanunu gereğince toplu iş sözleşmesi imzalayabilen sendika sayısı 43'e düşmüştür. Bu sayı ileriki yıllarda daha da düşecektir. Siyasi iktidar bir taraftan toplu sözleşme yapabilen sendika sayısını azaltıyor, bir yandan da bu hakkın kullanılmasını engelleyici düzenlemeler yapıyor. Geçtiğimiz yıllarda Bakanlar Kurulu kararı ile grevler yasaklanarak engelleniyordu. Şimdi ise öyle bir ortam yaratıldı ki, siyasi iktidarın talimatı ile hareket eden şımarık bürokratlar hukuk tanımıyor ve şirket yönetimlerinde adeta tetikçilik yapıyorlar. Siyasi iktidar ve onun bürokratları tarafından kullanılan işsizler, taşeron çalışanları, daha da öteye giderek (THY AŞ'de olduğu gibi) emekli olmuş personel ve hatta başka şirketlerde yarı zamanlı olarak çalışanlar grevci işçilere karşı seferber ediliyor ve grevler kırılmaya çalışılıyor. Bunlar yetmezmiş gibi daha da ileri gidilerek şirketler arası dayanışma sağlanıyor; polis, medya ve diğer tüm olanaklar kullanılarak grevler boşa çıkartılmaya çalışılıyor. (Evren, 17 Mayıs 2013)

Bunun yanı sıra Evren, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) THY grevine destek vermemesini eleştirerek Hava-İş'in başlattığı grevin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda yalnızca THY işçilerinin değil, Türkiye işçi sınıfının kaybetmesi, sendikaların hak almasında önemli bir araç olan grevin tarihsel olarak içinin boşalması ve etkinsizleşmesi anlamına geleceğine işaret etmiştir. THY grevi üzerinden Türkiye'deki sendikal mücadeledeki çatlakların ve/veya başarısızlıkların çözümü için "bütünsel örgütlenme modellerinin geliştirilmesini, daha kapsayıcı ve yeni bir sendikal anlayış oluşturmayı" öneren Evren, Türkiye'deki sendikal mücadelenin geleceği açısından 'toplumsal bir sözleşme'ye vurgu yapmıştır:

Toplu sözleşme ve pazarlık hakkını kullanmak çok zorlaştı. Küresel şirketleri ve onların hükümetlerini "Toplumsal bir sözleşme"ye zorlayacak yeni bir sendikal yapılanmasını ve mücadele hattını tartışmalıyız. Sendikal hareket, sadece çalışanların ekonomik ve özlük talepleri üzerinden yürüteceği bir mücadele ile varlığını sürdüremez ve gücünü koruyamaz. Sendikal hareketin ülkenin siyasal ve toplumsal gündemine de denk düşen tutumlar geliştirmesi zorunludur... Toplumsal bir sözleşme talebi, Kürtlerin, Alevilerin, emekçileri, işsiz yurttaşların, emeklilerin, köylülerin işten atılan 305 Hava-İş üyesinin işe dönmelerini kapsamalıdır. Sermaye emekçilere karşı mücadele cephesini genişletmiştir. Biz emekçiler ve mağdurlar da kendi cephemizi genişletmeliyiz. (Evren, 17 Mayıs 2013)

Bianet yazarlarından Çiğdem Mater ise 'Hani Grev Aksatmıyordu?' başlıklı yazısında THY grevinin etkililiğini THY şirketine ait Ankara-İstanbul seferini

yapan uçakta yaşadığı deneyime dayanarak açıklamıştır. Mater, THY uçağındaki seyahati sırasında kabin görevlilerinin üniformalarının farklı olduğunu fark ettiğini ve bu farklılığı bir kabin görevlisine sorduğunda, THY uçağındaki tüm çalışanların farklı bir havayolu şirketinin üyeleri olduğunu aktarmıştır. Mater, grevdeki işçilerin yerine başka havayolu şirketinin pilot ve kabin görevlilerinin çalıştırılmasını, grevin THY yönetimini zor durumda bıraktığının göstergesi ve grevin etkisiz kaldığı yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığının kanıtı olarak sunmuştur (Mater, 28 Mayıs 2013).

T24'te Aziz Çelik ise "Bir grevfobi öyküsü: Bütün yönleriyle THY grevi" başlıklı yazısında THY grevini, arka planında yatan ekonomi politik dinamikler ile birlikte değerlendirmiştir. Geçmişten günümüze uzanan süreç içerisinde Hava-İş Sendikası'nın THY'de başlatmış olduğu grevlerde işveren ve siyasi iktidarların grev kırıcı uygulamalarına ve sendikanın etkinsizleştirilmesine yönelik politikaların altını çizen Çelik, THY işçilerinin 2013 yılındaki grevinde "işverenin grevi kırmaya yönelik çeşitli uygulamalarına" ve "sendika üyelerinin greve yeterince katılmamasına" dikkat çekmiştir. Grev kararının gündeme gelmesiyle birlikte dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in "Türk Hava Yolları yalnız değildir. Ne gerekiyorsa yaparız. Ulusal güvenlik ve turizm için çok önemli bir kuruluştur. Uçuşların aksamasını kabul edemeyiz" şeklindeki açıklamalarını grev hakkının özünü zedeleyen bir tutum olarak değerlendiren Çelik yazısında, grevin "polis ablukası altında" başlatılmış olmasına ve işverenin mahkeme tarafından belirlenmiş grev kırıcı uygulamalarına vurgu yapmıştır:

(...) Hava-İş Sendikasının açtığı davada görevlendirilen bilirkişi heyetince saptanan işverenin grev kırıcı girişimleri şunlardır: 6356 sayılı yasaya göre işveren, kanuni bir grev veya lokavt süresince, iş sözleşmeleri askıda kalan işçilerin yerine, sürekli ya da geçici olarak başka işçi alamaz veya başkalarını çalıştıramaz. Ancak bilirkişi raporunda yer alan bulgulara göre, THY'nin grev uygulamasına katılan işçilerin yerine, greve katılmayan bazı işçileri, THY ile organik bağı olan diğer hava yolu şirketi personelini ve dışarıdan getirdiği yeni işçileri, sürekli ya da geçici olarak çalıştırdığı anlaşılmaktadır. Bilirkişi raporuna göre grev esnasında yasak olmasına rağmen, grevdeki işçilerin işlerini yaptırmak üzere yeni işçi alındığı tespit edilmiştir. THY yönetiminin hemen grev öncesinde 1100 yeni kabin memurunu grevcilerin yerine çalıştırmak üzere işe aldığı bizzat THY yönetimi tarafından grevci işçilerle yapılan bir görüşmede ifade edilmiştir. İstanbul 5. İş Mahkemesince 08.07.2013 günü yapılan duruşmada, Greve katılan işçilerin yerine başka işçi çalıştırıldığını belgeleyen bilirkişi raporu sonucunu değerlendirerek greve katılan işçiler yerine başka işçi çalıştırlamayacağından başka işçi çalıştırılmasının ihtiyati tedbir yoluyla

durdurulmasına sataşmanın bu şekilde önlenmesine karar vermiştir. Bu kararla THY yönetiminin grev kırıclığı yaptığı mahkeme kararı ile kesinleşmiştir. (Çelik, 9 Temmuz 2013)

THY grevindeki önemli tartışma konularından biri olarak greve katılımın yeterli olmamasını sendika tarafından açıklanan katılımcı sayılarına göre açıklayan Çelik, bu durumun işverenin grev kırıcı uygulamalarından bağımsız olmadığına ve sendika-üye ilişkisindeki ciddi bir sorunun yansıması olduğuna dikkat çekmiştir:

Greve katılan işçi sayısına ilişkin sağlıklı bilgiler olmasa da bu sayının 700 ile 1500 arasında olduğu belirtilmektedir. Hava-İş Genel Sekreteri Mustafa Yağcı'nın açıklamasına göre greve 1.500 kadar Hava-İş üyesi dönüşümlü olarak katılıyor (Radikal 20.06.2013). Kendilerini Grev Komitesi olarak adlandıran bir grup işçi tarafından yapılan 30 Haziran 2013 tarihli açıklamaya göre ise greve 700 işçi katılıyor. THY'de 6 bin uçucu personel olduğu ve 13 bin 500 civarında üyesi olan sendikanın üyelerinin önemli bir bölümünün THY'de çalıştığı dikkate alınacak olursa bu sayının oldukça sınırlı olduğu görülecektir. İşverenin grev kırıcı ve caydırıcı yöntemlerinin katılım azlığında önemli bir rolü olsa da sendika-üye ilişkisi açısından ciddi bir sorun olduğu gerçeği ortada durmaktadır. Greve katılımın sınırlılığı ciddi bir sendikal zaaftır. Öte yandan sınırlı da olsa greve katılan işçilerin varlığı ortadayken THY'nin operasyonlarının bundan hiç etkilenmiyor olması ancak rafine grev kırıcı yöntemlerle açıklanabilir. (Çelik, 9 Temmuz 2013)

Çelik'e göre, THY grevi, Türkiye'de son dönemlerde grevlere yönelik yeni bir tutumun ön plana çıktığının göstergesidir. Tarihsel sürece bakıldığında "daha önceden yoğun biçimde kullanılan grev erteleme yönteminin yerini grev kırıclığına bıraktığına" işaret eden Çelik, bir dizi nedene bağlı olmakla birlikte, Türkiye'de grev eğiliminin son yıllarda ciddi bir düşüş içerisinde olmasında grevleri etkisizleştirmeye yönelik politikaların belirleyici olduğunu ifade etmektedir (Çelik, 9 Temmuz 2013).

Sendika.org'da yer alan köşe yazılarında da bir yandan grev kırıclığı konusu ve greve destek verilmesi gerektiği, diğer yandan da Türkiye sendikacılığının içinde bulunduğu kriz dile getirilmiştir. *Sendika.org*'un 18 Mayıs tarihli sayfasında yer verilen Yurt gazetesinin köşe yazarı Atilla Özsever'in "AKP'nin grev kırıclığıyla mücadele" başlıklı yazısında, AKP hükümetinin 22 Nisan'da Çaykur'da başlatılan grevde olduğu gibi THY grevinde de grevi kırmaya yönelik uygulamaların hayata geçirildiğine dikkat çekilerek "AKP'nin işçi hareketine yönelik yeni 'silahı'nın

grev kırıcılığı” olduğu saptaması yapılmıştır:

Aynı grev kırıcılığı yöntemini değişik bir biçimde THY’de denemek isteyen AKP, toplu sözleşme kapsamı dışında part-time çalışan ve tam anlamı ile gerekli eğitimi almayan personeli uçuşa yönlendirdi. Keza polis kuşatmasıyla greve çıkan Hava-İş Sendikası ve grev gözcüleri üzerinde büyük bir baskı uygulandı... sendika yöneticilerinin THY’deki grev yerlerine gitmesi engellendi. Greve katılacak uçuş personeli, işten çıkarılmakla tehdit edildi. Grev yerine gelen personel, grev pankartını ve grevle ilgili etkinlikleri göremeyince işe katılmak durumunda kaldı. Bu yazıyı yazdığımız dün öğlen saatlerinde, grevin tam anlamıyla başarıya ulaşip ulaşmadığı net değildi, kritik bir pozisyon vardı. (Özsever, 18 Mayıs 2013)

Özsever, söz konusu kritik durumun ortaya çıkmasında “sendikal kadroların yoğun baskılar karşısında yorgun düşmesinin, grev yaşağına direndikleri için işten atılan 305 kişilik militan kesimin işyerlerinden saf dışı edilmesi nedeniyle temsilci düzeyinde mücadeleci kadroların eksik olmasının, sendika yönetiminin bu anlamda iç örgütlülüğü tam sağlayamamasının, pilot ve benzeri meslek derneklerinin greve karşı duruşunun, kurumdaki ücret farklılığının ve çok çeşitli iş pozisyonunun olmasının, işten çıkarılma korkusunun, ayrıca Türk-İş yönetiminin greve ilgisiz kalmasının ve diğer emek örgütlerinin desteğinin yeterli olmamasının” etkili olduğunu ifade etmiştir. Özsever, “bir anlamda iyice dibe vurmuş bir sendikal hareketin öncelikle işçiye güven sağlayıp örgütlenme yapısını ve mücadele tarzını yeniden inşa etmesi; sadece ekonomik mücadele değil, AKP’nin sendikal hareketin özünü yok edici tavrı karşısında gerçek işverenin de aslında siyasal iktidar olduğunu hesap ederek siyasal mücadeleye ağırlık vermesi” gerektiği yönünde önerilerde bulunmuştur.

Özsever’in “THY grevine güçlü destek şart!” başlıklı bir diğer yazısında ise, grevin beşinci gününde THY Genel Müdürlüğü önündeki grev alanını ziyareti sırasındaki gözlemlerine ve grev yerindeki işçilerin görüşlerine yer verilmiştir. Özsever, grev yerindeki işçilerle yaptığı görüşmelerde; çalışma koşullarına ilişkin elde ettikleri kazanımları korumak için grev yaptıklarını, THY yönetiminin uçuş personelini çok düşük ücretlere ve ağır çalışma koşullarına zorlamasını ve bu nedenle pilotların ilerleyen yaşlarda ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaştıklarını dile getiren işçilerin görüşlerini yazısına taşımıştır. THY grevinin başarıya ulaşmasının diğer sektörlerdeki işçilerin toplu sözleşmelerini de olumlu yönde etkileyeceğine dikkat çeken Özsever, meslek kuruluşları ve emek örgütlerinin THY grevine destek vermelerinin hem grev hem de sendika üzerindeki baskıların kırılması bakımından önemli olduğunu belirtmiştir (Özsever, 22 Mayıs 2013).

Sendika.org'un 21 Mayıs 2013 tarihli sayfasında yayınlanan Sol Haber portalı yazarı Alparslan Savaş'ın "Sendikal kriz-I: Deniz bitiyor" başlıklı yazısında da grev alanındaki polis yoğunluğu, işverenin eğitimini tamamlamamış uçuş personelini çalıştırması, THY yönetiminin greve katılmayanları ödüllendireceğini söylemesi ve grevin etkisiz kaldığı yönünde medyada 'ısmarlama' haberler yapılması konularına değinilerek, THY yönetiminin grevi kırmaya yönelik yasal olmayan uygulamaları eleştirilmiştir. Bununla birlikte, Savaş, "THY grevcilerinin yanında olmak, morallerini yükseltmek, greve omuz vermek ve kimin ne kadar gücü varsa bu grevin tutunabilmesi için seferber edilmesi gerektiğine" dikkat çekmiştir. Öte yandan, "kimse de üç maymunu oynamamalı" sözleriyle Türkiye sendikacılığının içinde bulunduğu krizin derinleşmekte olduğuna işaret eden Savaş, sendikaların bu durumu görmezden gelmemeleri ve "durumu idare etmek" alışkanlığından vazgeçmeleri gerektiği yönünde eleştiri ve uyarılarını dile getirmiştir. Sendikalar için "artık deniz bitmek üzere" saptamasını yapan Savaş'a göre denizin bitmesinin asıl nedeni, siyasi iktidar ve sermayenin sendikaları kendi istedikleri biçimde yeniden şekillendirmeye yönelik artan müdahaleleri karşısında sendikaların aynı oranda karşılık verememesidir. Bu nedenle, sendikaların derinleşen krizi karşısında "kriz yokmuş gibi davranmaktan" vazgeçilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Evrensel gazetesi köşe yazarları da THY grevini değerlendirirken, bir yandan siyasi iktidar ve işverenin grevi kırmaya yönelik uygulamalarını dile getirerek grevdeki işçilere yönelik tutumunu eleştirirken, diğer yandan da tüm sendikaların ve işçi sınıfının THY grevine sahip çıkarak destek vermesi ve mücadelenin güçlendirilmesi konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Yazılarında ağırlıklı olarak grev kırılcılığı konusunu gündeme getiren İ. Sabri Durmaz, grevin ilk günü yayımlanan "THY'de grev zamanı" başlıklı yazısında, THY'de grevin gündeme gelmesiyle birlikte Maliye Bakanı, Çalışma Bakanı ve Ulaştırma Bakanı başta olmak üzere hükümet yetkililerinin ve basın greve çıkan THY çalışanlarını ve onların sendikasını THY'ye zarar vermekle suçlayan söylemlerini eleştirmiştir:

Basındaki pek çok tanınmış kalem de "Bu güzide, dünya çapındaki firma"da greve çıkmanın "anlamsızlığı" hatta nasıl büyük bir "vatan hainliği" olduğunu yazıp çizdiler. Ama bu "her şeyi bilen ulema takımı" ve yetkili zevat; ne haksız-hukuksuz, sadece grev hakları yasaklanmak istendiği için iş bırakan 305 THY çalışanının (Çoğunun işe geri dönmesi için mahkeme kararı var) yeniden işe alınması ne de çalışanların çalışma koşulları ve yaşama kollarının iyileştirilmesinin gerektiğinden söz ettiler! Tersine onlar ha bire övüp göklere çıkardılar. Bunlar, THY'yi övüp göklere çıkardılar ama THY'yi her gün her saat alın teriyle, hayatlarını ortaya koyarak gerçek anlamda göklere çıkarırları yok

saymayı, onları yemez, içmez, ailesiz, geleceğini düşünmeyen, birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma ilişkisi olmayan robotlar olarak gördüler. (Durmaz, 15 Mayıs 2013: 5)

Durmaz, hükümet yetkililerinin grevdeki THY işçilerini yok sayan tutumu karşısında Bertolt Brecht'in 'Okumuş bir işçi soruyor' isimli şiirini hatırlatarak yazısında bu şiire atıfta bulunmuştur. Durmaz, hükümet yetkililerinden THY yöneticisine ve onların sözcülerine kadar "şer cephesi" olarak nitelendirdiği kesimin grevi kırma amacı karşısında "tüm sendikal camia ve emek mücadelesi cephesinde" yer alan toplumsal kesimlerin Hava-İş Sendikası ve THY çalışanlarına destek vermeleri gerektiğini şöyle açıklamıştır:

(...) bu grev, Hava-İş Sendikasının değil tüm sendikaların, THY emekçilerinin değil tüm işçi sınıfının ve emekçilerin grevidir! En başta da haziran başında greve çıkmaya hazırlanan metal iş kolundaki sendikalar olmak üzere tüm sendikal camianın Hava-İş ve THY çalışanlarının arkasında saf tutması gereken bir grevdir bu grev! Ama lafla değil eylemle, geçiştirmek, günü kurtarmak için değil; kazanmak, emeğe yönelik saldırıyı püskürtmek için! (Durmaz, 15 Mayıs 2013: 5)

Durmaz'ın 17 Mayıs 2013 tarihli "'Vahşi grevler' ve direnişlere doğru!" başlıklı bir diğer yazısında ise THY'deki grevi kırmaya yönelik uygulamalarıyla AKP hükümetinin "sendikal harekete yeni bir darbe vurmaya amaçladığı" belirtilmiştir:

Önceki gün bir kez daha görülmüştür ki, hükümet; valisiyle, emniyetiyle, THY bürokrasiyle, basınıyla THY çalışanlarının ve Hava-İş'in üstüne çullanarak, greve katılmak isteyen çalışanları baskı altına alarak, işten atmakla tehdit ederek greve katılanların sayısını en aza indirmeye çalışmıştır. İktidarı boyunca "krizin yarattığı sorunları" bir avantaj olarak kullanan AKP iktidarı, "hedeflenen enflasyon" ve "çalışma hayatının esnekleştirilmesi" dayatmalarıyla sendikaların örgütlülüğünü ve işlevini sürekli zayıflatıp ve TİS'leri (Toplu İş Sözleşmeleri) anlamsızlaştırırken şimdi de grevleri kırarak sendikal örgütlülüklerin tümüyle çözülmesi için son hamlesini yapmaktadır. Ulaştırma Bakanı, THY yöneticileri ve basındaki sermaye sözcüleri, emekçinin grev hakkını kullanamaması için yapılan baskıları "normal önlemler" olarak göstererek, "Evet emekçinin grev hakkı vardır ama çalışma hakkı da vardır. THY çalışanlarının çoğunluğu çalışma hakkını kullanarak greve katılmamıştır" diyerek devletin güçlerini kullanarak grev kırıcılığı yapmasını meşru, yasal, hatta devletin göreviymiş gibi göstermeye çalışmaktadırlar. Oysa şu bir gerçek ki, grev hakkı bireysel, kişinin

isterse greve çıkıp isterse greve çıkmadığı biçiminde kullanılan bir hak değil, kolektif bir hak, bir sınıf hakkıdır. (Durmaz, 17 Mayıs 2013: 5)

İşverenlerin ve hükümetin toplu iş sözleşmelerini uzlaşmazlığa sürüklemesinin, grevleri devlet gücüyle önlemesinin sendikalara ve işçi haklarına yönelik bir operasyona dönüşmesiyle birlikte “fili sözleşmeler” ve “vahşi grevler” döneminin başladığına vurgu yapan Durmaz, bu yeni dönemin ortaya çıkmasına neden olan gelişmeleri üç maddeyle açıklamıştır:

(1) Hükümet ve patronlar TİS’leri işlevsizleştirerek, grevleri de devlet gücüyle baskı altına alarak, işçilerin yasalarda yazılı haklarını bile kullandırmamaktadır. (2) İşçi ve emekçilerin kazanılmış hakları hızla gasp edilirken, sendikalaşma hakkı, sigorta hakkı, sekiz saat çalışma gibi en temel yasal haklar bile kullandırılmamaktadır. (3) TİS’ler anlamsızlaştırılıp sendikalar işlevsizleştirilirken emekçilerin sendikalaşma ve hak mücadeleleri vahşice toplu işten çıkarmalarla, emniyet ve mahkemeler kanalıyla bastırılmaktadır ama aynı zamanda işçi yığınları arasındaki hoşnutsuzluk ve hak arama mücadelesi isteği de hızla büyümektedir. (Durmaz, 17 Mayıs 2013: 5)

Durmaz, “direnişlerin ve hak mücadelelerinin zeminini daha da genişleten söz konusu gelişmelerin sendikalar tarafından dikkate alınarak mücadele çizgilerinin yenilenmesi gerektiğine” (Durmaz, 17 Mayıs 2013: 5) vurgu yapmıştır. THY grevinin üçüncü ayında “Patronların ve hükümetin tutumu: Grev kırılcılığı!” başlıklı yazısında ise, THY yönetiminin mahkeme kararına karşın grev kırılcılığını sürdürdüğünü irdelleyen Durmaz, grev kırıcı uygulamalara karşı mücadelede sendikaların dayanışma içerisinde olmaları gerektiğine işaret etmiştir:

Açıktır ki grev kırılcılığı ile mücadele öncelikle greve giden sendika ve üyelerinin işidir. Ama iş böyle genellikle kazandığında sendikaların ortak mücadelesi olmadan, bu konuda bir yandan geniş bir teşhir kampanyası öte yandan da sendikaların ortak bir mücadeleye girerek hükümet ve patronların grev kırma heveslerini “kırmaları” gerekir. Dolayısıyla grev kırılcılığı bugün, Çalışma Bakan’ının her vesileyle TİS masasına dalmasından açıkça mahkeme kararlarını bile tanımayan biçimleriyle gündemdedir ve tüm grevleri hükümet ve patronların grev kırma girişimleriyle karşı karşıyadır. Mücadele de bu kapsamda ve sendikaların ortak mücadelesini zorunlu kılmaktadır. Bilmem ki sendika ve konfederasyon yöneticileri işçi sınıfı mücadelesini, bu önemli sorunu gündemlerine alırlar mı? (Durmaz, 28 Ağustos 2013: 5)

Evrensel gazetesi yazarlarından Erkan Aydoğanolu da “Grev kırıclılığı” (16 Mayıs 2013: 5) başlıklı yazısında, “THY grevi karşısında tüm emek düşmanlarının devleti, patronu, medyası ve polisiyle birlik olmuş, grevin başarısız olması için bütün imkânlarını seferber ederek kenetlenmiş durumda” olduğunu belirterek sadece Hava-İş üyelerinin değil, tüm işçi sınıfının da aynı şekilde birbirine kenetlenmesi ve bunu somut olarak göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.

Hürriyet gazetesi köşe yazarlarından Ege Cansen ve Yılmaz Özdi’ın THY greviyle ilgili kaleme aldıkları yazılarında greve katılımın az olduğu, işçilerin greve itibar etmedikleri ve grevin etkisiz olduğuna dikkat çekilmiştir. Cansen, “Greve katılmama hakkı” başlıklı yazısında THY’de grevin başlamış olmasına karşın uçuşların ve THY çalışanlarının çalışmaya devam ettiğini belirterek grevin etkisiz kaldığını ileri sürmüştür. Cansen’e göre, işçilerin greve katılmayıp çalışmaya devam etmelerinin grev kırıclılığı olarak nitelendirilemeyeceğini ve greve katılmamanın bir “çalışma hakkı” olduğunu (Cansen, 18 Mayıs 2013: 31) belirtmiştir.

Cansen’in belirttiği çalışma hakkının kullanılması, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun 64. maddesinin birinci fıkrasında yer almaktadır. Buna göre, “İşçiler greve katılıp katılmamakta serbesttir. Greve katılan işçiler ile lokavta maruz kalan işçiler işyerinden ayrılmak zorundadır. Greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçenlerin işyerinde çalışmaları hiçbir şekilde engellenemez. Ancak, işveren bu işçileri çalıştırıp çalıştırmamakta serbesttir.” Sözü edilen kanunun 68. maddesinin ikinci fıkrasında ise “greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçen işçiler, ancak kendi işlerinde çalıştırılabilir. Bu işçilere, greve katılan işçilerin işleri yaptırılmaz.”⁴ hükmü bulunmaktadır. *Evrensel* gazetesi yazarlarından Sennur Sezer ise, “THY grevcileri nasıl döner?” başlıklı yazısında; THY yönetiminin söz konusu kanun maddesine aykırı davranarak grevdeki işçilerin yerine, şirkette greve katılmayan bir kısım işçileri, şirketle organik bağı olan diğer havayolu şirketi personelini ve dışarıdan getirdiği yeni işçileri çalıştırdığının bilirkişiler tarafından tespit edildiğini (Sezer, 29 Haziran 2013: 6) aktarmıştır. Dolayısıyla, ilgili kanun maddelerine aykırı davranmanın yanı sıra, anayasal bir hak olan grev hakkının engellenmesinin de grev kırıcı uygulama kapsamına girdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Cansen’in ifade ettiği gibi grev süresince işçiler “çalışma hakkını” kullandıkları için değil, işverenin kanuna aykırı olarak işçi çalıştırarak grevi etkisiz kılmaya yönelik uygulamalarından dolayı sendikalar grev kırıclılığını gündeme getirmektedir.

Öte yandan, küreselleşme karşısında işçi sendikacılığı döneminin sona erdiğini ileri süren Cansen’e göre, bunun nedenlerinden birincisi kol ve kafa işçileri

ayrımında yatarken; ikinci neden uluslararası ticaretin serbestleşmesi bir başka deyişle, küreselleşmedir. Cansen, küresel ortamda işçi sendikacılığının yeni piyasa düzeni içerisinde işlevsiz kaldığına işaret ederek; ulusal sendikaların “işini değil, işine geleni yaptığını” ileri sürmüştür:

Sanayide, ulusal sınırlar ortadan kalkmıştır. Eğer işçi sendikacılığı da küreselleşebilseydi, belki kendine yeni düzen içinde bir işlev bulabilirdi. Bu olamamıştır. Dolayısıyla ulusal düzeyde yapılan grev tehditli ücret pazarlıkları, ülkelerin rekabet gücünü düşürmektedir. Ulusal sendikalar, artık salt ücret pazarlığı yapmaktan vazgeçmelidir. Bunun yerine, çalışan ve müşteri güvenliğini öne çıkarmalı ve üyelerinin bireysel pazarlık gücünü arttıran kurumlar haline dönüşmelidir. Son Söz: İşine geleni değil, işini yap. (Cansen, 18 Mayıs 2013: 31)

Hürriyet yazarlarından Yılmaz Özdil ise “Teheyyersen” başlıklı yazısında; THY grevini ve Türkiye’deki grev ve işçi sınıfı olgularını önemsizleştiren ve içeri boşaltan bir bakış açısıyla değerlendirmiştir:

THY’de grev var. Pilotlar hariç. Hostesler hariç. Teknik hariç. Bavul taşıyanları sordum... Onlar zaten hariçmiş. Hiç düşündünüz mü, grev yapılan fabrikaların kapısında neden eli odunlu yarma gibi grev gözcüleri nöbet tutar? Çünkü, bizim işçi anca odun zoruyla grev yapar. Arka bahçedeki ağaçlara tırmanarak dört metrelik duvarı atlayıp, gizlice tornasının başına geçen işçiler bile gördüm ben... Söke söke hakkımızı alıcazz diye bağırın arkadaşın, arkadaşını satması iki saniye sürer. Geçenlerde trenler grev yaptı. Sayın ahalimiz, makinisti dövdü. Yürüsene ulan şerefsiz diye... Raylarda tekmelediler adamı. Senin derdin, senin derdindir. El âlemi germez. (Özdil, 16 Mayıs 2013: 3)

Çeşitli meslek gruplarından verdiği örneklerle Türkiye’de yapılan grev ve mitinglerin itibar görmediğini ileri süren Özdil bu durumu, Türk halkının yapısal bir özelliği olarak kolektif bir biçimde hareket edemedikleri için hak mücadelelerinde de bireyci ve bireysel çıkarları öne alan bir tutum içerisinde olmalarına dayandırarak Türkiye’de sınıf ve grev bilincinin oluşmadığını/ oluşamayacağını, dolayısıyla Türkiye’de grevlerin de “beyhude” bir çaba olduğunu/olacağını ironik bir biçimde açıklamıştır:

Doktor mesela... İdeal damattır, herkes kızını doktora gelin etmek ister, 70 sene sonra bile anlatılır beni ne doktorlar istedi filan, herkes çocuğunu büyüyünce doktor yapmak ister, herkes otomobilini doktordan almak ister, herkes evini doktora kiralamak ister, kız verirken, kocaya varırken, meslek

seçerken, otomobil alırken, ev kiralarken doktor civanımdır... Yarım gün grev yapmaya kalksın, haysiyetsizdir, paragözdür. O yüzden, eczacıların mitingine sırf eczacılar katılır, doktorları ırgalamaz. Öğretmenlerin protestosuna, velilerin asla katılmadığı gibi... Emekliler toplaşsa, iddia ediyorum, çocukları bile gelmez. Çiftçiler güya gövde gösterisi yaptı, yanlarında sadece sürükleye sürükleye getirdikleri inekler vardı. ... 'Her koyun kendi bacağından asılır'ın atasözü olduğu ülkede, grev mrev beyhudedir. Nerde çokluk orda bokluk lafına yılışık yılışık sırtan bi "toplum"da "toplu" sözleşme yapılamaz. Netice itibariyle... THY'yle uçmanın tam sırasındır. Grev olduğunu duyunca her zamankinden dakik gelmişlerdir işe... Rötar bile olmaz. (Özgül, 16 Mayıs 2013: 3)

Hürriyet gazetesi köşe yazarı Yalçın Doğan ise grevin devam ettiği dönemde, Hava-İş Sendikasının yeni yönetimini belirlemek için 7-8 Aralık 2013 tarihlerinde yapılan 27. Olağan Genel Kurulunu ele almıştır. Doğan, "İşçi aleyhinde ama işçi başkanı" (Doğan, 10 Aralık 2013: 10) başlıklı yazısında Hava-İş Sendikasının yeni başkanı Ali Kemal Tatlıbal'ın mahkeme tutanaklarındaki ifadesine referansta bulunarak, THY grevinde işten çıkarılan 305 çalışanın açtığı işe iade davasında işçiler aleyhine tanıklıkta bulunduğunu belirtmiştir. İşçilerin oy kullanmak üzere genel kurul toplantısına katılmamaları yönünde tehdit edildiğini ileri süren Doğan, "tehditler karşısında genel kurula 320 delegeden ancak 211'inin katılabildiğine, önceden hazırlanmış bir senaryoyla Hava-İş yönetiminin ele geçirildiğine" ve genel kurulun amacının "24 yıldır Hava-İş Genel Başkanlığı görevini yürüten Atilla Ayçin'i indirmek" olduğuna işaret etmiştir. Doğan, "işçi aleyhine ifade veren Tatlıbal'ın işçiler tarafından işçi sendikasının başkanı seçilmesini" iktidarın bir dayatması olarak değerlendirmiştir:

Kendi sermaye sınıfını, kendi bürokrasisini, kendi sivil toplum örgütlerini oluşturan AKP, kendi işçi sınıfını da yaratıyor, her yeri ele geçirme işlevi. Kendi çalışma arkadaşlarını mahkemede yalnız bırakan bir kişiyi, işçi nasıl başkan seçiyor? Birileri ellerini ovuşturuyor olabilir, ancak toplumda olağanüstü birikim yaratıyor. Yargı kararlarını görmezden gelmek, işsiz bırakma ile tehdit etmek, işçi zor durumda. İktidar, ideolojisini hayatın her alanında dayatmayı sürdürüyor. Bu, hiç iyi değil. (Doğan, 10 Aralık 2013: 10)

Yeni Şafak gazetesinde Sendika Uzmanı Tarkan Zengin ise "THY'de grev denemesi ya da sendikacılığın bitişi" başlıklı yazısında, THY grevini değerlendirirken greve katılımın yeterli olmaması konusunu ele almıştır. Zengin, greve yeterince ilgi gösterilmemesini, muhalif sendikaların darbelerle ilişkilendirilmesi ve AKP iktidarını hedef alan yapılar olarak nitelendirilmesi noktasından açıklamıştır. Zengin, söz konusu açıklamalarında Türkiye'nin yakın siyasi tarihinde yaşanan

28 Şubat darbesine ve sözde Ergenekon darbe girişimine referansta bulunarak “darbelere destek veren ve alkış tutanlar” olarak nitelendirdiği liberal ve muhalif sendikaları “ideolojik aygıtlar” olarak değerlendirmiştir:

Bugün bazı sendikaların çalışma hayatının ve üyelerinin sorunlarına ilişkin hiçbir teklif getirmezken siyasi meselelerle meşgul olmaları ve siyasetçilerle polemiklere girilmesi, bu sendikaların ideolojik aygıt olduklarını ve son tahlilde emekçilere değil egemenlere hizmet ettiklerini göstermektedir. Bunun en bariz örneğini 2010’da yapılan referandumda gördük. Özellikle bazı konfederasyonlar temel hak ve özgürlükleri geliştiren, darbecilerin yargılanmasına imkân veren Anayasa değişikliklerine hayır demek suretiyle yaman bir çelişki yaşadılar. Darbecilerin Ankara Adliyesinde yargılanmaya başladığı ilk gün referanduma hayır diyen bu konfederasyonlar darbecilerin yargılanmasına destek için oradaydılar. Ancak “AKP Halka hesap verecek” sloganları atarak, darbecilerin yargılanmasının yolunu açan değişiklikleri yapan AK Parti’yi hedef alıyorlardı. (Zengin, 30 Mayıs 2013: 18)

Bunun yanı sıra, 1 Mayıs İşçi ve Emekçiler Bayramı üzerinden de muhalif sendikalara yönelik iddialarda bulunan Zengin, “emekçi bayramının bile derin sol yapılar tarafından operasyonel olarak kullanıldığını” ileri sürmüştür:

Zira onlar için önemli olan emekçinin bayramının resmî tatil yapılması ve kutlanması değil, Ak Parti’yi zor durumda bırakacak görüntülerin çıkmasını sağlamak ve uluslararası arenada sürekli dile getirdikleri dikta ve faşizm iddialarını destekleyecek malzemeler bulmaktır. DİSK [Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu] ve KESK [Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu] yöneticileri sürekli olarak terör örgütü iddiasıyla tutuklanan sendikacıların, sendikal faaliyetleri nedeniyle tutuklandıklarını ve AK Parti’nin tüm muhalif kesimlerin sesini kesmek için sendikalara operasyon yaptıklarını söylüyorlar. (Zengin, 30 Mayıs 2013: 18)

Tüm bu iddialarını THY’de greve katılımın “neredeyse hiç olmaması” saptamasına dayanak yapan Zengin, THY grevine katılımın az olmasını, işçilerin “ideolojik bir aygıt olan” sendikaların değişmesi talebinin göstergesi olarak yorumlamıştır:

...Ülkemizde artık işçiler de sendikal hareketin değişmesi talebini dillendirmektedir. Yakın zamanda yapılan iki grev, işçilerin sendikal hareketin değişmesi talebinin alanlara yansımalarıdır. Tek Gıda-İş sendikasının işçilerin katılmaması nedeniyle yarım gün içinde biten grevi ile Hava-İş sendikasının 16 bin çalışandan sadece 500 kişinin ilk gün katıldığı daha sonra katılımın

neredeysse hiç olmaması, sendikaların bittiğinin değil sendikaları ideolojik bir aygıt olarak gören sendikal zihniyetin bittiğinin göstergesi olarak algılanmalıdır. Çünkü yıllardır bu sendikaları yöneten zihniyet sendikal hayatta ve tabanda yaşanan değişime uygun politikalar geliştirmek yerine sloganlarla sendikacılık yapacağını zannetmişlerdir. (Zengin, 30 Mayıs 2013: 18)

Öte yandan, 2012 yılında AKP milletvekili tarafından meclise sunulan torba yasa teklifi kapsamında havacılık hizmetlerine getirilmesi planlanan grev yasağını protesto eden 305 THY çalışanının işten atılmasında Hava-İş Sendikası'nı suçlayan Zengin, sendikaların anayasal haklarını korumak adına yaptıkları mücadeleleri "ucuz kahramanlık" olarak ifade etmiştir:

Hava-İş sendikasına güvenerek eylem yapmaları nedeniyle işsiz kalan 305 çalışanı THY yönetimi yeniden işe almalıdır. Zira sendikacıların ucuz kahramanlıklarının bedeli işçilere ödetilmemelidir. THY'nin dünyanın küresel bir şirketi haline gelmesinde çalışanların büyük payı olduğu unutulmamalı. İşçiler ise sendikaların gerçek işlevlerine dönmesinin gayreti içinde olmalıdır. Sendikalardaki değişim tabandan başlama sinyalleri vermiştir. Sendikalar arınmadan ve gerçek işlevlerine dönmeden bir ülkede demokrasinin tüm kurallarıyla işlemesi zordur. (Zengin, 30 Mayıs 2013: 18)

Genel olarak değerlendirildiğinde, incelenen basılı gazeteler arasında *Evrensel* ile alternatif haber sitelerindeki THY grevi ile ilgili köşe yazılarında, bir yandan işçi sınıfını ve mücadelesini destekleyen, diğer yandan da sendikal mücadelenin örgütlenme yapısına ve mücadele biçimine yönelik yapıcı eleştiriler getirerek öneriler sunan bir tutumun sergilendiği gözlenmiştir. Bununla birlikte, THY yönetiminin ve hükümetin Hava-İş Sendikasının ve THY işçilerinin mücadele gücünü bastırmaya yönelik uygulamaları ve söylemleri irdelenerek Türkiye'de işçilerin yasal haklarını kullanma noktasında karşılaştıkları zorluklar gündeme taşınmıştır. İncelenen basılı gazeteler arasında özellikle sosyalist sol basında ve alternatif haber sitelerinde işçi sınıfına ve mücadelesine geniş oranda ve destekleyici biçimde yer verilerek sınıf mücadelesi görünür kılınmıştır. Öte yandan, merkez/liberal ve İslamcı muhafazakâr ideolojiye sahip büyük sermayenin mülkiyetindeki *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazetelerinin köşe yazılarında ise, işçi sınıfının demokratik ve anayasal hakkı olan adil ve sağlıklı koşullarda çalışma taleplerini ve sorunlarını dile getirmek yerine önemsizleştiren, marjinalleştiren ve kriminalleştiren söylemlerle yok sayan bir anlayışın hâkim olduğu görülmüştür.

Cerattepe Direnişinin Basılı Gazeteler ve Alternatif Haber Sitelerindeki Sunumu

Cerattepe direnişine ilişkin 21 Haziran 2015-29 Şubat 2016 tarih aralığı kapsamında incelenen *Evrensel* gazetesinde 7, *Hürriyet* gazetesinde 12, *Yeni Şafak* gazetesinde 2 olmak üzere toplam 21 köşe yazısı yer alırken; alternatif haber sitelerinden *Bianet*'te 1, *Sendika.org*'da 8 ve *T24*'te 1 olmak üzere toplam 10 köşe yazısı yayınlanmıştır. *Yeni Şafak* gazetesi haricinde, incelenen basılı gazeteler (*Evrensel* ve *Hürriyet*) ve alternatif haber sitelerinin konuya ilişkin köşe yazılarında Cerattepe'de yapılması planlanan madencilik faaliyetlerinin bölgenin doğal yapısını ve Artvin halkının yaşam alanlarını geri dönüşü olmayan bir tahribata uğratacağı ve bu nedenle durdurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Köşe yazılarında ele alınan bir diğer konu ise, Cerattepe bölgesinde madencilik faaliyetlerinin durdurulması gerektiği hem mahkeme kararlarıyla hem de birçok resmi kurumun ve akademik çevrelerin hazırladığı raporlarla kanıtlanmışken, şirket tarafından bölgede maden çıkarmak için başlatılan çalışmalardır.

Hürriyet gazetesi köşe yazarlarından Melis Alphan, Cerattepe direniş süresince kaleme aldığı yazılarında, Cerattepe'nin doğal güzelliklerine vurgu yaparak bölgede yapılacak madencilik faaliyetlerinin yaratacağı tahribata dikkat çekmiştir. Alphan, "Cari açık açılır, kapanır Cerattepe yarası kapanmaz" başlıklı yazısında, "büyüme" ve "kalkınma" kavramları üzerinden doğayı ve insan yaşamını tehlikeye atan yatırımların yapılmasına karşı çıkararak dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun "Zengin maden kaynaklarını değerlendirmek de ülkemizin ekonomik zenginliği bağlamında görevimiz. Mesele bu ikisini birbiriyile çelişmeden yapmak. İlla birini diğerine tercih etmek zorunda değiliz" sözlerine atıfta bulunarak tepkisini şöyle dile getirmiştir:

İşte ne yazık ki bu ikisini birbiriyle çelişmeden yapmak pek mümkün değil. Çevreyi hem bozup hem koruyamayız. Hadi diyelim, madeni çıkarırken ve ayrıştırırken çevreye zarar vermedik... Ama en başta, maden sahasını doğasından kopararak, ekosistemi parçalara bölerek zarar vermiş oluyoruz. Aynı zamanda biliyoruz ki, bu ülkede pek çok madende çevre gözetilmiyor. Gözetilseydi, çalışılan sahalarda çok ciddi topoğrafya, jeolojik yapı, su rejimi ve peyzaj değişiklikleri gerçekleşmez, çevredeki bitki örtüsü tahrip olmazdı. Su krizine gidilirken, bu kadar çok su tüketilmez, maden alanlarının iyi rehabilite edilmemesi sonucu toprak üzerindeki yüzey akıntıları erozyon baskısına neden olmazdı. Maden çevresindeki tarım ve hayvancılık tehlikeye düşmezdi. Ekonomik zenginlik bir ülke için elbette önemli. Ama ondan daha önemli olan bir şey varsa, o da doğa. Çünkü yerine konamaz. Çünkü doğa insana nefes olur, karın doyurur. (Alphan, 22 Şubat 2016: 5)

Alphan, “Verilen sözler Artvin’i kurtarır mı?” (27 Şubat 2016: 7) başlıklı bir başka yazısında Başbakan Davutoğlu ile Yeşil Artvin Derneği arasında yapılan toplantıda Başbakanın bölgeye zarar vermemek adına “madende kapalı galeri sistemiyle çalışılacağı, teleferik kurulacağı, alanın sonradan ağaçlandırılacağı”na ilişkin sözlerine değinerek, bunların dahi Artvin’e zarar vereceğini uzun yıllar Cerattepe üzerine çalışan jeoloji yüksek mühendisinin görüşlerine referansla aktarmıştır. *Hürriyet* gazetesi köşe yazarı Mehmet Yakup Yılmaz ise “Sıra ‘milletin ormanına’ geldi” başlıklı yazısında, Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu’nun “maden sahasında ‘kapalı galeri’ sistemiyle zararsız çalışılacağı ve bu nedenle ağaç kesilmeyeceği, su kaynaklarının tükenmeyeceği” yönündeki sözlerini aktararak, ihmal edilen noktaların olduğunu ve bu nedenle bölgede 3 bin 500 ağacın kesileceğini ve ortaya çıkacak çevre kirliliğinin ise doğa örtüsünü tahrip edeceğini açıklamıştır. Eroğlu’nun Cerattepe’de açılması planlanan maden ocağı ile ilgili olarak “geri adım atmayacağız” açıklamasına şaşkınlıkla gerektğini belirten Yılmaz; “çünkü 17-25 Aralık telefon kayıtlarında ‘milletin anası’ ile ilgili çirkin söz eden kişinin şirketinin bu işten kazanmayı hayal ettiği para, bu iktidar için tabiatın da bölge halkının ne istediğinden de önemli” (24 Şubat 2016: 17) sözleriyle iktidarın sermayeyi önceleyen tutumuna vurgu yapmıştır.

Evrensel gazetesi yazarı İhsan Çaralan da “AKP hükümeti kimin hükümeti?” başlıklı yazısında, hükümetin “Cerattepe’deki orman varlığının ve Artvin’in doğasının tahrip edilmesine neden olacak altın madencilğine yasal süreç devam ederken destek vermesinin hükümetin sermayeyle iş birliğinin yeni bir örneği olduğunu” ifade ederek bu şekilde “AKP hükümetinin kapitalist firmaların hükümeti olduğunu” (Çaralan, 18 Şubat 2016: 3) belirtmiştir. *Sendika.org*’da paylaşılan Cumhuriyet gazetesi yazarı Çiğdem Toker’in Cerattepe direnişiyle ilgili yazılarında da iktidar ve sermaye iş birliğine dikkat çekilerek Cengiz Holdingin sermaye yatırımlarında devletin oynadığı rol dile getirilmiştir. Toker, 22 ve 24 Şubat 2016 tarihlerinde iki bölüm halinde yayınlanan “Devletleşmiş şirket” başlıklı yazısında, Cerattepe direnişinde Artvinlilere yönelik güvenlik güçlerinin müdahalesini ve bölgede hukuksuz bir biçimde çalışmaların başlatılması girişimini, sermayenin devlet üzerinde sahip olduğu güce dikkat çekerek açıklamıştır. Bu bağlamda Toker, Cengiz Holding’in “devletleşme” sürecinin tarihçesini şöyle özetlemiştir:

Artvinlilerin yaşam alanlarına, doğalarına çıkma kararlılığının çeyrek yüzyıla ulaşan bir tarihi var. Rastlantı bu ya (!) Cengiz’in devletleşme miladına denk düşen bir mücadele bu. Daha önce yazdığımız bu tarihi birkaç örnekle hatırlatalım: Mevcut ruhsat sahibi Özaltın İnşaat’tan önce, yabancı şirketlerin ilgi gösterdiği Cerattepe’de alınan ilk maden ruhsatı, 2008’de Danıştay kararıyla

iptal edilmesine ve saha mühürlenmesine karşın 2010'da yasa değişikliğiyle tekrar ruhsat alımına açılıyor (ruhsat iptaline yol açan iki somut olgu; heyelan tehlikesi ve içme suyunun kirlenme olasılığı ortadan kalkmamışken). Özalın İnşaat, bu ruhsata 2012'deki ihalede 97.6 milyon TL teklifle sahip oluyor. Faaliyet hakkını, bir rödovans sözleşmesiyle Cengiz'in sahibi olduğu Eti Bakır'a devrediyor. Bakır çıkaracağım diye alınan ruhsat, daha sonra bakır ve altın diye değiştiriliyor. Rize İdare Mahkemesi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca verilen "ÇED olumlu" raporunu Kasım 2014'te iptal etmesine karşın, Özalın İnşaat, mahkemenin gerekçeli kararını beklemeden, yeniden "ÇED olumlu raporu" alıyor. Şirket-devlet iş birliğiyle hazırlanan ikinci ÇED raporunda, mahkemenin "yer değişikliği" uyarısı dikkate alınmıyor. (Toker, 22 Şubat 2016)

Toker, Cerattepe'yi madencilığe açmak için ruhsat alımında ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporlarında devlet eliyle verilen izinlerin ve sağlanan kolaylıkların yanı sıra, "vergi borçlarının silinmesi, Eti Alüminyum'un yanında hediye edilen ve devletin elektrik ürettiği Oymapınar'ın lisansının değiştirilerek özel otoprodüktör yapılışı" gibi uygulamaları da "Cengiz'i 'devletleştiren' kara jestler" (Toker, 22 Şubat 2016) olarak aktarmıştır. Toker, ikinci yazısında ise, "devletleşmiş şirket" olgusunu Başbakan Davutoğlu ile Yeşil Artvin Derneği arasında yapılan görüşme üzerinden değerlendirmiştir:

Farkındasınızdır. Cerattepe'deki altın madenine direnen halka polis şiddeti durdu. Sebebi, ne vali ile güvenlik güçlerinin "Artvinliler çok haklıymış" diye merhamete gelmesi ne de haklarında yapılan suç duyurusundan endişe etmesi. Başbakan Davutoğlu'nun TV ekranından yaptığı görüşme çağrısı, Artvinlilerin randevu talebini hızlandırınca, "mola" fiilen kaçınılmaz hale geldi. Bu gelişmeyle de... Cengiz İnşaat için andığım "devletleşmiş şirket" olgusuna güncel bir örnek daha eklenmiş oldu. Düşünün ki, o kadar protesto, itiş kakış, yaralamaya rağmen, bütün bunların uğruna yapıldığı o canım bir ormanlık sahaya maden kurmak isteyen şirket yine görünür değil. Nihayet Artvinliler, şirket patronu ya da yöneticileriyle değil, adeta şirket adına da Başbakan ile görüşüyorlar. (Davutoğlu'nun madenler çıkarılmazsa, cari açığın artacağı tespitini bu vesileyle yine hatırlatalım. (Toker, 24 Şubat 2016)

Toker, Başbakanın Yeşil Artvin Derneği temsilcileriyle görüşecek olmasının önemli olduğunu belirtmekle birlikte, "bu randevunun nihai sonuç üretmeden, bir müddet oyalamayla meseleyi soğutma ve nihayetinde haklı bir tepkiyi 'sönümlenme' işlevi içerme ihtimalinin de" (24 Şubat 2016) göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Öte yandan, 2015 yılı Ağustos ayında *Hürriyet* gazetesinden ayrıldıktan sonra *T24*'te yazmaya başlayan Yalçın Doğan

ise, “İkinci Gezi: Cerattepe zaferi” başlıklı yazısında, sözü edilen görüşmenin Cerattepe’deki direnişin dünya basınına yansımalarının ardından Başbakanın “çaresiz, artık mecbur kalarak” yapıldığını belirtmiştir. Doğan, yapılan görüşme sonucunda, yasal sürecin tamamlanmasına kadar maden ocağında hiçbir faaliyetin yapılmayacağı kararının çıkmasını “Cerattepe direnişinin zafere ulaşması olarak” (Doğan, 25 Şubat 2016) yorumlamıştır.

Cerattepe direnişini sınıfsal çelişkiler çerçevesinde değerlendiren *Evrensel* gazetesi köşe yazarı Nilgün Tunçcan Ongan, “Doğama, işime, cebime dokunma!” başlıklı yazısında, Cerattepe’yi “kapitalist tahribatın ve sömürü sınırlarının insanın emek gücünü aşır tüm yaşam alanını ve insanlığın ortak varlıklarını hedefe koyacak kadar genişletilmesinin, dahası bu nesille yetinmeyip gelecek kuşakların haklarına da bugünden göz dikilmesinin son örneği” (20 Şubat 2016: 6) olarak tanımlamıştır. Artvin halkının yaklaşık 20 yıldır sermayeye karşı kararlı bir direniş sürdürdüğü Cerattepe’de, sermaye ve devlet otoritesinin kendi “sınıfsal çıkarlarının gereği” doğrultusunda hareket ettiklerini belirten Tunçcan Ongan, “bu durumda Artvin halkının yaşam alanını korumak için gösterdiği bu haklı direnişin gerisindeki derin sınıfsal çelişkiyi de göz ardı etmemek ve mücadeleyi bu bütünlük içinde sürdürmek gerektiğini” (20 Şubat 2016: 6) vurgulamıştır.

Bianet yazarı Şanver İsmailoğlu ise, “Cerattepe’nin Doğası; Kapitalizmin Doğası” başlıklı yazısında, kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla Cerattepe’nin çevre ve maden boyutunu irdelenmiştir. Bu kapsamda, bölgedeki “madensahasının yıllardır gündemde olmasının ve yıllardır yabancı şirketlerin iştahının kabarmasının ve bir türlü vazgeçilememesinin nedeninin zengin bakır içeriğinden değil zengin altın içeriğinden kaynaklandığını” belirten İsmailoğlu, kapitalizmin doğası gereği “hiçbir maden işletmecisinin orada bakırı çıkarıp, o altını bırakmayacağını” (25 Şubat 2016) ileri sürmüştür. İsmailoğlu, “altının çıkarılmasının teknik olarak açık işletme yöntemiyle mümkün olduğunu ve bunun da maden üstündeki bütün ormanın kesilmesi, toprak örtüsünün kaldırılması, yani Cerattepe’nin haritadan silinmesi anlamına geldiğini” ifade ederek kapitalist sermaye mantığının kârı artırma güdüsünün ulaşabileceği boyutları gözler önüne sermiştir.

İncelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde Cerattepe direnişi ile ilgili köşe yazılarında en çok değinilen konulardan biri, Artvin halkına yönelik güvenlik güçlerinin müdahaleleri olmuştur. Konunun gündeme getirilmesinde, Artvin halkının doğa ve yaşam mücadelesini destekleyen ve hükümet yetkilileri ile maden şirketini eleştiren değerlendirmeler yapılmıştır. *Hürriyet* gazetesi köşe yazarlarından Yalçın Doğan, 11 Temmuz 2015 tarihli köşe yazısının

“Artvin o sözü yediriyor” alt başlıklı bölümünde, Artvin’de jandarmanın halka uyguladığı şiddetin sorumlusu olarak Artvin Valisini eleştiren ve halkın direnişini destekleyen bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Milletin a... koyacağız” diyen Mehmet Cengiz’e ait madene tepki büyük, tam halk direnişi, çevre bilinci. Artvin Valisi direnişe jandarma dipçikleriyle cevap veriyor. 1- Halkın çıkarlarını korumak varken, Vali neden “millete küfür eden birinin yanında”? 2- Jandarma emirlere itaat etmek zorunda olsa da halka neden o kadar insafsızca davranıyor? Türkiye çok kötü yönetiliyor, gün geçmiyor ki bir yerde jandarma dipçigi, polis copu, huzursuzluk olmasın. Diyalog yok, şiddet var, birileri “milletin a... koyacağız” diyor, Artvinliler de “o sözü yediriyor”, Vali’ye rağmen. (Doğan, 11 Temmuz 2015: 22)

Kanat Atkaya da yazısında Artvin halkının direnişi sürecinde yaşanan polis saldırılarını eleştirerek; “gazla, copla saldırmak” yerine halkın dinlenmesi gerektiğine ve diyalog kurulduğu takdirde haklıyla haksızın ayırt edileceğine dikkat çekmiştir:

25 yıldır verdiği tüm mücadeleleri hukuk önünde kazanmışken, “O güzelliğe dokunulmamalı” kararını defalarca aldırılmışken, jet hızıyla beliren bir ÇED raporuyla “arsızca sulanma cesaretine” isyan ediyor. Sesini duyuramayışına, bu haksızlığa karşı çıkışının “anarşiklik” olarak yamultulmasına, copla ve biber gazıyla üstüne, dozerlerle ormanına yürünmesini istemiyor. Biraz çaba gösteren, biraz anlamak isteyen, bir parça kulak kabartan ne kadar haklı olduklarını kolayca anlayabilir, argümanlarının sağlamlığını kabul eder. (Atkaya, 25 Şubat 2016: 8)

Evrensel gazetesi köşe yazarlarından Nilay Etiler, Hüsnü Öndül ve İhsan Çaralan da yazılarında; güvenlik güçlerinin Artvin halkına yönelik müdahalelerini ve buna izin veren AKP hükümetini ve Artvin Valisini eleştirmiştir. Nilay Etiler “Cerattepe Cerattepe” başlıklı yazısında, devlete karşı doğayı korumaya çalışan Artvin halkının bölgede madencilik faaliyetlerinin yapılamayacağına ilişkin Danıştay kararının uygulanmasını istemesi karşısında “devletin çevre illerden polis ve jandarmayı yığmasının”, dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu’nun “madenin çevreye zarar veremeyeceğini” söyleyen açıklamasının, “Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu’nun eylemcileri tehdit etmesinin” ve “havuz medyasından Sabah gazetesinin konuyu daha da ileri götürerek Artvin’de maden çıkarılmasını engellemeye çalışan grupları FETÖ, PKK ve Doğan medyası olarak ilan etmesini” şaka gibi bir durum olarak (Etiler, 23 Şubat 2016: 2) yorumlamıştır.

Hüsnü Öndül “Barışın izlenmesi ve çevre” (25 Şubat 2016: 2) başlıklı yazısında, Cerattepe’deki mücadelenin barış ve demokrasiyle olan bağına dikkat çekmiştir. Türkiye’de yürütülen birçok çevre mücadelesinde olduğu gibi Cerattepe’nin korunması için yapılan eylemlerin insan haklarının korunması ve gelişmesi için yapıldığına, korunan değerlerin insan hakları değerlerine karşılık geldiğine, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü ile arasındaki bağlantıya işaret eden Öndül, barışı ve çevreyi savunanların karşısına asker ve polisin çıkarılmasının her yerde görülen bir durum olduğunu belirtmiştir. Devletin zor aygıtlarının, “hak, hukuk, barış, özgürlük, çevre, gelişme hakkı için çırpınanlar” karşısında holdinglerin çıkarlarını korumak için konumlandığını ifade ederek; “siyasi iradenin belirtilen hak ve özgürlüklerden yana tavır almadığını” vurgulamıştır. İhsan Çaralan ise henüz hukuki süreç devam ediyorken Cerattepe’de madencilik faaliyetlerini başlatmak isteyen Cengiz Holding’in bölgeye iş makinelerini göndermesine karşı harekete geçen Artvinlilere yönelik güvenlik güçlerinin müdahalesinin yasalara aykırı olduğunu belirterek “yüzlerce polis ve jandarma komandosuyla müdahale eden Artvin Valisinin ve arkasındaki Hükümetin bir kez daha yasaları çiğnemekten çekinmediklerini” (Çaralan, 18 Şubat 2016: 3) dile getirmiştir.

Sendika.org’un 24 Şubat 2016 tarihli sayfasında yer alan ve BirGün gazetesi köşe yazarı Nihal Kemaloğlu’na ait “Bir ‘devlet projesi’ Cerattepe!” başlıklı yazıda, güvenlik güçlerinin Artvin halkına yönelik plastik mermiler ve biber gazıyla yapılan yoğun müdahalesi ve siyasi iktidarın hukuku yok sayarak Artvin’in yaşam alanlarını sermayenin yatırımlarına feda etmesi eleştirilmiştir:

‘Devlet projesi’ adı altında sözüm ona meşruluk kazandırılan ‘yağmacı birikim’ projesinin ürettiği kimyasal kirlilik ve ekolojik ölüm yüzyıllar boyu kalıcı olacaktır. Fakat malum bakır madeni ve yanında promosyon ‘altın madeni’ hakkında Rize İl Mahkemesi’nce verilmiş ret kararı ve üst mahkemede devam eden dava sürecinin ‘fiili rejim’ nazarında hiçbir kıymeti yoktu. Yani mevzu, sermayeye doğrudan ‘kamu mülkü’ transfer ve gaspı olunca da ‘mevzuat bir kenara’ koyulur. Ve ‘zeytinlik, milli park sit alanı’ dâhil işletmeye açan yeni maden yasası gereğince Çevre Bakanlığı’ndan anında temin ‘Yeni Türkiye’yi’ doğa talanıyla semirtecek binlerce ruhsat ve ÇED raporu havada uçuşurdu. (Kemaloğlu, 24 Şubat 2016)

T24 yazarı Yalçın Doğan da Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) yaptığı bir araştırmada Artvin’in Türkiye’de en güvenli kent olduğu sonucuna atıfta bulunarak hükümet emriyle Artvin halkına yönelik yapılan polis ve jandarma müdahalesinin bu sonucu boşa çıkarmasını şu şekilde değerlendirmiştir: “(...) Cerattepe’de halkın direnişine karşı biber gazı, cop, TOMA, insanları yerlerde

sürüklemeler, polis ve jandarma müdahalesi sonucu yaralananların yanı sıra, Artvin’de sokaklar artık tekin değil. ‘Türkiye’nin en güvenli kenti’ halkla polisin çatışmasına tanık oluyor. Polis emrini hükümetten alıyor. Böylece AKP ‘en güvenli kenti’ de diğer kentlere benzetiyor” (Doğan, 25 Şubat 2016).

Genel olarak değerlendirildiğinde, incelenen alternatif haber siteleri ile *Evrensel* ve *Hürriyet* gazetelerinin Cerattepe direnişine ilişkin tutumunun vurgu noktaları ve değerlendirme biçimleri farklı olmakla birlikte ortak yönler barındırdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, sosyalist sol basını temsil eden *Evrensel* gazetesi ve *Sendika.org*’da yer alan köşe yazılarında, Cerattepe direnişine kapitalist sistemin yarattığı sınıfsal çelişkiler açısından bakılarak kapitalist sistemin bir parçası olarak görülen AKP hükümetinin sermaye sınıfının çıkarlarını gözetken ekonomi politik uygulamaları ve devletin kolluk güçlerinin Artvin halkına yönelik müdahaleleri birbiriyle bağlantılı olarak değerlendirilerek sert biçimde eleştirilmiştir. Liberal sol çizgideki *Bianet* ve *T24* ile merkez/ liberal basının temsilcisi olan *Hürriyet* gazetesinde ise Artvinlilerin direnişini destekleyen, bu direniş karşısında güvenlik güçlerinin müdahalesinde yerel yöneticileri ve şirketi eleştiren bir tutumun benimsendiği saptanmıştır. Bununla birlikte, hükümet yetkililerinin bölgede yapılacak madencilik destekleyen söylemlerine ve çevreye zarar vermeyeceği yönündeki açıklamalarına karşı çıkılarak yasal ve bilimsel veriler ışığında madencilik faaliyetinin yaratacağı tahribata dikkat çekilmiştir.

Buna karşılık, *Yeni Şafak* gazetesinde ise Cerattepe direnişi, siyasal iktidarın ve şirketin söylemlerine paralel bir biçimde, bağlamından kopartılarak ve önemsizleştirilerek ele alınmıştır. Bu kapsamda, Özlem Albayrak’ın “Devirmeci çevrecilik” başlıklı yazısında, Artvinlilerin Cerattepe’de siyasi ve ideolojik saiklerle hareket ettiği ileri sürülerek hükümet ve şirket yetkililerinin “zararsız madencilik” söylemlerine referansla Cerattepe’deki madencilik faaliyetinin “getirileri” öne çıkarılmıştır. Artvin halkının bu getirilerin farkında olmadığını ifade eden Albayrak, Artvinlilerin sırf sol eğilimli ve AKP projelerine karşı oldukları için eylem yaptıklarını iddia etmiştir:

Artvin Cerattepe’de çıkarılmayı bekleyen 17 milyon tonluk bakır madeni var; ama Artvinliler madene itiraz ediyor, eylem yapıyor, bölgeye kimseyi yaklaştırmıyor. [...] Yüzde yüz oranında dışarıya bağımlı olduğumuz doğalgaz hattı Kafkasör’e kadar götürüldü mü, bilmiyorum ama eğer evlerde doğalgaz kullanılmıyorsa; Artvin’i bilen bilir; dağlıktır; yaylalardaki ahali tıpkı eskiden yaptığı gibi; ormanlardan odun kesip kuzine sobasında yakıp, hem ısınıp, hem yemek pişiriyordur. Bölge, Hopa’sından Şavşat’ına dek sol eğilimlidir ve bu insanların AK Parti projelerine karşı eylem yapması kanaatimce anlaşılır bir

durumdur. Ekranlarda görüntülerini izlediğimiz yaşlı kadın hem hükümet karşıtı olduğu, hem de hayvanlarının otlatıldığı meranın elinden gitmesini istemediği için protestodadır. O maden sayesinde yüzlerce kişiye iş imkânı sağlanacağını, bakır çıkarılırken siyanür kullanılmayacağını, heyelan riskinin önleneceğini, madenin teleferikle Borçka'ya indirileceğini ve bölgeye kesilen ağaçların üç katı oranında ağacın dikileceğini bilmiyordur belki de. Doğayı koruma protestosuna barikat hazırlamak için ağaç kesmenin kocaman çelişkisini de görmüyordur yolun ortasına tomruk istiflemiş Karadenizli. Olabilir, sorun yok, hatta bu sevimli bile gelebilir bendeniz gibi Artvinli birine... (Albayrak, 24 Şubat 2016: 18)

Yazısının devamında ise Cerattepe'de madene karşı olanlar ve halkın direnişine destek verenlerin eylemliliklerini "Gezi'nin provası" olarak değerlendiren Albayrak, Cerattepe direnişindeki asıl meseleyi bağlamından kopararak demokratik sol muhalefetin ideolojik ve sınıfsal eleştirisine dönüştürmüştür:

Sentetik bir çevrecilik, sentetik bir emekçi dostluğu var Gezi'den bu yana. Çünkü elitizmle, toplumun değerlerini küçümsemekle, dine saldırmakla, başörtülü kovalamakla, sakallı taciz etmekle hükümetin yıkılamayacağı anlaşıldı; eh "dindarı seviyormuş" gibi yapmaya da tahammül edemediklerinden, kendilerini işçi-emekçi; doğa-ağaç sevdasına vurdu "devirmeci grup". Ve buldukları hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar. Bakıyorsunuz, Soma'da işçiler öldü, inşaatta asansör düştü, bunlar devrede; bir maden ya da nükleer santral fikri ortaya atıldı, atanamamış çevreciler eylemde... Ama özledikleri şey daha yeşil ya da daha eşit bir dünya değil; Türkiye'nin Erdoğan öncesi döneme geri dönmesi. ... "Direnmek" kelimesi Paris Komününden bu yana bu kadar sıklıkla hiçbir ülkede kullanılmamıştır belki de. Ama Türkiye'de asla gerçek bir Paris Komünü tecrübesi yaşamayı, devrim yapıp düzeni değiştirmeyi başaramayacaklar. Çünkü "devrimciler" in amaçları "düzen" in değişmesi değil; hükümetin gitmesi; sınıf mücadelesiyle, sömürüyle de ilgileri yok; çünkü kendileri bizzat beyaz üst-orta tabakanın şımarık çocukları... (Albayrak, 24 Şubat 2016: 18)

Albayrak, Erdoğan dönemi öncesi "eski Türkiye" özlemi içerisinde olduklarını ileri sürdüğü ve "Devirmeci grup" olarak nitelendirdiği sol muhalefetin çevre/yaşam ve emek savunusunu "hükümeti devirmek" hedefi olarak yorumlayarak siyasal iktidarın toplumsal muhalefeti değersizleştiren tutum ve söylemine köşesinde yer vermiştir. Özetle, *Yeni Şafak* gazetesindeki köşe yazılarında THY Grevi ve Cerattepe direnişi konusunda benimsenen yaklaşımın, toplumsal muhalefetin ve aktörlerinin "darbecilik", "din düşmanlığı", "hükümet karşıtlığı", "elitlik" gibi kavramlarla çerçeveslendirilerek siyasal iktidarın ve sermayenin kendi çıkarlarını korumak için gizlediği sınıfsal eşitsizlikleri ve sınıf çelişkilerini görünmez kılmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışma, tarihsel ve toplumsal bir gerçeklik olarak işçi sınıfı ve mücadelesinin post-modern kuramlarla reddinin yaygınlık kazanması karşısında medyanın rolünü ve işlevini sorgulamaktadır. Genel anlamda toplumsal hareketlerin ve özellikle sınıf temelli hareketlerin geleneksel yaygın medyadaki temsilinin sorunlu olduğu bilinen bir gerçek iken; internetin sunduğu olanaklara sahip alternatif haber sitelerinin bu konuda benimsedikleri tutumun vurgulanması medyanın ideolojik işlevinin sorgulanmasında önemli uğrak noktalarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, THY grevi ve Cerattepe direnişi özelinde, geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerindeki sunumu köşe yazıları bağlamında eleştirel ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Çalışmada elde edilen sayısal bulgulara göre, incelenen gazetelerdeki köşe yazılarında Cerattepe direnişine daha fazla yer verilirken, alternatif haber sitelerindeki köşe yazılarında her iki konu eşit oranda yer almıştır. Bu kapsamda, basılı gazetelerde THY greviyle ilgili toplam 13, Cerattepe direnişisiyle ilgili 21 ve alternatif haber sitelerinde ise her iki konuyla ilgili toplamda 10'ar köşe yazısına rastlanmıştır. THY grevini konu alan köşe yazılarının daha fazla olduğu *Evrensel* gazetesi ve *Sendika.org*, Cerattepe direnişisiyle ilgili köşe yazılarında da sayısal olarak öne çıkmıştır. *Hürriyet* gazetesinde Cerattepe direnişisiyle ilgili daha fazla köşe yazısına (12) rastlanmıştır. Ancak, içeriklere bakıldığında 12 köşe yazısından 5'inde konu doğrudan ele alınmış, 7'sinde ise farklı konuların ele alındığı köşe yazılarının içerisinde Cerattepe direnişi alt başlık halinde kısa bir şekilde yer almıştır. Diğer taraftan, alternatif haber sitelerinde yer alan köşe yazıları, THY grevi ve Cerattepe direnişine ilişkin farklı gazetelerde yayınlanmış yazılardan oluşmaktadır. Bu kapsamda, her iki konuyla ilgili köşe yazısı en az *T24*'te ve en fazla *Sendika.org*'da yer almıştır.

THY grevi ve Cerattepe direnişisiyle ilgili köşe yazılarının içeriklerine bakıldığında ise ana akım medyada sınıf temelli hareketlerin yeni toplumsal hareketler karşısında ideolojik açıdan ayrımcılığa uğradığı gözlenmiştir. Bu bağlamda, incelenen medya kuruluşları özelinde, sınıf mücadelelerinin sona erdiğini ileri süren post-modernist görüşlerin yaygın medya aracılığıyla yeniden üretildiğinden söz edilebilir. THY grevi özelinde *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazetesinin işçi sınıfının ve mücadelesinin tarihsel ve toplumsal gerçekliğini yok sayan, değersizleştiren, demokratik ve anayasal hakkın kullanımını suç unsurlarıyla çerçeveleyerek kriminalleştiren yaklaşımı, post-modernist bakış açısının "sınıftan kaçışı"nın somut örneğini sunmaktadır. Bir başka deyişle, merkez/liberal ve İslamcı muhafazakâr basın, Türkiye'de işçi sınıfı

hareketlerinin sona erdiğini ve sınıf bilincinin olmadığını ileri süren görüşlerle benzer bir anlayışa sahip olduğunu, bağlamından kopuk ya da çarpıtılarak sunulan sınıf hareketlerinin olumsuzlanmasında etkin ideolojik aygıtlar olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, ana akım medyada yer alan köşe yazılarında Cerattepe direnişinin temelinde yatan sınıf çelişkisini göz ardı eden anlayış, teorik alanda post-modern toplumların temel sorunlarının ve çatışmalarının ekonomik temellerden kaynaklanmadığını savunan görüşlerin yansımaları olarak okunabilir. Özellikle *Yeni Şafak* gazetesinde konuyla ilgili köşe yazısında, Cerattepe halkının yaşam alanlarını ve yaşama haklarını korumaya yönelik eylemlerinin siyasal iktidara yöneltilmiş bir tehdit olarak sunulması, Artvin’de madencilik faaliyetlerine izin verilmesinin altında yatan iktidar ve sermayenin sınıfsal çıkarlarının önceliğini gizlemektedir. Diğer taraftan, *Hürriyet* gazetesindeki köşe yazılarında Cerattepe direnişi olumlu bir biçimde yer almış ancak, bir bütün olarak iktidar-sermaye ilişkisinden ve sınıfsal çelişkilerden bağımsız olarak doğanın korunmasına ve doğasına sahip çıkan halka müdahale edilmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Bu noktada, özellikle sosyalist sol basın ve alternatif haber siteleri, işçi sınıfının ve sınıf temelli hareketlerin toplumsal gerçekliğinin kamuoyuna doğru yansıtılması bakımından önem taşımaktadır. Sermaye ve iktidar çıkarlarından bağımsız sosyalist sol basın, işçi sınıfının ve mücadelesinin görünür kılınması, kapitalist sistemin yaşamın tüm alanlarında artan bir biçimde egemen hale geldiği bir ortamda sınıf siyasetinin her zamankinden daha çok geçerliliğini koruduğuna dikkat çekmesi bakımından önem kazanmaktadır. Sözü edilen sosyalist haber medyasında gerek işçi sınıfının gerekse çevre hareketlerinin daha makro düzeyde irdelendiği, ayrıca bu tür hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan ve görünmez kılınmaya çalışılan ekonomi politik dinamiklerin kamuoyunun bilgisine sunulduğu ve bu konuda toplumsal bilincin yükseltilmesi ile kamusal yararın öncelenmesinde bir karşı hegemonya alanının oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmiştir.

Sonnotlar

1 Bu çalışma, Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ’ın danışmanlığında yürütülen ve Nursen AYDIN tarafından hazırlanan “Sınıflar, Toplumsal Hareketler ve Medya: Türk Hava Yolları Grevi ile Cerattepe Direnişinin Medyadaki Sunumu” başlığıyla 2021 yılında sunulmuş kabul edilen doktora tezinden üretilmiştir. Bu tez çalışması, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Komisyonu tarafından kabul edilen 1808E278 no’lu proje kapsamında desteklenmiştir.

2 Türk medya sektörü, AKP’nin iktidara geldiği 2002 yılından sonra gerek yapısal

gerekse ideolojik olarak büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. AKP döneminde, medya politikaları genel olarak üç strateji üzerine kurulmuştur: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) başrol oynadığı *fethetme*; iktidara yakın sermaye gruplarının oluşturduğu *teşkil etme*; ana akım medyaya iktidar yanlısı gazetecilerin, yöneticilerin girmesiyle birlikte merkez medyanın soğurulması ve bu yolla aşamalı olarak AKP yanlısı hale getirme sürecini kapsayan *zapt etme* stratejileridir (Ayan, 2019: 299). Bu kapsamda, *Hürriyet*'in AKP iktidarı döneminde zapt edilmesinin en önemli aracı vergi cezaları olmuştur. Doğan Grubu, 2009 yılında iktidarın verdiği ağır vergi cezası sonrasında küçölmeye giderek öncelikle 2011 yılında *Star TV*'yi Doğuş Grubu'na, *Milliyet* ve *Vatan* gazetelerini AKP'ye yakın Demirören Holding'e satmıştır. Bununla birlikte, bünyesindeki gazete ve televizyonlarda iktidara muhalif medya çalışanları tasfiye edilerek boşalan yerlere AKP yanlısı isimler getirilmiştir. Doğan Medya Grubu, 2018 yılında aralarında *Hürriyet*'in de bulunduğu birçok medya kuruluşuyla birlikte Demirören Holding'e satılmıştır. Bu satışla birlikte, Türkiye'deki medyanın büyük bir oranı AKP iktidarına yakın sermaye gruplarının eline geçmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan THY grevinin (2013) ve Cerattepe direnişinin (2016) gerçekleştiği dönemde *Hürriyet* gazetesi hâlâ Doğan Grubu bünyesinde yer alıyordu. Bu bağlamda, gazetelerin konumlandırılmasında o dönemdeki mevcut durum göz önünde bulundurulmuştur. Kaldı ki, Doğan Medya Grubu'nun Demirören Holding bünyesine geçmesinin ardından günümüzde *Hürriyet* gazetesinin, doğrudan iktidar yanlısı *Yeni Şafak* gazetesi ile aynı konuma geldiğini söylemek mümkündür.

3 Türkiye'de 2002 sonrasında medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkilerinin bütünüyle değişmesi sonrasında iktidar yanlısı ana akım medyanın hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, özellikle ana akım medyanın ideolojik temsil açısından sınıflandırılmasında farklılıklar ortadan kalkarak içeriklerin iktidarı destekleyen yönde tek tipleştiği görölmektedir. Diğer taraftan, ana akım medyadaki ekonomi politik dönüşüme koşut olarak çok sayıda alternatif haber sitesi kurulmuştur. Nitekim gerek ana akım medyada ideolojik temsilin tek tipleşme eğiliminde olması gerekse alternatif haber sitelerinin çok sayıda olması nedeniyle üç basılı gazete ve üç alternatif haber sitesi bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur.

4 Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (2012). Kanun No. 6356, 07.11.2012 tarihli ve 28460 sayılı Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121107-1.htm>. Son Erişim Tarihi, 10.03.2021.

Kaynakça

Albayrak Ö (2016). Devirmeci Çevrecilik. *Yeni Şafak*, 24 Şubat, 18.

Alphan M (2016). Cari Açık Açılır, Kapanır, Cerattepe Yarası Kapanmaz. *Hürriyet*, 22

443 Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448.

Şubat, 5.

Alphan M (2016). Verilen Sözler Artvin'i Kurtarır mı?, *Hürriyet*, 27 Şubat, 7.

Atkaya K (2016). Saldırmadan Konuşalım İşte. *Hürriyet*, 25 Şubat, 8.

Ayan V M (2019). *AKP Devrinde Medya Âlemi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Aydoğanoglu E (2013). Grev Kırıcılığı. *Evrensel*, 16 Mayıs, 5.

Bell D (1976). Welcome to the Post-industrial Society. *Physics Today*, 29(2), 46-49.

Bell D (1999). *The Coming of Post-industrial Society*. New York: Basic Books.

Boykoff J (2006). Framing dissent: Mass-media Coverage of the Global Justice Movement. *New Political Science*, 28(2), 201–228. <https://doi.org/10.1080/07393140600679967>, Son Erişim Tarihi: 26.11. 2019.

Cansen E (2013). Grev Katılmama Hakkı. *Hürriyet*, 18 Mayıs, 31.

Cissel M (2012). Media Framing: A Comparative Content Analysis on Mainstream and Alternative News Coverage of Occupy Wall Street. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 3(1), 67-77, <https://pdfs.semanticscholar.org/8e8f/bc209f86e3f93fd7490fc8607f4eaf3cd8d4.pdf>, Son Erişim Tarihi: 11.12. 2019.

Curran J (1997). Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme. İçinde: S İrvan (der.), *Medya, Kültür, Siyaset*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark Kitapları, 139-197.

Çaralan İ (2016). AKP Hükümeti Kimin Hükümeti? *Evrensel*, 18 Şubat, 3.

Çelik A (2013). Bir Grevfobi Öyküsü: Bütün Yönleriyle THY Grevi. *T24*, 9 Temmuz. <https://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/bir-grevfobi-oykusu-butun-yonleriyle-thy-grevi,7030>, Son Erişim Tarihi: 27.04.2019.

Çetinkaya Y D (2015). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. İçinde: Y D Çetinkaya (der), *Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 25-71.

Dağtaş E (2008). Medya ve Demokrasi Ekseninde Tabandan Yükselen Çılgılık: Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Değerlendirme. İçinde: E. Dağtaş (der), *Türkiye'de Sivil İtaatsizlik*,

Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448. 444

Toplumsal Hareketler ve Medya, Ankara: Ütopya Yayınları, 27-78.

Dağtaş E ve Yıldız M E (2016). Grevler ve Sosyal Ağlar: Olanaklar ve Zorlukların “Metal Fırtına” Direnişi Üzerinden Değerlendirilmesi. İçinde: E Dağtaş (der), *Özgürleşmenin Yolları*, Ankara: Ütopya Yayınları, 86-122.

Doğan Y (2013). İşçi Aleyhinde Ama İşçi Başkanı. *Hürriyet*, 10 Aralık, 10.

Doğan Y (2015). Artvin O Sözü Yediriyor. *Hürriyet*, 11 Temmuz, 22.

Doğan Y (2016). İkinci Gezi: Cerattepe Zaferi. *T24*, 25 Şubat. <https://t24.com.tr/yazarlar/yalcin-dogan/ikinci-gezi-cerattepe-zaferi,13962>, Son Erişim Tarihi: 10.05.2021.

Doğu B (2015). Comparing Online Alternative and Mainstream Media in Turkey: Coverage of the TEKEL Workers Protest Against Privatization. *International Journal of Communication* 9, 630-651. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/3443>, Son Erişim Tarihi: 11.11.2019.

Drucker P F (1993). *Post-capitalist Society*. New York: Routledge.

Durmaz İ S (2013). THY’de Grev Zamanı. *Evensel*, 15 Mayıs, 5.

Durmaz İ S (2013). ‘Vahşi Grevler’ ve Direnişlere Doğru! *Evensel*, 17 Mayıs, 5.

Dursun Ç (1998). Türkiye’de İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili 1970-1997. *Toplum ve Bilim*, (78), 210-241.

Epikman M (2007). Özelleştirme Sürecinde Tüpraş İşçi Eylemlerinin Yazılı Basına Yansıması. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Etiler N (2016). Cerattepe Cerattepe. *Evensel*, 23 Şubat, 2.

Evren S (2013). THY Grevi Abluka Altında. *Bianet*, 17 Mayıs. <http://bianet.org/bianet/siyaset/146671-thy-grevi-abluka-altinda>, Son Erişim Tarihi: 21.01.2020.

Giddens A (1999). *İleri Topluların Sınıf Yapısı*. Çev. Ö Baldık. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Gitlin T (1980). *The Whole World is Watching*. Berkeley: University of California Press.

Gürtaş A (1994). Haber Metinlerinin Söylemsel Analizi Üzerine Bir Çalışma: Haberin

445 Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448.

Tarafsızlığı Açısından Türk Basınında Temizlik İşçileri Grevi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.

Hackett R A ve Carroll W K (2006). *Remaking Media: The Struggle to Democratize Public Communication*. New York: Routledge.

Hall S (1995). Yeni Zamanların Anlamı. İçinde: S Hall ve M Jacques (der.), *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 105-124.

Harvey D (2014). *Postmodernliğin Durumu*. 7. Baskı, Çev. S Savran. İstanbul: Metis Yayınları.

Inglehart R ve Flanagan S C (1987). Value Change in Industrial Societies. *The American Political Science Review*, 81(4), 1289-1319.

İnal A (1994). Haber Üretim Sürecine İki Farklı Yaklaşım. İçinde: *İLEF Yıllık'93*, Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 155-177.

İnsel A (2015). "Tikelci Evrensellik" Mümkün mü? İçinde: E. Laclau (Yazar), *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme* 4. Baskı, Çev. E Başer, İstanbul: Birikim Yayınları, 7-14.

İsmailoğlu Ş (2016). Cerattepe'nin Doğası; Kapitalizmin Doğası. *Bianet*, 25 Şubat. <http://bianet.org/bianet/siyaset/172398-cerattepe-nin-dogasi-kapitalizmin-dogasi>, Son Erişim Tarihi: 21.01.2021.

Kaner Koç N (2012). Türkiye'deki Yazılı Basında Tekel İşçi Eyleminin Sunumu. *Çalışma ve Toplum*, 35(4), 189-215.

Kellner D (2004). Tabandan Küreselleşme: Radikal Demokratik bir Teknopolitikaya Doğru. İçinde: M. Özbek (Ed), *Kamusal alan*, İstanbul: Hil Yayınları, 715-735.

Kemaloğlu N. (2016). Bir 'devlet projesi' Cerattepe!. *Sendika.org*, 24 Şubat. <https://sendika63.org/2016/02/bir-devlet-projesi-cerattepe-nihal-kemaloglu-birgun-331134/>, Son Erişim Tarihi: 10.05.2021.

Kumar D (2005). "What's Good for UPS is Good for America": Nation and Class in Network Television News Coverage of the UPS Strike. *Television & New Media*, 6(2), 131–152. <http://tvn.sagepub.com/content/6/2/131>, Son Erişim Tarihi: 24.11.2019.

Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448. 446

Lee M A ve Solomon N (1991). *Unreliable Sources: A Guide to Detecting Bias in News Media*. New York: Carol Publishing Group.

Mater Ç (2013). Hani Grev Aksatmıyordur? *Bainet*, 28 Mayıs. <http://bianet.org/bianet/emek/146958-hani-grev-aksatmiyordur>, Son Erişim Tarihi: 28.04.2021.

Mattoni A (2016). *Media Practices and Protest Politics: How Precarious Workers Mobilise*. London: Routledge.

McCarthy J D vd. (1996). Images of Protest: Dimensions of Selection Bias in Media Coverage of Washington Demonstrations, 1982 and 1991. *American Sociological Review*, (61)3, 478-499. www.jstor.org/stable/2096360, Son Erişim Tarihi: 11.11.2019.

Melucci A (2007). Yeni Toplumsal Hareketler: Sosyolojik Bir Yanılgı Üzerine Düşünceler. İçinde: H Erbaş (der), *Fark/Kimlik Sınıf*, Çev. M K Coşkun, Ankara: Eos Yayınları, 89-104.

Öndül H (2016). Barışın İzlenmesi ve Çevre. *Evrensel*, 25 Şubat, 2.

Özdil Y (2013). Teheyyersen. *Hürriyet*, 16 Mayıs, 3.

Özer Ö (2001). Kazanılmış Hakkın Tersine Çevrilmesi: 1 Mayıs 1996 Olaylarının Türk Basınında Sunumu. *Gazi İletişim Dergisi*, (9), 107-135.

Özsever A (2013). THY Grevine Güçlü Destek Şart. *Sendika.org*, 22 Mayıs. <https://sendika63.org/2013/05/thy-grevine-guclu-destek-sart-atilla-ozsever-yurt-109600/>, Son Erişim Tarihi: 21.01.2020

Özsever A (2013). AKP'nin Grev Kırıcılığıyla Mücadele. *Sendika.org*, 18 Mayıs. <https://sendika63.org/2013/05/akpnin-grev-kiriciligiyla-mucadele-atilla-ozsever-yurt-108948/>, Son Erişim Tarihi: 21.01.2020.

Pakulski J (2007). Toplumsal Hareketler ve Sınıf: Marksist Paradigmanın Çöküşü. İçinde: H Erbaş (der), *Fark/Kimlik Sınıf*, Çev. M K Coşkun, Ankara: Eos Yayınları, 31-71.

Savaş A (2013). Sendikal Kriz-I: Deniz Bitiyor. *Sendika.org*, 21 Mayıs. <https://sendika63.org/2013/05/sendikal-kriz-i-deniz-bitiyor-alpaslan-savas-sol-109490/>, Son Erişim Tarihi: 15.05.2021.

Savran S (2011). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, Cilt I: 1908-1980*. 3. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.

447 Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448.

Sezer S (2013). THY Grevcileri Nasıl Döner? *Evrensel*, 29 Haziran, 6.

Stevenson N (2015). *Medya Kültürleri, Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*. 2. Baskı, Çev. G Orhon ve B E Aksoy, Ankara: Ütopya Yayınları.

Şen A F (2011). Kültürel Kimlikler Karşısında Sınıf Kimliğinin ve İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili (Tekel İşçi Eylemi Örneği). *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (33)87-112.

Şen A F (2012). Toplumsal Hareketler ve Medya: "Wall Street İşgali"nin Medyada Temsili. *Global Media Journal Turkish Edition*, 2, 138-167.

Şen A F ve Çetinkaya A (2013). Medyada Sınıf Temsilleri: "1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü" Haberleri Üzerine Bir Çözümleme. *Akdeniz İletişim*, (19), 78-93.

Tirman C (2007). Representations of Labor Protests Against Privatization in Turkish Press: The Cases of SEKA and TÜPRAŞ. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Timisi N (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Toker Ç (2016). Devletleşmiş Şirket. *Sendika.org*, 22 Şubat. <https://sendika63.org/2016/02/devletlesmis-sirket-cigdem-toker-cumhuriyet-330758/>, Son Erişim Tarihi: 10.05.2021.

Toker Ç (2016). Devletleşmiş Şirket-2. *Sendika.org*, 24 Şubat. <https://sendika63.org/2016/02/devletlesmis-sirket-2-cigdem-toker-cumhuriyet-331116/>, Son Erişim Tarihi: 10.05.2021.

Tunçcan Ongan N (2016). Doğama, İşime, Cebime Dokunma! *Evrensel*, 20 Şubat, 6.

Urry J (1995). Örgütlü Kapitalizmin Sonu. İçinde: S Hall ve M Jacques (der.), *Yeni zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Çev. A Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 95-104).

Yaylagül L (2016). [Eski ve Yeni] Toplumsal Hareketlerin Ekonomi Politikası. İçinde: E Dağtaş (der), *Özgürleşmenin Yolları*, Ankara: Ütopya Yayınları, 123-149.

Yılmaz M Y (2016). Sıra 'Milletin Ormanına' Geldi. *Hürriyet*, 24 Şubat, 17.

Zengin T (2013). THY'de Grev Denemesi ya da Sendikacılığın Bitişi. *Yeni Şafak*, 30 Mayıs, 18.

Aydın N ve Dağtaş E (2022). İşçi Sınıfı ve Mücadelesinin Post-modernist Reddinin Medyadaki Yansıması: THY Grevi ve Cerattepe Direnişi Örneklerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 407-448.

Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaştırma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler¹

Özlem Erkmen, Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İletişim Bilimleri
Bölümü

ORCID: 0000-0001-8761-5099

E-posta: oerkmen@dogus.edu.tr

Özet

Avrupa Birliği'nin hareket ve politika alanlarını geliştirerek derinleşme dönemine girdiği 1990'lardan beri, Birliğin kurum ve politikalarının üye ve aday ülkelerde yarattığı etkiler tartışılmalıdır. Özellikle 2004'te beşinci genişlemesi ile Birliğe on yeni üyenin katılması, Avrupa bütünleşmesi üzerine siyasi ve akademik tartışmaları da hareketlendirmiştir. Bu dönemde, önceleri uluslararasılaşma veya küreselleşme gibi kavramlarla ifade edilen siyasal gelişmeleri açıklamak için Avrupalılaştırma yeni bir anahtar kavram ve çalışma alanı olarak öne çıkmaya başlamıştır. 2000'lerde üretilen Avrupalılaştırma çalışmaları AB'nin üye/aday ülkelerle olan ilişkilerini tek yönlü ve hiyerarşik kabul etmek yerine; Avrupalılaştırmanın aşağıdan yukarıya, yatay ve dikey boyutlarla da gerçekleşebileceğini kabul etmektedir. Bu doğrultuda sürecin ulusal siyasi konuları, politika alanlarını ve kurumsal dinamikleri olduğu kadar fikirler, değerler, görüşler ve kimlikleri nasıl etkilediği de yoğun olarak incelenmektedir. Avrupalılaştırma sürecinde medyanın etkin bir rolü olduğunu savunan bazı iletişim çalışmalarında, ulusal medyanın içeriklerinde Avrupalı konu ve aktörlere yer vererek ulusal kamusal alanların Avrupalılaştırmasına katkı sunacağı, bu sayede farklı ülkelerdeki ulusal aktörlerin ortak bir Avrupalılık kimliğiyle özdeşleşebilecekleri iddia edilmektedir. Mevcut çalışma, bu iddiayı Türkiye örneğinde sınamak üzere dokuz Brüksel muhabiriyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşme bulguları, müzakerelerin ilk yılları istisna olmak üzere Türkiye'de genellikle AB ile ilgisiz Avrupalılaştırma eğiliminin görüldüğünü ortaya koymaktadır. 2005-2007 arasında AB yönetimi ve diğer Avrupalı ülkelere gösterilen ilgi zamanla azalmış ve bunlar haberlerdeki meşruiyetlerini yitirmişlerdir. Diğer yandan Avrupa haberlerinin her dönemde ulusal hassasiyetleri önceleyecek şekilde kurgulandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle kullanılan dil çoğu zaman çatışmacı ve olumsuz olmuştur. Bu durum özellikle 2011 sonrasında Avrupa şüphecilik eğilimini güçlendirmiştir. Çalışma Türkiye'de yapılan Avrupa haberciliğinin bütüncül bir Avrupalılık kavrayışına, yani özdeşleşmeye katkısı olmadığını, aksine Avrupa'dan uzaklaşmayı tetiklediğini ortaya koymaktadır.

449 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaştırma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

Anahtar kelimeler: Avrupalılaşma, Avrupa haberciliği, Avrupa'dan uzaklaşma, Brüksel muhabirleri, Kamusal alanın Avrupalılaşması

Turkey's De-Europeanisation From The Perspectives of Brussels Reporters: Evaluations on European Journalism in the First 10 Years of Negotiations

Abstract

Since the 1990s, when the European Union entered a period of deepening by developing its action and policy areas, the effects of its institutions and policies in member and candidate countries have been discussed. The addition of ten new members to the Union with its fifth enlargement in 2004 has also activated the political and academic debates on European integration. In this period, Europeanization started to come to the fore as a new key concept and field of study to explain the political developments that were previously expressed with concepts such as internationalization or globalization. Europeanization studies produced in the 2000s, instead of accepting the relations of the EU with member/candidate countries as one-sided and hierarchical; accept that Europeanization can also take place bottom-up, horizontally, and vertically. In this direction, the effects of the process on ideas, values, views, and identities are examined intensively, along with the ones on national political issues, policy areas, and institutional dynamics. In some communication studies that argue that the media has an active role in the Europeanization process, it is claimed that the national media will contribute to the Europeanization of national public spaces by including European subjects and actors in their content so that national actors in different countries can identify with a common European identity. The present study is based on in-depth interviews with nine Brussels correspondents to test this claim in the case of Turkey. The interview findings reveal that, except for the first years of the negotiations, there is generally a Europeanization trend in Turkey that is irrelevant to the EU. Between 2005 and 2007, the interest shown to the EU administration and other European countries decreased and they lost their legitimacy in the news. On the other hand, it is found that European news is designed to prioritize national interests and sensitivities in every period. For this reason, the language used has often been confrontational and negative. This situation has strengthened the tendency of Euroscepticism especially after 2011. The study reveals that European journalism in Turkey does not contribute to a holistic understanding of Europeanness, namely identification, on the contrary, it triggers alienation from Europe.

Keywords: Europeanisation, European journalism, De-Europeanisation, Brussels

Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşma-ma-sı": 450 Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

correspondents, Europeanisation of public sphere

Giriş

Avrupa Birliği'nin (AB) hareket ve politika alanlarını geliştirerek derinleşme dönemine girdiği 1990'lardan beri, Birliğin kurum ve politikalarının üye ve aday ülkelerde yarattığı etkiler tartışılmalıdır. Özellikle 2004'te beşinci genişlemesi ile Birliğe on yeni üyenin katılması, Avrupa bütünleşmesi üzerine siyasi ve akademik tartışmaları da hareketlendirmiştir. Bu dönemde, önceleri uluslararasılaşma veya küreselleşme gibi kavramlarla ifade edilen siyasal gelişmeleri açıklamak için Avrupalılaştırma yeni bir anahtar kavram ve çalışma alanı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, karşılaştırmalı hukuk gibi farklı disiplinlerden beslenen Avrupalılaştırma çalışmaları, kavrama değişik perspektiflerden yaklaşmaktadır. Örneğin siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinleri bağlamında Avrupalılaştırma kavramı genellikle, AB hukuku ile politikalarının ulusal düzenlemeler üzerindeki etkisini ve siyasi kültürdeki uzun vadeli değişimi açıklamak üzere kullanılmaktadır. İletişim bilimleri perspektifinden ise kavram, bunlarla birlikte bir sosyal değişim ve bütünleşme hikâyesi olarak, Avrupa'nın anlatsal inşasını da içermektedir. Buna göre, ulusötesi bir Avrupa toplumunun mümkün olup olmadığı da Avrupalılaştırma çalışmalarının konusunu oluşturmaktadır (Trenz, 2015).

Aslında Avrupalılaştırma çalışmaları birinci genişlemenin gerçekleştiği 1970'lerin ilk yarısında başlamışsa da, 2000'lerin başından itibaren çalışmalar dikkate değer biçimde artmıştır (Featherstone, 2003). Dyson ve Goetz'ün (2002) ikinci nesil olarak nitelendikleri bu çalışmalar, öncekilerin aksine AB'nin üye/aday ülkelerle olan ilişkilerini tek yönlü ve hiyerarşik kabul etmez. Avrupalılaştırmanın sadece yukarıdan aşağıya ve kurumsal düzeyde değil, aşağıdan yukarıya, yatay ve dikey boyutlarla da gerçekleşebileceğini öne sürerler. Bu doğrultuda sürecin ulusal siyasi konuları, politika alanlarını ve kurumsal dinamikleri olduğu kadar fikirler, değerler, görüşler ve kimlikleri nasıl etkilediğini de incelemektedirler.

Bu yaklaşım Avrupalılaştırmanın, Avrupa ülkelerinin birbirine yakınlaşması sonucunda bir ortak kamusal alanının ortaya çıkması ve yurttaşların bu yapıyla özdeşleşerek ona ve ulusötesi bir Avrupa toplumuna ait hissetmesi olarak kabul edilmesini de desteklemiştir. Söz konusu kamusal alanın kendini özgün bir Avrupa kamusal alanı olarak gösterebileceği gibi, ulusal kamusal alanların iletişim yoluyla Avrupalılaştırması şeklinde de gerçekleşebileceği kabul edilmektedir. Anlamlı bir iletişimin tesisinde tarafların karşılıklı olarak birbirlerinden haberdar olması; kamusal alanın oluşumunda ise, tarafların birbirlerini tartışmanın meşru katılımcıları olarak görüp benimsemeleri ön

451 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaştırma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

koşullardır (Habermas, 1984, 1987). Bu doğrultuda, ulusal kamusal alanların Avrupalılaşması da, bunların ulusötesi etkilere açıklıkları ve diğer Avrupalı aktörleri ulusal tartışmaların meşru katılımcıları olarak kabul etmeleri ile ilişkilendirilmektedir (Risse, 2002; Van de Steeg ve Risse, 2010). İletişim bilimleri perspektifli pek çok çalışmanın (Van de Steeg vd., 2003; Koopmans ve Erbe, 2004; Trenz, 2004; Pfetsch vd., 2008) odak noktasını da oluşturan bu yaklaşıma göre ulusal kamusal alanların Avrupalılaşması sürecinde medyanın önemli bir rolü vardır. Buna göre ulusal medya Avrupalı konu ve aktörlere odaklanmak, diğer Avrupa ülkelerinde gerçekleşen olaylara yer vermek ve bunları ülkenin çıkarlarının ötesinde bir perspektiften yapmak suretiyle Avrupa kamusal alanının oluşumuna katkı sunacaktır (Cremonesi vd., 2019). Örneğin Risse (2002: 7) Avrupalılaşmayı dört göstergeyle ilişkilendirmektedir. Bunlar (i) Avrupalı yazar/konuşmacıların medyada yer alan ulusal kamusal tartışmalara katılımı, (ii) “Yabancı” Avrupalı medyanın ulusal kamusal alanda temsil edilme ve tartışmalarda meşru söz hakkı sahibi olarak kabul edilme derecesi, (iii) Dış aktörlerin ulusal tartışmalarda ve medyada meşru söz sahipleri olarak anılma derecesi ile (iv) Ulusal kamusal alanların birbirini takip etmesidir.

Brügermann vd. de (2006) dört benzer gösterge önerir: (i) incelenen ülkeden Avrupa’daki yönetimin ne kadar ve nasıl izlendiği, (ii) söz konusu ülkeyle diğer Avrupa ülkelerinin karşılıklı olarak birbirlerini ne kadar takip ettikleri, (iii) aktörlerin karşılıklı olarak diğer ülkelerdeki ulusal tartışmalara ne kadar katıldığı ile (iv) ortak bir Avrupa fikriyle ne kadar özdeşleşme sağlandığı. Bunlardan ilki (yönetimin izlenmesi), haberde AB aktör, kurum ve uygulamalarına ne kadar yer verildiği ile ilgilidir. Haberin konusunun veya ana kaynağının bunlardan biri olduğu durumlar yönetimin izlendiğinin göstergesi kabul edilmektedir. Karşılıklı takip, haberde diğer Avrupa ülkelerinden bahsedilmesi, fikir-alışverişi ise haberde Avrupalı aktörlerden direk veya dolaylı alıntılar yapılması şeklinde kendini göstermektedir. Avrupalı aktörlerin haberlere katkısı yükseldikçe, kamusal alanın diğer alanlardan gelen fikirlere açık olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Son olarak Avrupa ile özdeşleşme, Avrupa kimliğinin benimsenmesi ve ulusaşırı bir iletişim topluluğunun oluşumu (Risse, 2003; Risse ve Van de Steeg, 2003) tartışmalarıyla ilişkilendirilebilir. Haberde “Avrupalılar” diye bir kolektif bütünden bahsedilmesi, Avrupa kimliğinin tanındığının; haberde “biz-onlar” ayrımı yapıp yapılmadığı da bu Avrupalı kimliğe ait hissedilip hissedilmediğinin göstergesi kabul edilmektedir.

Uluslararası çalışmalarda Avrupa kamusal alanının inşası veya ulusal kamusal alanın Avrupalılaşması süreçlerinde medyanın rolünün sıklıkla tartışıldığı görülse de, Türkiye’de bu konuya yönelik akademik ilgi kısıtlıdır. Avrupalılaşma

literatürü daha çok uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi veya hukuk gibi disiplinlerde yoğunlaşmakta ve birkaç istisna dışında çalışmalarda medya tamamen göz ardı edilmektedir. İletişim ve medya çalışmalarında ise daha çok, uyumlaşma çerçevesinde Türkiye'nin medya politikalarında yaşanan değişime veya Birliğin medyadaki temsiline odaklanıldığı ve genellikle Avrupalılaşma kavramına gönderme yapılmadığı görülmektedir. Hâlbuki Türkiye'de AB hakkındaki birincil haber kaynağı (Özsöz vd., 2015) olan medya, AB İletişim Stratejisi'nde² siyasi ve sosyo-ekonomik dönüşümün toplumsal tabana yayılması bakımından önemli bir ortak olarak nitelenmektedir. Bu nedenle normatif bir bakış açısıyla Avrupa haberciliğinin Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinde etkin bir rol oynayacağı düşünülebilir. Hal böyleyken, konuyu inceleyen az sayıdaki çalışmada medyanın daha çok Avrupa'dan uzaklaşmayı tetikleyen etkilerinin vurgulanıyor oluşu dikkat çekicidir. Örneğin Arsan'ın Brüksel'de Macar, Yunan (2006) ve Türk (2007) muhabirle gerçekleştirdiği görüşmelerin sonuçlarını aktardığı çalışmaları, kültürel arka planları ile bireysel aidiyet duygularının muhabirlerin profesyonel faaliyetlerini etkilediğini, gazetecilerin genellikle ulusal hassasiyetler çerçevesinde haber yaptıklarını ortaya koymuştur (2006: 201). Türk gazetecilerle yapılan görüşmeler ayrıca, Türkiye'de medya kuruluşlarının AB'nin iç meselelerinden ziyade Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren konuların haberleştirilmesi yönünde talep ve baskıda bulduklarına işaret etmektedir (2007). Arsan bu nedenlerle "gazetecilerin pratiklerine baktığımızda henüz Avrupalılaşmanın veya ortak Avrupa kamusal alanının izlerini yakalamamanın mümkün olmadığını" belirtmektedir (2006: 199). Keza Toker de (2011) Türkiye'nin Avrupalılaşmasında medyanın rolünü tartışmak üzere, kamusal alandaki farklı aktörlerin medyada temsil edilen AB konusundaki iddialarını analiz etmiştir. Popüler ve ciddi basından üç farklı gazetenin 1999-2005 arasındaki sayılarından 1228 iddiayı analiz ettiği çalışma, haber içeriklerinde ve fotoğraflarda AB aktörlerine göre ulusal aktörler veya Avrupalı ulusal aktörlerin daha görünür olduğunu ve konuların daha çok ulusal bakış açısıyla haberleştirildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre incelenen dönemde Türkiye medyasında ulusal aktörleri merkeze alan bir Avrupalılaşmadan bahsedilebileceği ve yatay Avrupalılaşmanın dikey Avrupalılaşmaya göre daha sık görülen bir durum olduğu³ sonucuna varmıştır (2011: 147). Yazar ayrıca medyanın da, haberlerde genellikle AB'yi olumsuz yansıtarak ve ulusal çıkar kavramını öne sürerek, üyelik sürecini marjinalleştiren yeni bir aktör olarak konumlandığını iddia etmektedir (2011: 195).

Taşkent-Erkmen de (2014) Toker'le benzer şekilde kamusal alanın Avrupalılaşması sürecinde medyanın rolünü; sağ-muhafazakâr, merkez ve sol görüşlere sahip üç ulusal gazetede 2005-2012 arasında yayınlanmış Avrupa haberlerinin içerik

453 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

analiziyle birlikte, Brüksel muhabirleriyle yapılan görüşme bulgularından hareketle tartışmaktadır. Yazar Türkiye’de ulusal gündem yoğun olduğunda Avrupa haberlerinin ikinci planda kaldığını, haberlerin yapım sürecinde ulusal perspektifin terk edilmediğini, haberlerde kullanılan dilin çoğunlukla çatışmacı ve olumsuz olduğunu, Avrupalılar olarak bütüncül bir kimlikten de çatışmacı söylem dâhilinde biz-onlar ayrımının vurgulamak üzere bahsedildiğini tespit etmiştir. Buna göre incelenen dönemde, “kamuoyunun ortak bir Avrupa iletişim topluluğuna dâhil edilmesi ve kendini Avrupalı olarak tanımlaması konusunda medyanın herhangi bir çabası veya katkısı” olmadığı (2014: 255) ve kamusal alanda zaman zaman değişen yoğunlukta yatay ve dikey Avrupalılaştırma eğilimleri gözlemlense de tam bir Avrupalılaştırmadan bahsedilemeyeceği sonucuna varmıştır (2014: 257).

Sağlam ise (2018) merkez, sol ve sağ-muhafazakâr eğilimlerde tanımladığı beş ulusal gazetenin Türkiye-AB ilişkilerini köşe yazılarında nasıl ele aldığını incelemiş ve gazetecilerin konuya yaklaşımlarının okuyucuların AB algısı ve Türkiye’nin AB’ye tam üyelik sürecini destekleme eğilimini nasıl etkilediğini anlamak üzere de, 300 katılımcıyla bir anket gerçekleştirmiştir. Araştırma medyanın AB konusundaki tartışmaların şekillenmesi ile yurttaş tutum ve kanaatlerinin oluşmasındaki etkinliğinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular içeriklerinde Avrupa’daki yabancı düşmanlığı ve ırkçılığın yükselişine dikkat çeken, “güçlü Türkiye” vurgusuyla Birliğin Türkiye’nin yükselişinden rahatsız olduğu fikrini savunan, ilişkilerde haklı Türkiye ile haksız AB karşıtlıklarına sıklıkla yer veren sağ muhafazakâr ve merkez medya okurlarının AB üyeliğine desteğinin de düşük olduğuna işaret etmektedir. Bu doğrultuda, gazetelerin ürettikleri içeriklerle okuyucuların Avrupa’dan uzaklaşmasına katkı sundukları söylenebilir.

Medyanın Avrupa’dan uzaklaşma eğilimini pekiştirdiğinden bahseden bir diğer güncel çalışma da Çoban-Oran’a aittir (2021). Yazar 2002-2007 arasında Türkiye’de Kemalist, popülist-ana akım, İslamcı ve liberal-çoğulcu olarak nitelediği farklı siyasi eğilimlere sahip dört ulusal gazetenin millet ve kimlik kavramlarını haberlerinde nasıl temsil ettiğini incelemiştir. Çalışma eğilimleri ne olursa olsun gazetelerin farklı biçimlerde Türkiye’de bir Avrupa kimliğine aidiyet duygusu pekiştirmek yerine, Avrupa’dan uzaklaşmayı tetiklediğini ortaya koymaktadır.

Mevcut çalışma da benzer şekilde, Türkiye’de kamusal alanın Avrupalılaşması (Risse 2002; Brügermann vd., 2006) sürecinde basının rolünü Brüksel muhabirleriyle yapılan derinlemesine görüşmelerden hareketle tartışmaya

açmakta; yapılan analizlerde ise Brügermann vd.'nin göstergelerinden faydalanmaktadır. Görüşmelerde katılımcılara müzakerelerin ilk 10 yılında, Avrupa haberciliği pratiklerine dair deneyimleri sorulmuştur. Haberlerin gündemdeki yeri, haberlerde yer verilen aktörler gibi göstergelerden hareketle medyanın kamusal alanın Avrupalılaşması sürecine olası katkıları sorgulanmıştır. Görüşmelerde ayrıca, ülkenin AB politikasındaki değişimlerin Avrupa haberciliğini nasıl etkilediği ve bu değişimlerin Avrupalılaşma sürecine yansımaları da anlaşılmaya çalışılmıştır. Makale Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olmasına rağmen medya çalışmaları alanında ihmal edilmiş 2005-2015 yılları arasını, yine fazla ele alınmamış kamusal alanın Avrupalılaşması kavramı çerçevesinde irdelemekte ve literatüre disiplinler arası bir katkı sunmaktadır.

Türkiye’de Avrupalılaşma Tartışmaları

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren yüzünü Batı’ya dönük tutmuş, batı ülkeleri ve oluşturdukları kurumlarla stratejik ilişkiler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye’nin AB ile olan ilişkisi de Temmuz 1959’da Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kuruluşundan kısa süre sonra yapılan üyelik başvurusuyla başlamıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşam tarzı ve kültürde modernleşmeyi ifade eden Avrupalılaşma kavramı, bu tarihten itibaren Topluluğa katılım hedefini de içermeye başlamış, 1990’ların başından bu yana ise genel olarak bu çerçevede tartışılmıştır. 1999 Helsinki Zirvesi’nde adaylık statüsünün kabulü, katılım hedefinde somut ve açık bir dönüm noktası olmuştur. 1999 bu nedenle, Türkiye’nin Avrupalılaşması üzerine yapılan pek çok akademik çalışmada (Tocci, 2005; Aydın ve Akgül-Açıkmeşe 2007; Müftüler-Baç ve Gürsoy 2010; Ökten-Sipahioğlu, 2017; Özçelik, 2019; Çoban-Oran, 2021) Avrupalılaşma sürecinin başlangıcı kabul edilmektedir.

Bu çalışmalarda sürecin aşamaları farklı kavramlarla ifade edilse de, kronoloji benzerdir. Örneğin Ökten-Sipahioğlu’nun (2017) yüksek Avrupa koşulluluğu⁴ olarak betimlediği 1999-2005 yılları arasını Özçelik (2019), biraz da uzatarak, iki farklı döneme bölmektedir. Yazar Ortaklık Belgesi’ne istinaden ilk Ulusal Programın kabul edildiği, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) AB Uyum Komisyonu’nun kurulduğu 1999-2002 yılları arasını “Demokratikleşme olarak Avrupalılaşma (*Europeanisation as democratisation*)” dönemi olarak nitelemektedir. Bu dönemi, 2002’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidara gelmesiyle birlikte uyum paketlerinin uygulamaya konulduğu “ön-Avrupalılaşma (*proto-Europeanisation*)” (2002-2008) döneminin izlediğini belirtmektedir.

455 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin “Avrupalılaşma-ma-sı”: Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

3 Ekim 2005'te tam üyelik müzakerelerine başlanması süreçteki bir diğer dönüm noktasıdır. Müzakere Çerçeve Belgesi ve AB Müktesebatına Uyum Programı uyumlaşma çalışmalarına ivme kazandırmışsa da; Gümrük Birliği Ek Protokolü'nün uygulanmasına yönelik tartışmalar ise kısa sürede müzakereleri sekteye uğratmıştır. 2005-2010 arasında 35 müzakere faslının ancak 13'ünde müzakerelere başlanabilmiş, sadece bir fasıl ise geçici olarak kapatılabilmştir. Müzakerelerin fiilen durduğu 2010 sonrası sayılan nedenlerle literatürde, "Avrupa'dan uzaklaşma (*de-europeanisation*)" dönemi olarak nitelenmektedir.

Avrupa'dan uzaklaşmada müzakerelerin çıkmaza girmesi kadar, 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) AB'ye yönelik tavır değişikliğinin de etkisi vardır (Düzgüt ve Kaliber, 2016). Nitekim iktidarının ilk yıllarında AB müktesebatını siyasi dönüşüm için bir fırsat ve sonraki seçimler için bir koz olarak değerlendiren ve Avrupalılaşıma eğilimini sahiplenmiş görünen AKP, 2005 sonrasında reformları gittikçe yavaşlayan şekilde ve seçici olarak gerçekleştirmeye başlamıştır. Yine bu dönemde Fransa, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerin Türkiye'nin üyeliği karşısındaki olumsuz tutumları da, kamuoyu nezdinde Avrupa şüpheciliğinin (Trenz, 2015) yükselişe geçmesine neden olmuştur. Birliğin Türkiye'yi dâhil etme konusundaki samimiyeti sorgulanırken, AB üyeliğine yönelik destek ve ilgi de azalmıştır (Aydın ve Esen, 2007; Akgün vd., 2011; Özsöz vd., 2015). Nitekim Avrupa Komisyonu'nun düzenli olarak gerçekleştirdiği Eurobarometre anketleri de AB'ne güven oranının 2005'te %41 seviyesinden (Eurobarometre63, 2005) 2013'te %35'e gerilediğini (Eurobarometre80, 2013) göstermektedir.

Ökten-Sipahioğlu tüm bu gelişmelerin ışığında AKP'nin 2011'deki üçüncü seçim zaferi sonrasında, Türkiye'nin Avrupa'dan uzaklaşma döneminin başladığını ifade etmektedir. Gerçekten de bu tarihten sonra, siyaset sahnesindeki yerini sağlamlaştırmış bulunan parti, seçim programını da oluşturan -cumhuriyetin 100. yılı-2023 hedeflerini içeren "yeni Türkiye" vizyonuna (Karakuş ve Pazarbaşı, 2011) yönelmiştir. 2018'de milliyetçi islamcı AKP-MHP koalisyonunun Başkanlık Hükümet Sistemi'nin resmen başlaması ile de, 2023 hedefi doğrultusunda tartışmalı muhafazakâr politikaların hayata geçirilmesine odaklanılmıştır. Nitekim 2005-2011 arasındaki İlerleme Raporlarında demokrasi, hukukun üstünlüğü ve temel haklar alanında kaydedilen olumlu gelişmeler sıralanırken, 2011 sonrası dönüşümlerin raporlara olumsuz yansıdığı dikkat çekmektedir (Erhan ve Akdemir, 2016). Bu dönemde Türkiye'deki gelişmeleri eleştiren AB yetkililerine Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın AB müzakereleri hakkında da referandum yapabilecekleri (*BBC Türkçe*, 2017) veya Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun asıl kendi tarihlerine bakmaları gerektiği (*Euronews Türkçe*,

2019) yönündeki çıkışları da ülkenin Avrupa'dan uzaklaşmasının somut göstergeleridir.

Mevcut çalışma, tam üyelik müzakerelerinin fiilen askıya alınmış olduğu⁵, AB'nin diğer dört aday ülkeye pozitif ayrımcılık yaparak Türkiye'yi dışladığının öne sürüldüğü (*Gazetevatan*, 2021), 2010'da ana yasa değişikliğini savunmuş aydınların "yanıldıklarını" dile getirdikleri (Çakır, 2021), Türkiye'nin farklı AB aktörleri tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal etmekle eleştirildiği ve olası yaptırımların tartışıldığı (*Deutsche Welle Türkçe*, 2021; *Euronews Türkçe* 2021; Timoçin 2021) 2021 Türkiye'sinde, bu kopuşu geriye dönük olarak açıklama çabasının ürünüdür. Bu kapsamda Avrupalılaştırma hedefinden Avrupa'dan uzaklaşmaya nasıl geçildiği, hem dönemin en yakın tanıkları olan, hem de yaptıkları haberlerle süreçte aktif rol oynadıkları düşünülen Avrupa/Brüksel muhabirlerinin deneyimlerinden hareketle anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Yöntem

Çalışma Türkiye'de kamusal alanın Avrupalılaştırma sürecinde medyanın rolünü, ulusal gazetelerde çıkmış Avrupa haberlerinin içerik analizi ile birlikte, Brüksel muhabirleriyle yapılan görüşmelerin bulgularından yola çıkarak tartışan bir doktora tezinden (Taşkent-Erkmen, 2014) hareketle üretilmiştir. 2005-2015 arasında Brüksel'de çalışmış dokuz⁶ muhabirle gerçekleştirilmiş yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerin tematik analizine (Sarantakos, 2013: 379-380) dayanmaktadır. Katılımcıların tespitinde, Avrupa Komisyonu İletişim Genel Müdürlüğü Akreditasyon masasından temin edilen, ilgili dönemde Türkiye'den bir kurum adına akredite edilmiş gazetecilerin listesi çerçeve alınmıştır. Listede yer alan on dört gazeteci ile irtibata geçilmiş, görüşmeyi kabul eden dokuzu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bazı katılımcıların çalıştıkları kurumların ve kendi kimliklerinin anonim kalmasına dair talebi doğrultusunda, gazeteciler görüşme sırasına göre Katılımcı 1, Katılımcı 2 şeklinde isimlendirilmiştir. Katılımcılardan beşi ulusal gazetelerde, ikisi televizyon kanallarında, ikisi haber ajansında, biri de çevrimiçi medyada çalışmıştır. Bazıları birden fazla medya kuruluşu için aynı anda haber üretmiştir.

2014 yılı içinde gerçekleştirilen ve ortalama 90 dakika süren görüşmelerde, katılımcılara giriş bölümünde bahsedilen Avrupalılaştırma göstergelerini sınamak üzere oluşturulan sorular yöneltilmiştir. Bu şekilde haber konusunun ve kaynakların seçimi, haber dili ve ulusal-Avrupalı bakış açısı ikilemi ile iç/dış politikanın habere etkilerine dair görüş ve deneyimleri sorulmuştur. Görüşme transkriptlerinin detaylı ve tekrar eden okumaları sonucunda, görüşme verisinde tespit edilen önemli kavramlar, benzerlikler ve örüntülerden hareketle

457 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaştırma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

(Sarantakos, 2013) analiz için üç tema belirlenmiştir: (i) Avrupa haberlerinin gündemdeki yeri, öncelikli konular ve aktörler, (ii) Haberlerin dili, haberde biz-onlar ayrımı, (iii) “Brüksel’den bildirme”nin sona ermesi. İlk analiz teması Avrupalılaşıma göstergelerinden yönetimin izlenmesi, karşılıklı takip ve fikir alış-verişi; ikinci tema fikir alışverişi ve Avrupa ile özdeşleşme; son tema ise Avrupa ile özdeşleşme göstergeleri hakkında bulgular barındırmaktadır. Analiz bulguları ayrıca nicel verilerle desteklenerek tartışılmıştır. Katılımcıların Avrupa haberciliğine dair deneyimlerinden yola çıkarak, Türkiye kamusal alanında Avrupalılaşımanın izleri sürülmüş, medyanın Avrupalılaşıma olası katkıları da sorgulanmıştır.

Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye’nin Avrupalılaşıma Süreci

Avrupa haberlerinin gündemdeki yeri, öncelikli konular ve aktörler

Brügemann vd.’nin (2006) Avrupalılaşıma göstergelerinden yönetimin izlenmesi, Avrupa kurumlarının ve aktörlerinin haberlerdeki görünürlüğü; Avrupa ülkeleri arasındaki karşılıklı takip ve fikir alış-verişi ise haberde Avrupalı aktörlerin haberin öznesi veya kaynağı olarak yer almasıyla ilişkilendirilebilir. Koopmans vd. ilaveten, üye devletlerin işleyişleri Birlik politikalarından olduğu kadar diğer üyelerin iç işlerinden de etkilendiğinden, hükümetlerin kendi politikalarını oluştururken bile komşuları takip etmek durumunda oluşunu yatay Avrupalılaşıma; ulusal aktörlerin AB aktörleriyle arasındaki her türlü iletişimi de dikey Avrupalılaşıma olarak nitelemektedir (Koopmans ve Erbe, 2004; Koopmans ve Statham, 2002, 2010). Görüşülen gazetecilerin AB ve Avrupa ülkelerinin hangi durumlarda gündemde yer edindiği, hangi konuların ve aktörlerin daha çok izlendiği ile ilgili paylaşımları, bu doğrultuda bir tema altında toplanmış ve Türkiye kamusal alanında yatay ve dikey Avrupalılaşıma eğilimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Literatürde bazı çalışmalarda AB’nin satılması zor bir gündem malzemesi olduğu ve manşette/sürmanşette yer almasının zorluğu vurgulanmaktadır (Baisnée, 2003; Hubé, 2003; Trenz, 2008). Nadir olarak manşete taşınan Avrupa haberlerinde ise sansasyonel ve kolay anlaşılır olmaları nedeniyle krizler başarılarından daha görünürdür (Moussis, 2004: 196-201). Haber konularının belirlenmesinde nelerin öncelikli olduğuna dair soruya katılımcıların verdiği yanıtlar bu tespitlerle örtüşmektedir. Görüşülen gazeteciler Türkiye’yi doğrudan ilgilendiren konuların, özellikle çatışma boyutuyla haber değeri taşıdığını belirtmiştir. Mesela Katılımcı 4 Avrupa aktörlerinin Türkiye’ye veya Türkiye’den siyasi aktörlere ders verici nitelikteki, onları eleştiren söylemlerinin mutlaka haber olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı 2 ise AB içindeki veya AB’nin diğer ülkelerle yaşadığı krizlerin de haber değeri taşıdığını eklemiştir:

AB içindeki krizler kavgalar, mesela Almanya ve Fransa arasındaki bir çatışma veya Fransa'nın başına kim geldi gibi büyük haberler de öne çıkabiliyordu. Almanya'daki veya Belçika'daki Türklerin AB ile ilgili dertleri girebiliyordu. Türkiye'yi ilgilendiriyorsa daha büyük görülebiliyordu. Avrupa krizde, Rusya'yla dert yaşıyor o da bir haberdirdi. (Katılımcı 2)

Katılımcıların bu paylaşımları, müzakerelerin ilk yıllarında hem yönetimin hem de diğer Avrupa ülkelerinin izlendiğini ve Avrupalı aktörlerin kamusal tartışmalarda meşru katılımcılar kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan görüşülen gazeteciler bazı Avrupa ülkeleriyle, belli bazı Avrupalı aktörlerin kesinlikle ve her zaman haber değeri taşıdıklarını, hatta Birlik temsilcilerinden bile fazla ilgi gördüklerini belirtmişlerdir. Gazetecilerin öne çıkardığı bu aktörler Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ile Almanya Şansölyesi Angela Merkel'dir:

Sarkozy'nin yaptığı bir açıklama, AB Konseyi Başkanı Van Rompuy'dan daha fazla ses getiriyor. Türk toplumuna sorun Sarkozy kimdir, Van Rompuy kimdir diye. Van Rompuy AB'nin en tepesindeki adam, aktiftir pasiftir tartışılır ama Obama'nın muadili diye düşünülmesi gereken kişi. Ama kimse bilmiyor onu. Ama Sarkozy, içimiz dışımız Sarkozy. Merkel biraz daha düşük ama o da girer. (Katılımcı 3)

Katılımcıların deneyimleri dünyada ve Türkiye'de Avrupa haberlerinin içerik ve temsil biçimlerine yönelik yapılan başka araştırmaların bulgularıyla da örtüşmektedir. Örneğin Wilke ve Heimprecht (2011) Amerika, Yakın Doğu ve Asya'da yapılan Avrupa haberlerinin büyük çoğunluğunun Birleşik Krallık, Fransa, Almanya hakkında olduğunu belirtmektedir. Taşkent-Erkmen (2014) de benzer şekilde, Türkiye'de yapılan haberlerde Almanya, Fransa ve İngiltere ile ilgili konu ve aktörlerin çoğunlukta olduğunu tespit etmiştir. İncelenen dönemde üye devletleri bağlayan yasal düzenlemeleri kabul etme yetkisini paylaşan Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi'nde temsilci sayısı olarak da oy ağırlığı olarak da baskın bulunan bu üç ülke⁷, Türkiye medyasında AB'nin siyasi ve ekonomik motoru olarak da nitelenmektedir (*Amerika'nın Sesi*, 2007; Aktar, 2014). Katılımcı 7 durumu "Avrupa'da dengeleri üç ülke belirler. Fransa'yla Almanya birlikte hareket eder, İngiltere'yle de Amerika birlikte" sözleriyle ifade etmiştir. Katılımcı 2 ise Sarkozy ve Merkel'in öne çıkmalarını, büyük ülkelerin başkanları olmalarından ziyade, Türkiye'ye dair olumsuz tavırlarına bağladığını "Rumlar ve Yunanistan ile ilgili haberler hep girdi. Sarkozy Türkiye'den nefret ettiği için, onun başına gelen kötü olaylar hep girdi. Bir tür ilahi adalet duygusuyla. Merkel de öyle" şeklinde belirtmiştir.

459 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşıma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

Yapılan görüşmeler, bütün katılımcıların haberlerinde sıklıkla Avrupalı kurum ve aktörlere yer verdiğini, bunların Türkiye'nin gündemi hakkındaki görüş ve tepkilerinin özellikle izlendiğini göstermektedir. Katılımcıların beşi (Katılımcı 1, Katılımcı 3, Katılımcı 5, Katılımcı 6, Katılımcı 7) bunlarla birlikte Türkiye'deki gelişmelere yönelik değerlendirmeleri içeren Komisyon ve Parlamento raporlarının da mutlaka haber olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan Katılımcı 8 ise AB'nin kendi meselelerinin kamuoyu nezdinde haber değeri taşımadığını "Türkiye'yi ilgilendirmese AB ilgi çekmiyordu... AB'nin kendi iç haberleri, kararlar çok fazla ilgi çekmiyordu" sözleriyle ifade etmiştir. Katılımcıların yönetimin -Türkiye ile olan ilişkileri çerçevesinde de olsa- izlendiğine dair bu paylaşımları, müzakerelerin ilk yıllarında yukarıdan aşağıya bir dikey Avrupalılaştırmanın varlığına işaret etmektedir. Diğer yandan Almanya, Fransa ve Yunanistan başta olmak üzere diğer ülkelerin takip ediliyor oluşu da, aynı dönemde karşılıklı takip ve fikir alışverişi şeklinde kendini gösteren yatay bir Avrupalılaştırma eğiliminin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Haber kaynaklarına dair tercihleri sorulduğunda ise bütün katılımcıların Türkiye'den kaynaklardan ziyade Avrupalı aktörlere öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Katılımcı 5, Türkiye'nin Brüksel'deki temsilcilerinden ziyade AB Komisyonu ve AB Konseyi gibi kaynakların kendisi için birincil kaynaklar olduğunu, Katılımcı 3 ise Türk bürokratların ve diplomatik temsilcilerin haberin birincil kaynağı yerine bir teyit mekanizması olarak işlev gördüklerini belirtmiştir. Bu yönelimin nedenleri sorgulandığında katılımcılar yabancı bürokratları siyasi kültürleri gereği daha şeffaf, objektif ve güvenilir bulduklarını vurgulamıştır. Aksi yönde görüş bildiren Katılımcı 1 ise, aynı AB görevlisinin aynı konuda birbirinden farklı gazetecilere çok farklı cevaplar verdiği durumlar tecrübe ettiğini, bazen en doğru kaynak o olduğu için değil, AB'nin ciddiyetsizliğini anlatmak için de bu kaynaklara haberinde yer verebildiğini belirtmiştir.

Görüşülen gazeteciler ayrıca AB'nin daha önce müdahil olduğu alanlarda içeride bir gelişme olduğunda da, haberde devamlılık açısından AB aktörlerine yönelindiklerini eklemiştir. Örneğin Katılımcı 4, AB'nin özellikle 2007 sonrasında Türkiye'de muhalefetin yerini aldığını, bu yüzden Türkiye'nin iç meseleleri söz konusu olduğunda bile AB aktörlerinin reaksiyonlarının önemli olduğunu belirtmiştir:

2007-2008'e kadar AB muhalefeti reformların önünde engel olarak görüyordu. Ama ne zaman ki AKP'nin gerçek yüzü ortaya çıktı, takke düştü kel göründü, o zaman muhalefetin seslendirmesi gereken şeyleri muhalefetle beraber AB seslendirmeye başladı. Türkiye'de adam gibi bir muhalefet olmadığı için AB

muhalefet yapıyor gibi gözüktü. Türkiye’de muhalefet hep Erdoğan üzerinden yapılıyor, bir programı yok. Varsa da biz bilmiyoruz. AB öyle değil. AB bir proje, bir vizyon, bir süreç. (Katılımcı 4)

Katılımcı 2, Katılımcı 6 ve Katılımcı 8 ise AB bürokratlarının genel ve teknik açıklamaların haricinde bilgi vermekten kaçındıklarını, Parlamento’nun kaynak açısından daha erişilebilir olduğunu vurgulamıştır. Katılımcı 3 Parlamento’da dahi Avrupalı kaynakların tercih edilmesini okuyucuların Avrupalı kaynakları daha çok ciddiye almasıyla gerekçelendirmiştir:

Türk asıllılara ulaşmak en kolayı. Ama en son kertede Türk asıllı parlamentere giderim. Eğer konu direk kendisiyle ilgili değilse. Genel bir konuya Avrupalı bir parlamentere ulaşmaya çalışırım... Çünkü Türkiye’deki algı, bu bizim oğlan/kız zaten (...) Söylediği de o yüzden havada kalıyor. Avrupalı birinin bir şey söylemesi, Türk asıllı Avrupalı birine göre daha etkili oluyor. (Katılımcı 3)

Gazetecilerin haber kaynaklarını seçme motivasyonları değişiklik gösterse de, görüşme bulgularından Türkiye’de AB aktörlerinin kamusal tartışmalarda meşru söz sahipleri kabul edildikleri sonucunu çıkarmak mümkündür. Yönetimin izlendiğinin de bir göstergesi olan bu çıkarım aynı zamanda dikey Avrupalılaşmaya işaret etmektedir.

Haberlerin dili, haberde biz-onlar ayrımı

Brügemann vd.’nin (2006) Avrupalılaşma göstergelerinden Avrupa ile özdeşleşme eğilimi; kimliklerin tanınması yani haberlerde bütün bir kimlik olarak Avrupalılardan bahsedilmesi veya aidiyet hissi yaratılması, yani haberlerde biz-onlar ayrımının yapılmaması şeklinde kendini göstermektedir. Benzer şekilde, haberlerin olumlu, olumsuz veya tarafsız bir içeriği oluşu da (De Vreese vd., 2006: 486) Birlik ile oluşan özdeşleşme hakkında fikir vermektedir.

Taşkent-Erkmen’in çalışması (2014) müzakerelerin ilk dönemindeki üyelik tartışmalarına ilişkin haberler istisna olmak üzere, Avrupa haberlerinde belirgin bir tavır takınıldığı durumlarda kullanılan dilin olumludan çok olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır. 2010’dan itibaren ise, müzakerelerle ilgili haberlerde bile “üye olmak isteyen Türkler olarak tanımlanan bizim karşısında, bu üyeliği engellemek için türlü çifte standartlara başvuran, ikiyüzlü Avrupalılar”; Avrupalı aktörlerin Türkiye’nin iç meseleleri hakkındaki yorumlarını aktaran haberlerde ise, “Türkleri haksız yere eleştiren Avrupalılar” ayrımları çok görünüldür. Yazar ulusal siyasetteki söylem değişimine paralel şekilde haberlerin dilinin de sertleştiğini belirtmektedir. Görüşülen gazetecilerin paylaşımları, bu

461 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

bulguları desteklemektedir. Örneğin Katılımcı 6 ve Katılımcı 7, Fransa'nın Ermeni soykırımı yasa tasarısının veya Almanya'nın Türkiye'ye imtiyazlı ortaklık önerisinin tartışıldığı dönemde haberlerde Avrupalı kimliğinin bu ülkeler özelinde "ikiyüzlü, vefasız ve tutarsız" gibi sıfatlarla kullanıldığını ifade etmiştir. Katılımcı 7 ayrıca kriz dönemlerinde ulusal siyasete yönelik çıkışların hem taraflar arasındaki yakınlaşmayı sekteye uğrattığını hem de gazetecilerin işlerini yapmasını zorlaştırdığını paylaşmıştır. Gazeteci hükümet tarafından kötü ilan edilen bir kişinin, artık haber kaynağı olarak meşruiyeti kalmadığını ve haberde o kişiden faydalanmanın imkânsız hale geldiğini "Ankara'ya sağanak yağsa, Brüksel'e atıştırıyor" sözleriyle vurgulamıştır. Gazetecilere haber dilindeki bu dönüşüme dair görüşleri sorulduğunda Türkiye medyasının ekonomi-politik durumuyla ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunlardan en fazla öne çıkanları, ana akım medyanın siyasi iktidarla yakın ilişkiler geliştirmesi nedeniyle bağımsızlığını yitirmiş olması ve ekonomik kaygılarla popülist politikalara aracı olması olarak görülmektedir.

Katılımcı 2 ve 5'in paylaşımları, medyanın özdeşleşme konusuna katkı sunmak bir yana dursun, farklılıkları ve çatışmaları körükleyen bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Katılımcı 2 Merkel gibi Türkiye'ye yönelik olumsuz tutumuyla öne çıkan siyasi figürlerden bahsederken, konu her ne olursa olsun, "falanca konuda Türkiye'ye destek vermemişti diye sokuşturuluyor" olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan Katılımcı 5 de, özellikle Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkiye kökenli kişileri ilgilendiren haberlerde söylemin daima "etnik yakınlık" temelli olarak Avrupalıdan ayrılan bir "Türklük" kimliği üzerinden kurulduğu ve ajitasyon öğeleri içerdiği eleştirisini getirmiştir: "Diğer Avrupa ülkelerinde bir Türk'ün evi kundaklandıysa, tecavüze uğradıysa, ırkçılardan dayak yediysen, öldürüldüyse... Türklük üzerinden, etnik yakınlık... Onlar bizim soydaşlarımız. Bizi temsil ediyorlar, bizim akrabamız... Biz orada bize yapılmış bir hakaret gibi alırız, genelleme, ajite etme huyumuz var (Katılımcı 5)". Katılımcı 3 gazetelerin haber dillerini ticari kaygılarla bu şekilde kurguladığını belirttiğinden sonra, bunun yaratabileceği sıkıntılara da dikkat çekmiştir:

Bazen Ankara'dan o kadar sert açıklamalar yapılıyor ki, oradaki Türklerin elini zayıflatıyorsun, oradaki Türklere yönelik tepkiyi çoğaltıyorsun (...) Ermeni yasası veya Merkel'in bir açıklaması olduğunda, (...) Hollanda'da Vildersen islamofobik açıklamalarına baktığınızda, gazeteler Türk toplumunun duymak istediği şeyler yazıyor, sert yazıyor, ayrıştırıcı yazıyor... Bizdeki anlayış ise şuydu, burada bir Türk toplumu var, bunların komşusu Belçikalı, Hollandalı, Alman. İşyerinde Almanlarla çalışıyor, çocuklar okulda yan yana onlarla. Sen bunları Türkiye hedefli haberlerle dolduruşa getirdiğinde bunlar yan yana yaşayamayacak. (Katılımcı 3)

Benzer şekilde Katılımcı 8 de, Brüksel muhabirlerinin özdeşleşme veya ayrışma noktasında çok etkili olabileceğini, ancak bazı meslektaşlarının bu bilinçten uzak taraflı içerikler ürettiğini ifade etmiştir:

Ulusal bakılması, içerikten çok sansasyonun öne çıkarılması. Bunlar hep AB'nin yanlış tanınması ve hükümetin de bunlardan etkilenecek bambaşka şeyler yapmasına neden olabiliyor... Türk kamuoyuna yönelik olarak, sözü farklı yorumlama, çarpıtmaya varma noktasına kadar farklı yansıtma, çok gördüm. İlgili çeksin diye biraz eklemeler yapanlar da vardı. (Katılımcı 8)

Katılımcı 4 ise Avrupalılaştırma konusunda en büyük rolün medyaya düştüğünü, ancak mevcut ekonomi-politik yapıyla bu potansiyeli yerine getiremediğini vurgulamıştır:

Halkın kendi gündemi olabilir, onu da medya sağlar. Medya halka ne düşüneceğini söyleyemez, ama hangi konuda düşünebileceğini söyleyebilir. O gündemi yaratma gücü medyanın var. Şöyle düşünün, hükümetin AB gündemi olmasın, ama 4-5 tane kanalın sürekli AB ile ilgili program yaptığını, sürekli AB'den yayın yaptığını, Avrupa'yla ilgili haber yaptığını. Adamlara biz AB'ye neden hala girmiyoruz diye sorulur. Yani baskı kurulur siyasetler üzerinde... Türkiye'de tek bir şeyin değişmesi lazım, bu değiştiği takdirde domino etkisiyle herşey değişir, gündemden siyasete. Medyadaki sahiplik yapısı. (Katılımcı 4)

Katılımcı 2 de bu durumun, Türkiye'de demokrasinin en büyük kayıplarından biri olduğunu düşünmektedir:

Siz bizi istemiyorsanız biz sizi hiç istemeyiz tarzı çıkışlar iç siyasete yönelik politikalar. Şu an pek çok gazetenin yaptığı gibi hükümetin bu tarz söylemlerini aynen haber yapmak da gazetecilik değil, propaganda yapmak. Ben her gazetenin bir AB çizgisi olsun demiyorum ama Türkiye'ye yönelik bir ileri görüşlülüğü olması gerektiğine inanıyorum... Burada önemli olan, halkın çıkarlarını düşünecek ana akım bir medyanın var olması. Ama yıllardır yok. Ve olmadığı için de bizim dördüncü erkimiz sürekli hata veriyor, demokrasi sürekli hata veriyor. (Katılımcı 2)

Çoban-Oran (2021) Türkiye basınındaki Avrupa haberlerine ilişkin yaptığı söylem analizinde, Avrupalılaştırma sürecinin paradoksal bir şekilde, Türkiye'de bir Avrupa kimliğine aidiyet duygusunu teşvik etmek yerine Avrupa'dan uzaklaşmayı kışkırttığını iddia etmektedir. Gerçekten görüşmeler de Avrupa haberlerinin dili vasıtasıyla bir özdeşleşme sağlamanın özel olarak hedeflenmediğini, aksine

haberlerde kullanılan dilin hükümetin iç ve dış politikasından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bununla da bağlantılı olarak, zaman zaman ve özellikle 2008 sonrası, haberlerin bütünleştirici olmaktan çok ayrıştırıcı bir söylem ürettiği, “Onlar-Avrupalı güçler” olarak bir Avrupa kimliği tanınsa da, bu kimliğin “biz-Türkler”in karşısında konumlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Katılımcı 5’in aşağıdaki sözleri, ayrışmanın derinliğini ve ortak bir “biz” duygusunun AB’ye üyeliğin gerçekleşmesi halinde bile gelişmeyebileceğini ifade etmek açısından önemlidir:

Biz AB’ye üye olsak da sadece kâğıt üzerinde ve formalitelerin yerine getirmiş olunması hasebiyle üye oluruz. Yoksa anlayışımız hiçbir zaman değişmeyecek. Her zaman onlar Avrupa’dır, Batıdır. Bazılarına göre gâvurdur, kâfirlerdir bazılarına göre olması gereken muasır medeniyet seviyesidir. Ama biz hep ayrışacağız, bizi ayıran bir çizgi hep olacak. (Katılımcı 5)

“Brüksel’den bildirme”nin sona ermesi

Taşkent-Erkmen (2014), müzakerelerin başladığı 2005’ten 2008’e kadar gazetelerde Avrupa haberinin sayısal olarak görünür olduklarını, ancak 2008 sonrasında haber sayılarının düşme eğilimi gösterdiğini belirtmektedir. 2005-2006 yıllarında gazetelerde ayda ortalama 253 Avrupa haberi görülürken, 2007’de sayı ayda ortalama 220’ye düşmüş, takip eden yıllarda ise 210 civarında seyretmiştir. Katılımcılara gazeteye haber kabul ettirme süreciyle ilgili deneyimleri sorulduğunda, müzakerelerin yavaşlamasıyla kamuoyunun AB’ye ilgisinin azalması nedeniyle gazetelerinde yer alan Avrupa haberlerinin sayısında azalma olduğunu teyit etmişlerdir. Örneğin Katılımcı 2, özellikle 2007’den itibaren gazeteye haber sokmanın zorlaştığını ifade etmiştir:

[2004-2005 yıllarında] haber olsun dediğim şey mutlaka giriyordu. Birkaç kere dediğim bir şey haber yapılmadı ve haber büyüdü mesela, bu yaşanmış derslerden dolayı özgürdüm... Ama [2007’nin] sonuna doğru AB konusu gündemden düştüğü için ben de zorlanmaya başladım. Eskiden çok gündemde olacak bir haberle artık ilgilenilmiyordu, bunu beklet diyebiliyorlardı. (Katılımcı 2)

Gazeteciler gazete yönetimlerinin bu tavrıyla hükümetin AB’ye yönelik tutum ve söylemleri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu, hükümetin AB politikasındaki dönüşümün nihayetinde Türkiye medyasının Brüksel’deki varlığını da zayıflatan bir ekonomi-politik dönüşüm yarattığını vurgulamıştır. Örneğin Katılımcı 2, Katılımcı 3 ve Katılımcı 5 Avrupa haberlerinin sayısındaki düşüşü, Türkiye’nin

AB ile karşılıklı ilişkilerinin yavaşlamasına bağlamıştır. Katılımcı 3 ayrıca AB sürecinin hükümet tarafından araçsallaştırıldığına, işlevini tamamlayınca da sürece sırt çevrildiğine dikkat çekmiştir:

Kırılma noktası iç politikayla alakalı. Amiyane tabiriyle Erdoğan AB'yi kullandı... 2002'de seçildiğinde kendisine karşı duran YÖK, asker, yargı, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, medya vardı. Onlarla teker teker mücadele etti. Bunu Erbakan'dan farklı olarak yaptı. AB'nin çatısına değil muhteviyatına baktı. Bir dönem Milli Görüş Hıristiyan kulübü düşüncesini savunmuştur, dışarıdan baktığın zaman doğru, üyelerinin hepsi Hıristiyan. Ama Erdoğan içerikteki ifade özgürlüğü, bireysellik, demokratik değer ve normlara baktı. Ben de bunu ülkemde istiyorum, bunu kullanabilirim dedi. AB'yi kullanarak içerideki mücadelesini yürüttü. İki seçim aldı bu durum... Kırılma noktası, AB'ne artık ihtiyaç kalmamış olması. Her söylediğini dikkate almamaya başladı, son kertede sana ne pozisyonuna varıldı. Biz ikimiz de eşitiz, sen onu diyorsan ben de bunu diyorum, hadi bakalım durumuna gelindi. (Katılımcı 3)

Keza Katılımcı 4 de dönüm noktası olarak AKP hükümetinin ustalık dönemi söylemine işaret ederek tespit ve eleştirilerini paylaşmıştır:

2010'a kadar aslında bu iş gitti. 2004'teki 2005'teki gibi güldür güldür olmasa da gitti. İkili ziyaretler, görüşler, Karma Parlamento Komisyonu toplantıları, raporlar... Bu işin dönüm noktası Brüksel'de olmadı, Türkiye'de oldu. Ne zaman ki ustalık dönemine geçildi Türkiye'de... Usta kimdir? Artık bir işi yapmak için başka kimseye ihtiyacı kalmayan, kendi kendine yapabilecek düzeyde olan kişiye usta deriz. Şimdi AKP'nin, özellikle Başbakan'ın ustalık döneminde kimseye eyvallahı kalmadı. Buna AB süreci de dâhil... Hükümetin ilk yıllardaki, 2005-2006'ya kadarki derdi, bu yolu tamamlamaktan ziyade, bakın biz bunu AB için yapıyoruz, kendimiz için yapıyorsak namerdimiz imajı yaratmaktı. Herkesin üzerinde hemfikir olduğu, askerin de derin devletin de laf edemeyeceği bir süreçti demokratik reformları AB için yaptığınız zaman, buna sivilleşme de dâhil. AB süreci kullanıldı. İyi de oldu fakat devamının gelmesi de arzu edilirdi. Fakat özellikle Fransa, Almanya gibi ülkelerin iç politika meselelerinin de etkisiyle bu iş iki taraftan da "mış gibi" yapılmaya başlandı. (Katılımcı 4)

Katılımcıların değerlendirmeleri, AB sürecinin bir iç politika malzemesi olarak kullanıldığını, bu nedenle müzakerelerin askıya alınmasıyla birlikte yönetimin daha az izlendiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada özellikle 2008 sonrasında dikey Avrupalılaştırma ivmesinin düştüğünü söylemek mümkündür. Bununla paralel olarak, gazetelerin Brüksel'de muhabir bulundurma dönemi de

sonlanmış gözükmetedir. Katılımcıların paylaşımları kadar gazetelerin muhabir görevlendirmelerine ilişkin inceleme de, görüşmelerin gerçekleştirildiği 2014 yılında, Brüksel’de TRT ve Anadolu Ajansı (AA) haricinde muhabir bulunduran ana akım medya kuruluşu kalmamış olduğunu ortaya koymaktadır. 35 yıl süreyle Hürriyet gazetesi başta olmak üzere pek çok farklı kurum için “Brüksel’den bildiren” Zeynel Lüle’nin (Yarkent, 2021) ve Sabah muhabiri Duygu Leloğlu’nun 2011’de Türkiye’ye dönmesi, Güven Özalp’in 2013’te Milliyet’ten ayrılması (*Medyatava*, 2013) gibi gelişmeler Avrupa haberciliği açısından önemli kan kayıpları olmuştur. Görüşülen gazeteciler bu durumu, AB’nin gündemdeki öneminin azalması nedeniyle AB’yi sürekli takip edecek bir muhabirin gereksiz görünmeye başlanmasıyla gerekçelendirmiştir. Böylelikle haberlerin ağırlıkla ajans kaynaklı içeriklerden üretildiği, özel haberlerin yapılmadığı bir döneme girilmiştir. Hem ajans hem gazete tecrübesi olan Katılımcı 3, gazetenin işlevinin sadece durum rapor etmek yerine bütüncül bir bakış açısı sunmak olduğunu vurgulayarak durumun Türkiye’nin uluslararası politikası açısından da bir kayıp olduğunu belirtmiştir:

2014 Nisan’ında ajanslar haricinde ulusal gazete olarak sadece Zaman’ın temsilcisi kalmış. Nasıl okumak lazım bu durumu? Gazete yönetimi artık 40 yılda bir, bir ilerleme raporu yayımlanacak diye orada neden 12 ay eleman çalıştırıyor diye düşünüyor (...) Türk medyası açısından büyük bir eksiklik. İddialı gazeteler var, niye Brüksel’e bir temsilci koymuyorsun? Sevelim sevmeyelim dünyadaki birkaç merkezden biri de Brüksel’dir. Sen uluslararası arenada söz sahibi olmak istiyorsan, orada olmalısın... Her şeyi somut ekonomik getiriye indirgememek lazım. Ben ajans için yıllarca freelance çalıştım. Taşıma suyla değirmen nasıl dönecek? Şu anda ajansların yaptığı haber geldi, gitti, tırnak içinde şunu söyledi, bitti o. Hâlbuki ben gazete için haber izleyeceksem, durumu dinleyişim bakışım farklı, ajans için izleyeceksem farklı. (Katılımcı 3)

Katılımcı 7 ise Brüksel’deki gazetecilik faaliyetlerinin tamamen Ankara güdümlü bir hal aldığını “AA zaten pek çok meseleyi görmezlikten gelmek zorunda kalıyor. Birileri açıklama yapıyor, vermiyorlar. Bazen bir hafta TRT buradaki arkadaşı aramıyor, çünkü biliyorlar ki buradaki toplantıdan iyi bir şey çıkmayacak” sözleriyle aktarmıştır. Katılımcı 4 de özel medya kuruluşlarının Brüksel’den çekilmesini, Türkiye kamusal alanına sunulan haber içerik ve söylemlerinde otomatik bir filtrelemeyle sonuçlandırıldığı için Türkiye açısından endişe verici olarak nitelemiştir: “Avrupalılaştırma konusunda en büyük rol medyaya düşüyor ama şu anda durum sıfır, sıfıra yakın... Brüksel’de tarafsız, her iki tarafı da gösterebilecek kimse kalmadı. Özeller küçülürken devlet büyüdü. Bu bir filtreleme başlattı. AA ve TRT ne yazarsa o geliyor (Katılımcı 4)”.

Gazetecilerin görüşleri, Avrupa haberlerinin hazırlanması sürecindeki bu dönüşümün Türkiye’de Avrupalılaşıma üzerindeki olumsuz etkilerine de işaret etmektedir. Brüksel’den bildirme döneminin sona ermesi, Türkiye’deki okuyucuyla buluşan Avrupa haberlerinin giderek daha derinlikten yoksun, olgusal, teknik, tek tipleşmiş ve filtrelenmiş içeriklere dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum, hem ülkenin uluslararası politikası açısından bir eksik, hem de Avrupalılaşıma konusunda medyanın potansiyel rolünü yerine getirmesi önünde de bir engel olarak görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde Avrupalılaşımanın nasıl gerçekleştiği konusu, 1990’ların ikinci yarısından itibaren farklı disiplinlerden araştırmacıların ilgisini çekmiştir. İletişim çalışmaları literatüründe, süreçte medyaya etkin bir rol biçildiği dikkat çekmektedir. Bu kapsamda ulusal medyanın içeriklerinde Avrupalı konu ve aktörlere yer vererek ulusal kamusal alanların Avrupalılaşıma katkı sunacağı, bu sayede farklı ülkelerdeki ulusal aktörlerin ortak bir Avrupalılık kimliğiyle özdeşleşebilecekleri iddia edilmektedir. Uluslararası literatürde bu iddiayı farklı ülkelerin örnekleri üzerinden sınavan çok sayıda araştırma bulunsa da, Türkiye’de kamusal alanın Avrupalılaşıma konusu bu türden bir akademik ilgi görmemiştir. Medyanın süreçteki rolünü araştıran kısıtlı sayıda çalışmada ise, genellikle Avrupa’dan uzaklaşmayı tetikleyen etkilerden bahsedilmektedir. Bununla birlikte konu çoğunlukla yapılmış haberler üzerinden tartışılmış, süreçte etkin bir rolleri ve tanıklıkları bulunan Brüksel muhabirlerinden ise veri kaynağı olarak neredeyse hiç faydalanılmamıştır. Literatürdeki bu boşluğu dolduracak bir katkı sunmak amacındaki mevcut çalışma, Türkiye’de kamusal alanın Avrupalılaşıma sürecinde medyanın rolünü değerlendirmek üzere dokuz Brüksel muhabiriyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin bulgularına dayanmaktadır. Görüşmelerde gazetecilerin Avrupa haberlerinin yapım sürecine dair deneyimlerini irdelenirken; haberlerde yer alan kişi ve kurumların hangileri olduğu, kaynak seçiminin neye göre gerçekleştiği, çalışılan kurumların Avrupa haberciliğine yaklaşımının nasıl olduğu ve siyasi konjonktürün Avrupa haberciliğine etkilerinin neler olduğu sorularına cevap aranmıştır. Bu soruların cevabı, yatay ve dikey Avrupalılaşıma kavramları ile de ilişkili olarak; özellikle yönetimin izlenmesi, karşılıklı takip ile fikir alış-verişi ve özdeşleşme kavramları üzerinden tartışılmıştır.

Görüşme bulguları, Avrupalılaşıma göstergelerinden “yönetimin izlenmesi” boyutunun tam üyelik müzakerelerinin başladığı 2005’ten 2007’ye kadar yoğun olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde AB politika ve uygulamaları, Türkiye’nin erişmesi gereken önemli bir demokrasi eşiği olarak

kabul edilmiş ve haberlerde de bu şekilde yansıtılmıştır. Bununla uyumlu olarak hem AB aktörlerinin hem de diğer Avrupalı aktörlerin Türkiye'nin üyeliği ve müzakerelerin ilerleyişiyle ilgili görüşlerine haberlerde sıklıkla yer verildiği, bunların Türkiye kamusal alanında meşru katılımcılar olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle “fikir alışverişi” boyutunun da güçlü olduğu söylenebilir. Türkiye'nin Avrupa hedefine 50 yıllık tarihinde en çok yaklaşmış hissettiği bu dönemde, bu yakınlaşma haberlerin söylemine de yansımıştır ve tam bir özdeşleşme gerçekleşmemiş olsa da, görüşmelerde ayrılıkların/farklılıkların daha az dile getirildiği ifade edilmiştir. Bütün bunlar dikkate alındığında 2005-2007 arasında, Avrupa haberciliği çerçevesinden bakıldığında Türkiye kamusal alanında dikey ve yatay Avrupalılaştırma eğiliminden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Ne var ki takip eden dönemlerde, siyasal konjonktürdeki değişiklikler Avrupa haberlerinin nicelik ve niteliğine de etki etmiştir. Haberlerin gündemdeki önceliği düşerken, sayısal olarak görünürlüğü de azalmıştır. Görüşmeler özellikle 2008 sonrasında AB kurum ve aktörlerinin önemini yitirdiğini ve kamusal tartışmalarda silikleştiğini ortaya koymaktadır. Bu dönem de dâhil olmak üzere, incelenen zaman aralığında tartışmalara katılımı daha yoğun olan ve kesintisiz kabul gören aktörler genellikle, diğer Avrupa ülkeleri ile bu ülkelerden önde gelen Avrupalı aktörler olmuştur. Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy ile Almanya Şansölyesi Merkel bu kapsamda en çok izlenen kişilerdir. Görüşme bulguları bu ikisinin, Türkiye kamusal alanındaki tartışmalarda herhangi bir AB kurum veya aktöründen daha meşru katılımcılar olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu noktada 2008 sonrasında dikey Avrupalılaştırma eğiliminin yerini kendini daha çok “karşılıklı takip” boyutunda gösteren bir yatay Avrupalılaştırmaya bıraktığından bahsedilebilir.

Ancak bahsi geçen takip de meşruiyet de koşulsuz ve kesintisiz değildir. Avrupalı aktörler en çok Türkiye ile ilgili tutum ve söylemleri dâhilinde izlenmiştir. Ayrıyeten bu karşılıklı takip sürecinin, bütüncül bir Avrupalılık kavrayışına, yani “özdeşleşme” boyutuna hiçbir katkısı olmadığı anlaşılmaktadır. Görüşülen gazeteciler Türkiye'ye karşı olumsuz tutumlarıyla da öne çıkan Merkel ve Sarkozy'nin yer aldığı haberler başta olmak üzere, haber metinlerinde çoğunlukla olumsuzlukların öne çıkarıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla Türklere haksızlık yapan Avrupalılar teması çerçevesinde, biz-onlar ayrımı da yoğun olarak işlenmiştir. Görüşmeler ayrıca AKP Türkiye siyasetindeki yerini sağlamlaştırdıkça, yönetimi izleme ve karşılıklı fikir-alışverişinin zayıfladığını, bu doğrultuda AB aktörleri ve diğer Avrupalı aktörlerin tartışmalarda meşruiyetlerini yitirdiklerini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda özellikle 2011 sonrası dönemde Avrupa şüpheliği

ve Avrupa'dan uzaklaşma eğilimi güçlenmiştir.

Bu süreçte medyanın işlevsizliğinin etkisi büyüktür. 2010'dan beri uygulanan AB İletişim Stratejisi'nde Türkiye-AB birlikteliğini sürdürülebilir kılmak açısından medyanın önemine vurgu yapılsa da (AB Bakanlığı, 2015) medya kendisinden beklenen bu işlevi yerine getirmekten uzak olmuştur. Katılımcılar bunun temel nedeninin Türkiye medyasının sahiplik yapısı ve popülist yayıncılık anlayışı olduğunda hemfikirlerdir. Türkiye'de medyanın ekonomi-politiği ve demokrasi ilişkisi üzerine hazırlanmış raporlar⁸ (Kurban ve Sözeri, 2012) sahiplerinin ekonomik/siyasi bağlantı ve kaygıları nedeniyle merkez medyanın, demokratik sistemlerde üstlenmesi gereken rolleri yerine getirmediğini ortaya koymaktadır. Bu durum gazetelerin Avrupa haberciliği yaklaşımlarına da yansımıştır. Görüşülen gazetecilerin beyanları Türkiye'deki medya kuruluşlarının incelenen dönemde hiçbir zaman Türkiye'nin Avrupalılaşması konusunda bir sorumluluk hissetmediğini, tiraj odaklı ve Ankara güdümlü bir habercilik yürüttüklerini ortaya koymuştur. Bu nedenle yapılan haberlerde her zaman ulusal perspektif ağır basmıştır. Özellikle 2008 sonrasında Avrupa haberciliği hükümet temsilcilerinin ve bürokratların ne yapıp söyledikleriyle sınırlı kalmış, yapılan haberler derinlik ve bağlamdan yoksun haberler olmuştur. Görüşme bulgularını, Cremonesi vd.'nin (2019) Avrupa haberlerini ulusal çıkarların ötesinde bir perspektifle yapmak gerektiğine dair vurgusu ışığında değerlendirince, Türkiye'de yapılan Avrupa haberciliğinin kamusal alanın Avrupalılaşmasına katkı sunmadığı sonucuna varılabilir. Katılımcılar bu nedenle hem Türkiye'nin hem de Türkiye medyasının Avrupalılaşma açısından önemli bir fırsatı boşa harcadığını düşünmektedir.

Wessler vd. (2008), ulusal kamusal alanların yatay ve dikey eğilimlerin yoğunluğuna göre dört farklı şekilde Avrupalılaşabileceklerini belirtirler. Bunlardan ilki, yüksek seviyede yatay ve dikey Avrupalılaşmayı bir araya getiren tam Avrupalılaşmadır. Bu, AB yönetiminin yakından izlendiğini, ayrıca Avrupa ülkeleri arasında ortak anlam kalıplarının kullanıldığını ve ulusal kamusal alanlardaki tartışmalara karşılıklı katılım olduğunu ifade etmektedir. İkinci şekil, ulusal olarak parçalara ayrılmış kamusal alanların Brüksel'e ilgi gösterecekleri de birbirleriyle pek fazla ilgilenmedikleri, dikey ağırlıktaki parçalı Avrupalılaşmadır. Avrupalılaşmanın üçüncü şekli, yatay ağırlıktaki AB ile ilgisiz Avrupalılaşmadır. Bu durumda Avrupalı komşular arasındaki iletişim artarak devam etse de, bir bütün olarak AB'ye artık ilgi gösterilmemektedir. Son olarak, ne dikey ne de yatay Avrupalılaşma izi taşımayan, ulusal medyanın hükümetlerinin siyasi yetkilerini AB kurumlarına devrettiği gerçeğine kayıtsız kaldığı durumlar için ise, sınırlı bir kamusal alandan bahsedilmektedir. Daha önce değinilen Avrupalılaşma

469 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

tanımlarından farklı olarak bu dört şekilde Avrupalılaşma kavramı bir sürece değil, sürecin sonucunda bahsedilen iki boyutta zamanla ulaşılan Avrupalılaşma seviyesine işaret etmektedir. Çalışma bulguları 2005-2007 dönemi istisna olmak üzere Türkiye’de genellikle AB ile ilgisiz Avrupalılaşma olarak nitelendirilen eğilimin ağır bastığını, durumun özellikle 2011 sonrasında sınırlı bir kamusal alana dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Yatay ve dikey Avrupalılaşma eğilimlerinin bir arada gözlendiği 2005-2007 yıllarında bile, Avrupalı kimliği ile özdeşleşme veya ortak anlam kalıplarının benimsenmesi gibi durumlar gerçekleşmediğinden, Türkiye kamusal alanında tam bir Avrupalılaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Ökten-Sipahioğlu (2017) AKP’nin uzatmalı müzakere sürecini iktidarda kalmak için arasallaştırdığını ancak kazandığı her bir seçimle iktidardaki yerini glendirdike, Avrupa ve AB hedefinden uzaklaştığını belirtir. Benzer şekilde oban-Oran da (2021), kendini muhafazakâr demokrat olarak niteleyen partinin iktidarının ilk yıllarında AB reformlarından Kemalist devlet geleneğinin dönüştürülmesinde ve i iktidar mücadelesinde g kazanmak üzere faydalandığını, bunun da nihayetinde ülkeyi Avrupa’dan uzaklaştırdığını belirtmekte; 2002’den sonra yaşanan gelişmeleri sahte bir Avrupalılaşma vaadi olarak nitelemektedir. Görüşülen gazetecilerin paylaşımları da bu iddiaları desteklemiştir. 2008 sonrasında iyice güçsüzleşen dikey Avrupalılaşma eğiliminin, AKP’nin üçüncü seçim zaferini kazanıp politika değişikliklerine gittiği, AB kurumlarının yetki ve tavsiyelerinin dikkate alınmamaya başladığı 2011 sonrasında ise tamamen ortadan kalktığı söylenebilir. Aynı dönemde merkez medyanın Brüksel’den çekilmesiyle, Türkiye kamusal alanına sunulan tek tiplermiş ve filtrelenmiş haberler de Avrupa’dan uzaklaşma eğilimini pekişirmiştir.

Müzakerelerin ilk on yılında Avrupa haberciliğine dair değerlendirmeleri aktaran bu alışma, Türkiye’de medyanın AB ile ilişkilerin seyri ve geleceği üzerine tartişmalardaki katkısının sınırlı ve çoğu zaman olumsuz olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum yurttaşlar açısından karar alma süreçlerini izlemeyi ve süreçlere katılmayı zorlaştırdığı gibi, Türkiye’de bir Avrupalı kimliğiyle zdeşleşmenin ve bir Avrupa kamusal alanına katılımın önündeki en büyük engellerden olmuştur. Müzakerelerin yirminci yıl dönümüne yaklaştığımız şu günlerde ise, Türkiye Avrupa’dan tamamen kopmuş gzmektedir. Hâlbuki kendi içinde girdiği krize rağmen AB hala dünya siyasetinde etkin bir aktördür ve ülkede yönetimin değişmesi durumunda Türkiye’nin yine Avrupa’ya yönlenmesi kaçınılmazdır. Bu durumda medyanın önceki hatalardan ders çıkararak, bütünleşme sürecinde aktif bir rol üstlenmesi, Avrupalılaşma projesinin hayata geçirilmesi bakımından önemlidir. Çalışmanın bu konuda yapılacak tartişma ve

girişimlere bir kaynak teşkil etmesini umuyorum.

Sonnotlar

1 Bu makale 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda kabul edilen "Avrupa Bütünleşmesi ve Medya: Türkiye'de Kamusal Alanın Avrupalılaşması Sürecinde Basının Rolü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Avrupa Birliği İletişim Stratejisi (2015). https://www.ab.gov.tr/files/pub/avrupa_birligi_iletisim_stratejisi.pdf. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

3 Yatay Avrupalılaşmayı Avrupalı aktörlerin birbirlerine iddia yöneltmesi, dikey Avrupalılaşmayı ise AB aktörlerin ulusal aktörlere veya ulusal aktörlerin AB aktörlerine iddia yöneltmesi şeklinde tanımlamaktadır. Bu ayrım çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylandırılacaktır.

4 AB'ye aday statüsünün kabulü ve müzakerelerin başlamasıyla, Türkiye'de üyelik hedefi doğrultusunda yoğun reform çalışmalarının yapıldığı dönemi kastetmektedir.

5 Türkiye-Avrupa Birliği Kronolojisi, 1959- 2019. https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iskileri-kronolojisi_112.html. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

6 Tez çalışması için beş görüşme yapılmıştır. Tezin kabulünün ardından, olumlu dönüş yapan dört muhabir ile daha görüşülerek sayı dokuza ulaşmıştır.

7 AB'ye Genel Bakış. AB Rehberleri No 2. https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

8 Media Ownership Monitor. <https://turkey.mom-rsf.org/tr/>. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Kaynakça

Akgün M vd. (2011). *Türkiye'de Dış Politika Algısı*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Aktar C (2014). 2014 AB yılı mı?. *Al Jazeera Türkçe*, 6 Şubat. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Amerika'nın Sesi (13/7/2007). AB'de Sarkozy Gerginliği. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Arsan Z E (2006). AB ve Gazetecilik. AB Kamusal Alanının Şekillenmesi: Yunanistan ve Macaristan Örnekleri. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

471 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

Arsan E (2007). *Turk's ordeal with Europe: EU reporting from the Eye of Brussels Correspondents*. The ECREA-Symposium Equal Opportunities and Communication Rights: Representation, Participation & the European Democratic Deficit, Brussels, Belgium, 11-12 October 2007.

Aydın M ve Akgül-Açıkmeşe S (2007). Europeanization through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9 (3), 263-274.

Aydın M ve Esen A T (2007). A Concluding View from Turkey. İçinde: N Tocci (der), *Conditionality, Impact and Prejudice, IAI-TEPAV Report 9*. Rome: IAI, 129-139.

Baisnée O (2003). Une actualité «invendable»: Les redactions françaises et britanniques face à l'actualité communautaire. İçinde: G Garcia ve V le Torrec (der), *L'Union Européenne et les Médias. Regards croisés sur l'information européenne*. Paris: L'Harmattan, 43-66.

BBC Türkçe (25/3/2017). Erdoğan: AB müzakereleri için referandum yapabiliriz. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Brügermann M vd. (2006). Segmented Europeanization The Transnationalization of Public Spheres in Europe: Trends and Patterns. *TranState Working Papers*, No. 37. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Cremonesi C vd. (2019). The European Union in the media coverage of the 2019 European election campaign in Italy: towards the Europeanization of the Italian public sphere. *Journal of Modern Italian Studies*, 24 (5), 668-690.

Çakır A (2021). Türk aydınlardan 'Yetmez ama Evet' Özeleştirisi. *Voice of America Türkçe*, 4 Ekim. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Çoban-Oran F (2021). The false promise of Europeanisation in Turkey's national identity discourse. *Journal of Contemporary European Studies*.

De Vreese C H vd. (2006). The News Coverage of the 2004 European Parliamentary Election Campaign in 25 Countries. *European Union Politics*, 7(4), 477-504.

Deutsche Welle Türkçe (10/6/2021). Avrupa Konseyi'nden Türkiye'ye Kavala uyarısı. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaştırma-ma-sı": 472 Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

Düzgüt S A ve Kaliber A (2016). Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a De-Europeanising Candidate Country?. *South European Society and Politics*, 21(1), 1-14.

Dyson K ve Goetz K (2002). *Germany and Europe: Beyond Congruence, a paper presented at Germany and Europe: A Europeanised Germany?* Conference British Academy

Erhan Ç ve Akdemir E (2016). Türkiye – Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılın Muhasebesi (2005-2015). *Bilig Yaz* 2016, 78, 7-35.

Eurobarometre63 (2005). Eurobarometre 63.4 Avrupa Birliği'nde Kamuoyu, Bahar 2005. Türkiye Ulusal Raporu.

Eurobarometre80 (2013). Standard Eurobarometer 80. Autumn 2013. Public Opinion in The European Union Report.

Euronews Türkçe (12/4/2019). Bakan Çavuşoğlu ile Fransız Parlamenter arasında gergin 'soykırım' tartışması. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Euronews Türkçe (26/11/2021). ABD ve Avrupa Birliği'nden Türkiye'ye Osman Kavala tepkisi. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Featherstone K (2003). In the Name of Europe, İçinde: K Featherstone ve C.M Radaelli (der), *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 3-26.

Gazetevatan (24/9/2021). Avrupa Birliği'nden skandal adım! Türkiye, Afrika ülkeleri arasına alındı. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Habermas J (1984). *The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the rationalization of society*. Boston: Beacon Press.

Habermas J (1987). *The Theory of Communicative Action. Volume 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.

Hubé N (2003). L'Union Européenne à la 'une': Un cadrage difficile d'une actualité peu visible. Regard compare sur la presse française et allemande, İçinde: G Garcia ve V le Torrec (der), *L'Union Européenne et les Médias. Regards croisés sur l'information européenne*. Paris: L'Harmattan, 67-89.

Karakuş A ve Pazarbaşı M (2011). Hedef 2023. *Milliyet*, 17 Nisan. Son erişim tarihi,

473 Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşıma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

6/12/2021.

Koopmans R ve Erbe J (2004). Towards a European Public Sphere? Vertical and Horizontal Dimensions of Europeanised Political Communication. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 17(2), 97-118.

Koopmans R ve Statham P (2002). The Transformation of Political Mobilisation and Communication in European Public Spheres: A Research Outline, *EuroPub Research Project*. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Koopmans R ve Statham P (2010). Theoretical Framework, Research Design, and Methods, The Making of a European Public Sphere. İçinde: R Koopmans ve P. Statham (der), *Media Discourse and Political Contention*. Cambridge: Cambridge University Press, 34-59.

Köylü H (2021). 'İstenmeyen adam' krizinde kritik pazartesi. *Deutsche Welle Türkçe*, 24 Ekim. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Kurban D ve Sözeri C (2012). *İktidarın Çarkında Medya: Türkiye'de Medya Bağımsızlığı ve Özgürlüğü Önündeki Siyasal, Yasal ve Ekonomik Engeller*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Medyatava (21/8/2013). Milliyet'ten flaş ayrılık. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Moussis N (2004). *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi*. İstanbul: Mega Press.

Müftüler-Baç M ve Gürsoy Y (2010). Is There a Europeanization of Turkish Foreign Policy? an Addendum to the Literature on EU Candidates. *Turkish Studies*, 11(3), 405-427.

Ökten-Sipahioğlu B (2017). Shifting From Europeanization to De-Europeanization in Turkey: How AKP Instrumentalized EU Negotiations. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 48, 51-67.

Özçelik A O (2019). Europeanisation and Administrative Relations in Turkey in the Post-Helsinki Era. *The International Spectator*, 54(4), 32-46.

Özsöz M vd. (2015). *Türkiye Kamuoyunda AB Desteği ve Avrupa Algısı*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.

Pfetsch B vd. (2008). The contribution of the press to Europeanization of public debates. A comparative study of issue salience and conflict lines of European integration.

Erkmen Ö (2022). Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaştırma-ma-sı": 474 Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 449-476.

Journalism, 9(4), 465–492.

Risse T (2002). *How Do We Know a European Public Sphere When We See One? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators*. IDNET Workshop. Europeanization and the Public Sphere, European University Institute, 20-21 February 2002.

Risse T (2003). *An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators*. The Annual Meeting of the European Union Studies Association (EUSA), Nashville 27-30 March 2003.

Risse T ve Van de Steeg M (2003). *An Emerging European Public Sphere? Empirical Evidence and Theoretical Clarifications*. The conference on the Europeanisation of Public Spheres, Political Mobilisation, Public Communication and the European Union, Science Center Berlin, 20-22 June 2003.

Sağlam H (2018). *Türk Medyasının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Yaklaşımının Okurların Tutum ve Kanaatleri Üzerindeki Etkileri*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Sarantakos S (2013). *Social Research*. London: Palgrave Macmillan.

Taşkent-Erkmen Ş Ö (2014). *Avrupa Bütünleşmesi ve Medya: Türkiye’de Kamusal Alanın Avrupalılaşması Sürecinde Basının Rolü*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Timoçin D (2021). *AB ile İlişkilerde Duraklamadan Fazlası Yaşanıyor*. *Voice of America*, 15 Kasım. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Tocci N (2005). *Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?*. *South European Society and Politics*, 10(1), 73-83.

Toker H (2011). *Kamusal Alanda Avrupa Birliği Tartışmaları: Haber Medyası İncelemesi*. (Basılmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Trenz H J (2004). *Media Coverage on European Governance: Exploring the European Public Sphere in National Quality Newspapers*. *European Journal of Communication*, 19(3), 291-319.

Trenz H J (2008). *Media: the Unknown Player in European Integration*, içinde: I Bondebjerg ve P Madsen (der), *Media, Democracy and European Culture*. Chicago:

475 Erkmen Ö (2022). *Brüksel Muhabirlerinin Gözünden Türkiye'nin "Avrupalılaşma-ma-sı": Müzakerelerin İlk 10 Yılında Avrupa Haberciliğine Dair Değerlendirmeler*. *Mülkiye Dergisi*, 46(2),449-476.

Intellect Books, 49-64.

Trenz H J (2015). The Saga of Europeanisation: On the Narrative Construction of a European Society, İçinde: S Börner ve M Eigmüller (der), *European Integration, Processes of Change and the National Experience*. New York: Palgrave Macmillan, 207-227.

Van de Steeg M vd. (2003). *The EU as a Political Community: A Media Analysis of the Haider Debate in the European Union*. The Annual Meeting of the European Union Studies, Nashville TN, 27-30 March 2003.

Van de Steeg M ve Risse T (2010). The Emergence of a European Community of Communication – Insights from Empirical Research on the Europeanization of Public Spheres, *KFG Working Paper Series*, No. 15 August 2010, Kolleg-Forschergruppe (KFG) ‘The Transformative Power of Europe’, Freie Universität Berlin.

Wessler H vd. (2008). *Transnationalization of Public Spheres*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Wilke J ve Heimprecht C (2011). Europe in Europe and Europe in the World. A Study in News Geography, News Content and News Presentation. İçinde: A Stepinska (der), *News in Europe Europe on News*. Berlin: Logos Verlag, 85-98.

Yarkent M.C (2021). Gazeteci Zeynel Lüle ile Hoş Bir Sohbet. *Doganh Haber.org*, 25 Şubat. Son erişim tarihi, 6/12/2021.

Bürokratik Elitlerin Siyasal Mücadele Aracı Olarak Anayasa'nın Dili (1945-1952)

Meltem Salimoğlu, Araştırmacı

ORCID: 0000-0002-8484-6526

E-posta: meltemsalimoglu@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, anayasa hukuku literatüründe özgün örnekler olarak kabul edilen 1945 ve 1952 Anayasa değişikliklerinin analizi hedeflenmiştir. Bu değişikliklerinin özgünlüğü, Anayasa hükümlerinin kapsam ve içeriği muhafaza edilirken metinde kullanılan Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin değiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1924 Anayasası'nda yer alan bazı kelimeleri öz Türkçe olarak tanımladığı kelimelerle değiştirmiştir. 1952'de Demokrat Parti (DP) bu değişikliği iptal ederek 1924 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymuştur. Bu değişiklikler, iki iktidar tarafından da farklı gerekçelerle yapılmış ve bu nedenle birbirine zıt hamleler olarak gözükmemektedir. Oysa benzer siyasal strateji ve ideolojik kaygılar söz konusudur. Dolayısıyla yapılan Anayasa değişiklikleri bir anlamda madalyonun iki yüzünü temsil etmektedir. Bu makalede, her ikisi de bürokratik elitin bir fraksiyonunu temsil eden CHP ve DP'nin Anayasa'nın dilinde yaptıkları bu değişiklikler, siyasal mücadelenin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Anayasa, iktidarların konumlarını güçlendirmek için kullanılmış ve anayasa değişiklikleri parti ideolojilerinin görünür kılınması amacıyla yapılmıştır. Nitekim her iki parti de dünyada önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemde değişen koşullara uygun, hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi odağında daha demokratik bir anayasa yapma çabasına girmemiştir. İki taraf da iktidarlarını sürdürmek için güvenli gördükleri Anayasa'yı muhafaza etmiştir. Her iki Anayasa değişikliğinde de üzerinde tartışılan tek konu dil olmuştur. 1945'te CHP, Anayasa değişikliğini Cumhuriyet inkılaplarının devamı ve devrimci bir hamle olarak göstererek inkılapları canlandırmaya ve halkı partiye yeniden tutundurmaya çalışmıştır. Diğer taraftan bürokrasi-burjuvazi ittifakının zayıfladığı, burjuvazinin etkinliğinin arttığı bu dönemde Anayasa değişikliği yapmak, bürokrasinin gücünü yeniden kazanma çabası olarak gözükmemektedir. 1952'deki Anayasa değişikliği ise DP'nin CHP'ye karşı iktidarı boyunca sürdürdüğu rövanşist tutumun yansımasıdır. DP, Osmanlıca kelimeler içeren Anayasa'yı koruyarak muhafazakâr kesimlerle diyaloğunu sürdürmeyi amaçlamaktadır. Anayasa değişikliklerinin siyasal anlamının keşfedilmeye çalışıldığı bu makalede, somut koşulların değişimi içinde 1930 yılı itibarıyla dil alanındaki siyasal-ideolojik faaliyetlerin izleri sürülerek Anayasa'daki kelimelerin değiştirilmesi kararına ulaşan sürecin her iki

iktidar açısından karşılaştırmalı analizi hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Anayasa değişikliği, Anayasanın dili, Bürokratik elit, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti.

The Constitution's Language as a Tool for the Bureaucratic Elite's Political Struggle (1945-1952)

Abstract

The study aims to analyze the constitutional amendments of 1945 and 1952, which are accepted as original cases in constitutional law studies. The originality of these amendments is due to the changes in Turkish, Arabic, and Persian words used in the text while maintaining the scope and content of the provisions of the Constitution. In 1945, the Republican People's Party (CHP) replaced some of the words defined as pure Turkish in the 1924 Constitution. In 1952, the Democratic Party (DP) by rescinding this change reenacted the 1924 Constitution. These changes were made by the two governments with different justifications, so they seemed contradictory moves. However, there are similar political strategies and ideological concerns. So, the amendments represent two sides of the coin in a sense. In this article, the changes made by the CHP and the DP, both representing a fraction of the bureaucratic elite, in the language of the Constitution are evaluated as a part of the political struggle. The Constitution was used to strengthen the positions of power and amendments were made to the ideologies of the parties visible. Thusly, both parties did not effort to make a more democratic constitution with a focus on protecting and expanding rights and freedoms, the proper of the changing conditions in a period of significant changes in the world. Both the parties preserved the Constitution which was seen as safe to maintain their power. Also, the only issue was the language discussed in the talks. The CHP showed the amendment as a continuation of the Republican revolutions and a revolutionary move, in this way, tried to revive the reforms and connect the people to the party again. Otherwise, when the bureaucracy-bourgeoisie alliance weakened and the efficiency of the bourgeoisie increased, making a constitutional amendment seems to be an effort to regain the power of the bureaucracy. The amendment in 1952 reflects the revanchist attitude of the DP against the CHP throughout its rule. The DP aimed to maintain the dialogue with the conservative sector, by preserving Ottoman words in the Constitution. In this article, in which the political meaning of the amendments is tried to be explored by the traces of the political-ideological activities in the field of language as of 1930 within the change of concrete conditions, a comparative analysis of this process, which caused the words in the Constitution to be changed, was aimed for both governments.

Keywords: Constitutional amendment, Constitution's language, Bureaucratic elite, Republican People's Party, Democratic Party.

Giriş

Anayasa, devletin kuruluşunu, işleyişini, vatandaşların devlet karşısındaki hak ve yükümlülüklerini belirleyen ve kanunların bu temel çerçeve içinde şekillenmesini sağlayan metinler olarak tanımlanır. Diğer taraftan anayasalar, “düzenledikleri toplumun güçler dengesini” (Eroğul, 1972: 173), dolayısıyla iktidarların sınıfsal niteliğini yansıttığından çıkar çatışmasının ürünleridir. Bu nedenle bir kurallar metninden ibaret olmayıp ideolojiden bağımsız değildir; bilakis “ideolojik manifestolardır” (Gönenc, 2007: 150).

Bu çalışmanın konusu, 1945 ve 1952 yıllarında yapılan Anayasa değişiklikleridir. Bu değişiklikler, sadece Türkiye tarihinde değil, dünya tarihinde de özgün örnekleri temsil eder. Bu iki düzenlemede, anayasaların esas ve içeriği korunmuş, kelimelerinde değişiklik yapılmıştır. “Dil inkılabının giremediği yasak bölge” (Özdarendeli, 1956) olarak nitelenen hukuk alanının en önemli metni, 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından devrimci bir hamle şeklinde sunulurken “Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi” gerekçesiyle düzenlenmiştir; bu doğrultuda Anayasa metnindeki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden bazıları Türkçe kökenli kelimelerle değiştirilmiştir. 1952'de ise Demokrat Parti (DP) önce “Anayasa dilinin yaşayan dile döndürülmesi” savıyla yeni bir Anayasa hazırlanmasına karar vermiş, ardından anayasa diline müdahalenin yasamanın işi olamayacağını öne sürerek 1945'teki değişikliği iptal etmiş ve 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymuştur. Dünyada önemli değişimlerin yaşandığı 1945 yılından 1961'e kadar Türkiye'de yapılan Anayasa değişiklikleri bu iki düzenlemeden ibarettir. Yapılan düzenlemelerle, aslında Anayasa'nın sadece “üniforması”¹ (TBMM Tutanakları, 1952: 287) değişmiştir. Bu üniforma, dönemin siyasi aktörlerinin ideolojisini yansıtmaktadır. Önce CHP, ardından DP tarafından temsil edilen bu aktörler, Türkiye'nin siyasi hayatında özellikle 1930'lar itibarıyla güçlenen, dönemin egemen sınıfları ile iş birliği içindeki bürokratik elitlerdir. 1960'lara kadar bürokratik gelenek ve bürokratik iktidar-siyasal iktidar özdeşliği canlılığını sürdürmüştür (Özbudun, 1995: 15). Dolayısıyla incelememize konu olan 1945-1952 dönemi, bürokratik yönetim geleneğinin “altın yıllarını” kapsar (Heper, 1974: 89). Bu gelenek, “resmi seçkinlerin kendilerini toplum üzerinde ve ondan özerk olan devletin ve kamu yararının tek koruyucusu” kabul ettikleri bir anlayışı ifade etmektedir (Özbudun, 1995: 9). Tek parti döneminin “ulusal ve devrimci” tabir edilen bürokratik eliti, 1950'deki iktidar değişimiyle yerini “yerel, muhafazakâr, alternatif-karşıt” şeklinde adlandırılan seçkinlere bırakmıştır (Özbudun, 1995: 15).

1945'te ve 1952'de yapılan Anayasa değişiklikleri odağındaki bu çalışmada, düzenlemelerin siyasal bir strateji olduğu savından hareketle, bu stratejinin ne ifade ettiği, neden ve hangi amaçlarla yapıldığı sorularına cevap aranacaktır. Çalışmada hukuki ve etimolojik değerlendirmeler dışarıda bırakılarak söz konusu düzenlemelerin siyasal anlamının keşfedilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla, değişikliklerin hukuki zemindeki yorumu ve Türk dilinin gelişimine etkisi çalışmanın kapsamı dışındadır.

Çalışmada, birincil kaynakların kullanımı hedeflenmiş, bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Parti Grubu tutanakları, devlet arşivlerinde yer alan belgeler ve gazete haberleri metin analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Literatürde 1945 ve 1952'de yapılan değişiklikleri odak noktası olarak ele alan karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte anayasa metinlerinin kelime hazinesi, Türkçe kaynaklı ekler, kelime grupları ve cümle yapısı bakımından kapsamlı analizinin yapıldığı bir doktora tezi (zdemir, 2006) bulunmaktadır. Anayasa ve anayasacılıkla ilgili hukuk çalışmalarında ise bu değişikliklerle ilgili hukuki bir değerlendirme yapmanın zorluğundan olsa gerek, sınırlı sayıda araştırma vardır. Makalenin bu nedenle, alandaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu amaçla önce, sınıfsal ittifakların belirginleştiği, Kemalist ideolojinin yerleşmeye başladığı ve dil çalışmalarının hız kazandığı 1930'lu yıllardan 1945 Anayasa değişikliğine uzanan süreç ele alınacaktır. Aynı zamanda 1952'deki Anayasa değişikliğinin tarihsel arka planı olan bu sürecin analizinin ardından 1952'deki değişiklik incelenecektir. Çalışmada kronoloji takip edilmekle birlikte, her iki düzenlemenin birbiriyle ilişkisi, benzerlikleri ve çelişkilerinin görülebilmesi amacıyla karşılaştırmalı ve bütünsel bir analiz hedeflenmiştir.

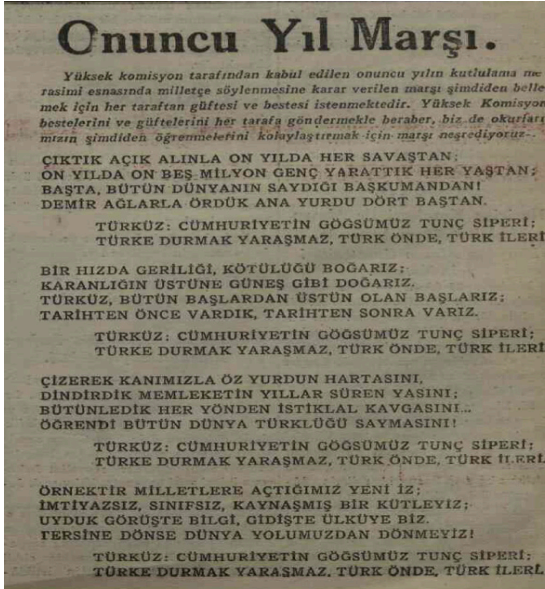
Anayasa Değişikliklerinin Tarihsel Arka Planı

1929 Dünya Buhranı ile savunmacı ekonomi politikaları bir zorunluluk halini almaya başlamıştır. Bu süreçte Türkiye de kendine özgü bir devletçi politikayı benimsemiştir. Bu politikanın zgn tarafı, Parti Genel Sekreteri Recep Peker tarafından şu sözlerle anlatılmıştır: "Bizim devletiliğimizin hâkim manası, hususi teşebbüsün serbest kalmaması değildir. Biz hususi teşebbüs alanını daha geniş bir hale getiriyoruz" (Kuruç, 1993: 290). Dolayısıyla bu politikanın ite egemen sınıfların güçlendirilmesi, dışta ise özellikle Almanya ile başlayan yoğun ticaret ilişkisi bakımından kapitalist sistemden bağımsız olduğu söylenemez. Bu nedenle uygulanan politikanın "devlet kapitalizmi" (Tezel, 2015: 564) şeklinde nitelenmesi daha doğrudur. O dönemde güçlenen egemen sınıflar "devletle iş gören aracı-müteahhitler ile geniş sanayi sermayesinin pamuk ve tütün üreten

çiftçilerinden” oluşmaktadır (Boratav, 1982: 8). Özel sermayeyi temsil eden bu sınıflar, 1945 sonrası büyük toprak sahipleri ve tüccar ikilisi olarak DP’nin yanında yer alacak ve siyaseti yönlendirme gücüne sahip olacaktır. Ancak egemen sınıflar o dönemde, belirlenen devletçi politikayı “kendi gelişim çerçevesi” olarak kabul etmiştir (Kuruç, 1988: 50). Sınırları çizen kesim ise devleti temsil eden bürokrasidir. Dolayısıyla 1930’lu yıllarda bürokrasi ile burjuvazi arasında çıkar ilişkisi ekseninde bir denge ve uzlaşma söz konusudur.

1930’lu yıllar, İsmet İnönü’nün deyiimiyle “muhalefetsiz rejim zaruretinin” (Aydemir, 1975: 436) benimsendiği bir dönemdir. Bu durum, Cumhuriyet’in yıldönümü nedeniyle yazdırılan ve dönemi sembolize eden ifadelerin yer aldığı Onuncu Yıl Marşı’na şu sözlerle yansımıştır: “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz” (Hakimiyet-i Milliye, 1933: 1). Özellikle 1932 sonrası ekonomik olarak oldukça zayıf olan Türkiye’de, resmî ideoloji dışındaki fikirlere tahammülsüz, otoriter bir yönetim söz konusudur. Somut sorunların çözümsüzlüğü, ideolojik düzeyde çözümü (Timur, 2013: 172), dolayısıyla devletin ideolojik olarak güçlendirilmesi ihtiyacını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu doğrultuda milliyetçi ideoloji dolaşıma sokulmuştur. 1932’de başlayan dil ve tarih çalışmaları bu stratejinin bir tezahürü olarak görünmektedir.

Resim 1: Cumhuriyet kutlamaları için yazdırılan Onuncu Yıl Marşı (Hâkimiyet-i Milliye, 1933: 1)

12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, aynı yıl ilk “Dil Kurultayı” düzenlenmiştir. Kurultay’da 1952’deki Anayasa değişikliğinin mimarı olacak Fuat Köprülü de yer almaktadır. O yıllarda harf inkılabını “muazzam bir dil inkılabı” şeklinde niteleyen, dilin tekâmülle gelişemeyeceğini savunan Köprülü, İslam’ın etkisiyle dilde geriye doğru tekâmül yaşandığını savunmaktadır. DP’nin 1952’de Anayasa’yı değiştirme gerekçesi olarak öne süreceği dilin tekâmülle kendi seyrinde gelişmesi gerektiği tezi, Fuat Köprülü tarafından 1932’de “Zahiri bir ilim cilasına bürünen bu iddia, bütün inkılap hareketlerine karşı daima kullanılan eski bir silah” (Levend, 1972: 413-414) şeklinde yorumlanmıştır.

1933 itibarıyla dilde özleştirme çalışmaları hızlanmış, özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelimelere Türkçe karşılık bulma odağında ilerlemiştir. Bu çaba ve faaliyetler, Atatürk’ün kullanılan tüm kelimelerin kökeninin Türkçe olduğu tezine dayanan Güneş Dil Teorisi’ni sunduğu 1935 tarihine kadar devam etmiştir. Atatürk’ün bu teoriyle aşırılığa varan Türkçeleştirme çalışmalarını engellemeyi amaçladığı ileri sürülmektedir (Gelencik, 1993: 49). Nitekim 1935 sonrasında kelimelere Türkçe karşılık arama çabaları sona ermiş ve dil çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır (Levend, 1972: 439).

Bu dönemde sürdürülen faaliyetlerin siyasal görünümü, çalışmanın ilk odak noktası olan 1945 Anayasa değişikliğini doğru yorumlamamızı sağlayacaktır. CHP’nin Dördüncü Kurultayı 9 Mayıs 1935’te toplanmıştır. Atatürk Kurultay’daki nutkunda öz Türkçe kelimeler kullanmış, partinin programı ve tüzüğü de öz Türkçe kelimelerle yazılmıştır. Kurultay tutanakları, öz Türkçe ifadesiyle “tutulga” adıyla yayımlanmıştır (CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935). Parti Programı’nda “Türk dilinin mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi için ciddi çalışmaların devam edeceği” maddesi yer almıştır (CHP Parti Programı, 1935). Programda kullanılan 158 “öz Türkçe” kelime, program sonunda Osmanlıca karşılıkları ile birlikte verilmiştir (CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935: 85-87). 1935 Kurultayı’nda Kemalist rejim ve parti-devlet bütünleşmesi de resmîyet kazanmıştır. Programda ilk kez, “Kamâlizm” prensipleri parti esasları arasında yer almıştır. Parti tüzüğünde ise “Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile birliktir” ifadesine yer verilmiştir. Nitekim 1937’de Parti’nin altı ilkesinin Anayasa’ya girmesiyle parti-devlet bütünleşmesi tamamlanacaktır. Bu durum, bir taraftan devleti temsil eden bürokratik elitin gücünü arttırmakta, ancak diğer taraftan bu grubun karşısında mevzilenmeye başlayan egemen sınıflar üzerinde baskı yaratmakta ve ideolojilerini keskinleştirmektedir.

1939, hem dünyada hem Türkiye’de bir dönüm noktasını ifade eder. Dünyada savaş, Türkiye’de Atatürk ’süz yeni bir dönem başlamıştır. CHP, Atatürk’ün

ölümünün ardından ilk olağan Kurultayı'ni, 29 Mayıs-3 Haziran 1939'da düzenlemiştir. Kurultay'da sunulan raporda, program ve tüzüğün "dil çalışmalarının son vasıl olduğu neticelere ve halkın bugünkü konuşma ve yazma diline uygun hale getirildiği" belirtilmiştir (CHP Beşinci Kurultay Zabıtlar, 1939: 25). DP'nin 1952'deki Anayasa değişikliğinin ilk gerekçesi olacak Türkçe'nin "yaşayan dile döndürülmesi" savıyla aynı doğrultudaki bu kararla, 1939 öncesi yapılan öz Türkçe çalışmaları yok sayılmış, Arapça ve Farsça kökenli kelimeler yeniden kullanılmaya başlanmıştır. 1935'teki "Kurultay Tutulgası", "Kurultay Zabıtları" şeklinde adlandırılmıştır; "Parti Tüzüğü", "Parti Nizamnamesi" olmuştur. Parti programının giriş bölümünde Arapça kökenli "methal" başlığı kullanılmış, bir delegenin "giriş" kelimesinin neden kaldırıldığı yönündeki sorusu, "bu çok kullanılmamış bir kelimedir" şeklinde cevaplandırılmıştır (CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtlar, 1939:86). Oysa 'tüzük' kelimesi gibi 'giriş' kelimesi de Atatürk'ün talimatıyla hazırlanan 1935 Parti Programı'nda yer alan kelimelerdir. Programın dil çalışmaları bölümünde ise şu ifade dikkat çekmektedir: "Milli dilin tekâmülü çalışmalarına devam edilecektir" (CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtlar, 1939: 29). Dikkat çekici bir diğer nokta, bu eskiye dönüşün Kurultay'da tartışmasız kabul edilmesidir. Konuya ilişkin tek itiraz, Kayseri Delegesi Şükrü Nayman'dan gelmiştir. Nayman'ın "Atatürk'ün hatrasına hürmeten" nizamname adının tüzük olarak kalması talebi de kabul görmemiştir. Nayman şunları söylemiştir:

Bu tüzük [1935'teki tüzükten bahsediyor] Kurultay'ın tasvibine arz edildiği zaman Türk'ün kaybolan dilinden aranmış, bulunmuş birçok ıstılahlarla [terimlerle] Kurultay'ın huzuruna sevk edilmişti. O gün biz ıstılahları seve seve alkışlar arasında kabul ettik... Bugün görüyorum ki yeni nizamnamede o ıstılahlar hemen hemen değişmiştir... O gün ne için alkışlarla kabul ettik... Bugün neden onu beğenmeyerek geri dönüyoruz. Anlayamadığım işte budur... Bu Atatürk'ün eseridir". (CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtlar, 1939: 37)

1939'da CHP tüzüğü ve programında yapılan değişiklik ne anlama gelmektedir? İnönü'nün bu dönemde Atatürk'ün yakın çevresini görevden uzaklaştırması ve güvendiği kişileri milletvekili yapması, muhaliflerle görüşerek partiye yeniden dönmelerini sağlaması, inkılapları dizayn etme girişimi, bir bütünün parçalarıdır ve yeni devlet başkanının konumunu güçlendirme çabasının yansımaları olarak gözükmektedir. İnönü o yılları "iç işlerde yeni bir politika lüzumlu idi" sözleriyle anlatmıştır (Aydemir, 1975: 45). Ancak 'yeni' olarak ifade edilen bu politika bir değişim yaratmayacaktır. "Tek şef, tek parti ve otoriter hükümet" (Aydemir, 1975: 58) sisteminde değişen tek nokta, şefin niteliğidir; "ebedi şef" in yerini "milli şef" almıştır. Bülent Tanör tek parti rejiminde benimsenen hükümet sistemiyle anayasal sistemin başkalaştırdığını ifade eder. Anayasa, kuvvetler

birliği ve Meclis üstünlüğü ilkelerine dayalı olmakla birlikte, söz konusu hükümet sisteminin fiiliyatta hükümete ve liderlere bağımlı bir Meclis'le yeni bir çalışma düzeni yarattığını belirtir (2008: 317). 1941-1945 döneminde Parti Genel Sekreterliği görevinde bulunan Memduh şevket Esendal bu sistemi şöyle anlatır: "Bizim iki Anayasamız vardır: yazılmış ve yazılmamış Anayasa. Yazılmış Anayasa 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Yazılmamış olanı ise, şimdiki fiili durumumuz yani şef sistemidir. Bu sistem kuvvetini partiden alır" (Velidedeoğlu, 1973: 25).

Savaşla birlikte yeni ekonomik tedbirler gündeme gelmiş, teoride sermayedarların kazancını hedef alan vergi politikaları, uygulamada maaşlı çalışanları ve Türkiye'nin o dönemdeki nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan kırsal kesimi etkilemiştir. Savaş yıllarındaki zorunlu tedbirler, şevket Süreyya Aydemir'in deyiimiyle "bürokrasinin duvarlarına vurarak yıpratılmış ve tesirsizleştirilmiştir" (1975: 74). Bir taraftan vergi tahsildarı olarak görevlendirilen bürokratların yolsuzlukları, diğer taraftan karaborsa ortamından yararlanan tüccar sınıfı ve büyük toprak sahiplerinin kazancını arttırması, ezilen kesim üzerindeki sömürünün daha da ağırlaşması ile sonuçlanmıştır. Savaş yıllarında uygulanan politikalar, özellikle büyük toprak sahiplerine yeni bir kimlik kazandırmıştır; büyük toprak sahipleri devletten bağımsız hareket edebilme yeteneklerini fark ederek "alternatif bir siyasal güç" haline gelmiştir (Birtek ve Keyder, 1976: 32).

Türkiye'nin savaş döneminde enflasyon oranları, savaşa katılan ölkelerden dahi yüksektir. Sosyal ve ekonomik güvensizlik giderek artmaktadır. En temel gıda maddesi olan ekmek vesikayla dağıtılmaya başlanmıştır. Ekmek kuyrukları ve bu sırada yaşanan olayların yanı sıra, bu zor koşullarda bürokrasinin imtiyazlı konumu (Ortaylı, 1998: 424) halkın tepkisini çekmektedir. Köylülerin ekmek bulamadığını Meclis kürsüsünde dile getiren (TBMM Tutanaklar, 1942: 350) Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen, çaresizlikten intihar etmeyi dahi düşünmüştür (Aydemir, 1975: 204). İşte bu koşullarda bir taraftan ekonomik mücadele sürdürölürken diğer taraftan iktidarın ideolojik olarak da güçlendirilmesi gerekmektedir. Milliyetçilik ideolojisinin yanı sıra partinin halkçılık ve devrimcilik ilkeleri de bu yolda elverişli araçlar olarak kullanılacaktır.

1941'de Arapça ezan ve kamet okunması, Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle cezaya tâbi hale getirilmiştir (TBMM Tutanaklar, 1941). Bu düzenleme, DP'nin iktidara gelir gelmez kaldıracığı ilk kanun maddesi olacaktır. 1942'de Dördüncü Dil Kurultayı düzenlenmiş, öz Türkçe çalışmaları yeniden başlanmıştır. Bu kapsamda sözlük ve terim çalışmaları yapılmış, oluşturulan komisyonca tespit edilen kelime örnekleri milletvekillerine gönderilmiştir (Levend, 1972: 448). Ali Fuat Başgil dönemin tanığı olarak çalışmaların nasıl yürütölüğünü anlatmıştır.

Başgil, CHP'nin her fakülteden öz Türkçe çalışmalarına katkı istediğini ancak düzenlenen toplantılarda üniversite hocalarının fikirlerinin önemsenmediğini ve itiraz edenlerin hakarete maruz kaldığını öne sürmüştür (2007: 23). Başgil ayrıca Teşkilat-ı Esasiye'deki değişikliğin de "istemeden" kendisinin fikri olduğunu yazmıştır. 1942'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı görevinde bulunan Başgil, görüşlerini dinlemek üzere gelen CHP heyetine, derslerin öz Türkçe yapılabilmesi için öncelikle Teşkilat-ı Esasiye'nin değişmesi gerektiğini söylediğini, bunun üzerine Hasan Ali Yücel'in "O halde biz hükümet olarak evvela Teşkilat-ı Esasiye başta gelmek üzere ana kanunları Türkçe'ye çevireceğiz" dediğini aktarmıştır (2007: 59). Dolayısıyla 1942'de kurulan Komisyon'un görevlerinden biri de Anayasa'yı yeni kelimelerle hazırlamaktır. CHP hükümetinin 1949-1950 döneminde Dışişleri Bakanlığı yapan Necmeddin Sadak ise kendisinin de dâhil olduğu 1942'deki Komisyon çalışmaları hakkında şunları söyleyecektir: "1942'de Cumhurbaşkanı'nın emriyle Falih Rıfkı, Reşad Nuri ve diğer bir iki arkadaşıyla beraber Anayasa'yı açık ve anlaşılır Türkçe yazmaya memur edilmiştik. Günlerce çalıştık, güzel üslupla Anayasa hazırladık. Türk Dil Kurumu (TDK) beğenmedi, bir tarafa atıldı" (Akşam, 1952: 2). TDK'nin 1952'de hazırladığı bir raporda, 1942'de 23 anayasa taslağı hazırlandığı, bunlardan birinin kendilerine ait olduğu, ikisinin Ankara ve İstanbul Üniversiteleri ve kalan 20 taslağın milletvekilleri tarafından kaleme alındığı belirtilmiştir (Akşam, 1952: 131). Üniversite temsilcileri ve milletvekillerinin önerilerinin kabul görmediği dikkate alındığında Anayasa taslağının esasen TDK tarafından hazırlandığı söylenebilir.

Savaş yıllarında CHP'nin egemen sınıflarla mesafesini yeniden ayarlamaya çalıştığı söylenebilir. 1942'de İnönü Meclis açış konuşmasında toprak sahiplerinden "batakçı çiftlik ağası", tüccarlardan "vurguncu" şeklinde bahsetmiştir. Aynı konuşmasında bürokrasiye yönelik eleştirileri ise, sayıları "birkaç kişi" ile sınırlı olan "ihtiraslı politikacılar" sözleriyle karşıladığı görülmektedir (TBMM Tutanaklar, 1942: 4). Oysa egemen sınıflarla iş birliği içindeki bürokratlar da bu dönemde "harp zenginleri" içinde yer almıştır (Timur, 2013: 200). 1943'te suistimal, irtikâp [rüşvet], ihtikâr [vurgunculuk] ve pahalılığın nedenleri ve alınması gereken önlemleri araştırmak amacıyla bir Komisyon oluşturulmuştur. Komisyon raporunda da İnönü'nün düşüncesi ile aynı doğrultuda yorumlar yer almaktadır. Raporda, geçim zorluğu nedeniyle "kötü yola sapanlar" iki grupta ele alınmıştır. İlk grupta ahlaki zaafa düşerek ufak tefek gelir elde etmek isteyenler, ikinci grupta ise olağanüstü halleri fırsat bilerek büyük servet elde etmek hırsıyla hareket edenlerden bahsedilmektedir (BCA, 1944: 12). İlk grup bürokrasiyi, ikinci grup büyük toprak sahipleri ve tüccarları ima etmesine karşın, raporda, devletin neredeyse tüm kurumlarında işlenen rüşvet, suiistimal suçları

ve cezalar ayrıntılarıyla yazılmıştır. 1943-1946 döneminin anlatıldığı bir başka belgede de CHP, egemen sınıfları “memlekete yalnız midesiyle bağlı olan unsurlar” şeklinde nitelenmektedir (BCA, 1946: 15). Görüldüğü üzere, devlet ve egemen sınıflar arasındaki çıkar çatışması bürokrasi-burjuvazi ittifakını giderek zayıflatmaktadır. Tek parti iktidarına karşı ilk muhalefet de işte bu dönemde, parti içindeki egemen sınıf temsilcileri tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. İhtikâr Komisyonu’nun parti grubu görüşmelerinde Başbakan Şükrü Saracoğlu’nun gizli oyla güvenoyu talebi, 57 karşı oyla sonuçlanmıştır (Burçak, 1979: 34). Aynı yıl Toprak Mahsulleri Kanunu görüşmelerinde Hükümet açıkça eleştirilmiştir (TBMM Tutanaklar, 1944: 68-70). Zira kanun, egemen sınıfların kazancını tehdit etmektedir.

Gazeteci Nimet Arzık’ın deyimiyle 1945’e kadar “bir zümre savaşın keyfini çıkarırken” (1966: 18) nüfusun çoğunluğunu oluşturan kesim ise vergi yüküyle ve yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum özellikle kırsal kesimde yaşayanların iktidara karşı tutumunu belirleyici etkenlerden biridir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndan Anayasa’ya

1944 Haziran ayında “Türk Harfleriyle Bastırılacak Altın Paranın Şekli Hakkında” adıyla bir kanun teklifi görüşülmüştür (TBMM Tutanaklar, 1944). Anayasa değişikliğinden altı ay önce görüşülen bu teklif, dikkat çekici bilgilere ulaşmamızı sağlar. Cumhuriyet’in ilk altın paraları 1924’te Arap harfleri ile piyasaya sürülmüştür. Kanunla amaçlanan, Cumhuriyet’in kuruluş yıldönümünde paranın Arap alfabesi yerine Latin harfleriyle basılmasıdır. Teklifte, paranın üzerine “hâkimiyet milletindir” ifadesinin yazılacağı belirtilmiştir. Kanun görüşmelerindeki tartışma işte bu ifade etrafında yaşanmıştır. Zira TBMM Genel Kurul Salonu’nda “hâkimiyet milletindir” yerine öz Türkçe kabul edilen “egemenlik ulusundur” sözü yer almaktadır. Kanuna muhalefet eden ve Anayasa Komisyonu’nu eleştiren milletvekilleri Arapça kökenli hâkimiyet ve millet kelimelerinin kullanılmaması gerektiğini, bunun irtica olduğunu, inkılabın ilerlemesi ve korunması yönünde zâfiyet yaratacağını ifade etmiştir (TBMM Tutanaklar, 1944: 213-214). Ancak Anayasa Komisyonu Başkanı, Teşkilat-ı Esasiye’de hâkimiyet milletindir ifadesinin yer aldığını, paranın üzerinde de bu şeklin korunması gerektiğini savunmuştur: “Yarın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hâkimiyet bilakaydüşart milletindir tabiri yerine egemenlik ulusundur tabirini aynen alacağına dair elimizde bir şey yoktur... Bu [hâkimiyet-i milliye ifadesinin paranın üzerinde yer alması], Teşkilat-ı Esasiye’ye sadakatten başka bir şey değildir” (TBMM Tutanaklar, 1944: 215).

Resim 2: TBMM Genel Kurul Salonu'nda 1927'de "hâkimiyet milletindir" ve 1935'te "egemenlik ulusundur" levhasının yer aldığı fotoğraflar²

Dolayısıyla 1924 Anayasası'nın üçüncü maddesi olan "Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir" ifadesinin altı ay sonra değişecek Anayasa'da nasıl yer alacağına o günlerde karar verilmediği görülmektedir. Görüşmelerde bir milletvekili de Teşkilat-ı Esasiye değişikliği çalışmalarının başladığını, ancak henüz "proje halinde" olduğunu söylemiştir. İtirazlar üzerine Komisyon'a iade edilen tasarrufların bir ay sonraki görüşmelerinde "hâkimiyet milletindir" sözünün "yeni devletin temelini ve ruhunu yansıtan kutsal prensibin ifadesi" olduğu belirtilmiş ve tasarı bu şekliyle kanunlaşmıştır (TBMM Tutanaklar, 1944).

Bu görüşmelerden beş ay sonra 14 Kasım 1944'te (*Ulus*, 1944: 1) Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi amacıyla bir Komisyon kurulmuş ve hazırlanan rapor, 6 Ocak 1945'te Meclis'e sunulmuştur. Bu Komisyon, 1952 Anayasa değişikliği sürecinde en çok eleştirilen konuların başında yer alacaktır. Ancak eleştiriler sadece DP'liler tarafından yapılmayacak, 1940'lı yıllarda görüşlerini açıkça dile getiremeyen bazı CHP milletvekilleri de 1942'deki Komisyon gibi 1944'teki Komisyon çalışmalarının da baskı altında ve özensiz yürütüldüğünü anlatacaktır.

1952'de gazetecilerle basın toplantısı düzenleyen Adnan Menderes'in, CHP'nin önemli isimlerinden Falih Rıfkı Atay'la arasında geçen konuşma, 1944'teki Komisyon çalışmalarının nasıl yapıldığını anlamak bakımından önemlidir.

Görüşme, gazetelere şöyle yansıyacaktır:

Falih Rıfki Atay yanındaki Necmeddin Sadak'a hitapla: "bunu [Anayasa'dan bahsediliyor] seninle biz yaptık değil mi Necmeddin" diye sormuş ve sonra şu izahatı yapmıştır: "Bize anayasa metnine mümkün merteye fazla yeni kelime koyun. Çünkü siz 100 kelime koyarsanız Meclis bunların 50'sini kabul edecektir" dediler. Söylediklerini yaptık. Başbakan, Falih Rıfki Atay'ın sözlerine şu ilavede bulundu: "Ve hepsi kaldı değil mi?" Atay: "Hepsi kaldı ne demek üstelik denetlemek (murakabe) gibi bizim koymadıklarımızı da ilave ettiler. (Cumhuriyet, 1952: 5)

Necmeddin Sadak da 1952'deki bir yazısında şu ifadeleri kullanacaktır: "Ömründe iki satır yazmamış olanların bilmece çözer gibi öz Türkçe kelime arama ve uydurma merakı ve yarışına kapıldıklarını... hayretle temaşa etmişim [seyretmişim]... Eski devrin büyük hatası Anayasa'nın dil bahsini mebuslardan seçilmiş bir Komisyon'a havale etmesi olmuştur... Anayasa... şef sistemine göre hazırlanmıştır" (Akşam, 1952: 2).

Anayasa görüşmeleri 10 Ocak 1945'te tek oturumda tamamlanmıştır. Komisyon Raporunda, Tasarı, devrim hareketlerinin bir parçası olarak sunulmuş, Anayasa'nın herkesçe anlaşılır olmasının, Türkçeleştirme hareketine hukuk ve devlet dilini de dâhil etmenin amaçlandığı belirtilmiştir. Raporda üç aşamalı bir süreçten bahsedilmiştir. İlk aşamanın 1942'de başladığı ve iki ayrı heyet tarafından hazırlanan değişiklik tekliflerinin milletvekilleri, bürokratlar, üniversite heyetleri ve dil uzmanlarına gönderildiği, ikinci aşamada bu kişilerce yapılan değerlendirmelerle ikinci bir tasarı hazırlandığı ve 1945'te tüm bu çalışmaların 30 kişilik bir Komisyon tarafından değerlendirilerek tasarının düzenlendiği ifade edilmiştir. Ancak yukarıda aktardığımız üzere Anayasa'nın oldukça kısa sürede ve ilgili çevrelerin görüşleri dikkate alınmadan hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Değişiklik görüşmelerinde Anayasa'nın "milli dille yazıldığı" ve Türkçeleştirilmesinin "milli bir başarı" olduğu vurgulanmıştır (TBMM Tutanaklar, 1945: 42). Osmanlıca, "bir sınıf tarafından kullanılan sapık bir dil" şeklinde anılmıştır. Anayasa değişikliğinin partinin halkçılık, devrimcilik ve milliyetçilik prensiplerinin güçlendirdiği ifade edilmiştir. 1950'de DP Milletvekili olacak CHP'li milletvekili Feridun Fikri Düşünsel 1945 görüşmelerinde en coşkulu konuşmayı yapan isimlerden biridir. Düşünsel şu sözleri söylemiştir: "Türk milletinin tarihinde büyük bir gün... Billur gibi parıl parıl parlayan güzel latife Türkçe kelimeleri Türkçe köklerden bularak gayet güzel su gibi akan bir hukuk dili tesis etmiş olacağız" (TBMM Tutanaklar, 1945: 47).

1935 Parti Programı metninde olduğu gibi, 1945'te hazırlanan Anayasa metninin sonunda da öz Türkçe kelimeler Osmanlıca karşılıkları ile yer almıştır. Bu listeye 1935'te öz Türkçe kelime olarak kabul edilen ancak 1939 Kurultayı'nda kaldırılan bazı kelimelerin de yeniden eklendiği görülmektedir. Örneğin 1939'da parti programından çıkartılan tüzük kelimesi, 1945'te yeni Anayasa'da şu açıklamayla yer almıştır: "Tüzük kelimesi nizam, kanun, nizamname, kanunname manâları ile tarihi bir kelimemizdir. İçtüzük terkinde olduğu gibi nizamname manâsı ile canlandırılması uygun görülmüştür" (TBMM Tutanaklar, 1945: 9). Tüzük kelimesinin siyasal hayattaki ilginç yolculuğu, bu çalışmada incelenen Anayasa değişikliklerinin çelişkilerini yansıtan bir örnektir. Tüzük kelimesi 1935'te öz Türkçe bir kelime olarak Parti Programı'nda yer almış, 1939'da kullanılmayan kelime olduğu gerekçesiyle Parti Programı'ndan çıkarılmış, 1945'te öz Türkçe Anayasa çalışmaları kapsamında bu kez tarihi bir kelime olması gerekçesiyle hem Anayasa'ya hem parti programına dâhil edilmiştir. Tüzük kelimesi, 1952'de Anayasa'dan çıkarılacak, 1961 Anayasa'sı yürürlüğe girene kadar "Türkçe'nin gelişimine engel teşkil eden uydurma tabirlerden" biri olarak kabul edilecektir (TBMM Tutanaklar, 1954).

1942'de Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce tarafından bir önerge ile Meclis gündemine gelen ancak "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na muhalif" olduğu gerekçesiyle görüşülmeyen (TBMM Tutanaklar, 1942: 59) Osmanlıca ay adlarının Türkçeleştirilmesi de 1945'teki Anayasa değişikliği görüşmelerinde kabul edilmiştir. Yukarıda detaylarını aktardığımız 1944 yılı Haziran ayında görüşülen "Türk Harfleriyle Bastırılacak Altın Paranın Şekli Hakkında" teklifinde "egemenlik ulusundur" ifadesinin korunmasını isteyen milletvekilleri, 1945 Ocak ayında yeni Anayasa'daki "egemenlik milletindir" ifadesini itirazsız kabul etmiştir. 1945 Anayasa değişikliğinin ardından 11 Nisan 1945'te TBMM İçtüzüğü de öz Türkçe kelimeler eklenerek değiştirilmiştir.

1945'te CHP, köylünün toprak sahibi yapılması amacıyla büyük toprak sahiplerinin arazilerine sınırlandırma getiren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu kabul etmiştir.³ Bu kanun, bürokratik elitin egemen sınıfların güçlenmesini önlemek amacıyla başvurduğu son çare olarak gözükmektedir. Kanun, CHP ve toprak sahipleri arasındaki ittifakın sona ermesi bakımından tetikleyici olacak, böylece "siyasi iktidarın egemen sınıflarca fethedilmesi" aslında savaştan hemen sonra tamamlanacaktır (Boratav, 1984: 44).

Resim 3: 1945 Anayasa değişikliğine ilişkin *Ulus* gazetesinde yayımlanan haber (1945:1)

Anayasa'dan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği, Türkiye'den toprak ve üs taleplerinde bulunmuş, Türkiye bu gerekçeyle iki kutup tarafından temsil edilmeye başlanan Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) tarafında yer almıştır. 1947 itibarıyla başlayan ABD yardımları, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası üyelikleri ile ekonomik yönden ABD'ye giderek bağımlı hale gelen Türkiye, ABD hegemonyasının ideolojik gerekliliklerini ise dozu gittikçe artan antikomünizmle karşılamıştır.

1945 sonrasında Türkiye'de liberalizm, serbest piyasa sisteminin desteklenmesiyle, muhafazakârlık ise "komünizme karşı din" sloganıyla güçlenmiştir. 1946'da kurulan DP, muhalefetini bu iki ideoloji üzerinden yürütmüştür. Bu ideolojiler, egemen sınıfların çıkarlarıyla da örtüştüğünden, CHP'den uzaklaşan egemen sınıfların, siyasal temsilci olarak DP'yi tercih ettikleri görülmektedir. CHP, bu süreçte desteğini kaybettiği egemen sınıflarla yeniden uzlaşma çabası içine girmiştir. Nitekim Toprak Kanunu'nun uygulamasından geri adım atılması, laiklik ve devletçilik ilkesinin partinin Yedinci Kurultayı'nda revize edilmesi,⁴ imam hatip kurslarının ve İlahiyat Fakültesi'nin açılması, okullarda

din eğitiminin başlaması gibi uygulamalar bu çabanın tezahürüdür.

Çok partili sisteme geçişle birlikte rejime, Kemalizme, inkılaplara, tek partili döneme muhalif görüşler DP öncülüğünde dile getirilmeye başlanmıştır. DP'nin devletçilik ve laiklik eleştirilerinin yanı sıra seçim çalışmaları süresince “yeni yazı yerine eski yazı propagandası” yaptığı bazı belgelerden anlaşılmaktadır (BCA, 1946: 2). DP cephesinde ilk eleştiriler Fuat Köprülü tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Köprülü CHP'nin dil çalışmaları için oluşturduğu komisyon ve kurulları “dekor” (Vatan, 1945: 2) Anayasa'nın yeni kelimelerle yazımını ise “resmi argo”, “düzme devlet dili” (Vatan, 1945-1948: 2) şeklinde nitelemiştir. Köprülü Anayasa dilinin nasıl değiştirildiğini şöyle anlatmıştır: “Baştakilerin emir ve keyfine uymayacak en küçük söz söylemek, söyleyeni ekmeğinden mahrum etmek gibi korkunç bir netice verirdi... Yukarıdan gelen emir tesirini icra etti ve en az yüzde seksenin vicdanen taraf olmamasına rağmen bu iş de oybirliğiyle kabul edilip geçti” (Vatan, 1948: 2-4).

DP'nin hem harf inkılabı hem de Türkçeleştirme çalışmaları eleştirisinde düşünsel kaynaklarından birinin Ali Fuat Başgil olduğu söylenebilir. Zira Başgil'in bu konudaki yazıları incelendiğinde, DP'nin 1952'de Anayasa düzenlemesini benzer ifadelerle gerekçelendirdiği görülecektir. Başgil 1945 itibarıyla yayımlamaya başladığı yazılarında “hükümet zoru” ile sürdürülen Türkçeleştirme faaliyetlerinin “uydurma dil” yarattığını, bu dilin “nesiller arasında ayrılığa” neden olduğunu ve “manevi bünyede yara açtığını” savunmuştur (2007: 9). Dil konusunda “ırkçılık” yapıldığını belirten Başgil, “yaşayan Türkçe'nin” uydurma kelime ve terimlerden temizlenmesi gerektiğini belirtmiştir (2007: 89).

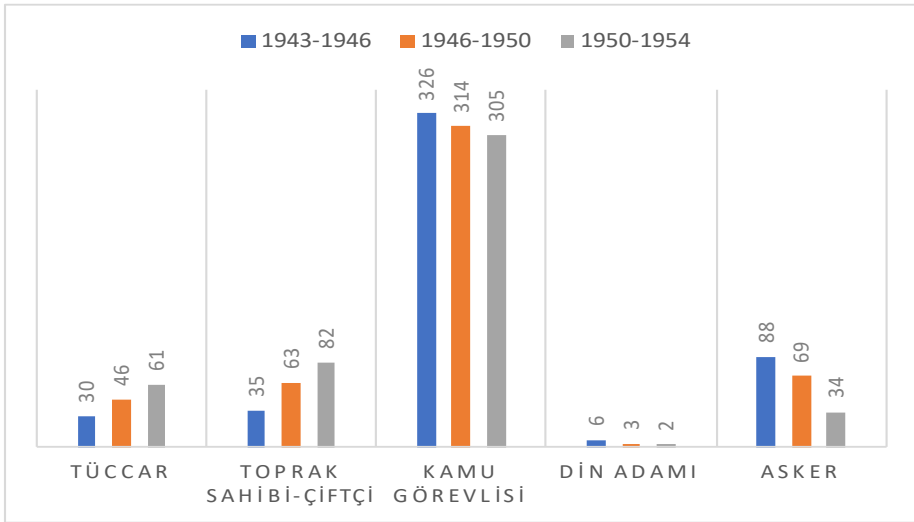
1950 seçimleri öncesinde her iki Parti de Anayasa değişikliği konusunda vaatlerde bulunmuştur. Seçim konuşmalarında Anayasa değişikliğini “ana istikamet” olarak niteleyen İnönü, Anayasa'nın “demokratik hayatın gerekliliklerine göre değiştirilmesini ve devrini tamamladığını” dile getirmiştir. İnönü, anayasa meselesinin “rejimin istikrarı ve devletin güvenliği için” önemli bir dava olduğunu belirtmiştir. Anayasa'dan partinin altı ilkesinin de çıkarılacağını söyleyen İnönü, 27 senelik tecrübenin çalışmalara yansıtacağını ifade etmiştir (Turan, 1983: 119-120). DP de Anayasa değişikliği vaadine hem parti programında hem de seçim beyannamesinde yer vermiştir. DP lideri Adnan Menderes hükümet programını anlattığı konuşmasında Anayasa değişikliği ile ilgili şunları söylemiştir:

Anayasa'da vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuzda arz etmek kararındayız. Bunun sebebi, bugünkü Anayasa'nın kuvvetler birliği esasına dayanması ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi

teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olmak itibarıyla millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyeti kurulmasına mâni olamamış bulunmasıdır. (TBMM Tutanaklar, 1950: 30)

1950’de iktidarın DP’ye geçmesi, yapısal bir değişim yaratmamıştır. “Millî” sloganıyla işleyen kapitalizm, bürokratik vesayetten kısmen özgürleşen “komprador” kapitalistlerce yürütülmektedir. Bürokratik yönetim geleneği ise devam etmektedir. Ne egemen sınıflar ne onların işbirlikçisi durumundaki bürokratik elitler değişmiştir. Meclis’te DP’ye destek veren toprak sahipleri ve tüccarlar sayıca artmakla birlikte CHP kadrolarından gelen bürokratların üstünlüğü devam etmektedir (Bkz. Şekil1).⁵ Esasen iktidar, “bir işbirlikçiden diğer işbirlikçiye geçmiştir” (Tanör, 2010: 146). Bu nedenle yukarıda Menderes’in yaptığı iddialı açıklamalara rağmen DP de Anayasa’yı tek başına değiştirme gücünü kazandığı halde “kendisini daha yakın bir kamusal denetim altına sokacak” (Heper, 1974: 137) bir Anayasa değişikliği yapmaktan kaçınacaktır.

Şekil 1: 1943-1954 Döneminde Milletvekillerinin Meslek Dağılımı

DP ilk icraat olarak Arapça ezan yasağını kaldırmıştır nitekim İslamcı bir parti olmamasına karşın hem muhalefeti döneminde hem de iktidarı süresince dini siyaseten başarıyla kullanan bir partidir. Öyle ki, muhafazakâr çevrelerce “dini kurtaran parti” şeklinde anılmıştır (Tunaya, 1998: 49). Arapça ezan yasağının kaldırılması, 1941’de Arapça ezan okunmasını cezaya tâbi hale getiren CHP’ye karşı bir meydan okuma olarak görünmektedir. Meclis’teki ilk konuşmasında “Kanunlarımızda, itiyatlarımızda [alışkanlıklarımızda] ve telakkilerimizde

[anlayışlarımızda] tek parti devrinden arta kalan ne varsa tam anlamıyla tasfiye edeceğiz” (TBMM Tutanaklar, 1950: 30) diyen Menderes, ilk adımı atmıştır. İktidarı süresince DP, bu rövanşist tutumunu sürdürecektir, Anayasa düzenlemesi de bu tutumun görünüşlerinden biri olacaktır.

DP, Anayasa değişikliğini iktidarının ikinci ayında bir dil meselesi olarak gündeme getirmiştir. Dolayısıyla programında yer verdiği şekliyle “daha demokratik bir Anayasa yapmak” amacıyla olmadığı anlaşılmaktadır. İstanbul Milletvekili Mükerrer Sarol, Anayasa’nın ikinci maddesinde yer alan “Devlet dili Türkçedir” fıkrasının tefsirine ilişkin bir önerge vermiştir. Sarol’un önergesinde kullandığı ifadeler, yukarıda sözlerini aktardığımız Ali Fuat Başgil’in yorumlarını hatırlatmaktadır: “Senelerden beri devam eden şef sisteminin lüzumsuz, kanunsuz tazyik ve tehditleriyle milli dilimizde ihdas edilen buhranın gittikçe daha kesifleştiği... her çeşit resmiyet yoluyla ve zorla tutturulmaya çalışılan uydurma dil daha şimdiden nesiller arasında korkunç bir ayrılık yaratmış, milletin manevi bünyesinde yaralar açmıştır” (TBMM Tutanaklar, 1950: 572).

Anayasa Komisyonu’nca gerçekleştirilen iki haftalık bir “ilmi tetkikatın” ardından Sarol’un tefsir talebine verilen cevap, aynı zamanda DP’nin Anayasa düzenlemesinin temel gerekçelerini oluşturacaktır. Buna göre, yaşayan halk dili resmi dilden ayrılmaktadır; resmi dil bir sürü uydurma kelime ve istihlarla doludur; kimsenin anlayamadığı bir devlet ve hukuk dili yaratılmıştır (TBMM Tutanaklar, 1950: 572-573). Komisyon Sözcüsü Ferit Alpiskender, CHP’nin Atatürk’ten sonra “ırkçılığa gitmek suretiyle Türkçülerin ilmi yolundan uzaklaştığını” savunmuştur. Alpiskender’in “Biz bugünkü Anayasa’nın değiştirilmesinden önceki Anayasa’nın eski şeklini değil, onun tabii seyriyle ve sadeleşerek devam eden şeklini arzuluyoruz” sözleri ise dikkat çekicidir (TBMM Tutanaklar, 1950: 581). Bu sözler, DP’de Teşkilat-ı Esasiye’ye dönülmesi düşüncesinin o günlerde gündemde olmadığını göstermektedir. Görüşmelerde uydurulmuş dilin tefsir yoluyla atlamayacağı ve bir tadil kanunuyla düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir. Böylece bu önergeyle Anayasa değişikliği için ilk adım atılmıştır.

1950’de DP Grubu’nda “Anayasa’nın yaşayan dile çevrilmesi” amacıyla prensip kararı alınmış, Şubat 1951’de Anayasa Komisyonu çalışmalarına başlamıştır. Anayasa ile ilgili grup toplantılarına yansıyan tartışmalar da dil meselesi etrafındadır. Ancak Konya Milletvekili Fahri Ağaoğlu’nun Nisan 1951’de verdiği önerge bir istisnadır. Ağaoğlu, Anayasa’nın hürriyet, demokrasi ve insan hakları bakımından ele alınması, kanunların Anayasa’ya uygun hale getirilmesi ve bu yolla DP’nin programında vaat ettiği Anayasa değişikliğini gerçekleştirmesi amacıyla ideal bir tasarı hazırlamıştır. Dil konusu da bir madde olarak tasarının

içindedir (BCA, 1951: 1-2). 1952'de DP Grubu'nda gündeme getirilen tasarı görüşmelerinde Ağaoğlu, 14 Mayıs'ın bir inkılap olduğunu ve bu inkılabın yeni bir Anayasa'ya ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir. Başbakan Menderes adına konuşan Hidayet Aydiner tasarıya ilişkin şunları söylemiştir: “Yeni bir Anayasa'nın lüzumu hakkında fazla bir ihtilaf yoktur... Yalnız Başbakanımızın tereddüt ettiği bir nokta vardır. Şimdiden harekete geçmek acelecilik olmaz mı? Ortada bir Anayasa buhranı varmış gibi bir dedikodu çıkar, mesaiye engel olur ve tecdid-i intihabata [seçimlerin yenilenmesine] gitmek mecburiyetinde kalırız endişesi mevzubahistir” (DP Meclis Grubu Zabıtları, 1952: 17-21).

Anayasa değişikliğinin dil ekseninde yapılması eğilimi toplantılarda belirginleşmeye başlamıştır. DP içinde bu görüşe en şiddetli muhalefet eden isim, Sadri Maksudi Arsal'dır. Arsal konuşmasında, bu yönde bir değişikliği “ciddiyetten mahrum bir nümayiş, bir oyun” olarak nitelemiştir (DP Meclis Grubu Zabıtları, 1952: 30). Görüşmelerde, yapılacak düzenlemenin bir Anayasa değişikliği olarak adlandırılmaması da ilginç bir noktadır. Örneğin Samet Ağaoğlu, Anayasa değişikliği yapmanın “siyasi bir vaziyet” olacağını dile getirmiştir (DP Meclis Grubu Zabıtları, 1952: 16-17). Adnan Menderes ise “Anayasa meselesinin bütün vatandaşlara huzursuzluk verecek bir mesele” olduğunu söylemiştir (Zabıtlar, 1952: 26-29). Dolayısıyla teoride bir değişiklik gibi düşünülmeyen ancak pratikte bir Anayasa değişikliği olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yeniden yürürlüğe konulması fikri, grupta tartışılmaya başlanmıştır. Sadri Maksudi Arsal grupta alınan prensip kararının Anayasa'nın yaşayan dile döndürülmesi amaçlı olduğunu, Teşkilat-ı Esasiye'ye dönülmesi için yeniden karar alınması gerektiği görüşündedir. Arsal şunları söylemiştir: “Mevcut Anayasa'yı değiştirerek Eski Kanun-i Esasi'nin [aynen alınmıştır] iade edilmesine itiraz ediyorum... Bu şekilde bir hareket Atatürk inkılabına karşı bir nümayiş telakki edilecektir... Osmanlı edebiyatı, Divan edebiyatı bilhassa saltanat devrinin bize bıraktığı feci hazin bir abidedir... Osmanlı lisanı ölmeye mahkûmdur... Bu lisan bugün can çekişmektedir” (DP Meclis Grubu Zabıtları, 1952: 9).

Arsal'ın bu sözleri DP'liler tarafından tepkiyle karşılanmış, Osmanlıcanının “milli dil” olduğu savunulmuştur. Ferit Alpiskender, Arsal'ın konuşmasına cevaben aslen Tatar Türk'ü olan Arsal'ın Türk olmadığını ima eden şu sözleri söylemiş, sonradan özür dilemek durumunda kalmıştır: “Sadri Maksudi Bey memleketimize iltica eden sayın bir arkadaşımızdır... Bu memleket kendisine profesörlük, milletvekilliği vermiştir. Fakat buna rağmen bu milletin milli dilini baltalamak ve milletin tarihi... [tutanaklardan aynen alınmıştır] ... Milli dilimize hürmet göstermesi lazım...” (DP Meclis Grubu Zabıtları, 1952: 24).

Komisyon toplantılarında da tartışmalar iki görüş etrafında sürdürülmüştür.

İlki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tadilleriyle aynen alınması, ikincisi ise eski kelimelerin “yaşayan dile” çevrilmesi. Menderes, Meclis görüşmelerinden bir gün önce Grup toplantısında yaptığı konuşmada Atatürk'ün yolunu seçeceklerini söyleyerek grubun desteğini almıştır:

Ya rücu edeceğiz... yahut 45 metni üzerinde bir başka tercüme yapacağız... yahut da 1945'e irca etmekle iktifa edeceğiz... Bu noktada rücu etmek mevzu bahis değildir... Anayasa'yı mutlaka yaşayan dile çevirmek mevzu bahis değildir... 1945'e kadar olan kanuna dilde çok inkılapçı olduğuna hepimiz ittifak ettiğimiz Atatürk dahi tahammül göstermiştir... Bizim tahammül etmememiz için bir sebep yoktur. (DP Meclis Grubu Zabıtları, 1952: 30-33)

DP Grubu'ndaki fikir ayrılıkları ve çelişkiler Meclis görüşmelerine de yansımıştır. Kanun tasarısı Meclis'e önce “İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 Arkadaşının Anayasa Teklifi” adıyla 8 Aralık 1952'de gelmiştir. Bu tasarı, “Anayasa'nın yaşayan dile döndürülmesi” yani “uydurma” kabul edilen kelimelerin Anayasa metninden çıkarılması amacıyla yazılan metindir. Komisyon Raporu'nda bu görüş savunulurken Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlükteki Anayasa'nın yerine konulması önerisinin “Metindeki birtakım terkip ve tabirlerin kullanılamaz hale gelmesi, inkılapa uymadığı” gerekçesiyle kabul edilmediği belirtilmiştir. Anayasa değişikliği, 24 Aralık 1952'de bu kez “İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ve 185 Arkadaşının 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Yeniden Meriyete Konulmasına Dair Kanun Teklifi” adıyla Meclis gündemine gelmiştir. Bu teklifte ise 1924 Anayasası'na geri dönülmesi kararı yer almaktadır. Komisyon Raporu'nda bu kez Anayasa'nın yaşayan dile dönülmesi düşüncesinin “Yüksek Meclis'in kelime ve ıstılahlar üzerinde bir tasarrufu bulunması hissini vermesi” gerekçesiyle reddedildiği belirtilmiştir. Özetle DP, birbirine tamamiyle zıt tezleri, Meclis'e sunduğu tekliflerde bir ileri bir geri adımlarla şekillendirmiştir. Örneğin DP Milletvekili Halide Edip Adıvar “yaşayan dile dönülmesi” kararının sunulduğu ilk teklifin Meclis görüşmelerinde, “bu tasarı ne geriye tamamiyle dönmek ne de yepyeni bir şeyler yapmak iddiasında değildir; ikisi ortası bir yol tutulmuştur” (TBMM Tutanaklar, 1952: 302) sözlerini kullanmıştır. Bu konuşma yapılırken DP henüz, Adıvar'ın sözleriyle “tamamiyle geri dönmek” kararını vermemiştir.

Anayasa değişiklik teklifinin Meclis'teki görüşmeleri adeta DP'nin gövde gösterisine dönüşmüştür. CHP ırkçılıkla ve uydurmacılıkla suçlanmıştır. CHP'nin görüşmelerde 1945 değişikliğini savunmadığı ve DP'nin eleştirilerini karşılayamadığı görülmektedir. DP Milletvekili Sadri Maksudi Arsal grup toplantılarında olduğu gibi Meclis görüşmelerinde de dil meselesinin yasama yoluyla halledilemeyeceği ve Atatürk inkılaplarına zarar vereceği düşüncesini

dile getirmiş, bu anlamda DP Milletvekili olmasına rağmen muhalefetin rolünü üstlenmiştir.

CHP döneminde 1944'te Anayasa değişikliği için kurulan Komisyon'da görev almış olan Reşat Şemsettin Sırer CHP adına yaptığı konuşmada 1945'te yapılan Anayasa değişikliğini çok partili rejime geçiş ve rejim karşıtı hareketlerle ilişkilendirmiştir. Çok partili dönemde siyasi rakiplerin inkılaplar konusunda tavizlerini engellemek amacıyla olduklarını belirten Sırer "Bunun için dil inkılabının elde ettirdikleri de mümkün olan vasıtaların en kuvvetlisi ile tahkim etmeliydi [güçlendirmeliydi]" sözlerini söylemiştir (TBMM Tutanaklar, 1952: 148). Oysa Anayasa'nın değiştirildiği 10 Ocak 1945'te çok partili döneme geçiş gündemde değildir. İsmet İnönü'nün çok partili rejime geçiş düşüncesinden ilk kez 19 Mayıs 1945'te bahsettiği bilinmektedir (Turan, 1983: 33). Ayrıca söz konusu dönemde rejime yönelik eleştiriler açıkça yapılamadığından inkılaplara ya da rejime yönelik bir tehditten bahsetmek de mümkün değildir.

TBMM görüşmelerinde CHP adına konuşan Faik Ahmet Barutçu ise DP'den hak ve özgürlüklerle ilgili bir değişiklik beklediklerini ancak DP'nin "esaslı bırakarak sıva ile meşgul olduğunu" belirtmiştir (TBMM Tutanaklar, 1952: 159). Bir anlamda itiraf olan bu sözler, aslında her iki partinin de yaptığı Anayasa değişikliğinin niteliğini özetlemektedir.

Görüşmelerde en ilginç konuşma, 1945 değişikliğinde de sözlerini aktardığımız eski CHP'li yeni DP'li Feridun Fikri Düşünsel'e aittir. 1945'te değişikliği "tarihi bir gün" sözleriyle anlatan Düşünsel, 1952'de aynı coşkusunu muhafaza etmekle birlikte fikirlerinde tam zıt bir noktadadır. Düşünsel konuşmasına şu sözlerle başlamıştır: "İşte o gün geldi. Bu hakikat, bu güneş günü geldi." Konuşmasında 1944'te oluşturulan Dil Komisyonu çalışmaları hakkında bilgi veren Düşünsel, çalışmaların "kelime uydurarak" geçtiğini ve uydurulan kelimeler üzerindeki tartışmaların bir oyun havası içinde "kazandık, kaybettik" şeklinde yapıldığını anlatmıştır (TBMM Tutanaklar, 1952: 151-152). Düşünsel'in bu iddialarına Meclis görüşmelerinde CHP tarafından bir cevap verilmemekle birlikte CHP'nin yayın organı Ulus gazetesinde aynı günlerde Bingöl milletvekili olan Düşünsel'in vekili olduğu il için çalışmadığı, Bingöl'e katkı sağlamadığı iddiaları yayımlanmıştır (*Ulus*, 1952: 1-2). Diğer taraftan Ulus gazetesi, Anayasa değişikliğini hazırlayan ve TBMM görüşmelerinde konuşmalarıyla öne çıkan DP milletvekillerinin fotoğraflarına da ilk sayfasında yer vermiştir (*Ulus*, 1952: 1). Dolayısıyla, CHP'nin bu süreçte konuya ilişkin eleştirilerini Meclis'te değil, Ulus gazetesi aracılığıyla dile getirdiğini söyleyebiliriz.

Resim 4: 1952 Anayasa değişikliği sürecinde Ulus gazetesindeki haberler (1952: 1-7)

DP'nin hazırladığı Anayasa değişikliği metninde Teşkilat-ı Esasiye'ye tam sadakat söz konusudur. Bir milletvekilinin kanunun “meriyete konulması” ifadesinin “yürürlüğe konulması” şeklinde değiştirilmesi teklifi dahi Teşkilat-ı Esasiye'de ‘yürürlük’ kelimesi olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (TBMM Tutanaklar, 1952: 408). 1952 değişikliğinden yaklaşık iki yıl sonra TBMM İçtüzüğü, TBMM Dâhili Nizamnamesi adıyla değişecek, 2 Mayıs 1927 tarihli İçtüzük kabul edilecektir (TBMM Tutanaklar, 1954).

DP'nin Anayasa konusundaki tutumu 1950'den 1952'ye şöyle bir seyir izlemiştir: önce Anayasa'da hak ve özgürlükler ekseninde değişiklik yapılacağı vaat edilmiş, daha sonra Anayasa'nın yaşayan dile döndürülmesi amacıyla bazı kelimelerin değiştirileceği açıklanmış ve son olarak 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yeniden kabul edilmiştir. DP'nin, başlangıçta Anayasa değişikliği konusunda daha kararlı ve radikal olduğu görülmektedir. Örneğin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Mart 1951'de yaptığı açıklamada “Millî Eğitim Bakanlığı'nın adını Maarif Vekâleti olarak değiştirecek olursak, tabiidir ki bu surette Bakanlığın ismi değişecektir” (*Cumhuriyet*, 1951: 6) derken, değişikliğin kabulünün ardından 31 Aralık 1952'de yaptığı açıklamada “Anayasa'da vardır diye eski kelimeleri kullanacak değiliz” açıklamasını yapmıştır (*Cumhuriyet*, 1952: 6). DP'deki bu tutum değişikliğinin o dönemde DP'ye yönelik kamuoyunda gittikçe artan irtica eleştirileriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Özellikle Kasım 1952'de

gazeteci Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikast girişimi sonrasında DP siyasi adımlarını bir süreliğine daha dikkatli atmaya başlamıştır. Zira suikast girişiminin DP'nin de desteklediği milliyetçi-muhafazakâr çevrelerce düzenlendiği iddia edilmiştir.

Resim 5: 1952 Anayasa değişikliğinin DP'nin yayın organı Zafer ve CHP'nin yayın organı Ulus gazetelerinde yer alan haberleri (1952: 1)

Anayasa değişikliği konusu özellikle 1954 sonrası bu kez dilden ya da kelimelerden bağımsız olarak CHP tarafından sıklıkla gündeme getirilecektir. CHP'nin Anayasa değişiklik talepleri şöyledir: “hukuk devleti, sosyal adalet, emniyet (güvenlik) esaslarına dayanan bir devlet sistemi... hak ve özgürlüklerin açık ve güvenceli biçimde anayasallaştırılması... yaşamada dengelemeyi sağlayacak çift Meclis sisteminin kabulü... Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığının sağlanması, Meclis'te söz hürriyetinin ve yasama dokunulmazlığının güvenceye bağlanması... yasamanın yürütmeyi denetlemedeki etkinliğinin artırılması... Anayasa Mahkemesi'nin kurulması...” (Tanör, 2008: 358). CHP'nin iktidarı döneminde demokratik bir Anayasa değişikliği yapmamasının pişmanlığını yaşadığı söylenebilir. İnönü'nün Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır'a söylediği sözlerde bu tutum açıktır: “Çek, Anayasa'yı değiştirmeden, İkinci Meclis'i kurmadan, zemini tam hazırlamadan milleti bunlara teslim etmenin cezasını çek” (Arzık, 1966: 44). İnönü'nün bu görüşünü Parti'deki önemli isimlerden Nihat Erim de 25 Ekim 1960-24 Aralık 1960 tarihleri arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi

tarafından düzenlenen Anayasa Seminerleri'nde şu sözlerle paylaşacaktır: "1945'te çok partili hayata geçmezden önce Anayasa üzerinde durulsa çok iyi olurdu. Sonradan karşılaşılan kötülükler önlenmiş olurdu" (Abadan, 1962: 253).

Sonuç

1945'teki Anayasa değişikliği, ilerici, devrimci ve demokratik, 1952'deki değişiklik ise gerici, karşı devrimci ve antidemokratik şeklinde yorumlanmaktadır. Çalışmada bu sınırlı hareket alanının dışına çıkılarak, daha geniş bir perspektifte değerlendirme hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda yapılan analizde, iki Anayasa değişikliğinin karşıtlıklarından ziyade özdeşlikleri ortaya çıkarılmıştır. Her iki düzenleme de egemen sınıflarla iş birliği içindeki bürokratik elit gruplar tarafından yapılmıştır. 1945'te CHP, savaş sonrası yıpranan iktidarını ideolojik olarak güçlendirmek amacıyla devletin en güçlü sembollerinden biri olan Anayasa'yı siyasal mücadelesinde kullanmıştır. 1952'de DP'yi temsil eden bürokratik elit ise rövanşist bir tutumla Anayasa'yı değiştirmiştir. Dolayısıyla her iki düzenlemede de Anayasa bir güç gösterisinin aracı konumundadır. 1945'te resmî ideolojinin güçlendirilmesi ve halkın devrimlere yeniden tutundurulma çabası, 1952'de resmi ideolojiyi eleştiren bir partinin kendi ideolojisini kurma çabası vardır. Bunun için her iki parti de aslında farklı kaygılarla da olsa geçmişe döner. CHP ideolojisini yeniden inşa için 1930'larda olduğu gibi devrimlerin dinamizmini canlandırmak ister, DP ise CHP'nin iktidar olduğu dönemle politik hesaplaşmaya girer. Bu doğrultuda iki parti de kimliğini ve ideolojisini Anayasa üzerinden tanımlamıştır.

Bülent Tanör'ün deyimiyle "anayasa rehaveti" içindeki bürokratik elitler, "çoğulcu, özgürlükçü ve katılımcı" bir demokrasi yerine çoğunlukçu bir demokrasi anlayışına uygun olan ve iktidarlar için "frensiz bir yönetim anlayışı" (2008: 360-362) sunan 1924 Anayasa'sını güvenli bir liman olarak görmüştür. Her iki iktidar da bireysel hak ve özgürlüklerin genişlemesi, teminat altına alınması, siyasete eşit ve özgür katılım, kolektif haklar ya da sosyal hakları düzenleyecek bir Anayasa değişikliğinden yana olmamıştır. 1945-1952 döneminde demokratikleşme önündeki engel, söz konusu bu değişiklikleri içeren bir Anayasa'nın yapılmaması değildir. Zira bu düşünce, Anayasa'ya kutsal bir rol atfetmek anlamına gelir. Bürokratik elitlerin siyasal geleneği bu noktada açıklayıcı olabilir. Bu geleneğe sömürüyü ve eşitsizliği yok sayan sınıfsız, homojen, çelişkisiz toplum anlayışı içkindir. CHP halkçılık ilkesiyle, DP ise gelenekçilik ve muhafazakârlık söylemiyle sınıfsız toplum yanılısamasını sürdürmüştür. Diğer taraftan 1947 itibarıyla Türkiye, ABD'ye bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Yeni ve özgürlükçü her düşüncenin komünistlikle itham edildiği

koşullarda hak ve özgürlüklerin Anayasa ile garanti altına alınması ya da kitlelerin Anayasa güvencesiyle örgütlenmesi, ABD'nin ideolojisini benimseyen iktidarları zor durumda bırakabileceği gibi, önemli bir kitleyi yönlendirme gücüne sahip egemen sınıfların çıkarına da ters düşmektedir.

Sonuç olarak, 1945 ve 1952'deki Anayasa değişiklikleri, bürokratik elitlerin siyasal mücadele aracı olarak kullanılmış, öz Türkçeye dönüş ya da yaşayan Türkçenin kullanımı gibi görünürdeki amaçlarına dahi ulaşamamıştır. Zira günümüzde her iki Anayasa'da da yer alan kelimeler kullanılmaktadır. Bir tarafın "uyduruk Türkçe", diğer tarafın "ağdalı Osmanlıca" şeklinde andığı bu kelimeler, girilen siyasal hamlelerle ne tümüyle ortadan kaldırılmış ne de canlandırılmıştır. Zira "Anayasaları yaşatan veya öldüren şey, içlerindeki kelimecikler değil, dışlarındaki hayattır" (Soysal, 1962: 12).

Sonnotlar

1 Türkiye Köylü Partisi'nin kurucularından Cezmi Türk, Anayasa değişikliğini, "üniforma değişikliği" şeklinde tanımlamıştır (TBMM Tutanaklar, 1952: 287).

2 Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Egemenlik_kayıtsız_şartsız_milletindir. Son Erişim Tarihi, 25/06/2021.

3 Şekil, milletvekillerinin TBMM Albümü'ndeki meslek bilgileri doğrultusunda bu çalışma için hazırlanmıştır (2010).

4 CHP'nin Yedinci Kurultayı ile ilgili detaylı bir analiz için bkz. Yazar, 2020.

5 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu 1945'te kabul edilmiş ancak uygulanmamıştır. 1950 seçimlerinden önce Tarım Bakanı'nın hazırladığı yeni bir kanunla büyük toprak sahiplerinin arazileri yerine Hazine arazilerinin dağıtımını kararı alınmıştır (Yön, 1962: 11). 1955'te DP, Kanun'un 24 maddesini değiştirecek, 1973'te Kanun yürürlükten kalkacaktır (Keyder ve Pamuk, 1984-1985: 54).

Kaynakça

Abadan N (1962). 1960 Anayasa Seminerlerinde Beliren Esas Düşünceler. SBF Dergisi, 17 (2), 251-280.

Akşam (10.12.1952). Anayasa'nın Sadece Yazılış Tarzını Değiştirmenin Sırası mı?. 1-2.

Azık N (1966). *Bitmeyen Kavga*. Ankara: Kurtuluş Matbaası.

Aydemir Ş S (1975). *İkinci Adam*. Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Başgil A F (2007). *Türkçe Meselesi*. İstanbul: Yağmur Yayınları.

BCA (06.04.1951). Konya Milletvekili Ali Fahri Ağaoğlu'nun Anayasa Tasarısı Hazırlanması ile İlgili Teklifi. Yer No: 30-1-0-0-44-259-8.

BCA (22.01.1944). CHP Meclis Grubu Başkan Vekilliği'ne Gönderdiği Raporları. Yer No: 490-1-0-0-267-1063-1.

BCA (26.10.1946). Halkı Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında, CHP Tokat Milletvekili Galip Pekel'in Raporu. Yer No: 30-1-0-0-42-249-13.

Birtek F ve Keyder Ç (1976). Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri, Çev. N İmer, *Birikim Dergisi* 22, 31-40.

Boratav K (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları.

Boratav K (1984). Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve Rantlar Sorunu. *Yapıt Dergisi*, 43-48.

Burçak R S (1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*. Ankara: Olgaç Yayınları.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları (1939). TBMM Açık Erişim. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/829/197603320_1939.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Son erişim tarihi, 21/06/2021.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (1935). TBMM Açık Erişim. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/852>. Son erişim tarihi, 21/06/2021.

CHP Parti Programı (1935). TBMM Açık Erişim. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/549/197000602.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Son erişim tarihi, 19.01.2021.

Cumhuriyet (21.12.1952). Başbakanın Dün Yaptığı Basın Toplantısı. 5.

Cumhuriyet (31.12.1952). Eğitim Bakanı: "Anayasa Dilini Kullanacak Değiliz" Diyor. 1-6.

Cumhuriyet. (13.03.1951). İmla ve Terimler İşi Islah Edilecek. 1-6.

Çavdar T (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi.

DP Meclis Grubu Zabıtları (1952). TBMM Mikrofilm Arşivi (08.04.1952; 13.05.1952; 16.12.1952).

Eroğul C (1972). *Anayasayı Değiştirme Sorunu*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Gelencik R (1993). *Dil ve Politika*. Ankara: Fe Yayınları.

Gönenç L (2007). Siyasi İktidar Kavramı Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56 (1), 145-168.

Hâkimiyet-i Milliye. (28.09.1933). Onuncu Yıl Marşı. 1.

Keyder Ç ve Pamuk ř (1984). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler, *Yapıt Dergisi*, 52-64.

Kuruç B (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, Cilt 1, Ankara: SBF Yayınları.

Kuruç B (1993). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, Cilt 2, Ankara: SBF Yayınları.

Levend A S (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ortaylı İ (1998). İkinci Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat. İçinde: *Altıncı Askeri Tarih Seminerleri Bildirileri 1*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 422-436.

Özdarendeli N (10.01.1956). Dil İnkılabının Giremediği Yasak Bölgeler. *Türk Dili Dergisi*, 215-216.

Özdemir H (2006). Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Soysal M (1962). *Anayasa Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Yenilik Basımevi.

Tanör B (2008). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tanör B (2010). *Anayasal Gelişme Tezleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TBMM Albümü 1920-2010 (2010). Cilt 1-2. Ankara: Gökçe Ofset.

TBMM Tutanakları (01.11.1942). Birleşim: 1, Cilt: 28.

TBMM Tutanakları (08.12.1952). Birleşim: 14, Cilt: 18.

TBMM Tutanakları (10.01.1945). Birleşim: 22, Cilt: 45.

TBMM Tutanakları (12.02.1954). Birleşim: 42, Cilt: 28.

TBMM Tutanakları (12.05.1944). Birleşim: 55, Cilt: 10.

TBMM Tutanakları (12.07.1950). Birleşim: 21, Cilt: 1.

TBMM Tutanakları (17.12.1954). Birleşim: 18, Cilt: 18.

TBMM Tutanakları (19.04.1944). Birleşim: 44, Cilt: 9.

TBMM Tutanakları (23.05.1941). Birleşim: 55, Cilt: 18.

TBMM Tutanakları (24.05.1944). Birleşim: 60, Cilt: 10.

TBMM Tutanakları (24.12.1952). Birleşim: 21, Cilt: 18.

TBMM Tutanakları (29.05.1950). Birleşim: 3, Cilt: 1.

Tezel Y (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1929-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Timur T (2013). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Tunaya T Z (1998). *İslamcılık Cereyanı*, Cilt 3, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları.

Turan İ (1983). *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950*. Ankara: İnönü Vakfı Yayınları.

Türk Dil Kurumu (1952). *Dil Davası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ulus (08.12.1952). Türk Gençleri Türkçe Kelimeleri Kaldırıp Arapça ve Farsça Sözcük Koymaya Önyak Olanları Tanıyınız. 1-3.

Ulus (10.12.1952). Temiz Türkçe'yi Anayasa'dan Çıkarmak İsteyenler. 1-7.

Ulus (11.01.1945). Türkçe Anayasa Meclisten Geçti. 1.

Ulus (13.12.1952). Feridun Fikri Düşünsel'e Cevap. 1-2.

Ulus (15.11.1944). Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi ve Mali Yılbaşının Değiştirilmesi İçin İki Komisyon Kuruldu. 1.

Ulus (25.12.1952). Anayasa'nın Dili Osmanlıca'ya Çevrildi. 25.12.1952. 1.

Vatan (11.10.1945). İlim, Politika Aleti. 1-4.

Vatan (30.10.1948). Düzme Devlet Dili Nasıl Yapıldı. 2-4.

Velidedeoğlu H V (1973). *Türkiye'de Üç Devir*. Cilt 2, İstanbul: Sinan Yayınları.

Yön (27.06.1962). Nereden Nereye Geldik (Toprak Reformunun Hikâyesi). 10-11.

Zafer (25.12.1952). 1945'ten Evvelki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Kabul Edildi. 1.

Yaşam Boyu Öğrenme Söyleminin Ekonomi Politigi

Kadriye Gül Yücel, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0001-8014-8846

E-posta: kadriyegul@hitit.edu.tr

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi takip eden, kapitalizmin altın çağı olarak tasvir edilen süreçte yeni bir toplum düzeni inşa edilmeye başlanmış ve bu dönüşümde 'bilgi' başat öneme sahip olmuştur. Sanayi kapitalizminin dönüşüme uğradığı bu konjonktürde yaşanan toplumsal ve ekonomik yapıdaki köklü değişiklikler, ulaşılmaya çalışılan 'bilgi toplumu' hedefine hizmet etmeye yönelik tasarlanmıştır. Yeni yükselen bu toplumsal yapıda bilginin emek ve sermayenin pabucunu dama attığı tezleri öne sürülmüş ve bilgi toplumuna geçişle birlikte eğitim sektörü stratejik bir önem kazanmıştır. Özünde kamusal bir hizmet olan eğitimin toplumsal faydaları arka plana itilerek bireysel fayda ön plana çıkarılmış ve böylece eğitim, sermayenin hareket alanına çekilmiştir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren eğitim politikaları merkezîyetçi yapısından uzaklaştırılmış ve beşerî sermaye, küreselleşme, yaşam boyu öğrenme, bilgi toplumu gibi nosyonlar aracılığı ile eğitim piyasacı bir temele indirgenmiştir. Bilginin bir üretim aracı olduğu düşüncesinden hareketle eğitimin piyasaya açılarak karlı bir sektör haline dönüştürülmesi gerektiğini savunan neoliberal yaklaşım, geleneksel örgütlenme tarzı olan okul eğitimine alternatif olarak yaşam boyu öğrenme kavramına dikkat çekmektedir. Kavramın süper gücü, eğitim maliyetlerinin bireylere yüklenmesinde gizlidir. Böylelikle, esasen sosyal bir hak olan eğitim hizmeti, bireylerin sağladığı özel fayda ön plana çıkarılarak özel hizmet olarak piyasacı bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bireyler, ömür boyu ve sonsuz bir süreçte sürekli artan şekilde bilgi ve yeteneklerini uyumlulaştırmaktan sorumlu hale getirilmekte, böylece üretimin sosyal maliyeti de bireye kaydırılmaktadır. Yaşam boyu eğitimin amaçları piyasanın ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı bir hale geldiği sürece, toplumda var olan eşitsizlikleri derinleştirerek hem eğitim hem de ekonomik refah bakımından bireyler arasındaki uçurumu derinleştirmektedir. Kavram, vadettiğinin aksine işsizliğe, eşitsizliğe çözüm getirmek bir yana bölüşüm ilişkilerindeki dengesizliği artırarak sermayenin hegemonyasını pekiştirici bir etki yaratmaktadır. Bu çalışmada öncelikle yaşam boyu öğrenme söyleminin kavramsal çerçevesi çizilecek, kavramının ortaya çıkışı ve uygulanışı neoliberal dönüşüm bağlamında ele alınarak, ardından eğitimin piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden inşa edilmesinde kavramın rolü araştırılacaktır. Çalışmanın amacı, yaşam boyu öğrenmenin ideolojik ve felsefi temellerinin irdelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam boyu öğrenme, Bilgi, Eğitim, Piyasa, Neoliberalizm

505 Gül Yücel K (2022). Yaşam Boyu Öğrenme Söyleminin Ekonomi Politigi. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 505-535.

The Political Economy of the Lifelong Learning Discourse

Abstract

In the post-World War II period, called the Golden Age of capitalism, a new social order began to be built, and in this transformation, 'knowledge' had a predominant importance. The radical changes in the social and economic structure experienced in this conjuncture where industrial capitalism has been transformed have been designed to serve the 'information society' goal that is being sought to be achieved. In this newly rising social structure, theses in which knowledge throws the shoe of Labor and capital have been put forward, and with the transition to the information society, the education sector has gained strategic importance. The social benefits of education, which is essentially a public service, were pushed into the background and individual benefit was brought to the fore, and thus education was drawn into the movement area of capital. Especially since the 1980s, education policies have been removed from their decentralized structure and education has been reduced to a market based through concepts such as human capital, globalization, lifelong learning, and information society. The neoliberal approach, which argues that education should be transformed into a profitable sector by opening up to the market, based on the idea that knowledge is a production tool, draws attention to the concept of lifelong learning as an alternative to school education, which is a traditional organizational style. The superpower of the concept is hidden in the burden of education costs on individuals. Thus, education service, which is essentially a social right, is handled with a market-oriented approach as a private service by emphasizing the special benefit provided by individuals. Individuals are made increasingly responsible for harmonizing their knowledge and skills in a lifetime and endless process, thus shifting the social cost of production to the individual. As the aims of lifelong education become focused on meeting the needs of the market, it deepens the inequalities existing in the society and widens the gap between individuals in terms of both education and economic welfare. Contrary to what it promises, the concept creates a reinforcing effect on the hegemony of capital by increasing the imbalance in distribution relations, let alone solving unemployment and inequality. In this study, firstly, the conceptual framework of lifelong learning discourse will be drawn, the emergence and implementation of the concept will be considered in the context of neoliberal transformation, and then the role of the concept in rebuilding education in accordance with the needs of the market will be investigated. The aim of the study is to examine the ideological and philosophical foundations of lifelong learning.

Keywords: Lifelong learning, Information, Education, Market, Neoliberalism

Giriş

Gerek Antik Çağ'da gerekse Uzak Doğu felsefesinde eğitimin anlamı günümüz neoliberal ideolojinin tariflerinden oldukça farklıdır. Antik Çağ'da eğitim, özgürlüğü kullanabilmek ve dünyayı anlamanın bir aracı olarak görülürken, bu amaç İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal sanatlar eğitimi ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Brown, 2018: 214). Uzak Doğu felsefesinde ise yaşam boyu öğrenmenin özel bir yeri olmuştur. Konfüçyüs'ün düşüncesinde eğitimin temelinde ideal insan (ideal human model) olabilmek vardır. Hiç kimse doğuştan ideal değildir, ideal insan olmanın öğretilmesi gerekir. Dolayısıyla yaşam boyu eğitim ideal insan olabilmeyen bir şartına benzer. Yaşam boyu öğrenim (lifelong learning) Ren, Sage ve Jun Zi'ye ulaşmanın gerekliliğidir. Ren, insan sevgisi, dürüstlük ve ahlak anlamına gelmektedir. Sage varlığın en üst halidir. Jun Zi ise yaşam boyu eğitim ile Ren'in gerçekleştirilmesi sayılabilir (Sun, 2012). Ancak günümüzde eğitimin ve yaşam boyu öğrenimin bahsedilen amaçlardan oldukça uzak pragmatik amaçları vardır. Phoenix Üniversitesi'nin "We Can Do It" adlı reklam filmi, bize bu farklılığı oldukça çarpıcı biçimde anlatır. Reklamda sanayi sektöründe çalışan çocuk sahibi bir kadın işçinin işten çıkarıldığı anlatılmaktadır. Kadın, işsizlik sonrası yaşadığı umutsuzluğu kırmalıdır, çünkü Phoenix Üniversitesi'ne kayıt yaptırıp hizmet sektöründe çalışabileceği bir eğitim alarak yeni bir iş bulabilecektir. Yani tek bir diploma istihdam için yetmemektedir, sürekli eğitim sermaye birikiminin değişen yapısına ayak uydurmanın bir aracı haline gelmiştir. Aksi durum işsizliktir. Üniversiteler artık reklam konusudur.

Bilginin bir üretim faktörü olarak görüldüğü bilgi toplumunda eğitim de sermaye için karlı bir alan olarak görülmektedir. *"Eğitimin sermaye birikimine maruz kalması ve kamu hizmeti olmaktan çıkarak özel mal haline gelmesi ile, artık piyasaya ve kazanç getirme potansiyeline göre değerlendirilmesi söz konusu olur"* (Rikowski, 2002). Eğitimin sermayeleştirilmesi (*capitalisation*) tüm kamu hizmetlerinde olduğu gibi eğitimde de değer üretme sürecini erozyona uğratar. Eğitim kurumlarında emeğin doğasını (motivasyonu, amaçları, örgütlenmesi ve yönetimi) değiştirir (Rikowski, 2002: 10). Yaşam boyu öğrenme de kapitalist toplumda emek gücünün kontrolünün sermayeye devredildiği bir anlayışın ürünüdür. Sermaye için kârlı bir yeniden değerlendirme alanı olarak görülen eğitim alanının piyasacı bir yaklaşımla yönetilmesi eğitimin örgün eğitimle sınırlı kalamayacağı, hayat boyu sürmesi gerektiği algısını yaratmaktadır.

Toplumsal yapıda, siyasal kurumda, ideolojik öğretilerde ve kültürel dokuda gözlenen değer, ilke, anlayış ve amaç gibi öznel süreçler eğitim kurumunu önemli ölçüde etkilemektedir (İnal, 1996). 1970'li yıllarda refah devleti kapitalizminin

krizi ve yeni liberal saldırıların yoğunlaşması eğitimde piyasa anlayışının gelişmesine kaynaklık etmiş ve çözüm olarak da yaşam boyu öğrenme söylemi gündeme getirilmiştir (Günlü, 2003: 16). Yaşam boyu öğrenme ideali, insanları okul yıllarının ötesinde eğitmeye devam etmek için bir strateji olarak ortaya çıkmıştır (OECD, 1973). Ancak zamanla, okul döneminin erken bir aşamasını oluşturduğu, 'beşikten mezara' devam eden bir süreç olarak tanıtılmaya başlanmıştır (OECD, 2001).

1980'li yılların sonundan itibaren Avrupa eğitim sisteminde gözlenen yeni gelişmeler; âdem-i merkezileşme, okulların artan özerkliği, programların kuralsızlaştırılması, üniversite ve sanayi arasındaki iş birliğinin artırılması, bilişim teknolojilerinin kitleselleşmesi; piyasa odaklı özel eğitim anlayışının hızlı gelişimi olarak sıralanabilir (Hirtt, 2005). Eğitimin piyasanın taleplerini karşılamak amacıyla rekabet temelinde yeniden tasarlanarak fırsat eşitliği, eğitim hakkı, adalet ve demokrasi gibi eğitimin toplumsal işlevine yön veren kavramlar geri plana atılarak, rekabet ve girişimcilik kültürü başat eğitsel paradigma haline gelmiştir (Sayılan, 2001: 614). Nitekim işgücü piyasaları ve becerilere olan talepteki gelişime, teknolojinin değişim hızındaki artışın eşlik etmesi sonucu yaşam boyu öğrenme, istihdamın geleceği ile giderek yakın ilişki içinde ele alınmaya başlanmıştır (ILO, 2018). Bu konjonktürde işçilerin değişime uyum sağlaması kritik önem kazanmıştır. Yeni teknolojiler, ekonomik yeniden yapılanma, demografik ve kültürel değişimler Avrupa eğitim sistemini, çeşitlilik, esneklik ve âdem-i merkezîyetçilik doğrultusunda önemli düzeyde etkilemiştir. Bu bağlamda yaşam boyu öğrenmenin uluslararası retoriği, politika oluşturma üzerinde doğrudan etkili bir unsur olmaya başlamıştır (Green, 2002). Yaşanan paradigma değişimi ile kamusal nitelikli kitlesel eğitimden birey-bazlı liberal eğitime doğru yönelimin seyri hız kazanmıştır (Yıldız, 2012).

Yaşam boyu eğitim söylemi eğitimin merkezîyetçi yapısından uzaklaştırılması ve örgün eğitim yoluyla okullarda sunulan bir kamu hizmeti olma algısının kırılmasıyla eğitimi yaşam boyunca süren öğrenme aktivitelerinin tümü olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, bu yazıda yaşam boyu öğrenmenin eleştirel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Öncelikle ilk bölümde sermaye birikim süreci ve eğitimin bu çerçevede değişen doğası üniversiteler odağa alınarak değerlendirilecektir. Yaşam boyu öğrenme ile istihdam arasında kurulan doğrudan ilişkinin emeğin değersizleştirilmesi bağlamındaki rolü ele alınacaktır. Ardından yaşam boyu öğrenme kavramının uluslararası politika metinlerindeki yeri ve anlamı, sermaye birikim süreci bağlamında değerlendirilecektir. Sonrasında ise yaşam boyu öğrenmeye dair literatürde yapılan temel tartışmalar ele alınacaktır. Son olarak Türkiye'de yaşam boyu öğrenmenin

politika metinlerinde ve TÜSİAD raporlarındaki yeri değerlendirilecektir. Sonuç olarak ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Neoliberalizm ve Eğitim

Yates (2000), ABD’de üniversitelerin dönüşümünü sermaye birikimi sürecindeki değişimlere odaklanarak açıklar. Üniversiteler, Sanayi Devrimi öncesinde bürokrasi ve şirket yöneticilerine yani oldukça dar bir toplumsal kesime eğitim hizmeti sağlayan bir kurum iken, bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişmiştir. Yükselen işçi sınıfı hareketliliği ülkenin politik atmosferini değiştirerek eğitimi ayrıcalıklı sınıfların yararlandığı bir hizmet olmaktan çıkarmıştır. ABD ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı büyüme temposu, üniversite mezunlarının teknik ve yönetsel alanlarda istihdam edilmesine imkân vermiştir. Makineleşme ve iş bölümü nitelikli işgücüne olan ihtiyacı gittikçe azaltırken, 1960’ların politik atmosferi etnik azınlıklara, kadınlara yani daha geniş toplumsal kesimlere yayılması talebini yükseltmiştir. Savaş sonrası artan küresel rekabet sonucu oluşan aşırı birikim büyüme oranlarını frenlemiş, bu gelişme üniversiteleri de etkilemiştir. Kâr oranlarının düşmesi eğilimine karşı düşük maliyetli üretim sağlamak için istihdam biçimleri yeniden yapılandırılmıştır. Tam zamanlı istihdam yerini esnek istihdam biçimlerine bırakırken, nitelikli emek gücüne olan ihtiyaç azalmıştır.

Bu dönüşüm sürecinde eğitim alanında da köklü düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle yükseköğretim, sermayenin karlılığını artırmada önemli bir enstrümana dönüşmüş, yaşam boyu öğrenme politikaları ile eğitim ve piyasa arasındaki bağın güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu politikalar ile öne sürülen aksine kişisel gelişimin desteklemesi ve istihdam yaratılması hedeflerinden ziyade küresel rekabet gücü kazanmak isteyen şirketlerin esnek istihdam koşullarına zemin hazırlanmıştır (Güllüpınar, 2017: 68). Böylelikle işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu ucuz, mobil ve niteliksiz işgücü yaratılmaya çalışılmaktadır. Güvencesiz ve esnek istihdam koşullarında işe alınacak işçilerin becerilerini ve yeteneklerini sürekli yenilemesi beklenmektedir. Bunu sağlamak için de yaşam boyu öğrenme sektörü yaratılmıştır. Bu sektörün yaratılmasının altta yatan nedeni neoliberalizmin, karlı bir sektör olarak gördüğü eğitim ile ücretli emek piyasası arasındaki bağı kuvvetlendirmeye çalışma gayretidir. Eğitimde yaşanan dönüşüm sonrasında uygulanan yaşam boyu öğrenme ve istihdam politikaları, emeğin değersizleştirilerek sermaye birikiminin gereklerini karşılamaya yönelik kullanılmasının önünü açmıştır.

Bu dönüşüm sürecinde bilgi bir üretim faktörü olarak görülmeye başlanmış ve ticaretin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Sermaye birikimini

desteklemeyen harcamaların kısıtlanmasına dair baskılar, üniversitelere de yansımıştır. Üniversiteleri liberal sanatlar eğitiminden kariyer odaklı teknik eğitim alanları haline getirmiştir. Cronholm (2021), gelecekte üniversiteler ve şirketler arasındaki iş birliğinin artacağına dikkat çekmektedir. Öğrencilere cazip bir öğrenme ortamı sunmak ve daha geniş bir öğrenci yelpazesine hitap edebilmek için, üniversitelerin yaşam boyu öğrenme sürecine aktif katılımına kritik önem verilmektedir. Bunun sağlanması için şirketlerin tüm eğitim programlarına veya ilgi çekici kurs modüllerine katılımı, üniversitelerin de eğitim programlarını şirketlerin taleplerini dikkate alarak sürekli gözden geçirmesi ve iyileştirmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Cronholm, 2021: 46). “Üniversite-şirket ilişkilerinin ‘interaktif’ ve ‘uzun dönemli’ unsurları olan ‘teknoloji’ değişimi yoluyla üniversiteler, araştırma konularını şirketlerin ihtiyaçlarıyla uyumlaştırmakta, bu etkileşimler yoluyla hem üniversitelerin piyasaya eklenmeleri hem de akademisyenlerin ticari araştırma ağına dahil edilmesi sağlanmış olmakta, aynı zamanda üniversite yönetimlerine ‘kaynak yaratma’ olanağı doğmaktadır” (Ünal, 2007). Meta değeri taşıyan, paket programlar halindeki eğitim programlarının piyasaya sunulması, üniversitelerin temel fonksiyonu olarak öne çıkarılmaktadır (Güllüpınar, 2017: 80). Bu durum bir yandan üniversitelere gelir elde etme imkânı sunarken öte yandan üniversiteyi bireyi özgürleştiren, yetkinleştiren bir kurum olmaktan uzaklaştırır; özel şirketler gibi tüketici odaklı girişimci bir temel üzerine inşa eder. Bu yeni üniversite modeli, “education” (eğitim) kelimesinin Latince kökeninin “educare” kelimesinden türediğini savunan mantık ile örtüşür. “Educare” bireye özel bir iş veya meslekle ilgili bilgi ve beceri kazandırmaya dayanır ve emek gücünün yeniden üretilmesinde işlev görür. “Educere” ise ileriye götürmek, geliştirmek anlamı taşır ve üniversitenin esas varoluş gerekçesine işaret eder. Kapitalist toplumda üniversitenin taşınmak istediği nokta “education” kelimesinin “educare” kökeninden türediğini savunan zihniyetin ürünüdür (Ünal, 2013: 12). Eğitim pragmatik amaçları gerçekleştirmek üzere tasarlanmış ticari bir metaya dönüştürülmek istenmektedir.

Günümüzde üniversite-şirket ilişkilerinin gelişmesi ile üniversiteler araştırma konularını şirketlerin talepleri doğrultusunda tasarlamakta, öte yandan bu iş birliği üniversite yönetimleri için de kaynak yaratılmasına destek olmaktadır. Dünyada pek çok üniversitenin yaşam boyu öğrenme kapsamındaki eğitim programları incelendiğinde şirketlerin talepleri doğrultusunda dijital teknoloji, veri toplama yöntemleri, yapay zekâ, dijital inovasyon, veri ve bilgi güvenliği, siber güvenlik gibi kursların açıldığı görülmektedir. Örneğin Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) önde gelen öğretim üyeleri ve endüstri uzmanları tarafından verilen 50’den fazla eğitim seçeneği sunmaktadır. Hızlandırılmış, iki

ila beş günlük eğitimleri de kapsayan kurs paketleri ile şirketlerin gelişmesine yardımcı olmak üzere dijital platformda online eğitimler düzenlenmektedir. Kurslar arasında dijital dönüşüm, tasarım & imalat, endüstri 4.0, teknoloji ve inovasyon gibi eğitim paketleri sunulmaktadır.¹ Oxford Üniversitesi tarafından yayınlanan “Sürekli Bir Ulusal Gereklik: 21.Yüzyıl İngiltere’si için Yetişkin Eğitimi ve Yaşam boyu Öğrenme” adlı raporda² yetişkin eğitimi ve yaşam boyu öğrenme sürecine dair gelişmeler hakkında Parlamente’ye yıllık rapor verecek bir bakanlık kurulması önerilmiştir. Oxford Üniversitesi tarafından sunulan eğitim paketleri kapsamında Veri Bilimi, Çevre ve Sürdürülebilirlik, Siber Güvenlik İçin Yapay Zekâ vb. kurslar verilmektedir.³

Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarının bünyelerinde de benzer şekilde sertifikalı eğitimler veren birimler bulunmaktadır. “Sürekli Eğitim Merkezi” adı altında faaliyet gösteren, MEB, İŞKUR ve özel şirketlerle ortaklık çerçevesinde hizmet veren bu birimlerde Avrupa ve ABD’dekine benzer şekilde piyasa yönelimli eğitimler düzenlenmektedir. Örneğin Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde Bilgisayar Ağları Eğitimi (603 \$,140 saat), Teknolojik İnovasyon (141 \$, 24 saat) ve Eğiticilerin Eğitimi Sertifika Programı Eğitimi (511 \$, 60 saat) gibi online eğitimler düzenlenmektedir.⁴ Bu eğitimler aracılığı ile üniversitenin iş dünyasına yakınlaşmasına, üniversite-sanayi iş birliği ve ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Boğaziçi Üniversitesi Yaşam Boyu Eğitim Merkezi’nde de özel, kamu ve sivil toplum kuruluşlarının çalışanlarına yönelik, ilgili kurumun ihtiyaçları doğrultusunda tasarlanan kurumsal eğitimler verilmektedir. Söz konusu programlardan bazıları; Finans, Dijitalleşme, Mühendislik Uygulamaları, Pazarlama ile Yönetim ve Organizasyon’dur.⁵ Artık hem Türkiye’de hem de dünyada yükseköğretim kurumları, özel şirketlerle iş birliği içinde, sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda hizmet veren özel kuruluşlara evrilmişlerdir. Türkiye’de özel istihdam kurumları ve danışmanlık şirketleri ile ortaklıklar yapan Sürekli eğitim merkezleri, üniversiteleri bir nevi eğitim yüklenicisi konumuna itmekte, girişimci üniversite adı altında “şirketlere bağlı meslek ajansları” haline dönüştürmektedir (Biçer, 2013).

Sürekli eğitim merkezlerinde verilen sertifikaların çok kısa bir süre içerisinde elde edilmesi ve eğitim sonunda iş bulma garantisi sunulması bu merkezleri cazip hale getirmektedir. Ancak istihdam süresinin belirsiz olması işçileri her an işsiz kalma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Böylece güvencesiz ve esnek istihdam koşullarında piyasaya sürekli olarak ucuz işgücü pompalanmaktadır. Kısa vadeli eğitimler sonucunda alınan sertifikalarla eğitimin maliyetlerinin düşürüldüğü ve emeğin niteliksizleştirildiği bu düzende işsiz kalmanın sorumluluğu da tamamen bireye yüklenmektedir. Bu durum hem sosyal bir

hak olan eğitimi ücretsiz sunması gereken devlet tarafından, hem de sermaye kesimi tarafından desteklenmektedir.

Türkiye’de yaşam boyu öğrenme kapsamında üniversitelerin yanı sıra Halk Eğitim Merkezlerinde, Mesleki Eğitim Merkezlerinde, Açık Öğretim Kurumlarında ve e-öğrenme yoluyla dijital olarak hizmet verilmektedir (Urhan, 2020: 32). Bu merkezler, piyasaya daha esnek ve üretken bir işgücü sağlamak amacıyla müşterilerine/ tüketicilerine mesleki eğitim hizmeti sunmakta ve eğitim sonunda sertifika vermektedirler.

Brown (2018) *Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi* kitabında Yates’in (2000) İkinci Dünya Savaşı sonrasında yüksek büyüme oranlarının duraklaması ve bu sürecin üniversitelere yansımalarına ilişkin tespitini neoliberalizm kavramı üzerinden anlatır ve liberal sanat eğitiminin neden üniversitelerden kapı dışarı edildiğini ortaya koyar. Brown’a göre (2018: 203), neoliberalizm sadece eskiden kamusal olanın özelleştirilmesi anlamına gelmemekte, neoliberalizm *“insanlar dâhil olmak üzere her şeyi her yerde sermaye yatırımı ve sermayenin değer kazanması biçiminde formüle etmektedir”*. Bu durumun yükseköğretimi ilgilendiren dört tane sonucu vardır. İlk sonuç üniversitelerin, kütüphanelerin, kent hizmetlerinin piyasa ölçütlerine göre şekillendirilmesidir. Neoliberal rasyonalite teknik beceri sahibi insan sermayesi gerektiği anlayışını yaymaktadır. İkinci sonuç, neoliberal rasyonalitenin gittikçe yayılmasının demokrasiyi de dönüştürmesidir. “Eşitlik”, “özgürlük” gibi kavramların siyasi anlamlarının yerini ekonomik değerler almaktadır. Toplumsal olarak ne yapılması gerektiği tartışması adalet çerçevesi yerine piyasa ölçütleri çerçevesinde belirlenmektedir. *“Demokrasilerin kamusal hayat ve müşterek yönetim için eğitilmiş katılımcılar değil, teknik beceri sahibi insan sermayesi gerektirdiği anlayışı yerleşmektedir”* (Brown, 2018: 204). Üçüncü sonuç, yurttaş öznelerin piyasa ölçüm sistemleri yoluyla kendine yatırım yapan insan sermayesi haline gelmeleridir. İnsan sermayesi, özneyi insan sermayesini artırmaya odaklayan bir şekilde biçimlendirir, yurttaşlar insan sermayesidir, onlardan hayatlarını bu duruma göre şekillendirmeleri beklenir. Yurttaşlar, hayatlarını boş zamanlarından, romantik ilişkilerine kadar insan sermayelerine katkı yapacak biçimde değerlendirmelilerdir. İnsan sermayesi demokrasi için gerekli yurttaşlık bilincini önemsemez. Dördüncü sonuç ise bilginin, düşüncenin, öğretimin ve insanın, şirket ve finans sermayesinin değerini artırmak üzerine kurulu hale gelmesidir. Bilginin amacı sermayenin değerlendirilmesi üzerine kuruludur. Tüm bu etkenler neoliberal rasyonalitenin kamusal yükseköğrenime etkisini göstermektedir (Brown, 2018: 205). *“Artık eğitim kurumlarından kurumsal olarak hızlı, ucuz ve çok işlevli becerilere sahip uzmanlar (daha doğrusu sürekli eğitilecek ebed*

müddet çıracak olmaya razı gelen) yetiştiren şirketlere dönüşmesi beklenmektedir (Güllüpnar, 2017: 77)."

Brown'a göre liberal sanatlar neoliberalizmin kamusal yükseköğretimde yarattığı dönüşümden en çok etkilenen alandır. Artık liberal sanatlar demodendir. Devlet bu alana yatırım yapmamakta, neoliberalizm bu alana ilgi göstermemektedir. Liberal sanatların yerini 21. yüzyılın mesleklerine uygun piyasacı ölçütlere göre eğitim veren beceriler almaktadır. Bu dönüşüm kamusal fayda yerine çeşitli sermayelere hizmet eden özel üniversiteler ve beraberinde kendileri ile rekabet eden kamu üniversiteleri yaratacaktır. Böylelikle, katılımcı ve eğitimci yurttaşın yerini insansermayesini güçlendirmeye çalışan bir özne alacaktır. Kamu bütçesinin kısıtlanmasıyla birlikte liberal sanatlar eğitiminin kamusalıktan kopma tehlikesi bulunmaktadır. Ailelerin liberal sanatlar yerine mühendislik, işletme gibi alanlara yönelmesi istenmektedir. Üniversiteler birer işletme gibi davranarak, diploma için gerekli zamanı azaltan uygulamalara yaz okulu, sertifikalar gibi programlara yönelmektedir. Bunun en ilginç örneklerinden biri fakülte yönetimlerinin yerini öğrenci (tüketici) memnuniyetine yönelik yönetişimin almasıdır (Brown, 2018: 209-213). İşgücü piyasasının değişen ihtiyaçlarını karşılayacak niteliklerin kısa vadeli programlarla bireye kazandırılması noktasında yaşam boyu öğrenmeye de kritik önem yüklenmektedir. Sermayenin yükseköğretimi dönüştürmesi ideali Bologna süreci ile de desteklenmektedir.

Bologna süreci, yükseköğretimi sermaye için yeniden değerlendirme alanı olarak gören neoliberal yaklaşımın Avrupa'daki tezahürlerinden biridir. Bologna süreci 1998 yılında İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya eğitim bakanlarının gerçekleştirdikleri toplantı sonunda yayınladıkları Sorbonne Bildirisi ile başlamıştır.⁶ Bildirinin amacı, Avrupa'da ortak bir yükseköğretim yaratma gayesidir. 1999 yılında 29 Avrupa ülkesinin katılımı ile süreç resmi olarak başlamıştır. Bildiride belirtilen Bologna Sürecinin temel hedefi; Avrupa Yükseköğretim Alanı içerisinde yer alan ülke vatandaşlarının, yükseköğrenim görmek ya da çalışmak amacı ile Avrupa'da kolayca dolaşabilmelerinin önünü açmaktır. Böylece Avrupa hem eğitim hem de istihdam alanında daha cazip bir yer haline gelecektir.

Bologna süreci ile Avrupa çapında emek için standardizasyon ve esneklik koşulları oluşturulması hedeflenmektedir. Böylece emek gücünün ikamesinin önünde coğrafi bir engel kalmayacaktır (Biçer, 2013). Bologna süreci kapsamında üniversitelerin girişimciliği ön plana çıkarılmakta ve sermaye organizasyonları, üniversitelerin faaliyetlerinde paydaş olarak söz sahibi olabilmektedir.

Gerek Bologna sürecinde gerekse yaşam boyu öğrenme sürecinde birbiri ile ikame edilebilir bir emek arzı oluşturulması hedeflenmektedir. Yaratılan “nitelik enflasyonu” ile üniversite mezunu olmak değersizleştirilmekte ve güvencesiz, esnek istihdam koşullarında çalışıyor olmanın sorumluluğu da bireylere yüklenmektedir (Levidow, 2002: 229). Emeğin maliyeti düşürülerek verimliliği artırılmaya çalışılmaktadır. Levidow’a göre yükseköğretim söz konusu olduğunda, şu sorular sorulmalıdır: hangi nitelikler, değerler ve toplumsal ilişkiler için verimlilik? Kimin çıkarları ve kontrolü için bilgi? Bu tür sorular göz önünde bulundurularak, egemen politika dili hem ideolojik hem de maddi olarak analiz edilebilir (Levidow, 2002: 230; Edwards ve Usher, 2001). Esasen tüm bu süreç sermayenin çıkarına işlemektedir. Yaratılan ucuz işgücünün bolluğu daima bir “yedek sanayi ordusu”nu hazır bulundurmaktadır. Piyasacı yaklaşımın asıl hedefi eğitim gibi emek yoğun sektörlerde emek maliyetlerini aşağı çekerek emeği sömürmektir. Böylece sermaye, karlılığını artıracak bir yeniden değerlendirme alanı bulabilecektir (Levidow, 2002: 229). Konunun bir de ideolojik boyutu vardır. Eğitim, toplumun sosyo kültürel yapısını inşa etmede iktidarın elindeki en etkili araçlardan biridir. Bu bağlamda yaşam boyu eğitim, “piyasanın kontrol ettiği bir sosyal kontrol mekanizması” misyonu da üstlenmektedir (Preston, 1999 aktaran Ünal, 2007).

Ünal (2007), bir ticaret ağı olarak tanımladığı yaşam boyu öğrenme sürecinde esnekleştirme politikaları yolu ile işçilerin örgütlenme imkânlarının ortadan kaldırıldığına dikkat çekmektedir. Böylece emeğin maliyetleri düşürülmekte ve yaratılan işsiz kesimler ile sistemin sürdürülebilirliği garanti altına alınmaktadır. Yaşam boyu öğrenme sürecinde bireyler kendilerini sürekli olarak geliştirmek zorundadırlar. Diğer bireylerden daha yetkin, daha fazla eğitilmiş oldukları takdirde istihdam edilme olanakları artmaktadır. İstihdam edilecekler arasında yaratılan bu rekabet, onları bir çıkar grubu olmaktan uzaklaştırır ve piyasa koşullarında tek başına hayatta kalmaya çalışan bencil bireylere dönüştürmektedir. Böylece işçilerin örgütlenmesi de engellenmektedir (Güllüoğınar, 2017: 73).

Yaşam boyu öğrenme hem işgücü piyasalarını hem de üniversiteleri dönüştürücü etkiye sahiptir. Böylece sermaye, eğitimi kendi ihtiyaçları doğrultusunda özgürce kullanabilmektedir. Ağdemir ve Abukan (2020), Jules Verne’in *Yirminci Yüzyılda Paris* eserinde liberal sanatlar eğitiminin sanayici ve finansçıların tahayyülünde nasıl yok sayıldığını üniversitelerin teknisyenler yetiştiren bir kurum haline nasıl getirdiğini bir yüzyıl öncesinden öngördüğünü gösterir. Latince en iyi şiir ödülünü alarak “İyi Torna Tesviyecinin El Kitabı” verilen Michel’in hikâyesi sermaye birikiminin ihtiyaçlarına göre şekillenen eğitiminin tarihten, sanattan, edebiyattan ve müzikten nasıl koparıldığını kuru bir teknik bilgiye indirgediğini

gösterir. Michel edebiyatçıdır ancak edebiyat para getirmemektedir, o yüzden bankacı olur, ancak bankanın soğuk koridorlarında kalamaz, ardından özel bir tiyatrodan çalışmaya başlar ancak para getirmeyen oyunlar nedeniyle tiyatrodan kapı dışarı edilir. Paris'in soğuk bir kış gecesinde evsiz ve aç bir şekilde kara yağılır. Michel sanayinin dışlılarından biri olamadığı için işsizlik ve açlığa mahkûm edilmiştir.

Peki yaşam boyu öğrenme Michel'i açlık ve işsizlikten kurtaracak eğitim tahayyülü müdür? Bu soruya cevap verebilmek için öncelikle yaşam boyu öğrenme kavramına ve tarihsel gelişimine kısaca bakmak faydalı olacaktır.

Yaşam Boyu Öğrenme Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Yaşam boyu eğitim söylemi özellikle neoliberal politikaların hâkimiyet kazandığı 1980'li yıllarda vurgulanmaya başlanmıştır. Yaşam boyu eğitim, aslında eski bir kavram olmasına karşın, ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden gündeme getirilmiş ve anlamının genişletilmesi ile bir dizi politika ve uygulamaya kaynaklık etmiştir.

Yaşam boyu eğitim UNESCO tarafından hazırlanan *Yetişkin Eğitimi Terimleri Sözlüğü*'nde aşağıdaki biçimde tanımlanmaktadır:

Yaşam boyu eğitim, eğitimin çocukluktan başlayan tam zamanlı eğitimin ilk dönemiyle sınırlı ilk ve son bir deneyim olmadığı, tersine yaşam boyu devam etmesi gereken bir süreç olduğu düşüncesi. Hayatın kendisi sürekli bir öğrenme sürecidir, ancak her insanın toplumsal ve teknik değişmelere ayak uydurması, kendine özgü şartlar çerçevesinde meydana gelen (evlenme, ana-babalık, mesleki durum, yaşlılık vb.) değişikliklere uyum sağlaması ve bireysel gelişim açısından gücünün en son noktasına erişmesi için gerek mesleki gerek genel alanda daha ileri düzeyde ve yeni bazı eğitim fırsat ve olanaklarından yararlanmaya gereksinimi vardır. Hayat boyunca eğitim bir kimsenin hem amaçlı hem de rastlantı ürünü öğrenme yaşantılarını kapsar. (UNESCO, 1985)

UNESCO'nun bu tanımı Brown'un (2018) vurguladığı gibi eğitimi dünyayı anlamanın bir aracı olarak değil, sermaye birikim sürecinin değişen ihtiyaçlarına uyum sağlamanın bir aracı olarak tanımlamaktadır. Bu uyum öyle geniş olmalıdır ki yaşlılığı bile kapsamalıdır. Yani kişi sermaye birikim sürecinin ihtiyaçlarına hayatının her evresinde uyum sağlamalıdır. Bu uyum bitmeyen bir sürece işaret eder. Öyle ki öğrenmenin eğitimden daha kapsayıcı ve geniş bir kavram olması sebebi ile yaşam boyu öğrenme kavramı, yaşam boyu eğitim kavramının yerini almıştır.

Öte yandan bu iki kavramı birbirinden ayırmaya yarayan bir başka ölçüt sorumluluğun kime yüklendiği noktasındadır. Yaşam boyu eğitimde sorumluluk daha çok devlete aittir. Bu sorumluluğu devletin omzundan alıp bireye yükleyen dönüşümle birlikte, devletin sorumluluğuna ve kamusalığa işaret eden eğitim kavramı, yerini müşteriye dönüşen öğrencinin bireysel sorumluluğunu vurgulayan öğrenme kavramına bırakmıştır (Yıldız, 2012). Devlet ya da devletin çeşitli aygıtları yoluyla topluma programlı bir eğitim programının uygulanması yaşam boyu eğitim olarak kabul edilir. Ancak öğrenme sorumluluğunun bireye yüklendiği, devlete pasif bir rol yüklendiği öğrenme biçimi yaşam boyu öğrenme olarak kabul edilir. Yaşam boyu eğitim kamusal bir niteliğe sahipken, yaşam boyu öğrenmenin maliyeti bireylere yüklenmiştir (ILO, 2014). Dolayısıyla hayatın her aşamasında sermaye birikiminin gereklerine göre kendini şekillendiren ve bunun maliyetine kendi katlanan insan sermayesi tanımlanmaya çalışılmıştır. Yaşam boyu öğrenme kavramının tarihsel gelişimi ve politika belgelerindeki biçimi bize eğitim ve sermaye birikimi arasındaki ilişkinin hangi bağlamlarda kurulduğuna dair daha geniş bir perspektif vermesi bakımından önemlidir.

Bu bağlamda, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında yaşam boyu öğrenme söylemini, uluslararası örgütlerin raporlarında ve siyasal belgelerinde yer almaya başladığını görmek mümkündür. 1972 yılında "Faure Raporu" olarak bilinen Edgar Faure'nin başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan UNESCO raporunda öğrenen bir topluma doğru yönelmenin önemine vurgu yapılmıştır. "Learning to Be" (Olmayı Öğrenmek) raporu, eğitimin daha üst düzeylerine erişimin sağlanması, eğitimin esnekleştirilmesi, sağlık, kültür, çevre eğitimi gibi programlar yoluyla kişinin kendini gerçekleştirme ve yaşadığı bilgi toplumuna ayak uydurabilmesinin önemini vurgulamaktadır (Faure vd. 1972).

UNESCO'nun 1972 yılında yayınladığı bu raporda yaşam boyu öğrenmeye ilişkin önemli vurgular yapılmıştır. Bunlar; eğitimin fiziki ortam ve yaş ile sınırlandırılmasının yanlış olduğu ve bunların kaldırılması gerektiği; eğitimin okul içi ve okul dışı eğitimi kapsayan tüm eğitsel aktivitelerin bileşimi olarak düşünülmesi gerektiği; eğitimde esnekliğin önemli olduğu ve eğitimin varoluşsal bir süreklilik olarak tasarlanması gerektiği şeklindedir (Knowles, 1996).

Rapora göre eğitimin toplumu yansıtması bütün bir gerçekliğe işaret etmektedir. Eğitimi ve onun okulları ve sistemlerini, sadece devletin, iktidardaki gücün, egemen toplumsal güçlerin, sosyal faktörlerden bağımsız beyanları olarak görmemek gerekir. Aslında eğitsel dünya ve özellikle okul, kendi hedeflerini etkileyen sürekli bir mücadele ve ihtilaf alanıdır. Her eğitim politikası, bir ülkenin politik seçimlerini, geleneklerini ve değerlerini, gelecek tasavvurunu yansıtır;

eğitim politikası öncelikle her devletin ulusal egemenliğine ait bir fonksiyondur.

Faure raporunda ilk kez yaşam boyu öğrenme ile ilgili insan, toplum ve eğitim nosyonlarını kapsayan bir anlayış inşa edilmiştir (Kalen, 1979). Raporda, eğitim ve insanın toplumu dönüştürme gücüne ilişkin olumlu bir bakış açısı hâkimdir. Dış faktörlerden kaynaklanan sınırlılıklar kaldırıldığında, öğrenme güdüsünün yaşam boyu öğrenme için gerekli olan güdüyü sağlayacağı vurgulanmaktadır (Murphy, 1999 aktaran Akkuş, 2008: 4). Raporda her bireyin öğrenme gereksinimi ve hakkı tekrarlanmakta, formal ve informal eğitimin birbiriyle yakından ilişkili olması gerektiği ve kaynakların ikisi arasındaki adil bir biçimde dağıtılması gereği üzerinde durulmaktadır. Sadece öğrenenlerin eğitim gördüğü sistem biçimi değil, aldıkları eğitimin kalitesi de vurgulanmakta ve esnekliğin ön koşul olduğu belirtilmektedir. Ayrıca öğrenen kişilerin içinde buldukları eğitim sürecinin tasarlanması ve yürütülmesinde katılımlarının önemine de dikkat çekilmektedir (EURYDICE, 2000).

1973 yılında OECD tarafından yayınlanan “*Yaşam boyu Öğrenme İçin Bir Strateji*” başlıklı raporda ise yaşam boyu öğrenmenin küresel ekonomi ve rekabet ortamının taleplerini karşılaması bağlamında öğrenmenin özellikle mesleki hareketlilik ve bireysel öğrenmeyle ilişkisi vurgulanmıştır. Raporda temel eğitimin önemi kabul edilmekle birlikte zorunlu eğitim ve öğretim sonunda tekrar eden eğitim (recurrent education) kavramı üzerinde durulmuştur (EURYDICE, 2000).

1995 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan “*Öğrenen Topluma Doğru: Öğrenme ve Öğretme*” adlı “*Beyaz Bülten*”, hayat boyu eğitime ilişkin birliğin amaçlarını ve yapılması gerekenleri açıklayan bir çalışmadır. Rapora göre Avrupa toplumunun yaşadığı önemli gelişmeler şunlardır; bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerinin üretim süreçleri ve yapısı üzerindeki etkisi, ekonomik küreselleşme ve bilimsel bilgilerin hızla yayılmasıdır. Beyaz Bülten’in amaçları; bireyleri yeni bilgiler edinmeleri için teşvik etmek, eğitim kurumları ile iş dünyasını yakınlaştırmak, toplumda var olan ekonomik ve sosyal dışlanmışlıklara çözüm yaratmak, eğitimin ekonomik işlevinden yola çıkılarak eğitime yapılacak yatırımın rekabet ortamını ve karlılığı artırması açısından fabrika ve eğitime yapılan yatırımları eşit düzeye getirmektir (European Commission, 1995). Komisyonun raporundan bir yıl sonra 1996 yılı Avrupa Yaşam Boyu Öğrenme Yılı kabul edilmiştir. Bu yılın amaçları, yaşam boyu öğrenme kavramının tanıtılması, kavramın teşvik edilmesi ve yaşam boyu öğrenme kavramının sadece retorikle sınırlı kalmaması, aynı zamanda gerçekliğinin de vurgulanması olarak ifade edilmiştir.

Yaşam boyu öğrenmeye ilişkin bir diğer çalışma ise 2000 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan Yaşam Boyu Öğrenme Bildirgesi (*A Memorandum on Lifelong Learning*)'dir. Bildirgede Avrupa'da kapsamlı ve tutarlı bir yaşam boyu eğitim stratejisine temel oluşturacak altı anahtar mesaj yer almaktadır. Bunlar, bilgi toplumunda katılımın sağlanması için ihtiyaç duyulan becerilerin edinilmesi ve yenilenmesi için öğrenmeye erişimin evrensel olması ve sürekliliğinin garanti edilmesi, Avrupa'nın en değerli varlığı olan insanın birincil önemini korumak adına insan kaynaklarına yapılan yatırımın önemli ölçüde artırılması, yaşam boyu ve hayatın her alanına yayılmış öğrenme sürekliliği için etkin öğrenme ve öğretme yöntemlerinin geliştirilmesi, herkesin kaliteli bilgiye kolayca erişiminin sağlanması ve öğrenme seçeneklerinin Avrupa genelinde ve kişinin hayatı boyunca geliştirilmesi ve yaşam boyu öğrenme olanaklarını, öğrenenlere kendi toplumlarında ve bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla mümkün olduğunca yakınlaştırılmasıdır (Commission of European Communities, 2000).

2004 yılında OECD tarafından yayımlanan "Yaşam Boyu Öğrenme" başlıklı raporda, hayatın erken dönemlerinde, başta formel eğitim yoluyla eğitim fırsatlarının sınırlandırıldığı vurgulanmaktadır. Yaşam boyu öğrenmenin çocukluk ve gençlik dönemlerinde eğitim fırsatlarından yeterince yararlanamayan kimselere "ikinci bir şans" olarak görülmesi gerektiği ifade edilmektedir (OECD, 2004).

Rapora göre önemli bazı sosyo-ekonomik baskılar, sistemi yaşam boyu öğrenme yaklaşımına itmektedir. Küreselleşmenin artan hızı, teknolojik değişim, işgücü piyasalarında ve çalışma hayatındaki değişim, nüfusun yaşlanması gibi faktörler, iş hayatı ve sosyal hayattaki yeteneklerin yaşam boyunca güncellenmesini gerektirmektedir. Çalışma yaşamındaki esnekleşmeye bağlı olarak kariyer meslekleri azalmakta ve bireyler daha sık iş değiştirmeye başlamaktadırlar.

Yaşam boyu öğrenmenin yaygınlaştırılması amacıyla eğitime yapılan yardımın, bir yandan sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşımı sağlaması öte yandan bireye sağladığı uzun vadeli katkılara dikkat çekilmiştir. Yaşam boyu öğrenme söylemi, bireyin yaratıcılığını geliştirmek, kendini gerçekleştirmesini sağlamak, daha iyi bir işe ve gelire sahip olmak, bireyin yenilikçilik ve üretkenliğini artırmak gibi vaatlerde bulunmaktadır. İşgücünün bu yeteneklerinin geliştirilmesi ekonomik performans ve işletmenin başarısını artırmada da önemli bir faktördür. Bu anlayışın temelinde yatan düşünce ise eğitim ile ekonomik gelişme arasındaki pozitif ilişkidir.

Yaşam boyu öğrenme çerçevesinde beş sistemik özelliğe dikkat çekilmiştir;

“erişim, kalite ve eşitliğin iyileştirilmesi”, “herkes için temel becerilerin sağlanması”, “sadece formel eğitim değil, öğrenmenin tüm biçimlerinin öneminin anlaşılması”, “kaynakların hareketliliği, tüm sektörler arasında kaynak tahsisatının yeniden düşünülmesi”, “geniş çapta ortaklar arasına iş birliği sağlanmasıdır” (OECD, 2004: 5). Rapora göre enformel eğitim, öğrenim süresini kısaltarak öğrenme maliyetlerini azaltmakta ve ekonomik kazançları artırmaktadır.

Öğrenme maliyetlerinin azaltılarak ekonomik kazancın artırılması piyasacı yaklaşımın argümanıdır. Çünkü bizatihi sosyal bir hak olan kamusal nitelikli eğitim hizmetinin maliyetinin devletten bireye kaydırılması ile bireyin piyasada hizmet alan bir müşteriye dönüştürülmesinin önü açılmakta ve eğitim metalaştırılarak ticarileştirilmektedir. Öte yandan yaşam boyu öğrenmeyi istihdam ile ilişkilendiren bu yaklaşım, işsizliğin sorumluluğunu da bireye yüklemektedir. Birey yetenek ve becerilerini kendi öz çabaları ile geliştirmedeği takdirde işsizliğe ve yoksulluğa mahkûm edilmektedir. (ILO, 2019: 17).

Görünen odur ki yaşam boyu öğrenme ile Michel edebiyatçı olmamalı, hızlı bir şekilde tornacılık eğitimi almalı ve bunu kendi finanse etmeli, tornacılığa ihtiyaç kalmayınca elektrikçi olmalı, yaşlanınca elleri iş görmez olunca tiyatronun gişe memuru olmalıdır. Dolayısıyla yaşam boyu öğrenme, eğitimi piyasanın değişen ihtiyaçlarına uyumlaştırmaya çalışan bir amaca sahiptir. Yaşam boyu öğrenme kavramını eleştirel perspektiften değerlendiren yaklaşımların bir panoramasını sunmak kavramı daha geniş bir çerçeveden anlamamızı sağlayacaktır.

Yaşam Boyu Öğrenme Söylemine İlişkin Eleştirel Değerlendirmeler

Yaşam boyu öğrenmeye şiddetle karşı çıkan üç önemli ahlaki felsefe vardır; faydacılık, otoriterlik (özellikle dini fundamentalizm) ve durumculuk (*situationism*). Yaşam boyu öğrenmeyi benimsemeye çalışan birçok kuruluşun örgütsel kültürü arasında bir uyumsuzluk olması nedeniyle kuruluşlar için uygulamada çeşitli zorluklar yaşandığı belirtilmektedir (Bagnall, 2006: 267). Yaşam boyu öğrenme kültürel gerçeklerle çeliştiği için modern toplumda genel yararının sınırlı olacağı düşünülmektedir. Nitekim işletmelerde verilen resmi eğitim düzeylerinin gerilediğine ilişkin veriler, bu yaklaşımı desteklemektedir (World Bank, 2020). Sonuç olarak kültürel gerçeklere bağlı olan veya bunlara tabi olan bireylerin yaşam boyu öğrenmeye tam katılımdan dışlanması veya marjinalleştirmeye hizmet etmesi riski bulunmaktadır. Bu bağlamda toplumsal fayda için birleştirici bir güç olarak görülen yaşam boyu öğrenme teorisinin, kamusal veya örgütsel politikasının ifadelerindeki yaygın popülariteye rağmen, çağdaş toplumda genel faydasının sınırlı olacağı öne sürülmektedir (Bagnall, 2006: 268).

Borg ve Mayo (2005), yaşam boyu öğrenmeyi 'eski şişelerde yeni şarap' olarak tanımladığı çalışmalarında "Avrupa'da Yaşam Boyu Öğrenme Uygulaması İçin Ulusal Eylemler" başlıklı belgede yer alan Viviane Reding'in ifadelerine yer vermektedir: "Eğer Avrupa'da eğitim standartlarını dünyanın en iyisi haline getirmek istiyorsak eğitim sistemimizi ekonominin ve bilgi toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlemek hayati öneme sahiptir (Cedefop ve Eurydice, 2001: 5 aktaran Borg ve Mayo, 2005: 211)."

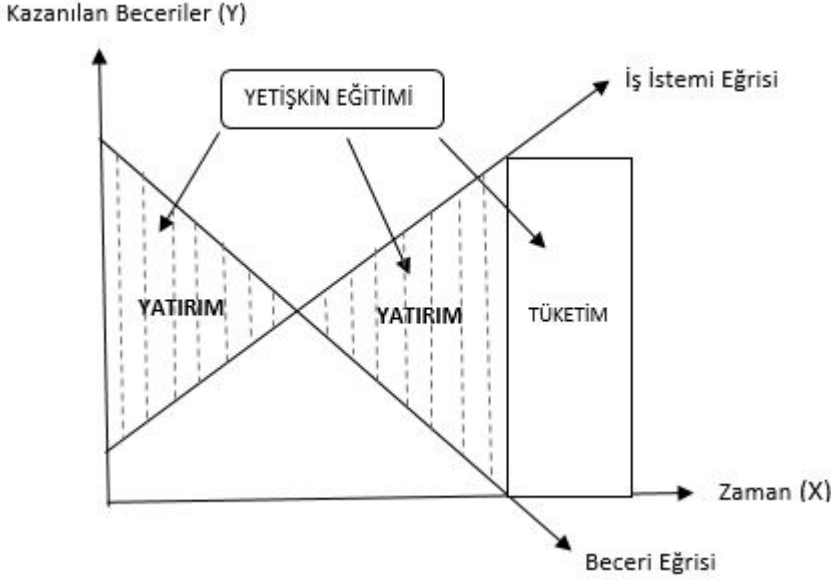
Yaşam boyu öğrenme, eğitimi, öğrenenlerin 'girişimci'ye dönüştüğü bir 'girişim toplumu'na (*enterprise society*) dönüştüren piyasa söylemi olarak kabul edilmektedir (Olssen, 2008). Yaşam boyu eğitimin amaçları piyasanın ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı hale geldiği sürece, işsizliğe, eşitsizliğe çözüm getirmek bir yana toplumdaki ekonomik eşitsizlikleri artıracak ve sermayenin hegemonyasını pekiştirici bir etki yaratacaktır. Olssen'e (2008) göre bilgi, işgücü piyasasının talep ettiği yeni esneklik düsturlarına uygun olarak yönetilmektedir. Bireyler, ömür boyu ve sonsuz bir süreçte sürekli artan şekilde bilgi ve yeteneklerini uyumlulaştırmaktan sorumlu hale gelmişlerdir. Böylelikle üretimin sosyal maliyeti de bireye kaydırılmıştır. Piyasalaştırma sürecinde, yaşam boyu öğrenmenin hedefleri ile piyasanın hedefleri arasındaki bağ güçlendirilmekte ve eğitim etkinliklerinin içerikleri piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden belirlenmektedir (Bağcı, 2015: 211).

Birikim rejimindeki değişimler, eğitim alanındaki düzenlemeleri doğrudan etkilemektedir. İşgücü piyasalarında ortaya çıkan yeni gereksinimler, eski eğitim düzeni içerisinde karşılanamadığında eğitim reformlarına ihtiyaç duyulur ve yeni kavramlar ortaya atılır veya yaşam boyu eğitim örneğindeki gibi eski kavramlar yeniden kullanılmaya başlanır.

Yaşam boyu eğitim yaklaşımlarının bir ekonomi politikası vardır ve kavram 'bilgi temelli ekonomi' (knowledge-based economy) ile bağlantılı olarak gündeme gelmektedir. Bilgi temelli ekonomi, refah devletinin krizine eşlik eden bilgi-iletişim teknolojisindeki patlamanın gündeme getirdiği bir kavramdır. Hızla artan ve ulaşılabilen bilginin, ekonomide ve toplumsal yaşamda yarattığı hızlı değişimleri ifade eden yeni liberal bir anlama sahiptir. (Bağcı, 2010: 66)

Yaşam boyu öğrenmenin günümüzde bir dışlama ve denetleme aracı işlevi kazandığı görülmektedir. Çünkü gelişimi sağlamak yanında yeni ve güçlü eşitsizlikler üretmektedir (Tan, 2005; Cruikshank, 2003 aktaran Bağcı, 2010). Bilgi toplumlarında/ ekonomilerinde en düşük beceri düzeyindekiler ile sürekli güncellenme kapasitesi en zayıf kişilerin iş bulmaları giderek güçleşmektedir.

Şekil 1: Ekonomi ve Yetişkin Eğitimi İlişkisi

Kaynak: Duman, 2007

Yaşam boyu öğrenme uygulamalarının işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu bilgi ve beceriye sahip 'bilgi işçileri' yetiştirme misyonu Şekil 1'de görülmektedir. Şekil 1 ortalama bir işçi becerisi ve bir firma tarafından istenilen ortalama nitelikleri göstermektedir. Beceri eğrisi ve iş istemi eğrisinin kesiştiği nokta denge noktasıdır. Zamanla iş için istenilen beceriler yükselecek ve insanlar yeni beceriler kazanmak ve geliştirmek zorunda kalacaklardır. Aksi takdirde o becerilere sahip işgücü tarafından bu iş alanları doldurulacaktır. Yani gelişme ve değişmeye ayak uyduramayanlar işgücü piyasasının dışına itilecektir. Bunun için sürekli bir mesleki eğitime gereksinim duyulmaktadır. Mesleki eğitim bu anlamda bir yatırım olarak görülmektedir (Duman, 2007). Ülkemizde ve küresel ölçekte tüm dünyada yaşam boyu öğrenme kavramı da bu mantık üzerine kuruludur; işgücü piyasasında hali hazırda istihdam edilen işçiler, bilgi toplumunun gerektirdiği becerileri edinemezler, yeteneklerini geliştiremezlerse işgücü piyasasının dışına itilecekler ve yerlerini daha eğitilmiş ve becerilerini geliştirmiş 'bilgi işçileri' alacaktır. Bu konjunktürde eğitimin, bir tür "sertifika fetişizmi"nin aracı haline getirildiği eleştirileri dikkat çekmektedir (Güllüpnar ve Gökalp, 2014: 74).

Kendi olanakları ile mesleki eğitime erişen bireylerin işgücü piyasasında avantajlı konuma gelmeleri devlet tarafından da desteklenmektedir. Yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmek ve ödüllendirmek için çeşitli vergi indirimleri uygulanmakta⁷ ve devletten bireye aktarılan mali külfet, görece hafifletilmeye çalışılmaktadır. Vergi imtiyazları, eğitim hizmetlerinin satışından elde edilen gelirlere ya da bireyler veya şirketler tarafından yapılan eğitim harcamalarına uygulanabilir. Her iki durumda da beşerî sermayeye yapılan yatırımları potansiyel olarak bozucu etki gösterebilirler. Bireyler ve kuruluşlar, gelir düzeylerine ve marjinal vergi oranlarına göre eşit olmayan bir şekilde fayda sağlayabilirler. Dolayısıyla mevcut politikaların gerçek etkisi konusunda tartışmalar vardır (OECD, 2006). Bu bağlamda eğitim ve finans otoritelerinin, mevcut politikaları ve etkilerini değerlendirmek için daha yakın iş birliği yapmaları gerektiği politika yapımcılar tarafından da önerilmektedir.

Türkiye’de yaşam boyu öğrenmeye ilişkin oluşturulan politika belgeleri ve programlarda göze çarpan neoliberal yaklaşım, toplumsal düzeyde ve eğitim kurumlarında herhangi ciddi bir eleştiriyle karşılaşmamıştır. Neoliberal bakış açısı tarafından dayatılan küreselleşme, bilgi toplumu, yaşam boyu öğrenme vb. piyasa argümanları karşısında güçlü bir toplumsal muhalefet olmayışı Bağcı (2010)’nın deyişle “gerçeği gizleyen büyülü sözler”in kolaylıkla kanıksanmasının yolunu açmaktadır. Oysa İngiltere’den bir örnekte görüleceği üzere eğitimi mesleki ve teknik eğitime indirgeyen liberal yaklaşımı benimseyen politika yapımcılar ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.

İngiltere’de Muhafazakâr Parti iktidarındaki Eğitim ve İstihdam Bakanlığı tarafından 1995 yılında hazırlanan “Yaşam Süresince Öğrenme” (Lifetime Learning) adlı belge, mesleki eğitimi ön plana çıkaran neoliberal çizgide bir yaşam boyu öğrenme anlayışını temsil ettiği için pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. İngiltere Yetişkin Eğitimcileri Derneği (SCUTREA), belgeye yönelttiği eleştirileri şöyle gerekçelendirmiştir; “Eğitim ve yetiştirimin asıl amacını İngiltere’nin uluslararası rekabet gücünü artırmaya endeksleyen; öğrenmenin ana nedenini ekonomik güdülere indirgeyen, yaşam süresince öğrenmenin (lifetime learning) aslında yaşam boyu çalışma anlamına geldiği bu siyasa belgesi aslında ‘yeni meslekileşme’ olarak adlandırılmaktadır (SCUTREA, 1996 aktaran Duman, 2005). 1997 yılında, 18 yıllık Muhafazakâr Parti iktidarının yerini, İşçi Partisi’nin almasında, eğitim, sağlık ve yerel yönetimlerde yeni sağ siyasalarının karşıtı bir söylemin benimsenmesinin rolü büyüktür. 1998 yılında İşçi Partisi iktidarındaki Eğitim ve İstihdam Bakanlığı tarafından yayınlanan “Öğrenme Çağı: Yeni Bir Britanya İçin Rönesans” (*The Learning Age: A Renaissance for a New Britain*) başlıklı siyasa belgesinde ekonomik faktörlerin yanı sıra toplumsal

faktörlere de vurgu yapılmıştır. Sürdürülebilir bir kalkınma için eğitimli bir işgücü yetiştirilmesi kadar, öğrenme yoluyla insanların kendi potansiyellerini geliştirmeleri, yaşadıkları toplumda daha etkin hale gelmeleri, müzik ve yazın sevgisi edinilmesi ve öğrenmenin insan ilişkileri ve ulusu güçlendirme bağlamında olumlu etkilerine dikkat çekilmiştir (Coat, 1999 aktaran Duman, 2005).

Green (2002), yaşam boyu öğrenme söyleminin bu kadar baskın olmasını üç kavramsal faktöre bağlamaktadır. Birincisi tüm gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması ve demografik özelliklerdir. İkincisi küresel ekonomik yeniden yapılanma ve bunun talebe etkileridir. Üçüncü faktör ise kültürel ve sosyal değişimdir. Özellikle kültürel çoğulculuk ve yaşam biçimindeki değişim tüm gelişmiş ülkeleri etkilemektedir.

Nüfusun yaşlanması, eğitimi büyük ölçüde etkilemektedir. Yaş gruplarına göre eğitim koşullarına olan talep giderek değişmektedir, emekli insanların belirli eğitim ihtiyaçları sürekli artış göstermektedir. Öğretmenlerin yaş ortalamasının yükselmesi de eğitim maliyetlerini artıran bir faktördür, çünkü öğretmenlerin deneyimine bağlı olarak maaşları da artmaktadır. En önemlisi de işgücü yaşlıdır; becerilerin sürekli geliştirilmesi ve yenilenmesi ihtiyacı artmaktadır. Bu faktörler yaşam boyu eğitim ve öğretim için güçlü bir güdü oluşturmaktadır. Ancak, yaşam boyu öğrenme altında uygulanan politikalarda gizli bir dinamik olduğundan da bahsedilmektedir. Nüfusun yaş ortalamasının artışına paralel olarak kamu hizmetlerinin maliyetleri, vergi ödeyen insanların sayısı göz önüne alındığında görece artmaktadır. Bu da kamu harcamaları bütçesi üzerinde bir baskı oluşturur ve etkinliğin artırılması amacıyla eğitim maliyetlerinin düşürülmesi yoluna gidilir (Green, 2002).

Ancak öğretmen maaşlarının yıllar itibariyle artış göstermesinin eğitim maliyetlerini artırması durumunun Türkiye için geçerli olmadığını söyleyebiliriz. OECD ortalaması ile kıyaslandığında Türkiye’de hem öğretmen maaşlarının genel düzeyi hem de başlangıç düzeyindeki bir öğretmen ile uzun yıllar görev yapmış bir öğretmen arasındaki maaş farkı oldukça düşüktür (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de ilköğretimde yeni göreve başlayan bir öğretmenin maaşı 28.897 dolar iken OECD ortalaması 34.942 dolardır. Eğitim sistemleri ile dünyaya model olarak gösterilen ülkelere Avustralya’da 45.683 dolar, Finlandiya’da 35.865 dolar ve sosyal harcamalara oldukça yüksek bir bütçe ayıran Almanya’da 65.475, Danimarka’da 52.293 dolardır. Mesleki deneyim arttıkça Türkiye’deki bir öğretmenin aldığı maaş ile OECD ortalaması arasındaki

makas giderek açılmaktadır. Örneğin Türkiye’de 15 yıllık bir öğretmen 30.812 dolar alırken Almanya’da 80.407 dolar kazanmaktadır. Aynı ülke içinde yıllar itibarıyla gözlemlenen nispi değişime bakıldığında Türkiye’de yeni bir ilköğretim öğretmeni ile 15 yıl görev yapmış deneyimli bir öğretmenin maaşı arasındaki fark 1915 dolar iken, Almanya’da 14.932 dolardır. Yani yaklaşık olarak ülkemizdeki farkın 7,8 katıdır. Bu fark Lüksemburg’da 31.935 dolara yükselmektedir. Bu oran, Türkiye’deki farkın yaklaşık olarak 16,7 katıdır. Eğitim harcamaları açısından ülkemizle kıyaslama yapmada uç ülkeler olma ihtimali nedeniyle Almanya ve Lüksemburg’u ele almak sağlıklı sonuçlar verebilir. Bu nedenle daha genel bir karşılaştırma yapmak amacıyla OECD ortalaması baz alındığında burada da benzer bir sonuçla karşılaşılmaktadır; yeni işe başlayan bir öğretmen ile 15 yıl deneyimi olan bir öğretmen arasındaki maaş farkı 13.083 dolardır (OECD, 2012). Bu oran, Türkiye’deki farkın yaklaşık 7 katına tekabül etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yaşam boyu öğrenmenin eğitim maliyetlerini düşürme gibi bir hedefi olmadığı görülmektedir. Çünkü ülkemizde öğretmenlerin yaş ortalamasının yükselmesi eğitim maliyetlerini artıran bir faktör değildir.

Tablo 1: İlköğretim Kademesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Yasal Maaşları, 2020*

Ülkeler	Başlangıç (\$)	15 Yıllık (\$)	En Yüksek (\$)
Lüksemburg	69 425	101 360	122 650
Almanya	65 475	80 407	86 171
Danimarka	52 293	60 185	60 185
İspanya	43 135	49 898	61 456
Hollanda	46 042	71 024	85 315
Avustralya	45 683	65 658	67 081
Finlandiya	35 865	44 180	46 831
Türkiye	28 897	30 812	32 428
OECD Ortalaması	34 942	48 025	58 072

Kaynak: OECD, Education at a Glance, 2021: 375

*Kamu kurumları için geçerli yıllık öğretmen maaşları satın alma gücü paritesine çevrilmiş ABD doları cinsinden belirtilmiştir.

Yaşam boyu öğrenmenin bireyselleşme vurgusu nedeniyle de insanların toplumsal destek mekanizmalarına ulaşımı zayıflamaktadır. Dolayısıyla yaşam boyu öğrenmenin eğitim sistemi için bir seçenek olup olmadığını anlamak için, bu pratiği kendi sistemlerine entegre etmiş ve uzun süredir kullanmakta olan ülkelerin deneyimlerine göz atmak faydalı olacaktır.

İngiltere’de yapılan bir araştırmaya göre yetişkinlerin eğitiminde katılım ve nitelik açısından bir ilerleme görülmediği, aksine belli kesim ve gruplar arasındaki farkın arttığı gözlenmiştir (Griffin, 2000 aktaran Tan, 2005). Bu konudaki girişimlerin çıktısı odaklı olduğu ve mevcut eşitsizlikleri güçlendirdiği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca, eğitim ve ekonomi arasındaki olumlu ilişkiyi vurgulayan beşerî sermaye yaklaşımının aksine, işverenlerin, işçilerinin becerilerini geliştirme istekliliğinde bulunmadığı gözlenmiştir. Yaşam boyu eğitim ve yetiştirmeye katılımın yüksek düzeyde olduğu Avustralya’da üst ve alt beceri düzeyindeki kişilerin katılım oranları arasındaki mesafenin giderek açıldığı gözlenmiştir. İkinci kategoride yer alan işçilere daha az katılım fırsatı ve işveren desteği sağlanması, işyerinde yükselme olanaklarını da kısıtlamaktadır. Avustralya’da yaşam boyu öğrenme politikasının katılımcıya kendi öğrenim giderlerine katılma şartı getirmesi, uygulamanın sosyal dışlanmaya karşı çözüm olma amacıyla çalışmaktadır. Norveç’te sosyal eğitimi içeren yetişkin eğitimi programlarının piyasalar aracılığıyla hızla artan kurs ve programlar nedeniyle miktarının giderek azaldığı görülmüştür. Bu ülkede genel eğilim, toplumsal projelerin bireyselleştirilmesi ve kurumsallaştırılması yönünde gerçekleşmiştir (Griffin, 2000 aktaran Tan, 2005).

Okul sonrası eğitimin hedefi eskiden toplum kalkınması ve sosyal adaleti sağlamak iken günümüzde uluslararası rekabete etkin katılabilmek amacıyla çalışanların becerilerinin gelişmesine indirgenmiş durumdadır. Buna göre insan sermayesi kuramı bireylerin eğitim ve yetiştirme yoluyla kendilerine yatırım yapmasıyla gelirlerini artıracakları ve hükümetlerin de bu yatırımları ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek hedefiyle kullanacağını iddia eder. Bu anlayış okulları ekonomik savaşın ön cephesine sürmüştür (Bağcı, 2010: 58). Yaşam boyu öğrenmenin ilgi alanı, günümüzde yeni ekonomi için gerekli becerilerin geliştirilmesine odaklanmış durumdadır. Dolayısıyla bu pratik, verili siyasal iklim içinde var olan toplumsal düzeni güçlendirmektedir (Cruikshank, 2003 aktaran Bağcı, 2010). Bu bağlamda yaşam boyu öğrenmenin bireyleri özgürleştirme veya köleleştirme gibi iki zıt etkide bulunma potansiyeli vardır.

Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenmenin Seyri

Yaşam boyu öğrenme konusunda Türkiye’de yapılan en kapsamlı çalışma 2006 yılında hazırlanan “*Türkiye’nin Başarısı İçin İtici Güç: Hayat Boyu Öğrenme Politika Belgesi*’dir. Projenin amacı Türkiye’deki mesleki ve teknik eğitimin sosyoekonomik gereksinimler ve yaşam boyu öğrenme ilkeleri doğrultusunda güçlendirilmesidir. Raporun amacı yaşam boyu öğrenmenin Türkiye’deki rolünün değerlendirilmesi ve yaşam boyu öğrenme politikalarının nasıl gerçekleştirileceği konusunda paydaş kurumlardaki politika yapıcılara

önerilerde bulunmaktadır. Raporda, yaşam boyu öğrenmenin Türkiye'deki durumunu analiz etmek için nüfus, eğitim, iş piyasası ile istihdam ve bölgesel eşitsizlikler ile ilgili verilerin değerlendirilmesi yapılmakta ve gelecek için öneri ve teklifler sunulmaktadır (MEGEP, 2006).

Raporda Türkiye'de yaşam boyu öğrenme politikası geliştirilmesi için yedi anahtar alan tespit edilmiştir. Bu alanlar, "hayat boyu öğrenme sistemi, altyapısı ve finansmanı", "izleme ve karar verme için veri toplanması ve kullanılması", "yerinden yönetim ve yetki devri, sivil toplum ve iş birliği", "öğrenciler ve bir öğrenme kültürü için bilgi, tavsiye ve rehberlik", "personel kapasitesinin geliştirilmesi", "uluslararası iş birliği", "kalite güvence ve akreditasyon" şeklindedir (MEGEP, 2006: 60).

Yaşam boyu öğrenmenin maliyetinin yararlananlar tarafından karşılanması gerektiğini vurgulayan raporda eğitimde kazanımlar ile kazançlar arasında kuvvetli bir bağ olduğu tespit edilmiştir. Erken yaşlarında eğitimden yararlananlar ile yaşam döngüsü içerisinde eğitim birikimlerinden yararlanan bireylerin yüksek geri dönüş elde ettiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca işçilerde bulunan bilgi ve becerilerin, işgücü piyasalarındaki kritik rolüne değinilmektedir. Böylece sanayi toplumunun yerini aldığı öne sürülen bilgi toplumunun vazgeçilmez koşulu olan bilgi işçilerinin sayısını artırmak amacıyla yaşam boyu öğrenmenin kritik önemi bir kez daha vurgulanmıştır (Gül, 2013: 41).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2001-2005), eğitim bölümünde amaçlar, ilkeler ve politikaların sıralandığı bölümde yaşam boyu öğrenime yapılan gönderme, eğitimin ekonomik işlevine vurgu yapan neoliberal eğitim politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Planın 676. paragrafında eğitimle ilgili gerçekleştirilecek hedef aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Milli Eğitim, herkes için hayat boyu öğrenme yaklaşımıyla bilgiye ulaşma yol ve yöntemlerini üreten, etkin bir rehberlik hizmetini içeren, yatay ve dikey geçişlere imkân veren, piyasa meslek standartlarına uygun, üretime dönük eğitime ağırlık veren, yetki devrini esas alan, fırsat eşitliğini gözetilen bir sistem bütünlüğü içerisinde yeniden düzenlenecektir. (DPT, 2000: 82)

Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013), "Eğitimin İşgücü Talebine Duyarlılığının Artırılması" bölümünde yaşam boyu eğitim kavramının öne çıktığı görülmektedir:

Değişen ve gelişen ekonomi ile işgücü piyasasının gerekleri doğrultusunda, kişilerin istihdam becerilerini artırmaya yönelik yaşam boyu öğrenim stratejisi geliştirilecektir. Bu strateji, kişilerin beceri ve yeteneklerinin geliştirilebilmesi için, örgün ve yaygın eğitim imkanlarının artırılmasını, söz konusu eğitim türleri arasındaki yatay ve dikey ilişkinin güçlendirilmesini, çıraklık ve halk eğitiminin bunlara yönelik olarak yapılandırılmasını, özel sektör ve STK'ların bu alanda faaliyet göstermesini destekleyecek mekanizmaları kapsayacaktır. İşgücü piyasasına ilişkin bilgi sistemleri geliştirilmesi, eğitim ve işgücü piyasasının daha esnek bir yapıya kavuşturulması ve istihdamın ve işgücü verimliliğinin artırılması için, yaşam boyu eğitim stratejisi dikkate alınarak ekonominin talep ettiği alanlarda insan gücü yetiştirilecektir. (DPT, 2006: 84)

2014- 2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma Planında da bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik gibi kavramlar aracılığıyla önceki planlarla benzer şekilde eğitimin ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda yapılandırılmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Planın “Nitelikli İnsan ve İşgücüne Artan Talep” başlığı altında eğitim seviyesi ve işgücünün niteliğinin yükselmesinin ülkelerin ve bireylerin ekonomik gelişmişliği üzerindeki önemine dikkat çekilmektedir. Beşerî sermayenin geliştirilmesinin eğitim kalitesini ve işgücü niteliğini artıracığı öngörüsünden hareketle büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceği belirtilmektedir.

Plana göre Dokuzuncu Kalkınma Planı dönemi başında 93 olan üniversite sayısı 2013 yılı mayıs ayı itibarıyla 170'e ulaştırılarak yükseköğretim ülke geneline yayılmış ve kontenjanlar önemli ölçüde artırılmıştır. Ancak nicel olarak oldukça yüksek düzeyde olan bu artışın eğitim hizmetlerinin niteliğini ne ölçüde iyileştirdiği tartışmalıdır. Eğitim göstergelerinde OECD ve AB ortalamalarının yakalanması amacıyla gerçekleştirilen bu nicel artışlar, eğitimin toplumsal işlevinden ziyade ekonomik işlevlerine vurgu yapması yönüyle liberal bakış açısının bilinçli bir tercihi olarak yorumlanmalıdır. Eğitim kurumlarının merkezîyetçi yapısının eleştirisi üzerine kurulu yerelleşme, özerklik, serbestleştirme ve özelleştirmelerin gerekliliği söylemleri, eğitimin ekonominin taleplerini karşılayacak bir yapıya kavuşturulması amacı taşımaktadır. Planın eğitimde politikalar bölümünde yer alan aşağıdaki paragraf, eğitimin piyasanın işgücü talebini karşılamaya yönelik yapılandırılması amacı doğrultusunda önceki planlarda belirtilen amaç, hedef ve politikalarla bütüncül bir çerçevede oluşturmaktadır.

Eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki uyum; hayat boyu öğrenme perspektifinden hareketle, iş yaşamının gerektirdiği beceri ve yetkinliklerin

kazandırılması, girişimcilik kültürünün benimsenmesi, mesleki ve teknik eğitimde okul- işletme ilişkisinin orta ve uzun vadeli sektör projeksiyonlarını dikkate alacak biçimde güçlendirilmesi yoluyla artırılabilecektir. (Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 33)

Son kalkınma planı olan, On Birinci Kalkınma Planında (2019-2023) tüm bireylerin kapsayıcı ve nitelikli bir eğitime ve hayat boyu öğrenme imkânlarına erişim sağlamaları amaçlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda;

Bireylerin kişilik ve kabiliyetlerinin sürekli olarak gelişimini hedefleyen hayat boyu öğrenme anlayışının toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırılacaktır. Hayat boyu öğrenme programlarının çeşitliliği ve niteliği artırılacak, kazanımların belgelendirilmesi sağlanacaktır. Mükerrerliği önlemeye, belge ve sertifikaların kurumlar arası paylaşımına yönelik ulusal hayat boyu öğrenme ve izleme sistemi kurulacaktır. (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 128)

Kalkınma Planlarında eğitim sistemi ile işgücü piyasasının uyumlulaştırılması hedefinin öne çıktığı görülmektedir. Yaşam boyu öğrenme, güvencesiz ve esnek istihdam koşullarında istihdam edilecek işçilerin sürekliliğinin sağlanması amacıyla iktidar ve sermaye tarafından kullanılmaktadır. Emegın maliyetlerinin düşürülerek niteliksizleştirildiği piyasa koşullarında çalışacak işçilere yaşam boyu eğitim adı altında sürekli sertifika verilmekte ve ucuz işgücü yaratılmaktadır. Bu durum hem sosyal bir hak olan eğitimi ücretsiz sunması gereken devlet tarafından, hem de sermaye kesimi tarafından desteklenmektedir. Bu durum ülkemizde TÜSİAD'ın raporlarında açıkça okunmaktadır.

TÜSİAD'ın görüşleri yaşam boyu öğrenmenin Türkiye'deki seyrini anlamak açısından oldukça önemlidir. TÜSİAD, yaşam boyu öğrenmenin ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasında önemli bir rolü olduğu görüşündedir. TÜSİAD'a göre *“Yaşam boyu öğrenmenin mali ve toplumsal açıdan önemli getiriler sağlayan bir iş fırsatı olarak düşünülmesi, daha proaktif ve işgücü piyasalarının ihtiyaçlarına yönelik olması ve hayat boyu öğrenmenin mesleki eğitim programları ile bütünleştirilmesi gerekir”* (TÜSİAD, 2012: 4). İşgücü piyasasının değişen ihtiyaçlarını karşılayacak niteliklerin kısa vadeli programlarla bireye kazandırılması noktasında yaşam boyu öğrenmenin kritik önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca işverenlerin, çalışanlarının eğitimine yatırım yapmasının verimlilik ve üretim artışına katkı sağlaması nedeniyle vergi indirimleri gibi mesleki eğitimi destekleyici politikaların uygulanması önerilmektedir. Ayrıca TÜSİAD 2013 yılında Millî Eğitim Bakanlığı ile imzaladığı protokol kapsamında özel sektörün bilgi ve deneyimlerinin eğitim sistemine

aktarılması amacıyla işyeri sahipleri tarafından öğretmen ve akademisyenlere işyeri eğitimi verilmesine öncülük etmiştir. TÜSİAD yayınladığı raporlar ile yükseköğretimin ekonomik kalkınmada sanayi ile yakın iş birliği içinde olması gerektiğini sıklıkla vurgulamaktadır. TÜSİAD'ın 50. Yılı projesi olarak hazırladığı “Yeni Bir Anlayışla Geleceği İnşa: İnsan, Bilim, Kurumlar” adlı raporda da “üniversite yönetim modelinin bilimsel özgürlüğü, özerkliği ve hesap verebilirliği garanti edecek biçimde geliştirilmesi”nin ve bilim ve teknolojik ilerlemenin sağlanması amacıyla üniversite-sanayi-kamu iş birliklerinin en etkin şekilde geliştirilmesinin kritik önemine dikkat çekilmiştir. ⁸

Sonuç

Eğitimde yaşanan neoliberal dönüşüm sonrasında uygulanan yaşam boyu öğrenme ve istihdam politikaları, emeğin değersizleştirilerek sermaye birikiminin gereklerini karşılamaya yönelik kullanılmasının önünü açmıştır. Yükseköğretimi, işgücü piyasasının değişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılandırmayı amaçlayan neoliberal yaklaşıma göre bilgi artık pazar değeri varsa, gelir getirebilirse önemlidir. Beceri ve yetenekler de örgün eğitimle sınırlı kalmayıp yaşam boyu öğrenme sürecinde sürekli yenilenirse bireyler istihdam edilebilir. Yani yaşam boyu öğrenme aslında yaşam boyu çalışma anlamına gelmektedir. Yükseköğretime de burada kritik bir rol atfedilmektedir; özel şirketlerle iş birliği yaparak sermayenin gereksinimleri doğrultuda işgücü yetiştirmek. Üniversiteler ile özel şirketler arasında yapılan iş birliği ile öğrenme süreleri kısaltılarak eğitim maliyetleri düşürülmeye çalışılmaktadır. Ayrıca eğitimin maliyeti kişisel getiri elde eden kullanıcılara ödetilmektedir. Çünkü kişisel sorumluluğu esas alan piyasacı yönelim bireylerin eğitimden elde ettiği özel faydaya dikkat çekmektedir.

Yaşam boyu öğrenme, eğitimin sermaye için yeniden değerlendirme alanı olarak görüldüğü kapitalist düzende maliyetleri toplumsallaştıran uygulamalardan biridir. Yaşam boyu öğrenme, eğitimin örgün eğitimle sınırlı kalmaması gerektiğini, öğrenmenin “beşikten mezara” devam eden bir süreç olduğunu kabul eden bir zihniyetin ürünüdür. Sermaye için karlı bir sektör olarak görülen eğitim alanı, piyasanın değişen/gelişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere işgücü yetiştirmeye yönelik kullanılmaktadır.

Yaşam boyu öğrenmenin “her yerde, sürekli ve maliyeti tamamen bireye yüklenmiş” niteliği, sosyal devlet ilkeleri ile örtüşmemekte ve eğitimin toplumsal faydaları ikincileştirilerek daha rekabetçi bir özellik gösteren bilgi toplumunda bireyin özel çıkarı ve kişisel çabası ön plana çıkarılmaktadır. Böylece işsizlik sorunu da yönetici erkin sorumluluğundan çıkarılarak kendini nitelikli etme

sorumluluğunu yerine getirmeyen bireye yüklenmektedir. Neoliberal birikim rejiminin eğitim alanındaki tezahürlerinden biri olarak öne çıkan yaşam boyu öğrenme ile eğitim bir ticari bir metaya indirgenmekte ve piyasanın 'görünmez el'lerine teslim edilmektedir.

Yaşam boyu öğrenme politikaları ile eğitim ve piyasa arasındaki bağın güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Ancak bu bağın daha insancıl bir yaklaşımla ele alınması, insanın salt bir üretim girdisi olarak görülme yerine eleştirel bir akla sahip, sorgulayabileceği, sosyal ve kültürel varlığını gerçekleştirebileceği daha özgür, demokratik ortamların oluşturulması gerekmektedir (Kaya, 2014: 105). Yaşam boyu öğrenme uygulamalarının piyasanın taleplerini karşılamak amacıyla rekabet temelinde tanımlanması kavramın içeriğini boşaltmakta ve salt piyasaya hizmet eden bir enstrümana indirgenmektedir. Bunun önlenemesinin yolu ise kavramın katılımcı demokrasi, sosyal adalet ve aktif yurttaşlık ile bağlarının güçlendirilmesinden geçmektedir.

Sonnotlar

1 <https://professional.mit.edu/>

2 <https://www.conted.ox.ac.uk/mnt/attachments/TheCentenaryCommissionOnAdultEducationReport.pdf>

3 <https://www.conted.ox.ac.uk/search#/courses?s=&types=1&areas=Technology%20and%20AI&sort=availability>

4 <https://sem.metu.edu.tr/>

5 <https://buyem.boun.edu.tr/egitimler/kurumsal-egitimler.html>

6 <https://uluslararası.yok.gov.tr/uluslararasıilasma/bologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir>

7 Yaşamboyu öğrenmeyi teşvik için uygulanan vergi indirimleri için bkz; OECD (2006), "Taxation and Lifelong Learning", in Education Policy Analysis 2004, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/epa-2004-6-en>

8 <https://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/10854-tusi-ad-dan-yeni-bir-anlayisla-gelecegi-i-nsa-raporu>

Kaynakça

Ağdemir Z ve Abukan D (2020). Science, Technology, State and Society in Development Process: Paris in the Twentieth Century by Jules Verne. *Ekonomik Yaklaşım*, 31 (116), 377-415. [doi:10.5455/ey.17107](https://doi.org/10.5455/ey.17107)

Akkuş N (2008). Yaşam Boyu Öğrenme Becerilerinin Göstergesi Olarak 2006 Pisa Sonuçlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Bagnall R G (2006). Lifelong Learning and the Limits of Tolerance. *International Journal of Lifelong Education*, 25(3), 257-269.

Bağcı Ş E (2007). Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşam Boyu Eğitim Politikaları, Almanya, Danimarka ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Bağcı Ş E (2010). Neoliberalizm ve Yaşam Boyu Eğitim: Gerçeği Gizleyen Büyülü Sözler. *Eğitim, Bilim, Toplum*, 30, 53-76.

Bağcı Ş E (2015). Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenme: Piyasacı ve Muhafazakâr. *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 211-244.

Biçer Ö (2013). Yükseköğretimde Yeni Ortaklık: Sürekli Eğitim Merkezleri ve İŞKUR. *Praksis*, 33(3), 167-185.

Borg C ve Mayo P (2005). The EU Memorandum on Lifelong Learning, Old Wine in New Bottles? *Globalisation, Societies and Education*, 3(2), 203-225.

Brown W (2018). Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi. B.E. Aksoy (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

CEC (Commission of European Communities) (2000). A Memorandum for Lifelong Learning. SEC1832. Brussels: CEC.

Cronholm S (2021). Lifelong Learning: Principles for Designing University Education. *Journal of Information Technology Education: : Research*, 20, 35-60. <https://doi.org/10.28945/4686>

DPT (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı) (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). Ankara.

531 Gül Yücel K (2022). Yaşam Boyu Öğrenme Söyleminin Ekonomi Politikası. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 505-535.

DPT (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı) (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007- 2013). Ankara.

Duman A (2005). Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenme Siyasetlerini Oluştur(a)mamanın Dayanılmaz Hafifliği. İçinde: F Sayılan ve A Yıldız (der), *Yaşam Boyu Öğrenme Sempozyum Kitabı*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 31-44.

Duman A (2007). *Yetişkinler Eğitimi*. Ankara: Ütopya Yayınları.

EC (European Commission) (1995). White Paper on Teaching and Learning: Towards the Learning Society. Luxembourg: Office for the Official Publications of the European Communities. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED461011.pdf>. Son erişim tarihi: 11/03/2021.

EURYDICE (2000). Information and Communication Technology in the Education Systems in Europe. European Commission. Brussels, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED445665.pdf>. Son erişim tarihi: 11/03/2021.

Edwards R ve Usher R (2001). Lifelong Learning: A Postmodern Condition of Education? *Adult Education Quarterly* 51(4):273-287.

Faure E vd. (1972). Learning to be. The World of Education Today and Tomorrow. Paris: UNESCO/Harrap.

Green A (2002). The Many Faces of Lifelong Learning: Recent Education Policy Trends in Europe. *Journal of Education Policy*, 17(6), 611-626.

Gül K (2013). Eğitimde Teknoloji Kullanımı Bağlamında Fatih Projesi’nin Analizi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Güllüpinar F (2017). Kamusalılığın Çöküşü ve Bireyin Sorumlulaştırılması Olarak ‘Yaşam Boyu Öğrenme’: Eğitim ve İştihad Politikalarının Eleştirisine Bir Katkı. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(1), 67-84.

Güllüpinar F ve Gökalp E (2014). Neoliberal Zamanın Ruhunu, Yaşam Boyu Öğrenme ve İştihad İlişkileri: Yaşam Boyu Öğrenme Politikalarının Eleştirel Bir Analizi. *Mülkiye Dergisi*, 38(2), 67-92.

Günlü R (2003). Özerklik, Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim. *Eğitim Bilim Toplum*, 1, 1-21.

Gül Yücel K (2022). Yaşam Boyu Öğrenme Söyleminin Ekonomi Politikası. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 505-535.

Hirtt N (2005). Okulun Ticarileşmesinin Üç Boyutu. Çev. D Yıldırım ve M Aksarı, *Eğitim Bilim ve Toplum*, 3(11), 110-119.

ILO (International Labour Organisation) (2004). Human Resources Development Recommendation, 2004 (No.195), International Labour Office, Recommendation R195-Human Resources Development Recommendation, 2004 (No. 195) (ilo.org). Son erişim tarihi: 12/07/2020.

ILO (2018). Skills Policies and Systems for a Future Workforce, Issue Brief 8, 2nd Meeting of the Global Commission on the Future of Work 15–17 February 2018, wcms_618170.pdf (ilo.org). Son erişim tarihi: 10/08/2020.

ILO (2019). Lifelong Learning: Concepts, Issues And Actions, https://www.ilo.org/skills/pubs/WCMS_711842/lang--en/index.htm. Son erişim tarihi: 29/09/2020.

İnal K (1996). *Eğitimde İdeolojik Boyut*. Ankara: Doruk Yayıncılık.

Kaya H E (2014). Küreselleşme Sürecinde Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Gerçeği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9 (2), 91-111.

Knowles M (1996). *Yetişkin Öğrenenler, Göz Ardı Edilen Bir Kesim*, Çev. S. Ayhan, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Levidow L (2002). Marketizing Higher Education: Neoliberal Strategies and Counter-Strategies. In: Robins, Kevin and Webster, Frank eds. *The Virtual University? Knowledge, Markets and Management*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 227–248.

MEGEP (2006). Türkiye'nin Başarısı İçin İtici Güç, Hayat Boyu Öğrenme Politika Belgesi. Ankara: European Commission- MEGEP/SVET.

OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) (1973). *Recurrent Education: A Strategy for Lifelong Learning*. Paris: OECD.

OECD (2001). *Education Policy Analysis*. Paris: OECD.

OECD (2004). *Lifelong Learning, OECD Policy Brief*. Paris: OECD

OECD (2006). *Taxation and Lifelong Learning. İçinde: Education Policy Analysis 2004*, Paris: OECD.

533 Gül Yücel K (2022). Yaşam Boyu Öğrenme Söyleminin Ekonomi Politliği. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 505-535.

OECD (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Paris: OECD.

Olssen M (2008). Understanding the Mechanisms of Neoliberal Control: Lifelong Learning, Flexibility and Knowledge Capitalism. İçinde: Andreas Fejes and Katherine Nicoll (der), *Foucault and Lifelong Learning: Governing the Subject*, London and New York: Routledge, 34 – 47.

Rikowsky G (2002). Globalisation and Education, House of Lords Select Committee on Economic Affairs Inquiry into the Global Economy, 22nd January 2002, DOI: 10.13140/RG.2.2.18776.32002

Sayılan F (2001). Paradigma Değişirken: Kreselleşme ve Yaşam Boyu ğrenme. İçinde: *Cevat Geray'a Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayını, 609-624.

Sun Q (2012). Confucian Educational Philosophy and Its Implication for Lifelong Learning. In: Seel N.M. (eds) *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1428-6_1671

Tan M (2005). Yaşam Boyu ğrenme ve Toplumsal Cinsiyet Boyutunda Kimi İçermeleri. İçinde: F. Sayılan ve A. Yıldız (der), *Yaşam Boyu ğrenme Sempozyum Kitabı*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 207-220.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Ankara.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Bakanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Ankara.

TÜSİAD (2012). Türkiye'de Hayat Boyu ğrenmenin Geliştirilmesi Hakkında TÜSİAD Görüşleri,

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) (1985). Yetişkin Eğitimi Terimleri, (der) Colin Titmus, ev. A.Ferhan Oğuzkan, UNESCO Yayınevi

UNESCO (2000). World Education Report, The Right to Education Towards Education for all Throughout Life. France: UNESCO Publishing.

UNESCO (2016). 3rd Global Report on Adult Learning and Education. Hamburg: UNESCO Institute for Lifelong Learning.

UNESCO (2019). Global Education Monitoring Report, Migration, Displacement and

Education: Building Bridges, Not Walls. UNESCO Publishing.

Urhan N (2020). Hayat Boyu Öğrenme: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması. Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt 1, Özel Sayı.

Ünal L I (2007). Yaşamboyu Öğrenme: Bir Müebbet Mahkûmiyet mi? Halkın Hakları Forumu Çalışma Grubu, Ankara

Ünal L I (2013). Kapitalist Toplumda Eğitim: Kuram ve Gerçekliğe Genel Bir Bakış. *Praksis* 33, 9-27.

World Bank (2020). Enterprise Survey Database, <https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploretopics/workforce>. Son erişim tarihi: 15/02/2021.

Yates M (2000). Us Versus Them Laboring in Academic Factory. *Montly Review*, 51(8).

Yıldız A (2012). Transformation of Adult Education in Turkey: From Public Education to Life-Long Learning. İçinde: K İnal ve G Akkaymak (der), *Neoliberal Transformation of Education in Turkey*, Palgrave Macmillan, 245-257.

Irak Bir Çocukluk ve Madun Bir Tarihsellik Olarak “Babamın Tüfeği”

Haktan Kalır, Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-7595-8000
E-posta: haktankalir@gmail.com

Özet

Bu makale Hiner Saleem’in *Babamın Tüfeği* adlı kitabını bir madun tarihsel kayıt olarak değerlendirecek ve Irak’ta Kürt oluşlar üzerine bir araştırma gerçekleştirecektir. Saleem’in milliyetçilikleri anlatan ancak milliyetçi olmayan kitabı Saddam Hüseyin’in Irak’ında Kürtlerin deneyimini yazarın otobiyografisi üzerinden anlatan dolayısıyla da edebiyat, siyaset, tarih gibi disiplinlerarası okumalara imkân sağlayan bir madun eser olarak tanımlanabilir. Makale de bu nedenlerle Irak’taki ulus/parti-devletin önerdiği ulusun nasıl bir tarih önerdiğini ve kitabın ana karakteri Azad’ın bir anı-roman olarak önerilen hikayesinin tüm bu sürece nasıl bir şerh koyduğunu inceleyecektir. Makale bu sebeple iki bölüme ayrılmaktadır: İki ara bölüm öncesinde Kürt edebiyatlarının neden sözlü edebiyatı da içeren, birden fazla dile, bölgeye, ülkeye atıfta bulunacak çoğul bir tanım içermesi gerektiği anlatılacaktır. İlk bölümde Baas Partisi’nin yükselişi ve partinin, Irak’ı ulus-devlet olarak kurgulayışında eğitimi, dili ve propagandayı kullanışı incelenecektir. Bu bölüm Saddam Hüseyin üzerinden bir lider kültü kurulmasının nasıl bir Irak milleti tahayyülü kurduğunu inceleyecektir. Böylece Irak’ta yirminci yüzyılın neredeyse ikinci yarısı boyunca vatandaşlığın, vatandaşlığın getirdiği hakların, siyasi partilerin, cemaatlerin nasıl bir Iraklılık kurduğunu irdelenecektir. İkinci bölümde Baas Partisinin ulus-devletin karşısında Kürtlerin başta Mustafa Barzani olmak üzere nasıl bir Irak önerisi sunduklarını ve kendi cemaatleşmeleri sırasında sanatı, teknolojiyi ve dili nasıl kullandıkları incelenecektir. Bu bölüm vasıtasıyla Baas Partisi’nin var ettiği egemenlik ilişkilerinin Kürt milliyetçiliğini nasıl etkilediği tanımlanacaktır. Saleem’in kitabının başkahramanı olan Azad’ın Iraklılık ve Kürtlük arasındaki gerilimde sınırlarla, linçlerle, şiddetlerle, propagandalarla kurduğu ilişkideki gerilim bu bölümün temelini oluşturacaktır. Azad, kitap içerisinde azınlık ve çoğunluk milliyetçiliklerinin Irak tahayyülünde gittikçe göçebeye dönüşen bir özneye bu yıkıcı gerilim vasıtasıyla dönüşeceği için bu bölüm tamamlayıcı bir izlek var edecektir. Iraklı Kürt kadınların tüm bu süreçteki konumu ise bir karşılaştırma noktası olarak milliyetçiliklerin tarihsellik ve toplumsallık kurma biçimlerini incelemek için söz konusu edilecektir. Makalenin amacı Irak’ın yaratılması sırasında Kürtlerin ötekileştirilişini Azad’ın hikâyesi üzerinden incelemenin yanı sıra Kürtlerin de kendi cemaatlerini kurarken Baas Partisi’ne oldukça benzer bir yöntem uyguladıklarına yönelik bir eleştiri sunabilmektir. Böylece Hiner

Saleem'in *Babamın Tüfeği* başlıklı eseri üzerinden Kürt ve Baas milliyetçileri üzerine bir maduniyet okumasının olanağı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Baas, Kürtlük, Maduniyet, Kadın.

Reading *My Father's Rifle*: Distant Childhood and Subaltern Historicity

Abstract

This article attempts a reading of Hiner Saleem's *My Father's Rifle*. Saleem's book on nationalism without being nationalist can be defined as a subaltern work that narrates the experience of the Kurds in Saddam Hussein's Iraq through the author's autobiographical narrative. The book is thus open to interdisciplinary readings such as literature, politics, and history. This article first sheds light on what kind of history the nation/party-state in Iraq proposes, and how the book's main character Azad's story puts a portrayal on this whole process. The article is divided into two parts. Before two intermediate chapters, it will be explained why Kurdish literatures should contain a plural definition that includes oral literature and refers to more than one language, region, and country. The first part focuses on the rise of the Baath Party and its use of education, language, and ideological propaganda to construct Iraq as a nation-state. This part investigates the use of the personality cult of Saddam Hussein in envisioning an Iraqi nation. This part of the article hence examines how citizenship, the rights brought by citizenship, political parties and communities establish an Iraqi identity in Iraq from the 1960s through the 1990s. The second part examines how the Kurds, especially under the leadership of Mustafa Barzani, presented an Iraq proposal against the nation-state of the Baath Party and how this proposal used art, technology, and language during for their own congregation. In this section, it is suggested how the sovereignty relations created by the Baath Party affect Kurdish nationalism. The tension in Azad's relationship with the borders, lynchings, violence and propaganda created by nationalisms in Iraq forms the basis of this chapter. This chapter creates a complementary theme, as Azad will be transformed into a subject that is becoming increasingly nomadic in the Iraqi imagination of both minority and majority nationalisms through this destructive tension. The position of Iraqi Kurdish women in this whole process is discussed as a point of comparison to examine the ways in which nationalisms construct historicity and sociality. The article aims to examine the marginalization of the Kurds during the creation of Iraq through Azad's story, as well as to propose the following critique: the Kurds use a very similar method to the Baath Party when establishing their own communities. Thus, the possibility of a subaltern reading on the Kurdish and Baathist nationalisms is provided through Hiner Saleem's

book.

Keywords: Iraq, Baath, Kurdishness, Subaltern, Women.

Giriş

Hiner Saleem'in *Babamın Tüfeği* adlı kitabı Azad isminde bir Kürt gencin yirminci yüzyılın ortasından sonuna kadar uzanan hikayesine eşlik edecek bir şekilde Baas Partisi'nin Irak'taki yükselişini, bu yükselişin başta Kürtler olmak üzere, Connolly'nin kavramsallaştırmasıyla "azınlıklaştırılmış" (Burity, 2016) etnisitelerin bu parti-devletin önerdiği yeni ulus inşasındaki konumlarının değişimini konu ediyor. Bu makale de *Babamın Tüfeği*'ni incelerken bu sebeple Irak'taki ulus/parti-devletin önerdiği ulusun nasıl bir tarih önerdiğini ve Azad'ın bir anı-roman olarak önerilen hikayesinin tüm bu sürece nasıl bir şerh koyduğunu inceleyecektir. Makale iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Baas Partisinin yükselişi ve partinin, Irak'ı ulus-devlet olarak kurgulayışında eğitimi, dili ve propagandayı kullanışı incelenecektir. İkinci bölümde Baas Partisi'nin ulus-devletinin karşısında Kürtlerin başta Mustafa Barzani olmak üzere nasıl bir Irak önerisi sunduğunu ve kendi cemaatleşmeleri sırasında sanatı, teknolojiyi ve dili nasıl kullandığı incelenecektir. Bu inceleme ayrıca kitapta yansımalarını bulmuş haliyle kadınların bu iki millet önerisindeki konumuna yönelik bir sorgulamaya da girişmektedir. Makalenin maksadı Baas Irak'ın yaratılması sırasında Kürtlerin ötekileştirilişini Azad'ın hikâyesi üzerinden incelemenin yanı sıra Kürtlerin de kendi cemaatlerini kurarken Baas Partisi'ne oldukça benzer bir yöntem uyguladıklarına yönelik bir eleştiri sunabilmektir. Bu eleştirinin kendisine temel aldığı görüş, milletler ile milliyetçiliklerin azınlıklaştırıldıklarına belirli temeller ve bağlamlar dayatmalarının bu azınlıklaştırılmış öznellikleri egemenliğe alternatif ol(a)mayacak sınırlar içerisine sıkıştırdığı analizidir. Yani egemen, özneliğini öylesine bir tahakkümde kurar ki karşısına aldığı her şeyi kendisinin bir parçası, benzeri, uzantısı olmaya sıkıştırır. *Babamın Tüfeği* bu uzantı oluşa bir örnek sunar. Ancak kitabın iki aşamalı incelemesinden önce kitabın nasıl bir madun okuma olanağı sunduğuna ve Kürt edebiyatlarının ne içerdiğine dair bir ara bölüm tüm makale için oluşturacağı temel nedeniyle zaruridir. Bunun için öncelikle romanın modernizmle irtibatına, sonrasında Kürt edebiyatlarının milliyetçilikle bağına bakmak yerinde olacaktır.

Kürt Edebiyatları Ne Anlama Gelir?

Ahmadzadeh'ye (2007: 580-587) göre roman, modernizme eşlik edecek bir şekilde modernist toplumun nasıl olacağına yönelik politik önerme içeren bir türdür. Örneğin, Aydınlanma'ya edebiyat da eşlik etmiş, yazarlar tıpkı düşünürler gibi hareket ederek yazdıkları dillerdeki insanlara ortak, ideal bir toplum önerisi

sunmuşlardır. Kürtçe eserler de bunu takip ederler ve Kürt milletine, kuruluşuna, deneyimlerine yönelik anlatılar içerirler. Örneğin, 1961’de Sovyet Rusya’da çıkan *Peşmerge* ve Irak Kürdistan’ında 1972’de çıkan *Halkın Acısı* adlı kitaplar Kürtlerin kurtuluşuna, toplum kuruluşlarına yönelik anlatılar içerirler. Anderson (1995) ise edebiyatın da dahil olduğu yazılı basımın bir hayali cemaat ürettiğini söyleyerek benzer bir temel kurar. Anderson’a göre matbaa teknolojisinin ürettiği kitlesel yazılar kitlelerin zamanı ortak algılamalarını ve bir paydaşlık üreterek bu ortak zaman üzerinden kimi yükümlülükler kurgulamalarını hızlandırmıştır. Böylece ortaya çıkan şey, üretilmiş bir cemaat hissini üretilmiş ortak bir zaman içerisinde millete dönüşecek bir toplumsallaşma var etmesidir. Edebiyat aynı zamanda milliyetçiliğin kendisi modern yani belirli bir zamanda üretilmiş bir şey olmasına rağmen milliyetçiliğin tarihselliğini kurmak için de Anglo-Sakson edebiyatı, Arap edebiyatı gibi kategoriler vasıtasıyla milliyetçiliğin kendisini tekrar üretmesinin de bir kaynağıdır (Fisher, 1980). Edebiyat, millet temelli sınıflandırmalarla belirli milletlere ait kılınarak bu belirli milletlerin ilerlemeci, aşkın, saf ve biricik özlerinin de ortaya çıkacağı kimi kaynakların üretimine İskoç Aydınlanması’ndan Fransız Devrimciliğine kadar temel olmuştur (Wright, 2013). Edebiyat ile milliyetçilik öylesine birbirlerini kuran ve düzenleyen olgulara dönüşmüşlerdir ki azınlıklaştırılanların da toplumsallık ve tarihsellik kurmalarının yöntemlerinden birine dönüşmüştür. Örneğin, Fanon (2007: 202-242) Afrika milli kültürünün kurulmasını Afrika’nın özgürleşmesinde başat görürken edebiyata ve edebiyatçılara önemli bir yer verir. Fanon’a göre, kolonyalizm belirli egemenlik ilişkilerini belirli bir hegemonyayla birleştirmiştir ve Afrikalı entelektüellerin hem bu egemenlik ilişkilerinin Afrika’yı sömüren yanını kaydetmeleri hem de buna karşı Afrika’nın özünde bulunan milli kültürler vasıtasıyla yeni bir edebiyatı var etme yükümlülükleri mevcuttur. Milli kültürü var etmek böylece kolonyalistlere karşı adaletin, eylemlerin ve bekânın kolektif bir düşünüşle tekrar kurulması anlamına gelir. Kürt Edebiyatları da bu sebeplerle romanlarıyla birlikte bir toplumsallaşma önerisidirler. Kürtçenin yazılı edebiyatın ilk örneklerinin Kürt deneyimlerini ortaklaştıracak önerilerde bulunmasının tesadüfi olmaması da bundan kaynaklanır.

Ahmadzadeh (2015) Kürt edebiyatı için Jameson’ın “üçüncü dünya ülkelerinin edebiyatı ulusal bir alegoridir” kavramsallaştırmasını ve Anderson’ın hayali cemaatini takip eden bir inceleme önerir. Ahmadzadeh’e göre Sovyetlerdeki sosyalist realisten 1990’lara kadarki realizmden 1990’lardan sonraki sürrealist, postmodernist edebi etkenlere dahil olan güncel Kürt edebiyatına Kürtçenin nasıl kullanıldığı, ana karakterin ve öykünün izleğinin kuruluşu oldukça değişmiştir ancak “Kürt kimliğinin” merkez olduğu politik bir anlatı her dönemde baskındır. Bu, Kürt edebiyatındaki romanın ulusal bir alegori olarak işlemesine

dönüşür. Jameson'ın ulusal alegori genellemesine *Germinal*, *İki Şehrin Hikâyesi*, *Faust*, *Gazap Üzümleri*, *Sefiller* hatta *İlahi Komedy* gibi Batı'daki teknolojik tüm dönüşümlere rağmen toplumsallıkla ve onun nasıl kurulduğuyula oldukça irtibatlı örneklerle sahip "birinci dünya ülkelerindeki" kitapları neden ekmediği muğlaktır. Dolayısıyla Ahmadzadeh'nin Jameson'ın kavramsallaştırmasını işlevsel bir örüntü için kullanması da sorunludur. Tüm bir edebiyatı ulusal bir alegori olarak ele almaktansa Kürt edebiyatlarının tarihselleştirme, toplumsallaştırma, söylem kurma yanınının da olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Üstelik Ahmadzadeh'in Jameson üzerinden tanımlamaları Kürt edebiyatlarında kurucu, temel bir yere sahip olan şiiri içermez. Oysa Kürtçe şiirler de hem bir yandan kişisel bir mücadele alanı olarak belirsiz, tahmin edilemez bir içerikle ulus-devletlerin yönetimselliklerinin karşısında gündelik hayat içerisinde alternatif topluluk, sorumluluk, yükümlülük, onur kaynağıdır (Bush, 2015: 192, 195-197) diğer yandan milliyetçiliğin güçlenmesiyle birlikte bu sefer Kürt ulus-devleti için Hıristiyan, Kafir, Zerdüşti imgelerinin düşman, hakiki, kökü dışarıda gayri-İslami etkenlere dönüştürülebildiği siyasal eylem aracıdır (Bush, 2020: 55-57, 76-86). Kürtçe şiirler Kürt'ün nasıl görüldüğünün bir izleğini üretirler. Örneğin Klasik Kürt şiiri Arapça, Farsça, Türkçe kelimeleri bir zenginlik olarak görüp Pers imgelerini yeniden üretirken 20. yüzyıldan itibaren gelişen milliyetçi Kürt şiiri Kürt bilincinin ve ülkesinin korunması için şiiri dil bakımından "safılaştırır" ve şiirdeki imgeleri Kürtlerin uyanışı için biçimlendiren bir farka sahne olur (Ghaderi, 2021: 707, 714-725). Artık Kürdistan'ı kuracak Kürt'e cesaret, ona karşı düşmanlara korku salık edilir. Üstelik Kürt şiirleri Kürtler arasındaki milliyetçilik farklarına dair örnekler de üretir. Kürt edebiyatları uzun süre sözlü edebiyatlar olmalarının etkisiyle hem ulus-devletlerin yok etme araçları karşısında zayıflayabilmiştir hem de kaydedilen sözlü edebiyatların edebiyat tarihçilerinin belirli bir diyalekti, bölgeyi, hareketi yok sayıp belirli olanları da öne çıkartarak spesifik bir ulus bilinci öne çıkartmayı seçme eğilimi karşısında seçici bir güçlenmeye tabii olabilmıştır (Ghaderi, 2015: 6, 10-14). Kürt edebiyatlarının sözlü tarihselliğini başlı başına dışlayan ve "Kürt edebiyatı" gibi bir tanımlamayı romanlarla kuran bir tercih aslında tanımlarken düzenleyen bir tercihtir. Bu sebeple Ahmadzadeh'in Jameson üzerinden romanları alegoriler ile ilişkilendirmesi incelediği şeye müdahale eden, onu belirli kalıplarla sınırlayan bir karar içerir.

Sözlü edebiyatın dışlanması bir yana yazılı edebiyatın ancak alegorilerle tanımlanması da sorunludur. Burada Batı temelli sanat tarihi kategorilerine bir itiraz elzemdir. Wallace, Batı temelli sanat tarihinin örneğin Afrika'da sanatı reddettiğini belirtir. Wallace'a (2018) göre Kant, Hegel, Hume ve Rousseau gibi düşünürlerin Afrika'yı değerlendiriş biçimindeki ayrımcılığın yanı sıra

Matisse, Braque, Picasso gibi sanatçıların eserlerindeki Afrika etkisini örtüşleri bu reddedişin temelini var eder. Bu reddediş Afrika'yı sanat üretemeyecek bir gerilikte tanımlarken onu müzeye ait tarihin bir örneği, çalışma alanı ve oryantalizm ile primitivizmin tekrar üretileceği sömürgeci bir kaynak olarak görür. Kürt milliyetçiliklerinin ancak alegori üretebileceğini, bunun Üçüncü Dünya'nın bir parçasını olduğunu belirterek belirli bir daraltmaya girişmek benzer bir sömürgeci kaynak üretimidir. Bu makale bu nedenlerle Saleem'in kitabının Irak'taki Kürtler için tarihselleştirme, toplumsallaştırma ve söylem kurma bağlamlarına odaklanırken kitabın bu okumalardan azade özgül edebi bir eser de oluşunu reddetmemektedir. Peki, Kürt edebiyatları özelinde bu edebiyatların milliyetçilikle bağlantısında alegori ile sınırlanmayan nasıl irtibatlar bulunabilir? Bunun için Kürt milliyetçiliklerinde ve edebiyatlarının kimi örneklerinde toplumsallaşma ve tarihselleşmeyi inşa ederken ortak bir imge kullanımı temel alınabilir: Bölünmüşlük imgesi.

Kürt edebiyatı diasporayı içeren, bölünmüşlük ve aidiyetsizlik üzerinden oldukça ortaklaşan bir edebiyat olarak (Hussain, 2020) aynı kitapları okuyarak kendisini hayali bir cemaatin içerisinde konumlandırın özdeşleşmelerden (Anderson, 1995) hem farklılaşır hem de kurulur. Kürt edebiyatlarında bu sebeple farklı bir hayali cemaatten söz edilebilir; aynı hikayeleri farklı lehçe, alfabe ve dillerde, farklı yerlerde okuyarak paylaşan bir ötekilik ve bölünmüşlük hali ve bunun sonucunda oluşan hayali bir cemaatsizlik. Hussain (2020), bu ilişkinin bir benzerini Kürt edebiyatını bir diasporalar edebiyatı olarak tanımlayarak kurar. Ancak buradaki diaspora yalnızca kişisel hissiyatı yani kişinin cemaatle ilişkisini etkilemez. Diğer etki nedir? Kürtçe lehçeleriyle, ulus-devletlerle ve bu ulus-devletlerin Kürtçe edebiyat üzerindeki baskısıyla da bölünmüş bir edebiyattır; bu sebeplerle farklı ülkelerdeki Kürt edebiyatları uzun bir süre boyunca birbirlerini etkileyememişlerdir (Ahmadzadeh, 2007: 584-586; Hussain, 2020). Bu nedenle Kürt edebiyatlarının bölünmüş olması Fanon'un milli kültür olarak tanımladığı karşı-mücadeleye yönelik egemen ulus-devletlerin müdahale alanını da gösterir. Kürt edebiyatları hem karşısındaki ulus-devletlerden etkilenir hem de onu etkiler.

Ancak bu tanımlardaki en önemli beis Kürt'ün neyi gösterdiğiidir. Bu sebeple Kürt edebiyatı üzerine yapılan bir tanımın Kürtlük üzerine de bir tanım geliştirmesi gereklidir. Kimliğin farklılıklar üzerinden kurulduğunu söyleyen Hall'a (1996: 2 aktaran Ahmadzadeh, 2007: 581) göre, bağımsız bir kimliğin ötekiyle irtibatsız kurulduğu bir örnek bulunamaz. Natali (2005: xvii aktaran Albert, 2013: 223) ise bu tanımları Kürtler için Türk, Fars ve Arap olmamak üzerinden kurulan bir kimlikle Kürtler kendiliklerini muhafaza ettiler diyerek

daraltr. Vali (1994), Kürt milliyetçiliğinin çok-uluslu bir yapının karşısında sürekli bir şekilde yeniden kurulmak durumunda kaldığını söyler. Vali, Kürt milliyetçiliğinin modern bir paradoksla karşı karşıya olduğunu söyler çünkü ona göre Kürt milliyetçiliği modern bir harekettir ve yine modern bir oluşum olan diğer ulus-devletlerin modern hareketlerine, baskılarına karşı sürekli tepki vererek kendisini sürekli yeniden kurmak zorunda kalır. Bu incelemelerin ortak noktası, Kürt milliyetçiliklerinin birden fazla ulus-devletin karşısında kendiliklerini inşa ederken oldukça özgül bir konumda oluşudur. Yani Kürt milliyetçiliği devletsiz bir milliyetçilik olarak “bölündüğü” devletlerle irtibatını, kendi milliyetçiliğinin kurucu ve düzenleyici bir ögesi yapmıştır. Bu, önemli bir noktadır ancak Kürt milliyetçilikleri ile ilgili tanımların yalnızca “belirli bir ulus-devlete karşı olma şeklinde Kürt milliyetçiliği” şeklinde tanımlanması ulus-devlet merkezli bir okuma üretme, dolayısıyla sınırlayıcı olma tehlikesi içerir. Bu sebeple Kürt milliyetçiliğinin bu ulus-devletler arası ve karşısı tanımına ek olarak Kürtlerin kendi içinde kimi dillere, mezheplere ayrılmalarına ve Kürt halklarının arasındaki ekonomik, sosyal ve politik farklılıklarına atıfta bulacak ikinci bir tanım da oluşturulmalıdır. Bu sebeple Çağlayan’ın (2017) Türkiye’deki Kürt kadınları tanımlamak için kullandığı sosyal, ekonomik ve etno-politik bir kolektif kimlik olarak Kürt kadınlığı tanımı Kürtlükler tanımına eklenebilir. Böylece Kürtleri buldukları sosyal normlarla, ekonomik dar alanlarla ve etnik kimliklerini politikleştiren siyasi bağlarla irtibatlandırılan kolektif bir kimlik de önerilebilir. Bu kolektif kimlik, Kürtlerin bulunduğu her ülkede hem birbirleriyle hem de ulus-devletlerin çoğunluklarıyla irtibatlarındaki çoklu ilişkinin de incelenmesini şart koşarak ötekiliğin ve azınlıklaştırılmanın çoğulluğuna yönelik bir okumaya alan açabilir. Bu makalede de Kürtlükler ve Kürt milliyetçiliği üzerine olan tanımlar bu sebeple Kürtlüklerin ulus-devletler arasında ve karşısındaki düzenlenişinin yanı sıra Kürtlerin kendi içlerinde ve buldukları ulus-devletin karşısındaki konumlanışına da atıfta bulunacak şekilde kurulmuştur. Bu sebeple Kürtlük, Kürtçe, Kürt ve Kürt edebiyatı gibi tekil kullanımlar yerine makalenin incelemelerinde Kürtlükler, Kürtler ve Kürt edebiyatları gibi çoğul kullanımlar tercih edilmiştir.

Kitabın maduniyetle ilişkisi nedir? Burada önce madun, sonrasında edebi eserlerin maduniyet ile ilişkisi ve en sonunda da Saleem’in kitabının bununla bağı tanımlanmalıdır. Maduniyet tarihi, var sayımların eleştirisidir; bu eleştiri tarihin belgelerinin siyasal, ideolojik, ekonomik, tarihi, cinsel, dil vb. belirli temelci dışlamalarla tanımlandığını ve bunun belirli bir homojen bilinci üretmeyi amaçladığından söz eder (Spivak, 1988: 6-13). Tarih, bir yandan emperyalizmin bilgi temelli şiddetine diğer yandan da uluslararası bir emek, iş bölümüne sahne olarak Batı’nın diğer ülkelere müdahalesini iyi toplumun üreteleceği

bir mekanizma olarak meşrulaştırırken alternatif bir yoruma da yer bırakmaz (Spivak, 2010: 35-43). Böylece tarih, basit bir şekilde gelişmeye, Batı'ya dair bir ilerleme olur. Tarihi kültürün üretimindeki eşitsiz iktidar ve temsil olanaklarının ürettiği egemenlik ilişkileri Orta-Doğu tarihinde de rastlanan bir dışlamadır ve tam da bu nedenle Orta-Doğu çalışmalarının da var olan kaynakların yeniden değerlendirilmesine ve yeni kaynakların keşfiyle bir maduniyet eleştirisine, tarihin çoğul zaman-mekân ilişkilerinin yeni dirençlerle tanımlanmasına ihtiyacı vardır (Webber, 1997). Bu makale edebi eserleri bu olasılığa dahil görür. Çünkü her ne kadar tarihsel maduniyet çalışmaları tarihte neyin eksik olduğunu gösterse de ancak madun edebiyatı madunun sese kavuşmasını, konuşmasını mümkün kılar; madun, yalnızca sessiz bir marjinal olmaktan çıkıp ilişkisel bir öznellik geliştirebilir olur (D'Angelo, 2020: 16, 21). Babamın Tüfeği bu olanağa sahiptir öyle ki Alhamid (2019), kitabın Azad'ın anlattığı üzerinden Kürt çocukluğunun savaş, baskı, kayıp kimlik üzerinden algılandığı bir yaşamı kaydettiğini belirtir. Saleem'in Azad üzerinden kendi çocukluğunu kaydetmesi de bir tanık tarihçiliğidir ve aslında Irak'ın egemen etnik baskısı karşısında Kürtlüğün bir histografisini teşkil etmektedir. Alhamid, bu nedenle kitabı zorla kaybettirilmiş tarihsel bir varlığın geçmiş ve şimdiyle yeniden irtibat kurarak özneliği -Kürtlüğün inşasını da içerecek şekilde- tekrar inşa etme olarak görür. Saleem'in kitabı sömürgeleştirilmiş bir aidiyetin sömürgeleştirilmesidir.

Bu tanımların peşi sıra Iraklılık, Kürtlük ve kadın oluş üzerinden kitabın madun tarih olanaklarına göz atılabilir.

Iraklı Oluşlar: Kimliklerin Üstünde Bir Kimlik

Kitabın henüz ilk sayfalarında Azad, dedesinin hikayesini anlatırken dedesi için özgür topraklarda bir Kürt olarak doğdu, Osmanlı onu Osmanlı yaptı, Kürtlerin kralı Şeyh Mahmud onu yeniden Kürt yaptı, İngiliz onu kul yaptı ve İngilizler tarafından Irak icat edildikten sonra Iraklı oldu ancak bunu bir türlü anlamadı ve kabul edemedi diyerek babasından kendisine kadar uzayan bu kabul edemeyişi aktarır (Saleem, 2019: 7). Azad'ın dedesi, Saleem'in henüz başlangıçta vurguladığı üzere tüm bu değişimlerden önce özgür bir Kürt olarak tanımlanır yani Kürtlük bu ulus yapılanmalarının karşısında konumlandırılmayacak kadar eski bir zamana çekilir. Kitap, özgür topraklardaki özgür Kürt olan dede ile henüz başlangıcında tüm kitapta Kürt milliyetçiliklerinin tarihi boyunca aranan altın zamanlardan birine atıfta bulunur. Burada "altın çağ" kavramı oldukça önemlidir. Çünkü altın çağ çoğunlukla baskı altında olan toplumların halihazırda çökmüş egemenliklerinin hırslandırılması, milli benliğin geçmiş içerisinde bulunan emperyal ihtişamlara, dini saflıklara, medeniyetlerin yüceliklerine yahut ekonomik başarılarla dayanan bir teşvik etme, kışkırtmadır (Hutchinson, 2015).

Altın Çağ'a ek olarak İngiliz'e kul olan ve İngilizce bile öğrenen dede üzerine olan vurguyla Saleem'in Kürt milliyetçiliğinin Batı ile olan ilişkisine yönelik kitapta sürekli yinelenen olan Kürtleri Batılı kılan ilişkilendirmeye sebep olan o kadim meşruluğa ve çözüm kaynağı olan özneliğe yönelik bir başlangıç da sağlanır. Bu makale de bu sebeple icat edilen bir ulusu reddeden ve özgür Kürtlüğü öneren bir milliyetçiliği ve bu milliyetçiliğin hem Batı hem de Doğu'yla kendisini irtibatlandırırken kurduğu egemenlik önerisini inceleyecektir. Ancak bu Kürt milliyetçiliklerinin Irak örneğinde Iraklılık oldukça önemli bir yerdedir, bu sebeple öncelikle icat edilen Iraklılığın ve bu etnisiteler aşkını ulus önerisinin karar anlarına bakmak yerinde olacaktır. Suriye Baas Partisi de Baas ideolojisinin belirleyici bir parçasıdır ancak bu makale kapsamını daraltmak için Suriye Baas Partisi ile Irak Baas Partisi arasında bir karşılaştırmaya, ilişkilendirmeye girmeyecektir.

Baas Partisi'nin ve Saddam Hüseyin'in Yükselişi

Irak'ın henüz 1960'lardaki dönüşümü bir iktidar vakumunun sonucunda çoklu parti sisteminin reddedildiği, yasamanın bir baskı gücü olmaktan çıkarıldığı, kitle yönetim ve örgütlenmelerinin askeri yönetimin uygun gördüğü kişilere devredildiği ve iktidarın belirli ilişki ağları içerisinde bölündüğü bir askeri yönetimden oluşur (Farouk-Sluglett, 1993: 74-80). Saddam Hüseyin ise bu askeri yönetimin verdiği gücü sürekli bir şekilde kendi konumunu güçlendirmek için kullanmış ve 1960'lardaki rejimin bir sonucu olmuştur (Farouk-Sluglett, 1993: 80-86). Ancak Baas Partisi'ni kendisinden önceki rejimden tamamıyla ayırmamak gerekir çünkü Qasim rejiminin yerine gelen Pan-Arap hareketleri her ne kadar bu rejimi karşılına alsalar da Qasim rejiminin popülizm, modernleştirme, kişilikleri kültürleştirme, refah politikaları yahut askeriyecilikle kurduğu irtibatı sürdürüp tekrarlamışlardır (Bashkin, 2011). Yani Baas Partisi, gayri-temelci bir parti değil bunun aksine süregelen düzene kendi egemenliğini öneren bir sistem partisidir. Peki, Baas Partisinin temelleri nelerdi? Saddam Hüseyin rejimine olanak sağlayan bu egemenliğin karar anlarını etkileyen Baas ideolojisi nasıl kurulmuştu?

Dawisha (1999: 553-554) Irak için Arap Şiiler, Arap Sünniler ve çoğunlukla Kürt olan ancak Türkmenlerin de bulunduğu üç parçalı coğrafi bölgeden İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda yaratılmış bir ülke tanımı yapar. Bu etnik çoğulluğa elbette ki üç parçaya yayılmış azınlıklaştırılmış iki kimlik olarak Yahudiler ve Süryaniler de eklenmelidir. Baas Partisi'nin bu tanımla ilişkisi nasıldır? Baas Partisi'nin temel olarak karşısında olduğu şey bu üç parçalı ülke tasvirine eşlik eden "yaratılmışlık" vurgusudur. Baas Partisi'nin tam adı olan Arap Sosyalist Diriliş Partisi yaratılmışlığa karşı olan "yeni Irak"la ilgili çok fazla tanım sağlarken bu

ilişkiyi ortaya çıkartır. Bu yaratılmışlık vurgusuna karşı çıkan ve karşı çıkarken Irak'ın tarih boyunca süregelen tek bir özne olduğunu söyleyen Baas Partisi'nin henüz adından vurguladığı diriliş, milliyetçiliklerde sıkça rastlanan uyanmaya yönelik bir vurgudur. Yani Irak yaratılmamıştır, uyanmıştır; var edilmemiştir, dirilmiştir. Henüz uyanmamış millet metaforu Kürt milliyetçiliğinde de Kürt devletini var edecek yüce gücün geleceği üzerine kullanılan bir metafordur ve bir devleti olmamasına rağmen Kürtlüğün ne denli öz, kurucu bir varlık olduğunu işleyen belirli bir tarihsel temel var eden bir imge kaynağıdır (Maxwell ve Smith, 2015). Benzer bir şekilde Cegerxwin'in şiirleri de Kürt edebiyatının içindeki Kürt milliyetçiliklerinin bir örneği olarak acı, zulüm ve ötekilikler dolu tarihinin karşısında uyanmayı bekleyen bir güçten, iradeden, hafızadan söz eder (Yüksel, 2014). Bu nedenle parçalanmış bir ülkedeki karşılıklı millet mitolojilerinden söz edilebilir. Baas Partisi iktidarının milliyetçi bir ideolojiyi benimsemesinin ve tarihi bu izlekte yorumlamasının nedeni ise Irak'ın özüne, temeline yönelik bu parçalanmışlığı bertaraf edecek aşkın bir Tek yaratma uğraşdır. Çünkü tarihsel yorumlamanın kimi rejim biçimlerini meşrulaştırması, tarihin seçilen anlarının öne çıkarılması, arkeolojinin güncel iktidarı daimileştiren bir alana dönüşmesi gibi yöntemler mitler, gerçekler, bağlamlar yaratır ve bir etnik yahut ulus birliğini yaratıp sürdürmeyi merkezine alarak geçmişini belirli bir şekilde harekete geçirir ve süregelen iktidarı pekiştirir (Coakley, 2004). Baas Partisi'nin de tarihi yorumlama biçimi bunu merkezine almış ve böylece Araplıkta birleşen ve tarihsel olarak kadim zamanlara kadar uzanan bir egemenliğin sözcüsüne dönüşebilmiştir. Saddam Hüseyin'in Irak'ı bu çerçevede çevre ülkeleri Araplıkta birleştirecek bir kardeşlik öneriyordu ve İran bu denklemde kendilerini Farslı olmakla ayıran ırkçılara, Kürtler ise bu uğurda kaybedilmeye değer şeylere dönüşüyordu (Dawisha, 1999: 558).

Bu noktada şu soru öne çıkar: partinin sosyalizmle irtibatı neydi? Farouk-Sluglett'e (1993: 79-80) göre parti, sınıf çatışmalarını reddederken sosyalizm ve emperyalizm gibi kavramların gösterenlerini reddedip bunları kullanmaya devam ederken yalnızca toplumun geniş kesiminin duygusal ve maddesel arzularını cevaplayacak ancak varlıklı kesimin maddi çıkarlarını tehdit etmeyecek bir bağlama dönüştürmüştür. Partinin amacı sınıf siyasetinin reddiydi, önerisi ise yönetenin her şeye karar vermeye muktedir olduğu ve yönetilen için en iyisini her daim bildiği bir ülkenin birbiriyle çatışmayacak bir millet-aile olarak sunulması ve hiyerarşilere uyulacak bir şekilde ülkenin şirket tipinde yönetilmesiydi. Bu sebeple partinin karar anlarında vurguladığı Arap bilinci yalnızca Kürt, Şii, Yahudi, Süryani ve Türkmen gibi azınlıklaştırılmış özneleri ve mezhep farklılıklarını değil, diğer tüm kimlikleri aşan ve yok sayan bir ulus bilinci önerisiydi ve sınıfların kesin bir şekilde reddi anlamına gelir. Böylece ülkenin

neredeysse bir itaat ve cemaat toplumuna dönüştürülmesi ve tüm ilişkilerin ailesel bir referans ağı ile kurulması öngörülüyor ve toplumsal hareket, egemenin uygun gördüklerinin daimiliğine yönelik tekçi bir onaya dönüşmüştür. Saddam Hüseyin'in toplum ve devlet yapıları içerisinde kabileleri, cemaatleri, şeyhlikleri yeniden güçlendirecek dolayısıyla Irak'ın toplumsal işleyişini artık yitmekte olan kabilelere yeniden çekerek Irak'ı bir yeni-kabile devletine dönüştürme çabası da iktidarın aile, kaynak ve rıza temelli kadim bir toplumsallık kurma gayesiyle örtüşerek buna bir örnek teşkil eder (Baram, 1997). Bu, zamanla bir parti-devlet anlamına gelmiştir. Devlin'e (1991: 1406) göre Irak'ta insanlar Parti'ye işlere, üniversitelere ulaşabilmek ve herhangi bir sadakatsizlik şüphesinden azade olmak için dahil oluyordu ki Parti'nin bu toplantıları rejimin halihazırda var olan politikalarını onaylamaktan ibaret toplantılardı. Bu toplantılarda üyelerin yeni fikirler önermesi, rejimin politikalarını eleştirmesi yahut önderin hata yaptığını söyleyebilmesi mümkün değildir. Aileleştirilmiş, aile ilişkileriyle yönetilmeye başlanmış devlete yönelik kimi emareler kitapta Azad'ın babasının ve amcasının erken emekli edilişinde de görülebilir (Saleem, 2019: 34-39). Barzani'yle ilişkileri bulunan bu karakterler Irak ailesini bozan yapıdadırlar, bu sebeple devletin sağladığı herhangi bir işten faydalanamaz hale gelirler. Ancak elbette ki partinin egemenliğini ve çoğunluk tarafından onaylanmasını yalnızca bir çıkar ağına indirgememek gerek. Bu çıkarıcılığın yanı sıra popülist-milliyetçi ideoloji de kitlelerin hareketini ve örgütlenişini etkilemiştir (Farouk-Sluglett, 1993: 78). Kitlelerin hareket ve örgütlenişinde partideki Saddam Hüseyin'in etkisine de göz atmak gereklidir.

Saddam Hüseyin'in milliyetçilik teamülü şiddetle oldukça iç içe bir teamüldür. Kelidar (1992), Hüseyin'in devlet yönetim biçiminin savaş üretmek olmasını bu nedenle Hüseyin'in kabile, aile, cemaat şeklinde Irak düzenine bağlar. Saddam Hüseyin'in bu kabile temelli Irak'ı öncelikle Saddam Hüseyin'in devletin tüm yönetim aygıtlarını kendi akrabalık ilişkilerine uygun kişilerle donatmasını sağlamıştır. Sonrasında temelde bu ailenin duyguları, kabulleri ve inançları olan şeyleri ülkenin duyguları, kabulleri ve inançlarına dönüştürecek siyasal bir gücü üretmesini sağlamıştır. Saddam Hüseyin'in savaşları bir yönetim yöntemi olarak görmesinin nedeni bu nedenle siyaseti bir güven, kimliği ise bir rıza yapısına dönüştürüşündeki bu kişiselliklerdir. Irak'ta siyasetin yok etmek üzerinden kurulması böylece meşrulaşır. Aile, saf kalmalıdır. Ancak Saddam Hüseyin Irak milliyetçiliğinin tarihsel köklerini de kendisi kurmuş bir öznedir. Önerdiği egemenliğin atıfları yalnızca "şimdi"ye yönelik değildir. Bu sebeple iktidarı ötekilerin denetlenmesinde yalnızca kitlesel imha yöntemlerindeki bedensel şiddeti kullanmamıştır. Kürtler başta olmak üzere azınlıklaştırılanlara karşı Saddam iktidarının politik, kültürel ve tarihsel bir şiddeti de mevcuttur.

Örneğin, Saddam kendisini Mezopotomya'nın liderlerine benzetirken Irak'ı da antik Mezopotamya medeniyetlerinin devamına dönüştürmüş ve bunun için Iraklılığın sürekliliğini gösteren arkeolojik ve lirik araştırmaları, ilişkilendirmeleri devlet eliyle desteklemiştir (Albert, 2013: 221-222). Böylece halihazırda sürekli göçlerle, askeri müdahalelerle ve bunların sonucunda kitlesel bir reddiyeyle azınlıklaştırılmışların gördükleri fiziksel şiddete tarihsel bir uzamda asla var olmadıklarına yönelik bir soyut şiddet de eşlik etmiştir. Böylece şimdide yurtsuzlaştırılanlar geçmişte de yurtsuzlaştırılmış ve göçebelikleri süregeleni kabul etmedikleri sürece daimileştirilmiştir. Buna bir başka örnek de Irak'ın sokaklarındaki dönüşümdür. Burada heykellere ve isimlendirişlere göz atılabilir. Örneğin, Baas Partisi bir yandan arkeolojik kazıları sıklaştırırken bir yandan da ismarladıkları heykel siparişlerinde heykeltıraşlardan heykelleri Mezopotamya estetiğiyle yapmalarını talep ederken Saddam Hüseyin'in önerdiği millet inşasına eşlik eder: heykellerle arkeolojik kazıların sosyal, kültürel, ideolojik ve politik bir gündeme eşlik edecek bir şekilde Mezopotomya'dan Irak'a kadar uzanan tekil bir mirasın sonucu olarak meşrulaşan Iraklılığı ortaya sermesi istenir (Abdi, 2008). Hobsbawm (2006), milliyetçiliklerin kendilerini tarihle irtibatlandırırken kadimleştirmelerine mimariyi örnek olarak verir: İngiliz Parlamentosu inşa edildiği dönemin değil birkaç yüzyıl önceki yaygın estetik olan gotik estetiğinde ile inşa edilir ve böylece yapıya bir geçmiş katılır. Estetik böylece geçmişe, daimiliğe atfa dönüşür. Samir al-Khalil (1989: 110 aktaran Dawisha, 1999: 555) egemenliği süresince Saddam Hüseyin'in yüzünün ve bedeninin sokak isimlerinden sokaklarda bulunan her görüntüye kadar her yere yayılmış durumda olduğunu. Isakhan (2011) da Hüseyin'in Irak ulusunu ve tüm Arapları önemseyen, düşünen bir devrimci, yüce stratejist, baba figürü olarak kişisel kült oluşturmasının bir aşırılığa dönüştüğünü belirtirken benzer bir incelemede bulunur. Baas Partisi sonrası dönemde tamamıyla yok edilmesi için bir süreç başlatılan bu millet kurgusu dönemi Saddam Hüseyin'in yüzünün, sesinin ve çeşitli portelerinin heykeller, posterler ve radyo yayınları şeklinde yeni bir kamusal alan inşasını var etmiştir. Nitekim Azad'ın deneyimleri de bunu gösterir niteliktedir. Örneğin, Saddam Hüseyin'in yüzü bir anda okul kitaplarının önünde çıkmaya başlar (Saleem, 2019: 98) ve şehirdeki her şeye Baas ismi verilmeye başlanır (Saleem, 2019: 69). Bunlar da tarihe müdahalelerdir; isimlendirme aynı zamanda bir şart koşmadır. Mekân, isimler vasıtasıyla kimi yükümlülüklerle kuşatılır; mekânı var eden ve sürdüren egemenliğe yapılan atıflar orada bulunan öznelerin de bu var eden ve sürdüren egemenliklere iştirak etmesi gerektiğini hatırlatır. Yani heykellerin daimiliğinden sokakların isimlerine ve her yeri kaplayan iktidar sembollerine kadar önerilen şey süregelenin karar vericiliğindeki yegâneliğin ibrazıdır. Mekân ile Kürtlüklerin ilişkisinde Baas Partisinin önerdiği yegâneliğin çelişkileri ileriki bölümlerde incelenecektir. Bu

incelemeden önce Irak ve Iraklılığın nasıl bir cemaatleşme önerdiğine bakmak gerekir.

Irak ve Iraklılık: Millet ve Cemaat

Dawisha'ya (1999: 554) göre Iraklılığın herkesçe paylaşılan bir değere dönüşmesi için Baas Partisi iktidarı boyunca devlet eğitiminde milliyetçilik ile sekülerizm öncelenmiştir ve buna eşlik edecek bir şekilde ordu, milli kurumsallaşmanın öncülü olarak iktidarın ilk yıllarında oldukça hızlı bir şekilde kurulmuştur; eğitime ve orduya karşı çıkan yerel tepkiler ise modern Iraklılığa uygun olmayan hareketler olarak gerici ve utanç verici hareketler olarak kodlanmıştır. Ayrılcılık, mezhepçilik ve kabilecilik olarak tanımlanan muhalefetin reddiyesi aslında Irak'ın Arap ve Kürt gibi etnisitelere, Sünni ve Şii gibi mezheplere ve kimi kabilesel bağların reddedilmesi vasıtasıyla kolektif ve tekil bir Iraklı milliyet kimliğinin sunulmasıdır. Burada ordu ve eğitimin öncelenmesi oldukça önemlidir. Mitchell (2001: 77-122), milli benliklerini kuran ülkelerin bunu özellikle ordu ve ordunun düzenini takip eden bir eğitim sistemiyle yapıyor olmalarını çerçevelendirme ile izah eder: kendisini nesneden ayıran bir özne, her şeyi belirli neden-sonuç ilkelerine ayırır ve bu neden-sonuç ilkelerini var edecek düzeni her şeyde kurar ve ortaya çıkan şey uyulmaması mümkün olmayan aşkın bir düzendir. Mitchell, ordulaşan eğitimin söz konusu düzenin topluma yayılmasına başat bir kurum olduğunu belirtir yani ordu disiplinle düzenin topluma yayıldığı bir izlek sağlayarak düzeni kurar. Baas Partisi de ordu ile eğitimi önceleyerek uyulması gereken mutlak bir düzeni ortaya çıkarmıştır. Bu düzene karşı çıkanların yalnızca bölücülükle değil aynı zamanda gericilik ve utanç vericilikle kodlanmalarının temeli de işte bu düzenin atıfta bulunduğu mutlaklıktır. Öyle ki düzene yöneltilen her eleştiri akla, tarihe ve huzura yönelik bir saldırıya dönüşmek durumunda kalır. Ancak burada düzeni egemenden üst bir konuma yerleştirmemek gerek. Düzenin mutlaklığı aslında o düzene karar veren egemenin mutlaklığıdır. Çünkü düzen, tek dönüştürücü ve eyleyicisi olarak Devlet'i tanıyarak siyaseti sınırlar. Yani özüne mutlaklaşan, yüceleşen, aşkınlaşan şey düzene karar veren egemendir; bu önemli bir ayrımdır çünkü egemeni önceler, bu egemenin karar vericiliğini sabit tutar. Bunun örneği tanımladıkları bu yüce düzene uymayan Baas Partisi'nin eylemlerinde de görülebilir. Örneğin, Saddam Hüseyin başta olmak üzere Irak'ta yönetimi elinde tutan elitler kendi çıkarları doğrultusunda bu söz konusu Iraklı tekil kimliğin üstünde uluslar üstü etnik, kabilesel ve kültürel kimlik kurgularını zaman zaman yaratmışlardır (Dawisha, 1999: 555-567; Kelidar, 1992). Baas Partisi'nin ilk dönemdeki söylemlerinin tam aksi şekilde Saddam Hüseyin'in son döneminde Arap birliğinden vazgeçilmiş bir söylem bulunabilir (Devlin, 1991: 1407). Ancak tüm bu dönemlerde ortak olarak bulunabilecek şey benzerlikler üzerinden farklılıkların reddedilmesi üzerine bir öneridir. Bu

benzerlik çoğu vakit İslam'ın bir üst kimliğe dönüşmesi anlamına gelir. Ancak İslami bir üst kimlik çoğunlukçuluğa yönelik bir millet inşasına ön ayak olur. Örneğin Sünni-Müslümanlık üzerinden kurulan bir Iraklılık aslında etnisitelerin reddi anlamına gelir ve azınlıklaştırılarak var oldukları kabul edilen etnisitelerin bu sefer mezhep üzerinden çoğunluğun bir parçası sayılarak yok kılınmasına dönüşür. Sonuç, Sünni-Müslümanlığın bir çoğunluk olarak Araplaştırmaya dönüşmesidir. Bunun simgesel bir örneği Azad'ın annesinin köylerine gelen Iraklı askerlerin kendi evlerini yakmamaları için elinde Kur'an'la askerlere yalvarmasında görülebilir (Saleem, 2019: 10). Devletin silahlı gücünün karşısına bir Kürt olarak değil de bir Müslüman olarak çıkmamanın kurtuluş umudu olması yok edilmenin göstergesidir denebilir.

Şiddetin karşısında özneleşmenin bir diğer örneği Bağdat Radyosu'nun Arapça yayını babanın çevirisi üzerinden dinleyen ailenin radyo yayını tarafından Özgürlük Meydanı'ndaki asılmış düşmanları yani Iraklı Yahudileri izlemeye ve önlerinde kebab yemeye davet edilmişinde bulunabilir (Saleem, 2019: 20). Radyodan yapılan bu davetin özneleşme ile irtibatı nedir? Bora (2015), askeri operasyonlarda öldürülen Kürt gerillalarının "ölü ele geçirilmesi" üzerinden bir inceleme yaparken ölü ele geçirmenin bir av-avcı ilişkisi kurduğunu ve avcı olmak üzerinden yeni bir toplumsallaştırma kurduğunu söyler. Agamben (2013) de şiddetin uygulayanı ve uygulananı arasında toplumun belirlendiğini ve vatandaşlığın temelinde şiddetin bir ayırım olarak kurucu olduğunu söylerken benzer bir karar anından söz eder. Bozarslan (2010) ise Ortadoğu bağlamında şiddeti genişletir ve toplumsal alanı çözen bir şey olarak tanımlar. Bozarslan'a göre, Ortadoğu'da şiddet otoriter sistemlerinin sürekliliklerini pekiştirdiği kadar muhalefet hareketlerini de mecburi bir askerileşmeye sıkıştıran dolayısıyla Ortadoğu'daki itaat, rızanın, kurtuluş imgelerinin şiddet temelli bir simgesel şiddet temel almalarını şart koşan bir merkeziliğe sahiptir. Simgesel şiddet, fiziksel şiddete eşlik eden ve onu meşrulaştıran bir toplumsal çözümdür. Şiddet, yok ettikleri kadar kabul ettikleri ile Ortadoğu'da kurucu ve düzenleyici bir içeriğe böylece kavuşur. Ortadoğu'da şiddet herhangi bir hareketin bilinçli yahut suçlu oluşunu belirleyen bir açılma ve kapanma düzeni kurarak siyasetin askerileşmesini var ederek Ortadoğu'da kurucu bir siyasi ağ oluşturur.

Bağdat Radyosu da Arapça yayınında şiddet üzerinden bir toplumsallaşma, düzen önerir. Devletin düşmanları avlanmışlardır ve sergileniyorlardır. Azad'ın ailesinin radyoda dinlediği şey süregelen bir egemenliğin kararına payedar olma önerisidir ve bu öneri av ve avcı ikileminde kendilerinin hangi tarafta olacaklarına dair bir uyarıdır. Radyo kanalının isminin "*Halkın Sesi*" olması toplumsallaşmanın kararının da ibrazıdır: Azad ve ailesi ya halkın sesine dahil

olacaklardır ya da halkın sesinin anlattığı düşmanlara dönüşeceklerdir. Bu ikilik şiddetin yasası olarak belirlenmiştir, karar anı bu ikilikte bellenir. Baas Partisi bu ikiliğin dışındaki her şeyi reddeder. Kitapta Yahudilerin bulunduğu ikinci bir kısım da bu analiz için önemlidir. Azad hastalandığında annesinin Azad'ı iyileşmesi için Yahudi bir Aziz'e ait olduğu düşünülen, mahalle civarında bulunan kutsal bir yere götürürken eskiden mahallede bulunan kinişler, sinagoglar ve Yahudi mahallerinden söz edilir (Saleem, 2019: 36-37). Burada iki katman vardır: İlki, daha önce mahallede bulunan Yahudilerin yokluğu ile kurulan tarihsel kopukluktur ki bu ulus-devletlerin ulusları homojenleştirmeleriyle ilişkilendirilebilir, radyodaki av-avcı ilişkisine benzer bir şekilde Yahudilerin göçü Kürtler için bir ikaz noktası anlamına da gelir. Bu katmanda özellikle 1948 sonrası yaşanan zorunlu göçün etkisi önemlidir ki bu zorunlu göç de Yahudilerin kendi hatıratlarına, tarihselleştirmelerine konu olmuştur (Cohen, 2012; Landau, 1981). İkincisi, mekânla irtibatın çoğulluğudur yani Kürt bir anne kendi inancını başka dinlere ve etnisitelere mensup insanların kutsallığıyla da kurabiliyordu ki bu, ulus-devletlerin henüz ulaşım yok edemediği bir ilişkisellik olarak okunabilir. Yani Azad'ın annesinin bir Yahudi Aziz'e kurtuluş için yönelmesi Yahudilerin Irak'taki hem yokluklarını hem de varlıklarını gösterir. Yok kılınan bir kimlik başka kimliklerin mekânlarla ilişkisinde ortaya çıkıyordu. Bu, Baas Partisi'nin önerdiği dost-düşman ikiliğinin dışında bir ilişkilendirilmedir. Baas Partisi'nin reddedişi belirgin bir ahvalde Kürtlere yönelik söylemde bulunabilir, Kürt oluşlar üzerine bir değerlendirmeden önce bu söyleme kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Kitapta, köydeki askeri polisin kol bandına sahip erkeklerin köylü çocukları "vahşinin çocukları" diyerek dövdüğü (Saleem, 2019: 44) bir kısmın yanı sıra Azad ve ailesinin Irak'a geri dönüşlerindeki işlemleri yapan subay ise aileye "eşekler" dediği (Saleem, 2019: 62) kısımlar mevcut. Bölümün başında söz edilen Iraklı olmamayı gerilik ve utançla özdeşleştiren vatandaşlığın sonucu Iraklı ol(a)mayanları hayvanileştirmesi olur ki Kürtlerin hayvanleştirilmesi karşı karşıya oldukları diğer ulus-devletlerde bir örüntü olarak görülebilir. Bu örüntü Osmanlı'nın Dürzilere ve Kürtlere (Makdisi, 2002), Cumhuriyet döneminin Kürt isyanlarına (Özbilge, 2020) güncel Türkiye'nin Twitter'da Kürt gerillaların bedenlerine (Tutkal, 2020) yönelik hayvanileştirmelerinde de görülebilir. Buradaki ve Irak'taki ötekileştirmeler ortak bir temele sahiptir: egemenin tanımladığı kimliklerin dışındaki her şeyi insanlığın, medeniliğin ve yasanın dışında var sayarlar. Devlet, Mitchell'in (2001: 163) öngördüğü terbiyeyi bu sebeple benimser. Mitchell'a göre, Mısır'da terbiye kelimesi ordulaşan millet ve eğitim ile anlam değiştirir ve terbiye insanları "her an hazır ve nazır kılmak, işlevlerini istendiği gibi, en verimli şekilde yerine getirebilecek derecede güçlendirmek" anlamına gelmeye başlar. Terbiye böylece alternatif içermeyen,

bir başına doğru ve bu sebeple herhangi bir sorguya mahal vermeden bir merkezden çevreye doğru kabul edilmesi, tekrar edilmesi ve aktarılması gereken bir toplumsallaşmaya dönüşür ve insanın her an nasıl davranacağına yönelik bir davranış önerisi içerir. Vatandaşlık terbiyesiyle kuşatıldığında terbiye veren egemen sorgulanamaz bir hakikat şeceresi kılınır.

Terbiyenin bir örneği Irak'ın ülkelerine geri dönen Kürtlere "Aydun" ismi vermesinde bulunabilir. Azad, Irak'a döndüğünde kimliğinde yeniden sade yurttaş gibi yaşayan anlamına gelen "Aydun"u ve gezdiği sokaklarda "Arap milleti birdir. Tanrısal bir mesaj taşımaktadır." yazan pankartlarla eşlik eden el-Bekr ve Saddam Hüseyin portrelerini görür (Saleem, 2019: 63). Buradaki özellikle "yeniden sade vatandaş" ibaresi düzenleyici bir tanımdır. Bu tanım Azad'ın özünde sade bir vatandaş olduğunu, buna ara verildiğini ve şimdi yeniden sade bir vatandaş olmaya döndüğünü belirtir. Arap milletinin birliği ve Tanrısal mesajı Azad'ın verdiği araya herhangi bir meşruluk yahut varlık alanı tanımaz. Iraklılık, ilahi bir düzlemde kurulurken devletin tanımlandığı vatandaşlık dışındaki herhangi bir önerinin de kaydı tutulmaz. Azad'ın bu arada ne olduğu, ne yaptığı yahut ne yaşadığı yok kılınır. "Aydun" olarak ayrı bir şekilde kodlanması da gözetimi vurgular. Sade bir vatandaş yükümlülüklerle kuşatılmıştır ve Azad'ın bu sadelikte barınması gerekir. Woods (1999), Orwell'in "Özgürlük köleliktir" propagandası ile Amerika'daki siyahi özgürleşmesini karşılaştırdığı incelemesinde bu gözetimden söz eder: Amerika'da özgürleşen köleler sürekli bir şekilde göz altında tutulurlar, özgürlüklerinin etrafını belirli roller kapsamıştır ve buna uygun davranıp davranmadıklarına yönelik daimî bir denetime tabi olarak kendi gibi davranmaları önlenir. Aydun da böylesi bir denetimi gösterir, şartlı bir özgürlük ve normalliktir. Kürtlere yönelik bu gözetim Irak dışında da gözlemlenebilir. Lowder (2010), uluslararası toplum için herhangi bir doğrudan fayda yaratmadığı için ne Kürdistan'ın ne buldukları ulus-devletlerin Kürtlere uyguladığı ayrımcılığın uluslararası gündemde bir ilgi konusu olduğunu söyler. Kürtlere yönelik temel ilgi bu nedenle bu ayrımcılığı uygulayan ulus-devletlerce gösterilir. Bu vatandaş-ol(a)mayan Kürt'ün sürekli gözetimidir. *Aydunluk* bu sebeple Irak'a özgü bir tanımlama değildir, Kürtlerin farklı ulus-devletlerde maruz kaldıkları veya tecrübe ettikleri denetimi gösterir niteliktedir.

Kitapta Aydunlar kamudaki işlerden dışlanırken muhalif oldukları ilk anda kaybolmaya başlarlar (Saleem, 2019: 69). Azad'ın da kendi gibi davranmasının önlediği Aydunluğunun olası sonuçları böylece ona sunulur. Azad'ın kitabın sonunda en büyük arzularından birinin serviste yan yana bindiği olası muhbirin dolaşım özgürlüğü olmasının sebebi de burada saklıdır (Saleem, 2019: 91).

Azad'ın kimliği onu güvenlik içerisinde bir tehdide dönüştürmüştür, aydınluk onun için neredeyse pasaport gibi kısıtlayıcı bir şekilde işler oysa onun yanında oturan muhbir tüm ülkede dilediği gibi hareket etme özgürlüğüne sahiptir. Hareket etmek, edebilmek ve iktidar ilişkileri içerisinde hızlı olabilmek siyasette karar verici olabilmekle yani bir temsile, siyasal hakka, muktedirlik tasarrufuna sahip olabilmekle oldukça iç içe bir şeydir (Bauman, 2000). Azad'ın hareketini kısıtlayan pasaportlar ise burada biricik bir role sahiptirler. Pasaportlar Zweig'ı asla vatandaş olarak kabul etmeyecek ve onu "yabancı" olarak kodlayacak bir düzendeki polislerin, askerlerin, bu alana ayrılmış kamusal görevlilerin özünde sembolik olan bir kabulü patolojik bir şekilde herkesin herkese yönelik şüphesine, ayrıma dönüştürmüş modern bir ayrımdır (Gulddal ve Payne, 2017). Azad'ın kimliği de bu patolojik çizgide kuruludur. Kitabında sonunda Saleem, resmi adı Muhammed gerçek adı ise Şivan olan küçük çocuğu anlatırken (2019: 107) Kürtçenin patolojik oluşundaki bu sınırı gösterir. Şivan, kamusal alana çıkamayacak bir isimdir. Ancak Muhammed'in kamusal alanda özgürce dolaşmasına ve bir vatandaş olmasına izin verilmektedir. Kimlik ve isim bu sebeple buldukları ulus-devletlerde Kürtler için tıpkı bir pasaport gibi işler. Onları yabancı yahut yerli kılan şey kimliklerinde kabul ettikleri kamusal sınırlar olur. Peki, kitapta Kürtlerin bu süreçle irtibatı nasıl gelişir? Bu irtibat Kürt oluşlar vasıtasıyla kılınır.

Kürt Oluşlar: Milliyetçiliğe Hapsolmek

Saleem'in kitabı boyunca Kürtlerin ve Kürdistan'ın konumu iki imgelem üzerinden anlatılır: bunların ilki Kürtlerin parçalanmış, dörde bölünmüş vatani imgelemidir (2019: 52, 53, 89); ikincisi ise bu parçalanmış vatandaki türdeşlerini avlamak için yeme dönüşen kekikler olarak Kürtlerdir (2019: 27, 37, 61). İran'da mülteci olarak bulunduğu kampın bulunduğu yere "Oysa bu toprak da Kürt toprağıydı" diyen Azad'ın bu cümlesi (Saleem, 2019: 57) her ikisi de aidiyetsizliğe ve güvencesizliğe atıfta bulunan bu imgelemlerin birleştiği nokta olarak Kürdistan'ın iki parçasına da ait olamayan özneyi gösterir. Peki, mülteci kılınan Kürtlüğün bu süreçteki konumu nedir? Saleem'in kitabı ile Irak'taki Kürt oluşların incelenmesi bu sorunun cevabı için faydalı olacaktır.

Kürt Oluşlar: Sen Egemene Baktıkça Egemen de Sana Bakar

Nietzsche (2015: 90), "Canavarla savaşan kimse, bu savaşta kendisinin bir canavar olmayacağını görmelidir. Bu uçuruma uzun uzun baktığında, uçurum da senin için öyle bakacaktır" derken öznenin karşısına aldığı şeye dönüşmesi tehlikesinden söz eder. Mücadele edilen şeyle mücadele ediş yeni bir tahakküme dönüştüğünde bu tehlike ortaya çıkar. Özellikle de Saleem'in kitabındaki Kürt oluşlar üzerine bir inceleme bu yeni tahakküm kavramsallaştırması

üzerinden okunabilir. Kitaptaki Kürt milliyetçilikleri de Nietzsche'nin uyarısına benzer bir şekilde egemene baktıkça egemenleşmiştir. Bunun için öncelikle Azad'ın tanık olduğu Kürt milliyetçiliğindeki cemaatleşmeye sonrasındaysa bu cemaatleşmenin kurucu ve düzenleyici öğeleri olan eğitim, dil, sanat, teknoloji ve ataerkil dirence göz atmak gereklidir.

Kitabın henüz başında Mamu, köylerine gelen askerlere "Caş!" diyerek onları vurur (Saleem, 2019: 11), sonrasında kaçır ve bir süre yaşam mücadelesi verir. Caş, Kürtçede hain ve işbirlikçi gibi anlamlarının yanı sıra yer yer eşek, eşek sıpası yerine de kullanılan bir kelimedir. Düşmanlaştırılanın hayvanileştirilmesi azınlık ile egemen kılınan arasındaki savaşın bir alanına dönüşmüştür (Bruneau ve Kteily, 2017). Mamu bu sebeple askerleri bir ülküyü yerine getirenler olarak değil bir ülkeye ihanet edenler olarak görürken karşısındakileri hayvanileştirmiş de olabilir. Ancak kitapta Kürtlerin şiddet ile cemaatleşmesine, özneleşmelerine verilebilecek en belirgin örnek bu değildir. Kitapta bu örnekleme için iki tane linç anı öne çıkar: İlk olarak Musir'in Musul'a sık gidip gelmesinin sebebinin hain olmasına bağlanması sebebiyle öldürülmesidir (Saleem, 2019: 44-45). İkinci olarak kontrol noktasındaki bir nişancı birini vurması ve buna sebep olarak "hain" olduğuna olay yerinde anında karar verilmesinin peşi sıra öldürülmesidir (Saleem, 2019: 52-53). Burada oldukça önemli olan kısımlar bu iki öldürmeye eşlik eden ritüellerdir: Musir öldürülürken bu toplumsal bir eylemdir, köylülerin önemli bir kısmı buna katılır, boş bir tabut evinin önüne kadar getirilir çünkü Musir toplum içerisinde çoktan öldürülmüştür ve buna bir linç anı ile fiziksel ölümü eşlik edecektir. Kontrol noktasında öldürülen kişinin öldürülmesine de "Yaşasın Kürdistan! Yaşasın General!" sloganları eşlik eder ve bir haini öldürmenin linç anı ile toplumsallaşma sağlanır. Her iki linç de çok geçmeden temelini yitirir zira Musir'in gidip geldiği şehirde bir sevgilisi olduğu ve kontrol noktasında öldürülen kişinise kişisel bir mesele dolayısıyla öldürüldüğü bilgisi ortaya çıkar. Agamben (2013), şiddetin kolektif yapısına kurucu bir değer verir: şiddet yasal kılındığında yasayı, yasadışı kılındığındaysa olağanüstü hali ve dolayısıyla yine egemeni niteleyerek çıplak hayatın karar vericisini güçlerle kuşatır. Kitaptaki bu linç anları da şiddetin etrafında belirlenen bir yasanın ve öldürme gücünün peşi sıra oluşan toplumsallaşmadır yani bu örnekler tıpkı Irak'ın fiziksel şiddetinin ulus-devletin temelinde oluşu gibi Kürt hareketinin uç örnekleri değil aslında temelindeki yasalştırmanın parçasıdır. Azad da hainlerin öldürülmesinde bir sakınca görmez (Saleem, 2019: 53), daha çok kimin hain olduğu üzerine bir sorgusu olduğu söylenebilir. Şiddet, toplumsallaşmanın bir parçası olarak toplumsallaşmayı sağlayan hafızada, mekânla ilişkide de kurucu ve düzenleyici bir yere sahiptir. Bunun için öncelikle egemenin şiddeti ve tarihselliğine, sonrasındaysa kurbanlaştırılanların bununla ilişkisine bakmak gereklidir.

Tarih, baskıdan kurtulmak ve özgürleşmek olarak tanımlandığında vatandaş kendisini bunu sağlayan ulus-devletle tanımlamaya başlar ve böylece tarih modern özneyi üreten sosyal bir disipline dönüşür (Van der Veer, 2002: 230). Tarihin şiddetle ilişkisi de modern öznenin üretimine dair bir ilişkilendirme içerir. Tarih, şiddet eylemleriyle dolu olduğundan bunların kaydedilmesi, düzenlenmesi ve aktarılması gereği ortaya çıkar. Şiddet eylemlerinin yazıya dökülmesi oldukça fazla yorumla sahiptir ancak bunun yalnızca bir versiyonu resmileşir ve devletin arşivinin bir parçası olur; bu yorum da egemen devletin özgürleşmeye, normalleşmeye ve egemenleşmeye yönelik anlatısının bir parçası olan yorum olur ve buna uygun olmayan her şey de gerilikle kodlanır (Van der Veer, 2002: 231). Yani devlet kabul ettiği şiddeti özgürleştirici olarak kodlarken bu şiddetin karşısındaki her şeyi de özgürlüğün karşısında konumlandırır; egemen olana destek kurtuluşu, gelişmeyi, özgürleşmeyi desteklemeye dönüştüğünde buna karşı olan her şey insanların bekasına karşı bir tehdide dönüşmek durumunda kalır. Ancak görüleceği üzere burada şiddet tek başına bir etken değildir. Şiddete eşlik eden egemenlik ilişkilerinin rıza üretme kapasiteleri kritiktir. Bozarslan (2010: 155-156) bu nedenle şiddeti özerk bir aksiyon repertuarı olarak sınırlamaktansa şiddetin şiddete dayanmayan olgular, muktedirlik üzerine tasarruf gücü ve yeni iktidarlar var edebilme olasılığını kapsayan geniş bir tanımlama sunar. Böylece şiddet basit bir yıkımdan yahut tepkisellikten daha fazlasına dönüşerek zaman ve mekânın tarihle, toplumla ilişkisini belirleyen belirli bir egemenlik talebi olarak tanımlanabilir olur. Egemen, şiddeti ve şiddetin tarihini seçerek yayılır. Tarihin bu seçiciliğinin mekânla bağı ise kamusal alanların ilanında görülebilir. Kamusal alanlar ritüeller ve isyanlar vasıtasıyla kurulmuşlardır. Örneğin, kurban kılınan topluma yönelik öldürme biçimleri yalnızca korkuyu büyütme için değil aynı zamanda kurban kılınanların fiziksel ve ahlaki bütünlüğünü bozmak için de uygulanır. Goffman (aktaran Van der Veer, 2002: 241), buna benliğin alanları derken bu tür şiddet ritüellerinin talanlarına atıfta bulunur. Böylece egemen olan tüm kamusal alanları ya kendisiyle ya da kendisinin şiddetiyle kuşatır. Elbette ki kurban kılınan bu süreçte pasif bir özne değildir; şiddetin mekânlarına kurbanlaştırılanlar da payedar olur. Şiddet yalnızca kişilerin bilincinde değil aynı zamanda kolektif kimliklendirmelerde de ortaya çıkar ve bedenler ile akılları aşarak anıtlara, dini mekânlara, sınırlara ve doğal alanlara yansıtılır ki bu mekânlaştırmaya, genelleştirmeye bir kutsallaştırma da eşlik ettiğinde geçmişin şimdiye ve geleceğe aktarılmasında evrimci, gelişimci bir anlatı ortaya çıkar (Schramm, 2011: 5-7). Yani, şiddete uğrayanlar şiddet vasıtasıyla mekânlara kimi genel anlamlar ve kutsallıklar katarak yeni bir tarihselleştirme önerirler. Böylece kamusal alanların şiddetlerin çatıştığı, çeliştiği ve karıştığı tarihsel bir boyutu ortaya çıkar. Kitapta da Iraklı askerlerin şiddetine Kürt peşmergelerin şiddeti karşılar ve her iki özne de kendi ilişkilendirmelerini buldukları mekâna

katar. Bu sebeple linç anları her iki taraf için de kendi milletlerinin varlığına dair tarihselleştirmeler ve toplumsallaştırmalardır. Çünkü milliyetçilik linç anlarına benzer bir şekilde siyaseti dost ve düşmanın ilişkisine, düşmanın sürekli imhasına indirger. Bozarslan'a göre Kürtlerin milliyetçilikleri, birden fazla ülke içerisindeki azınlıkları (Bozarslan burada azınlığı Kürtlerin Irak, İran, Suriye'de devlet sahibi etnisiteden ve bu etnisitelerin siyasal, hukuki haklarından uzak oluşları şeklinde bir anlamda kullanır, nicel bir azlık-çokluk ilişkisine atf sınırlıdır) hâkim milliyetçiliklerin krizleriyle birleşerek değişir; Kürt milliyetçiliği ya devlet-millet temelli milliyetçilikleri taklit ederek temelde milliyetçiliği güçlendiren ama siyasetin çoğul olanağını zayıflatan bir dışlama kurar ya da devlet-millet temelli milliyetçiliğin karşısında güçlenebilmek için radikal demokrasi, ekoloji, feminizm ile irtibat kurdukça aslında Kürt milliyetçiliğini zayıflatan ama siyasetin çoğul olanağını yayan bir içeriğe sahip olur. Bozarslan, milliyetçiliğin temelde dost-düşman ilişkisine bağlı organik yapıcı bir ideoloji olduğunu belirterek milliyetçilikten çıkışı zaruri görür çünkü milliyetçilik siyasal, kimliksel ve aidiyetsel çoğulluğun reddini içererek toplum ve siyasetin önemli bir içeriği imha eder (2016). Linç anları, temsilin şiddetin tarafından belirli bir kimliğin tekeline sıkıştırılması olarak okunabilir.

Saleem'in kitabında Azad'ın anlatısı kurmaca ve anı arasındaki ilişkisiyle alternatif bir tarih önerisidir ve kitaptaki kimi olaylarla bu konumlanış arasında bir çatışma mevcuttur. Bunun en belirgin örneği içi TNT ile doldurulan altın bir Kur'an'la öldürülmesi denendiğinde Barzani'ye çay veren kişinin ölmesiyle Barzani'nin mucizevi bir şekilde kurtulmasının anlatıldığı kısımdadır (Saleem, 2019: 43-44). Çay veren kişi, bu olayla ilişkisinde araçsallaşır ve Barzani'nin kurtulmasının bir detayına dönüşür. Brecht (1972: 109), okumuş bir işçiye sorular sordurduğu şiirinde tarihin bu kahramancı yanını eleştirir. Brecht'in şiirinde seçici tarih, halkları olaylardan silerek öne çıkardığı kahramanları biricikleştirir, önceleştirir, yüceleştirir ve geriye kalan şey kimi egemenlerin hüküm sürdüğü bir kahramanlar şeceresi olur. Saleem'in kitabına taşıdığı gerilim de bunun bir örneği olarak görülebilir. Barzani, öylesine merkezi bir tanıma dönüşür ki kitap boyunca Azad'ın babası herhangi bir şey olmadan önce "generalin teknisyeni"dir yahut Azad'ın abisi Dicle'yle evlendiğinde ailesinin gurur kaynağı Dicle'nin amcasının SSCB'ye Barzani'yle gitmiş olmasıdır (Saleem, 2019: 27). Böylece, Kürtlerin kitaptaki cemaatleşmesi liderlerinin kültü yahut partisi etrafında bir prestij ağıyla kurulur ki Azad'ın ailesinin kitap boyunca edindikleri hakların sebebi de ya babanın ya da abinin Barzani'yle yahut partiyle ilişkisidir. Baas Partisi'nin sunduğu parti bağıyla dağıtılan kaynaklar burada yinelenir. Bunun aksi yönde Baas Partisi'ne katılan Kürtler de kitapta Kürt cemaatinden dışlanırlar. "Senin söz hakkın yok. Sen imza attın"

denilerek dışlanan Sami (Saleem, 2019: 81) herkesin birbirinden şüphelendiği, tartışmaların kimi prestij kaynaklarıyla sürdürüldüğü bir cemaatleşmenin öteki ucunu gösterir. Cemaatleşmenin eğitim, dil, sanat ve teknoloji ile olan irtibatı ise kitapta da yankılanan bu toplumsallaşmanın diğer araçlarıdır.

Kürtlüğü Kurmak

Saleem, Azad'ın kitap boyunca eğitim gördüğü yerler arasındaki farkı göstererek Baas Partisi ile Kürtlerin dönüşen ilişkisini de ortaya serer: Azad Kürtçe eğitim verilen bir okulda eğitimine başlar ve burada "Ey düşman! Kürt halkı hep yaşayacak, bayrağımız asla inmeyecek!" sözlerinin Kürtlerin milli marşı olduğunu öğrenir (2019: 15-16). İkinci okulundaysa bu sefer okulun önünde "Yaşasın Arap-Kürt kardeşliği!" yazan bir pankartın bulunduğu Arapça bir eğitime başlar, hükümetin Kürtçe eğitim için verdiği sözü bekler (2019: 32-33). Üçüncü okuluna taşınmak zorunda kaldıkları Nawpırdan'da Barış Okuluna Kürt Gençlik Derneği eşlik eder ve Azad buradaki Kürtçe derslerde Kürdistan Demokrat Partisi'nin 1946'da kurulduğunu ve bunun aynı zamanda başkenti Mahabad olan Kürdistan'ın da kuruluş yılı olduğunu öğrenir (2019: 51-52). Azad'ın Irak'ta okuduğu son okul Baas Okulu'dur ve eğitimin sloganı "Arap milleti birdir"e dönüşmüşken ders kitaplarını cumhurbaşkanının fotoğrafları kaplamaya başlar (2019: 67). Dönüşüm Kürtçenin ancak Kürt hareketlerinin içerisinde barınabildiği bir Arap milliyetçiliğine varan milliyetçi bir dönüşümdür. Foucault (2019), eğitimi disiplin toplumunun bir aracı olarak görürken bu dönüştürücü gücüne atıfta bulunur. Eğitim, bir disiplin var ederek toplumu belirli bireyselleşmelerle sınırlar ve bireyselleşmeler üzerinden toplumu denetler. Bu, öznenin nasıl davranacağı, algılayacağı ve aktaracağı üzerine öznenin iktidarın ağsallığının bir uzantısına dönüştüğü bir yönetimselliktir. İnsanın davranışları tahakküm altına alınır ve topluma uygun bir örnek olarak disiplin alanları arasında uyumlu bir geçiş yapması sağlanır. Hobsbawm'a (2018) göre ise eğitim, hâkim kılınmak istenen dil vasıtasıyla milleti gerçekleştirmenin aracına dönüşür; eğitim, bir ülkenin diliyle beraber mitlerini, geleneklerini ve alışkanlıklarını standartlaştırarak özneler ile kurumların milletin bir uzantısı ve parçası olmalarını sağlar. Arap ve Kürt milliyetçiliğinin eğitimleri arasındaki çatışma bu sebeple özneler ile kurumlar üzerindeki belirleyiciliğe ve kültürel bir şiddet alanına dair bir tezahür olarak görülebilir. Bu sebeptendir ki Azad'ın bulunduğu her okul Azad'a gerçek kılınmak istenen milletin tarihselliğini, dilini ve ilişkilerini nihai bir gerçeklikmiş gibi sunar. Bu kültürel çatışmanın diğer bağlamları olarak sanat ve teknolojiye bakılabilir.

Albert'a (2013: 222) göre Irak'ta şarkılar, şiirler ve filmler ile Sünni-Müslüman olarak kurulan Iraklılığın ve dolayısıyla Araplığın sonucu, Kürtlere yönelik politik

ve kültürel şiddetti. Bunun bir adım sonrasıysa askeri şiddete ve Iraklı Araplığı kabul etmeyenlerin vatandaş olamadığı bir paradigmanın dayatılmasıydı. Baas Partisi için özellikle de radyonun başat bir soruna dönüşmesinin sebebi bu paradigmayı aşan şekilde radyolarda Iraklılığa alternatif kimliklerin öneriliyor oluşudur. Bu sorunsaldır çünkü Segall'in (2013: 1-29) incelediği üzere Kürtçe şarkılar birden fazla neslin etnik mücadeleyle irtibatını sağlarken kültürel formlar şeklinde grup kimliğinin oluşmasında da önemli bir potansiyel taşıır. Nitekim Saleem'in kitabından filmlerine taşınan şarkılar bunun bir örneğini teşkil eder. Saleem'in kitabında da sık bahsedilen Radyo Erivan ve Radyo Kahire gibi radyolar söz konusu bu politik ve kültürel şiddetin oldukça önemli bir bağlamını teşkil ederler. Radyo Erivan'ın özellikle de Türkiye'deki Kürtler üzerinde de biricik bir etkisi vardır. Kürtlerin Türkiye'deki kamusal alandan dışlanmalarının en önemli araçlarından biri Kürtçenin iki katmanlı bir şekilde nesnel ve öznel bir dışlamaya sahne olmasıdır: (i) Kürtçe bir yandan medeniyetin dışında, Cumhuriyet'in kültürel ve siyasal niteliklerine ve haklarına sahip olmayan bir gerilikle tanımlanmış ve her tür icra, eylem ve alanın çoğu vakit şiddet kullanımıyla yasaklanmıştır; (ii) Diğer yandan Sünni Türklüğün onurlu bir konuma, ulaşılması gerekene ve aynı zamanda ödüllendirilene dönüştürülmesiyle doğrudan bireylerin kimlik tercihleri, politikayı kabul ve ret süreçlerine psikolojik, bilinç temelli bir ödüllendirme eklenmiştir (Elend, 2021: 101-129). Erivan Radyosunun Kürtçe Yayınını bu dışlamaya karşı Kürt kimliğinin bir karşı kamusal alan kurma olanağı olmuştur; bir karşıt söylem üretme, söylemsel duruş geliştirmesine yarayan bu olanak kimliğe ilişkin düşünce, duygu, görüşlerin bir hayali cemaat motifi şeklinde üretilmesine neden olmuştur (Elend, 2021: 153-156).

Dawisha'ya (1999: 555-556) göre Baas Partisi'nin simgesi olarak Saddam'ın yüzünün Irak'taki tüm sokakları, işyerlerini, kitapları, tekerlemeleri, şiirleri, gazeteleri vb. her yeri kaplaması zaman içerisinde partinin yalnızca bir kişisel külte mutlak onayı simgeleyen bir işlevden ibaret olmasına ve Hüseyin'in Irak'ın tüm yönetimini bir başına ele alışı anlamına gelir. Bunu Sanayi Bakanlığı'nın radyosundaki "Irak'ın gururunun dalgalanan bayrağı" gibi Saddam övgüleri de yineler. Ahıska (2010: 8-28), Türkiye'de ulus-devlet kurulması sürecinde radyonun kurucu bir konumu olduğuna işaretlerle radyonun ortak zamanı ve mekânı, hiçbir zaman ve mekânı tanımadan aşan bir toplum önerdiğine vurgu yapar. Baas Partisi'nin radyosunun da tıpkı parti gibi Saddam Hüseyin'i öne çıkartması ve ulus-devletin kurucu öğelerinden biri olan bayrak ile Saddam Hüseyin'i denkleştirmesi radyo dinleyicilerine önerilen toplumu belirler. Radyo, kendisini Iraklı olarak tanımlayan herkese Saddam Hüseyin'e biat etmeyi şart koşar. Peki, Saleem'in kitabında radyo nasıl bir konuma sahiptir?

Azad, ailesiyle birlikte çoğu akşamlar Bağdat, Irak, Moskova Radyosu, Amerika'nın Sesi radyolarını çoğunlukla babanın çevirisi üzerinden olmak üzere dinlediğini sonra babasının Melayê Cizîrî'den şiirler okumasını "Benim için Kürt olmak bu şiirler ve öğrendiğim şarkılardı, küçük mor çiçeklerle süslenmiş yeşil ya da nar kırmızısı uzun ceketler giyen bu kadınlardı" sözleriyle anlatırken radyo ve şiir arasındaki muhtemelen bir farkı gösterir (Saleem, 2019: 35). Ahmadzadeh'nin Jameson'dan aldığı roman temelli incelemenin iskaladığı önemli bir izlek burada ortaya çıkar zira Azad'ın Kürtlük ve şiir arasında kurduğu irtibat Ahmadzadeh'nin analiz çerçevesinde bir yer bulunmamaktadır. Sanatın Kürtlük üzerinde Azad'a olan etkisini incelemeyen önce radyo üzerine örnekleri çoğaltmak bu itiraz bir yana yerinde olacaktır. Kitapta birkaç farklı radyodan söz edilir. Bunlar *Moskova Radyosu*, *Bağdat Radyosu/Bağdat'ın Sesi*, *Amerika'nın Sesi* ve *Kürdistan'ın Sesi* radyolarıdır. Azad'ın ve Kürtlerin bu radyodaki ve radyo karşısındaki konumu sürekli değişir. Kitapta *Moskova Radyosu* kitabın başlarında Barzani'yi bir kahraman, diğer Iraklı siyasetçileri darbeci olarak nitelerken (Saleem, 2019: 22) kitabın ilerisinde aynı radyoda Saddam Hüseyin sosyalizmin yıldızına, Kürtler ise kaba asilere dönüşür (Saleem, 2019: 51). Sadece Arapça yayın yapan ve sürekli bir şekilde el-Bekr ile Hüseyin el-Tikriti'nin nutuklarına yer veren *Bağdat Radyosu* ise Kürtleri ve tüm muhalifleri Baas düşmanı, Siyonist ajanlar gibi tanımlarla ötekileştirir (Saleem, 2019: 17, 22). *Amerika'nın Sesi* ise kitap boyunca Kürtlere yönelik destekçi bir çizgiyi takip eder öyle ki Azad'ın babası bu radyonun desteğini dinlediği bir yayının ardından "Biz Amerikalılar gibi Hint-Avrupa halkıyız!" ve "Biz İngiliziz" der (2019: 46-47, 51). *Kürdistan'ın Sesi*'nin kitapta geçtiği en kritik bölüm ise radyonun "Ey Reqîb" yani "Ey Düşman" ile başlayan marş ile dinleyicilerine seslendiği bölümdür (Saleem, 2019: 76). Radyo böylece farklı tarafların ortak zamana ve mekâna eşlik eden ortak düşmanlık, dostluk önerilerinin çatıştığı bir bağlama dönüşür. *Bağdat'ın Sesi* henüz kendi isminde başka hiçbir temsile yer bırakmayacak şekilde kendisini halkın iradesine dönüştürürken *Kürdistan'ın Sesi* henüz isminde reddedilmiş bir ülkenin varlığının simgesine dönüştürür. Her ikisinin de düşmanlara seslenmesi ortak mekâna yönelik tehdidin sorunsallaşmasıdır. Azad'ın Irak'tan göç etmesinin temel sebebi de burada bulunabilir. Ahmadzadeh kitabın ilk ve son bölümündeki çocuk olmak ve olmamak arasındaki farkın Azad'ın kamplar boyunca yaşadığı şiddetin trajik etkilerine dair bir değişimle olduğunu söyler (2007: 589). Ancak burada şiddetin dönüştürücü etkisini azımsamadan bir itiraz sunmak gereklidir. Bozarslan'ın simgesel şiddetine benzer bir şekilde Azad kamplar arasındaki şiddetin karşılaştırılmasından çok daha önce çocukluğunu yitirmişti. Azad'ın çocuk olmaktan çıkışına dair imgelem henüz kitabın yarısında kurulmuştur. Azad, *Kürdistan'ın Sesi* radyosunda anlatılanlar ile yaşadıkları arasındaki farka eşlik edecek bir şekilde Barzani'nin Kissinger'a

bir mektupla yalvarışına radyonun İsa'ya, Muhammed'e, Gandhi'ye, Buda'ya, Lincoln'e Kürtleri kurtarması için yalvarmasının eşlik edişine tanık olur ve tüm bunlara iştirak edecek şekilde peşmergelerin umutsuzluktan intihar ettiğini görür (Saleem, 2019: 56). Düşmana seslenen radyonun ve ulusun kurtuluşunu müjdeleyen liderin konum değişikliği gerçeklik ile sunulan arasında bir çelişkiyi onda böylece yaratır. Azad, Arapça olduğu için bir şey anlamadığı radyolarda nasıl bir temsil sorunu buluyorsa süregelen gerçeklikle irtibat kuramayan Kürtçe yayınlarda da aynı sorunu bulur. Bu nedenle kamp ve şiddetten çok daha önce bu ayrımlarda bir dönüşüme rast gelinebilir. Peki, bu dönüşüm muktedirden azade midir? Azad'ın düşüncesinde elbette ki egemenin etkisi mevcuttur. Azad, kitap boyunca sürekli bir şekilde Kürtlerin dünyaya uygun olmadıklarını, saf olduklarını ve kaybetmeye mecbur olduklarını düşünür. Bunu var eden etkiler nelerdir? Bunun için Iraklılık ile Kürtlüğün teknoloji ve sanat ile kitaptaki irtibatına kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Kitabın adının "*Babamın Tüfeği*" oluşu kitap boyunca Azad'ın düşüncelerindeki Kürtlerin güçsüzlüğüne yönelik merkezi bir nesnenin yani tüfeğin kitabın henüz isminde açığa vurulmasıdır. Azad'ın abisinin Plimout marka tüfeğiyle babasının Birno marka silahına gösterdiği ilgi kitabın başlarında Kürtlerin gücüne ve Kürdistan umuduna yönelik aynı zamanda ataerkil bir gücü simgelerken kitabın sonuna doğru bu asla var olmayacak Kürt uçaklarının yokluğundaki cılızlığa ve beceriksizliğe dönüşür. Silahların isimlerinin birer gösteren olarak vurguladıkları güç kaybolur. Silahların markaları ve güçlerinin Kürtlükle ilgisi bu kitaba özgü değildir. Yüksel (2016: 10), Şakiro'nun Ferzende üzerine ağıtını incelerken bu ağıtta silahlara ve teknolojiye sürekli bir atıf bulur. Yüksel'e göre Şakiro'nun silahların tasvirine yönelik bu ilgisi, Fanon'un sözlü geleneklerde çağdaştırılan figür ve araçlarla kurulan ulus bilincine yönelik incelemesiyle benzerlikler taşır yani ağıtta silahlarla kurulan ilgi aslında Kürtlerin modern ulusal bilincine yönelik bir vurgulamadır. Azad'ın babasının tüfeğiyle ilişkisi de bu silahların isminin Kürtlerin modern dünyadaki konumuna etkisi ile dönüşür. Silahların güçsüzleşmesi Azad için Kürdistan'ın temelsizliği anlamına gelmeye başlar.

Bu güçsüzlüğün bir diğer yansıması Azad'ın resim çizdiği bölümde görülebilir. Azad, okulundaki bir sergi için çizdiği resimleri götürür, bu çizimlerden birinde sonradan siyah olmasına karar verdiği gözlerini gökyüzüne dikmiş zincirli bir insan vardır. Azad bu resim için sorguya alınırken sorgu içerisinde propaganda resimleri çizmesi için baskı görür (Saleem, 2019: 67-69). Azad, ten rengi kendisiyle başta denk olan bu adamı siyahlaştırırken iki kapanmayı açığa vurur: Ne kendisini ne de ait hissettiği şeyleri bir temsilde sunabilirdir, her ikisi de

oto-sansür ve sansür ile kapatılmışlardır. Saleem'in bu imgeleminde katmanlı bir gerilim bu sebeple mevcuttur. Kitapta Mihemmed Şêxo sadece tüfeklerle mücadelenin yetmeyeceğini keman-devletin de gerekli olduğunu (Saleem, 2019: 53) söylerken kültürel bir inşayı önerir ki bu sebeple *Kürdistan'ın Sesi* için şarkılar kaydettirir. Bunun sebebi, Ngugi wa Thiong'o'nun analizinde bulunabilir. wa Thiong'o (1994) sömürgeleştirmenin yalnızca fiziksel şiddetle olmadığını aynı zamanda buna eşlik eden kültürel bir şiddetin ve sömürünün de olduğunu söyler. wa Thiong'o'ya göre sömürgeci askerlerin kurşunlarını sömürgecilerin verdikleri eğitimdeki tebeşirler takip eder ve Afrikalıların akılları da sömürgecinin bir parçasına dönüştürülür. Azad'ın tutsak bir Kürt bedenini çizmeye başlaması ile çizemeyişi arasındaki irtibat Kürtlüğü çaresiz olarak gören bir öznenin bunu kabulü, reddi ve tekrar kabulü arasındaki değişimdir. Iraklılık, Azad'ın zihnini öylesine sömürgeleştirmiştir ki Kürtlüğe dair tüm ilişkilendirmeler Baas Partisi'nin var ettiği ağlar üzerinden kurulur: askeri güç, uluslararası destek, çoğunluk olmak, politik geçerlilik, tarihsel süreklilik... Azad, bir peşmerge olmaya karar verdiğinde kendisine anlatılan kız kardeş kuş mitini "Kissinger ve Garmyka düzeninde bu kadar naif bir halk nasıl kazanır?" diye düşünerek karşılar (Saleem, 2019: 87). Peşmerge olmak için dağa çıktığı bölümde kendisine tutturulan ilk nöbette karşısındaki manzaraya bakarak önce gerçek bir Napolyon gibi hisseder ve gördüğü manzarayı hissettiği güç ile fethetmeye başlar ancak kısa zaman içerisinde babasının Birno'sunu hatırlar ve çaresizliklerine ağlamaya başlar (Saleem, 2019: 89). Caspar David Friedrich'in *Bulutların Üstünde Yolculuk* tablosunda Azad'ın manzarayla irtibatını kuran beyaz bir erkeğin görüntüsü vardır ancak tablodaki erkek Napolyon olmakta kalakalır, Azad'ın yaşadığı ikinci duygulanıma geçmez. *Bulutların Üstünde Yolculuk*'taki özne Mitchell'in çerçevlendiren öznesidir. Friedrich'in tablosu, baktığı her yeri haritalaştıracak kadar sömürgeci tahayyüllerin içerisinde kendisini karar verici kılabilen romantik eylemlerin öznesini anlatır (Taburoğlu, 2019). Oysa Saleem'in (2019: 58, 68) kitaptaki sanatçılar üzerinden anlattığı Kürt, doğa ve sanat ilişkisinin kaderi kampta zayıflayan bir Mihemmed Şêxo görüntüsüne eşlik edecek şekilde daha önce şehrin her yerini kaplayan ressam Sâri'nin tablolarının her yerden silinmeye başlamasıdır. Azad'ın kendisini şiirler karşısında tanımladığı Kürtçe sanatın çözülmesi Azad'ın Kürtlükle irtibatının çözülmesine karıştığı için önemlidir. Azad böylece wa Thiong'o'nun sömürgeleştirilmiş zihin incelemesindeki hem fiziksel hem de zihinsel olarak sömürülen özne olur: Kürtleri mitleri sebebiyle saf, babasının tüfeğini ismiyle irtibatlandırarak güçsüz olarak tanımladığında aitlik kurduğu milleti yersizleştirmiştir. Azad'ın Kürtlükle irtibatını kıldığı şiir ve şarkılara eşlik eden bir başka "nesne" ise Kürt kadınlarının bedeni meselesine ise takip eden kısımda yer verilecektir.

Kadın Oluşlar: Öze Hapsedilmek

Mojab (2001: 71-92), Irak'taki Kürt kadın hareketinin Irak devletinin Kürt toplumuna yönelik ağır baskısının karşısında Kürtlerin dini, milli ve etnik saflıklarının bekâsını sürdürmek amacıyla ataerkiye karşı devamlı bir mücadele veremediğini söyler. Mojab'a göre, Kürt bağımsızlığındaki kadınların bu sıkışmaya rağmen mücadeleleri ile kazandıkları haklarıysa siyasi hareketliliklerinin bastırılmasında bir araca dönüşür: ataerkil direnç, kadınlara kazandıkları hakları, ulaştıkları konumları yeterli görür ve böylece Kürt kadınları buldukları herhangi bir oluşumda yönetici kademelerine dahil olamaz hale gelir. Ancak Mojab'ın Irak'taki Kürt kadınların mücadelesinde gördüğü bu sıkışma ahvali, temelinde bir ataerkil krizi içerir. Kadınların Kürt milliyetçiliği içerisindeki yükselişine yönelik bu direnç aslında ataerkil sistemin çözülüşüne yönelik bir sonuç olarak okunmaya da müsaittir. Örneğin, Joly ve Bakawan (2016), Kürt kadınların Irak'ta gördükleri dirençleri şöyle örneklerler: geleneksel kurumlar, muhafazakâr İslamcılık, Baasçılık ve yaygın bir Iraklılık verasetinin yanı sıra Kürt Özerk Bölgesindeki partiler içindeki nepotist yolsuzluk. Ancak onlara göre Irak'taki Kürt kadın hareketi, bu dirençleri aşarak kendi temsililerini genişletmiş, yasal değişimleri gerçekleştirmiş ve kimi sivil örgütler kurabilmiştir. Peki, Saleem'in kitabının ve Baas Partisinin Kürt kadınlarıyla irtibatı nedir?

Makalede daha önce radyo ve sanatla irtibatı kurulan Azad'ın ilk kez resimler görüp hayran kaldığı, babasının Mela'nın divanından şiir okuduğu bölümün kalan kısmı şöyledir:

Topraktan çiçekler gibi çıkan, cennetteki huriler kadar etli butlu, harika kadınlar görülüyordu kitapta. Gökyüzü, bizim dağlarımızın göğü kadar berrakti. Bu çok güzel kadınlar Kürt kıyafetleri giymişlerdi. Onlara dokunmayı, onlarla konuşmayı çok istiyordum. Onları, generalin portresinin yanına, duvara asmak isterdim. Benim için Kürt olmak bu şiirler ve öğrendiğim şarkılardı, küçük mor çiçeklerle süslenmiş yeşil ya da nar kırmızısı uzun ceketler giyen bu kadınları. (Saleem, 2019: 35)

Buna eşlik edecek ve Azad'ın Kürt kadınlar ve millet arasında irtibat kuracak ikinci bölüm ise bulunduğu okuldaki Arap müdürün odasındaki manzara resimlerine sürekli bakıyor oluşuna Azad'ın verdiği tepkidir:

[O]nu... havuzun başında hep aynı masada, ülkemin muhteşem manzarasına karşı otururken görürdüm. Doğanın güzelliğini tattığı için onu kıskanırdım. Tepelerin ve dağların benim kız kardeşim olduğu ve müdürün onları bakışıyla soyduğu hissine kapılırdım. (Saleem, 2019: 71)

Yuval-Davis (2016), milletin kuruluşunda kadının bedeninin oldukça önemli bir denetim içerisinde olduğunu söyler. Yuval-Davis'e göre, kadın bedeninin saflığının korunması vasıtasıyla ataerki pekiştirirken kadına milliyetleşmede verilen görevler, başta cinselliği olmak üzere kamusal ve özel alan ayrımını bertaraf edecek bir şekilde korunan, saklanan ve denetlenen bir "öz"den ibaret olmasıdır. Kadınların bedenlerinin milletin konusu edilmesinin öz dışındaki ikinci bir kısmı ise erkeklerin kadınları fethederek milleti genişletmesidir. Bu iki gergin hatta görüleceği üzere milliyetçiliklerin bir yanda doğal, saf, öz kadını saklamayı diğer yandaysa erkeğin fethederek millileştirdiği kadını içermesi ataerki ile milliyetçiliğin çelişkilerinden biridir. Baas Partisi'nin propaganda temelli edebiyatında Kürt kadınlarını anlatan bölümlerde Al-Hassan bu gerginliğe örnek olacak yaygın bir imgelem bulur. Iraklı Baas Partisinin propaganda edebiyatı güçsüz, eksik, korkak Kürt erkekleri ve hayvan, canavar, vahşi İranlılarından bahsederek Kürt kadını Arap erkeğiyle evlenerek medenileşecek, fethedilecek, asimile edilecek nesnelere dönüştürür (2020: 41-48). Azad'ın Kürdistan'ın doğası ve Kürt bedeni arasındaki irtibatı kuruşu da bu ataerki kodlamada ortaya çıkar. Kürdistan ve Kürt kadın bedeni Azad'ın resimlere bakışında korunacak, saklanacak ve Kürt erkeğine ait olacak bir saflığı betimler. Müdürün Arap oluşunun özellikle vurgulanarak manzara resimlerine bakmasının sorunsallaşması da bu Kürt erkeğine aitlikte gerçekleşir. Kürt kadın bedeni ile Kürdistan manzarası mahremleşir; burada kurulan içrek Kürt milliyetçiliklerinin kurucu bir anına dönüştüğünde Yuval-Davis'in millet ve cinsiyet arasında incelediği kadın rolleri Kürt milliyetçiliklerinde tekrar eder. Örneğin, Kürt kadın bedeninin Kürtlüğün özünü, biricikliğini ve saflığını barındırdığı için değişmez bir şekilde konumuna hapsedilmesinin örnekleri Kürt milliyetçiliklerinde de mevcuttur (Çağlayan, 2017). Kadınlara verilen rollere yönelik direncin bir örneği Azad'ın abisiyle evlenmeden önce sosyal ve siyasal direnişe davet edilen ve örgütün toplantılarına aktif bir şekilde katılan Selma'nın -Azad, Selma'nın bu toplantılardan birinde Barzani'nin partisinin renginde bir ceket giydiğini de aktarır- evlendikten sonra tüm eylemlerden silinmesidir (Saleem, 2019: 42-43). Kürt milliyetçiliklerinde aktif bir şekilde yer alan kadınlara yönelik ataerki direncin kadınları belirli rollere, yükümlülükler ve bunun yanı sıra cinsel kimliğinden azade bir temsiliyete sıkıştırmaya çalıştığına yönelik doğrudan Kürt kadın gerillaların anlatıları da mevcuttur (Bingöl, 2016). Ataerki bir direnç ile roller ve yükümlülükler arasında Kürt kadınının bedeni üzerinden sürekli bir baskı söz konusudur denebilir. Azad'ın Mela'nın şiirleriyle kurduğu Kürtlük bu sebeple Kürt milliyetçiliğinin de takip ettiği ataerki bir millet inşasını takip eder; kadınlar, Kürdistan'ın yekpareliğinin bir şartı olarak denetimin odağındaki nesnelere dönüşürler. Bu elbette ki kadın haklarının mücadelesinin direnciyle karşılaşır ve dönüşür (Al-Hassan, 2020; Alinia, 2013).

Irak'ın Iraklılık ile kurduğu, Saddam Hüseyin'in Irak'taki kadınlara millet inşasında biçtiği rol de sözü edilen nesneleştirmeyi takip eder. Saddam Hüseyin ya azınlıklaştırılmış kadınları Iraklılaştırılacak bir ödül olarak Iraklı erkeklere sunar ve böylece azınlıklaştırılmış olanın saflığına yönelik bir saldırı planlar ya da kadın bedeninin savaştaki konumunu bozulacak, talan edilecek, yıkılacak bir Iraklılığın tehlikesine dönüştürür ve Irak'ı kadın bedeni üzerindeki bir nöbetleşme rejimi olarak Saddam Hüseyin'in ulusun babası olacağı ataerkil bir akraba evliliği mekânı olarak önerir (Smiles, 2008). Baas Partisinin Kürt kadınlarla irtibatı tam olarak burada temellenir. Irak Baas Partisinin ödüllendirerek yaydığı ve tümü erkek yazarlara ait olan *Irak edebiyatı*, ekonomi temelli toplumsallaştırma, kabile ve erkek kardeşlik yapılarının Irak'ın temeline taşındığı bir tarihselleştirme içeren geniş bir dönüştürme çabasını içerir ve Iraklı kadının varlığı için iki katmanlı bir temsiliyet-gerçeklik ilişkisi kurar: (i) İlk katmanda Iraklı kadın özgür olarak tanımlanır ancak bu temelde bir savaş ekonomisinde kadının emeğine ihtiyaç duyan ülkenin kadını belirli bir çıkar ağı içerisinde yalnızca çalışma hakkı çerçevesinde özgürleştirmesidir, kadınlar ırk, din ve ahlak üzerine bir söz hakkına kavuşamaz; (ii) İkinci katmanda hem Iraklı erkeğin hem de Irak devletinin talepleri her şeyin üstünde kurucu şekilde tanımlanır ve Iraklılığın bu iki öznesi belirli homojenleştirmelere, ayrıcalıklara ve sınırlamalara sahip olarak milli benliğin üstünleri olurlar (Al-Hassan, 2020: 1-24). Edebiyat da Iraklı kadın da savaşın ihtiyaç duyduğu erkek vatandaş ve ataerkil devlet için koşudur.

Irak Baas Partisinin devlet feminizmi de bu temeldedir. Al-Ali, Irak'taki kadınlarla yaptığı röportajlarda Baas Partisinin dönemini kadınlar için bir altın çağ olarak gören kişilerle karşılaşır. Ancak bir altın çağdan söz edilemeyeceği gibi bahsedilen bu devlet feminizmi temelde bir savaş gücü yahut rıza üretme aracıydı ve bu araç da kadınları oldukça sınırlı bir güçlendirmeye tabii tutan ancak onu temelde nesneleştiren iki katmana sahipti: (i) Baas Rejimi, kendisine destek veren azınlıklıkların kadınlar üzerindeki namus temelli müdahale, katletme, baskı uygulamalarını desteklemiştir; (ii) Baas Rejimine onay vermeyen etnisitelerin kadınları ise fethin nesnelere dönüşmüştür (Al-Ali, 2007: 109-146, 260-271). Yani kadın ya devletin yahut erkeğin tasarrufundan çıkamadığı bir denkleme sıkışmıştı. Irak Baas Partisi bu nedenle proto-feminist değildir, aksine muktedir olmanın tasarrufuna sahip olabilmek yani iktidarda kalabilmek için egemenliklerini pekiştirecek her şeyi araçsallaştıran ataerkil çıkar aygıtlarının yapılarından biriydi. Irak Kürdistanı'ndaki Kürt kadınlarının iki katmanlı ve kesişimsel durumları bu ataerkil çıkar aygıtlarının iki farklı alanını gösterir: (i) Kürt kadınlar bir yandan Kürt toplumları içerisindeki erkeklerin yahut yaşlı kadınların namus temelli bir itaat, kabile, cemaat ya da aile ilişkisi

içerisine sıkıştırılmasına tabii tutuluyorlardı; (ii) Diğer yandan Baas hareketinin Irak Kürdistanı'nda uyguladığı köy yakmalar, çoğunlukla erkeklerin katledildiği kitlesel imhalar, zorunlu göçler vasıtasıyla kadınların özgürleşebileceği tüm değişim olanaklarının sürekli zayıflatıldığı ve bu olağanüstü koşullarda Kürt kadınların hayatta kalabilmek için ailelerine sürekli bağımlı kaldığı bir şiddet tarihi sürekli kılınmıştır (Alinia, 2013: 31-52). Ataerkil egemenliğin azınlık olduğunda ve yıkımla karşılaştığında bile bir ölüm ekonomisi kurarak ataerkil baskıyı sürekli kılması madun tarihin nasıl kendi içinde madunlar üretebildiğinin nadide bir örneğini böylece sunar. Üstelik bu, tarihin yeniden yazımı için de önemlidir. Çünkü Jones-Gailani'ye (2020: 40-60) göre Baas rejimi, Baas egemenliğini pekiştirerek Şi, Kürt, Keldani temsillerine görece bir varlık izin vermiştir; bu nedenle bu etnisitelerdeki kadınların tarihlerini kaydetmeleri sorunlu bulunur. Çünkü etnisiteler, mezhepler, dinlerin yanı sıra cinsiyetleri nedeniyle de öteki kılınan kadınların hikâyesi Baas rejiminin sürekliliğiyle çelişen, onunla çatışan farklı bir tarih kaydeder; örneğin Kürt kadınlarının kendi hikayelerini anlatmaları tüm bu tarihi yıkan bir etkiye sahiptir.

Sonuç

Tarih, kaydetmeye dair bir karardır, gerçeğe dair bir yorum ve varsayımdır. Bu karar, yorum, varsayım oluşları nedeniyle muktediri üretir çünkü tarih neyin neden olduğuna dair bir tezahürdür. Tarih, temeline aldığı özneyi kaydederek bu öznenin kabul ettiği bir varlık, bilgi ilişkisi kurar. Maduniyet çalışmalarının tarihin süregelmişliğine yönelik en kıymetli eleştirisi bu varlık ve bilgi ilişkisinin mutlak olmadığına dair itirazıdır. Tarih, seçilmiştir; kadın, engelli, hayvan, nesne, insan-sonrası, doğa, deli, queer, aylak... oluşlar bu seçimin dışına çıkarılmış ve tüm bu oluşların tarih üzerindeki etkileri, onların var olma pratiklerinin tüm olanaklarıyla birlikte sessizleştirilmiştir. Böylece tarih bir hafıza gibi işleyerek belirli bir meşruluğun ürettiği egemenlik ilişkilerini pekiştirmiştir. Nietzsche'nin (2015: 51-96) istemin uzun zinciri diyerek tanımladığı, egemenin kendi iradesinin kabul ettikleri dışındaki her şeyi suçlu, hatalı gösterdiği ve yaşayan herkesin egemene sürekli borçlu kaldığı yapı bu egemenlik ilişkileridir. *Babamın Tüfeği* bir madun kayıt olarak Saddam Hüseyin'in Baas Partisinin ürettiği Iraklılıkla böyle bir ilişki kurar. Azad, yalnızca kendisi olması nedeniyle suçlu olur, Irak'a borçlu kalır. Çünkü Azad'ın varlığı Irak'ın talep ettiği Iraklı oluşun Tekliğine bir tehdittir. Iraklılık; belirli bir dini, milli, ekonomik bağlılığı devlet temelli bir örgütlülük ekseninde kurarken Azad'ın simgelediği Kürt oluş bu bağlılığa karşı bir sorundur. Çoğula dair olasılıklar, Iraklı olmanın, Saddam Hüseyin'e kesin bir bağlılık, milletin cemaat oluşuna daimî bir katkı olarak sınırlandırmasını tehdit eder. Ancak Azad'ın öyküsü yalnızca bu çoğunluğun karşısındaki azınlık durumunu anlatmaz; *Babamın Tüfeği* çoğunlukçu iktidarların karşılıklarına aldıkları

azınlıkları nasıl çerçevlendirdiğine dair de bir örnektir. Kürt milliyetçiliği de Irak milliyetçiliği karşısında bir temelcilik, özcülük geliştirerek özellikle de gözetimi, şiddeti, cemaatçiliği pekiştirir. Azad'ın kelime anlamı kölelikten kurtulmuş, özgür kişiyi içerir; Azad'ın *Babamın Tüfeği*'nde anlatılan madun hikayesi ise tüm özgürlükler gibi dışlanmışları, mahkumları barındırır. Makalenin maksadı ve sonucu da tam burada belirir. Sonuç, madun bir tarihin de yalnızca azınlık oluşun mağduriyetlerini değil yine bu azınlık içerisinde ötekiler üretecek muktedirliklere de sahip olacağına dair bir tanımdır. Kürt oluşların Irak'taki Kürt milliyetçiliklerinde Kürt kadınları buna örnek teşkil eder. Maduniyet, kendi madunuyla sessizleştiği gibi onun görünür kılınmasıyla farklılaşır.

Sonnot

Sayın Metin Yüksel'e bu makalenin ortaya çıkmasındaki yıllar süren tüm emeği için teşekkür ederim.

Kaynakça

Abdi K (2008). From Pan-Arabism to Saddam Hussein's cult of personality: Ancient Mesopotamia and Iraqi national ideology. *Journal of Social Archaeology*, 8 (1), 3-36.

Agamben G (2013). *Kutsal İnsan*. Çev. İ Türkmen, 2 Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ahıska M (2010). *Occidentalism in Turkey – Questions of Modernity and National Identity in Turkish*. Londra: I B Tauris.

Ahmadzadeh H (2007). In Search of a Kurdish Novel That Tells Us Who the Kurds Are. *Iranian Studies*, 40 (5), 579-592.

Ahmadzadeh H (2015). Stylistic and thematic changes in the Kurdish novel. *Transaction*, 22, 219-239.

Al-Ali N S (2007). *Iraqi Women: Untold Stories from 1948 to the Present*. New York: Zed Books.

Albert C D (2013). A History of Violence: Ethnic Group Identity and the Iraqi Kurds. *Iran and the Caucasus*, 17 (2), 215–234.

Alhamid L M (2019). Reclaiming A Self Intertwined in The Exigencies of An Unwritten History in Hiner Saleem's My Father's Rifle. *Journal of Duhok University*, 21 (2), 1-9.

Al-Hassan H (2020). *Women, Writing and the Iraqi Ba'thist State: Contending Discourses*

Kalır H (2022). Irak Bir Çocukluk ve Madun Bir Tarihsellik Olarak "Babamın Tüfeği". *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 536-570.

of Resistance and Collaboration, 1968–2003. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Alinia M (2013). *Honor and Violence Against Women in Iraqi Kurdistan*. New York: Palgrave.

Anderson B (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*. Çev. İ Savaşır, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Baram A (1997). Neo-Tribalism in Iraq: Saddam Hussein's Tribal Policies 1991-96. *International Journal of Middle East Studies*, 29 (1), 1-31.

Bashkin O (2011). Hybrid Nationalism: Watanî and Qawmî Visions in Iraq under Abd al-Karim Qasim, 1958-61. *International Journal of Middle East Studies*, 43 (2), 293-312.

Bauman Z (2000). Time and Space Reunited. *Time & Society*, 9 (2-3), 171-185.

Bingöl B (2016). *Bizim Gizli Bir Hikayemiz Var: Dağdan Anneliğe Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora T (14.10.2015). Ölü Olarak Ele Geçirme. <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/7250/olu-ele-gecirme> Son erişim tarihi, 15/06/2021.

Bozarslan H (2010). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozarslan H (2016). 2010'larda Ortadoğu'da Milliyetçiliği Tartışmak. İçinde: E Aktoprak ve A C Kaya (der), *21. Yüzyılda Milliyetçilik: Teori ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 119-138.

Brecht B (1972). *Halkın Ekmeği*. Çev. A Kadir ve A Bezirci, İstanbul: Haşmet Matbaası.

Bruneau E ve Kteily N (2017). The enemy as animal: Symmetric dehumanization during asymmetric warfare. *PLoS ONE*, 12 (7), 1-20.

Burity J A (2016). Minoritization and Pluralization. *Latin American Perspectives*, 43 (3), 116–132.

Bush J A (2015). The Politics of Poetry. İçinde: S Altorki (der), *A Companion to the Anthropology of the Middle East*. West Sussex: John Wiley & Son, 188-204. doi:10.1002/9781118475683.ch10

Kalır H (2022). Irak Bir Çocukluk ve Madun Bir Tarihsellik Olarak "Babamın Tüfeği". *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 536-570.

Bush J A (2020). Christians, Kafirs, and Nationalists in Kurdish Poetry. İçinde: *Between Muslims: Religious Difference in Iraqi Kurdistan*. Redwood City: Stanford University Press, 55-86. doi:10.1515/9781503614598-006

Coakley J (2004). Mobilizing the Past: Nationalist Images of History. *Nationalism and Ethnic Politics*, 10 (4), 531–560.

Cohen M R (2012). History and Historical Memory in the Memoirs of Iraqi Jews. İçinde: E Yassif, H Ishay ve U Kfir (der), *Ot LeTova: Essays in Honor of Professor Tova Rosen*. Beer Sheva: Dvir, 110-137.

ağlayan H (2017). *Analar, Yoldaşlar, Tanrıalar: Krt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. 6 Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

D'Angelo I (2020). Subaltern and Marginal Figures in Literature: Spivak's Reading of Postcolonial Novels. *Junctions: Graduate Journal of the Humanities*, 5 (1), 14-26. doi:10.33391/jgjh.77

Dawisha A (1999). "Identity" and Political Survival in Saddam's Iraq. *Middle East Journal*, 53 (4). 553-567.

Devlin J F (1991). The Baath Party: Rise and Metamorphosis. *The American Historical Review*, 96 (5), 1396-1407.

Elend K (2021). *Kimliği Terennm Etmek: Erivan Radyosu Krte Yayını*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Fanon F (2007). *Yeryznn Lanetlileri*. ev. S şen, İstanbul: Versus Kitap.

Farouk-Sluglett M (1993). The Making of a Modern Dictator: The Irresistible Rise of şaddm Hsayn. *Oriente Moderno*, 73 (1-6), 73-86.

Fisher J H (1980). Literary Culture: Nationalism and the Study of Literature. *The American Scholar*, 49 (1), 105-110.

Foucault M (2019). *Hapishanenin Doğuşu*. ev. M A Kılıçbay, 8. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Ghaderi F (2015). The challenges of writing Kurdish literary history: Representation, classification, periodisation. *Kurdish Studies*, 3 (1), 3-25. doi:10.33182/ks.v3i1.389

Kalır H (2022). Irak Bir ocukluk ve Madun Bir Tarihsellik Olarak "Babamın Tfeği". *Mlkiye Dergisi*, 46(2), 536-570.

Ghaderi F (2021). A History of Kurdish Poetry. İçinde: H Bozarslan, C Güneş ve V Yadırgı (der), *The Cambridge History of the Kurds*. Cambridge: Cambridge University Press, 707-728ç doi:10.1017/9781108623711.029

Gulddal J ve Payne C (2017). Passports: On the Politics and Cultural Impact of Modern Movement Control. *symplokē*, 25 (1-2), 9-23.

Hobsbawm E J (2018). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. Çev. O Akınhay, 6. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.

Hobsbawm E J ve Ranger T (2006). *Geleneğin İcadı*. Çev. M M Şahin, 1. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hussain S F (2020). The Kurdish Novel: Diaspora, Identity and Cultural Diversity. *Rivista di Studi Indo-Mediterranei (RSIM)*, (10), 1-10.

Hutchinson J (2015). Golden Ages. İçinde: H Stone, R M Dennis, P S Rizova, A D Smith ve X Hou (der), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*. Chichester: John Wiley & Sons.

Isakhan B (2011). Targeting the Symbolic Dimension of Baathist Iraq: Cultural Destruction, Historical Memory, and National Identity. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 4 (3), 257-281.

Joly D ve Bakawan A (2016). Women in Kurdistan-Iraq: issues, obstacles and enablers. *The International Journal of Human Rights*, 20 (7), 956–977.

Jones-Gailani N (2020). *Transnational Identity and Memory Making in the Lives of Iraqi Women in Diaspora*. Toronto: University of Toronto Press.

Kelidar A (1992). The Wars of Saddam Hussein. *Middle Eastern Studies*, 28 (4), 778-798.

Landau J M (1981). Bittersweet Nostalgia: Memoirs of Jewish Emigrants from the Arab Countries: Review Article. *Middle East Journal*, 35 (2), 229–235.

Lowder D (2010). My Father's Rifle: An Analysis. *ESSAI*, 8 (1), 94-96.

Makdisi U (2002). Ottoman Orientalism. *The American Historical Review*, 107 (3), 768-796.

Kalır H (2022). Irak Bir Çocukluk ve Madun Bir Tarihsellik Olarak "Babamın Tüfeği". *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 536-570.

Maxwell A ve Smith T (2015). Positing “not-yet-nationalism”: limits to the impact of nationalism theory on Kurdish historiography. *Nationalities Papers*, 43 (5), 771-787.

Mitchell T (2001) *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*. Çev. Z Altok, İstanbul: İletişim Yayınları.
Mojab S (2001). Women and Nationalism in the Kurdish Republic of 1946. İçinde: S Mojab (Der.), *Women of a Non-State Nation: The Kurds*. Costa Mesa: Mazda Publishers, 71-92.

Nietzsche F W (2011). *Ahlakın Soykütüğü: Bir Polemik*. Çev. Z Alangoya, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Nietzsche F W (2015). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. Çev. A İnan, 8. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.

Özbiçe N (2020). *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Saleem H (2019). *Babamın Tüfeği*. Çev. H Bucak, 3. Baskı, İstanbul: Avesta.

Schramm K (2011). Introduction: Landscapes of Violence: Memory and Sacred Space. *History and Memory*, 23 (1), 5-22.

Segall W K (2013). *Performing Democracy in Iraq and South Africa: Gender, Media, and Resistance*. New York: Syracuse University Press.

Smiles S (2008). On The Margins: Women, National Boundaries, and Conflict in Saddam's Iraq. *Identities*, 15 (3), 271-296.

Spivak G C (1988). Subaltern Studies: Deconstructing Historiography. İçinde: R Guha ve G C Spivak (der), *Selected Subaltern Studies*. Delhi: Oxford University Press, 3-32.

Spivak G C (2010). Can the Subaltern Speak? İçinde: R C Morris (der), *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea*. New York: Columbia University Press, 3-32.

Taburoğlu Ö (25.4.2019). Zirvelere Çıkmak ve Derinlere İnmek: Romantiklerin Yol Haritaları. <https://www.e-skop.com/skopbulten/zirvelere-cikmak-ve-derinlere-inmek-romantiklerin-yol-haritalari/4846>. Son erişim tarihi, 15/06/2021

Tutkal S (2020). Dehumanization on Twitter in the Turkish–Kurdish conflict. *Media, War & Conflict*.

Kalır H (2022). Irak Bir Çocukluk ve Madun Bir Tarihsellik Olarak “Babamın Tüfeği”. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 536-570.

Vali A (1994). Nationalism and Kurdish Historical Writing. *New Perspectives on Turkey*, 14, 23-51.

Van der Veer P (2002). The Victims' Tale: Memory and Forgetting in the Story of Violence. İçinde: T Scheffle (der), *Religion Between Violence and Reconciliation*. Beyrut: Ergon-Verlag, 229-242.

Wa Thiong'o N (1994). *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. Harare: Zimbabwe Publishing House.

Wallace M (3.10.2018). Kültür Hapishanesi: Afrika Sanatı ve Modernizm. <https://www.e-skop.com/skopbulten/kultur-hapishanesi-afrika-sanati-ve-modernizm/3942>. Son erişim tarihi, 15.06.2021.

Webber S J (1997). Middle East Studies & Subaltern Studies. *Middle East Studies Association Bulletin*, 31 (1), 11-16. doi:10.1017/S0026318400034830

Woods S (1999). Is Freedom Slavery. *The Iowa Review*, 29 (3), 36-45.

Wright J M (2013). Literature and nationalism. İçinde: H B Nisbet ve C Rawson (Der.), *The Cambridge History of Literary Criticism*. Cambridge: Cambridge University Press, 97-114.

Yuval-Davis N (2016). *Cinsiyet ve Millet*. Çev. A Bektaş, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yüksel M (2013). I Cry Out So That You Wake Up: Cegerxwîn's Poetics and Politics of Awakening. *Middle Eastern Studies*, 50 (4), 536-553.

Yüksel M (2016). On the borders of the Turkish and Iranian nation-states: the story of Ferzende and Besra. *Middle Eastern Studies*, 52 (4), 656-676.

İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme

Erol Subaşı, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-5710-9988
E-posta: erol.subasi@erdogan.edu.tr

Özet

İdris Küçükömer (1925-1987) Türkiye'de sol düşün dünyası içinde ayrıksı bir yerde durmaktadır. 1969 yılında yayınladığı *Düzenin Yabancılaşması: Batlaşma* dönemin hâkim Kemalist ve Sol tarihsel analizlerini ters yüz eden bir tablo sunmaktadır. Buna göre kapitalizmi geliştirmeden ülkeyi Batılaştırmaya çalışan Osmanlı-Türk bürokratları gerçek bir sosyalist seçeneğin ortaya çıkmasına engel oldukları için ülkeye en büyük kötülüğü yapmışlardır. İşte bu çalışma, İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatının analizine dair tezlerinin özellikle onun en çok ses getiren eseri *Düzenin Yabancılaşması: Batlaşma*'da sunulduğu şekliyle genel bir eleştirel çözümlemesini yapmayı amaçlamaktadır. Niteliksel bir yöntem kullanan çalışma Küçükömer'in tezlerinin genel bir sunumu ve bunların kuramsal ve kavramsal eleştirisini içermektedir. Ana argüman şudur: Küçükömer'in Türkiye'de sosyalist hareketin kitleleşememesine dair ortaya koyduğu sorunsallar son derece önemlidir; ancak bunların kuramsallaştırılma ve kavramsallaştırılma biçimleri önemli sorunlarla maluldür. Temel bulgu, Küçükömer'in Marksizm'den alınmış kavramsal terminolojiyi iyi tanımlamadan, yeniden içeriklendirmeden ve literatüre referansla sistematik bir yeniden yorumlamaya tâbi tutmadan kullanmış olduğudur. Her ne kadar bu durumun sosyalist stratejiye odaklanan 'polemik' nitelikteki bir metin için görmezden gelinebileceği ileri sürülebilirse de Küçükömer'in takipçileri onun varsayımlarını ciddi kuramsal öncüller olarak aldıkları ölçüde bu sorunların analitik tahlili zorunlu hale gelmektedir. Küçükömer'in ortaya koyduğu analizin iki temel sorunu şunlardır: Birincisi, Küçükömer'in süreklilik anlatısı ve kapitalizmin tek bir gelişme modeli olduğu kabulünden hareket etmesi analizini zayıflatmaktadır. Küçükömer, Lale Devri'nden 1718-1730 1965'ler Türkiye'sine sosyo-politik yapının değişmeden kaldığını ileri sürer. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de kapitalizmin 'düzensiz' gelişimini, var olduğunu kabul ettiği genel bir kapitalizm gelişme modelinden bir sapma olarak değerlendirir. İkincisi, Küçükömer'in kullandığı haliyle devlet, bürokrasi, halk, sol/sağ, sivil toplum ve yabancılaşma kavramları kuramsal olarak ham, normatif olarak çekici ama analitik olarak güçsüzdür. Literatüre çok kısıtlı referanslarla, sistematik bir yeniden inşaya tâbi tutulmadan kullanılan kavramlar tüm analizin açıklayıcılık iddiasına gölge düşürmektedir. Çalışma, kavramsal

571 Subaşı E (2022). İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 571-602.

ve analitik çerçevesinin önemli sorunlar barındırmasına rağmen Küçükömer'in ortaya koyduğu sorunsalların bugün de güncelliğini koruduğu varsayımından hareketle, onunla girilebilecek eleştirel bir diyaloğun literatüre katkı sunabileceğini kabul etmektedir.

Anahtar kelimeler: İdris Küçükömer, Türk Siyasal Hayatı, Siyasal Akımlar ve Siyasal Düşünce Tarihi, Siyaset Sosyolojisi, Araçsal Devlet Kuramı.

İdris Küçükömer's Analysis Of Ottoman-Turkish Political Life: A Critical Evaluation

Abstract

İdris Küçükömer (1925-1987) occupies a distinctive place in the Turkish Left-wing world of thought. Published in 1969, *Düzenin Yabancılaşması: Batılaştırma (meaning The Alienation of Order: Westernization)*, presents a picture that reverses the dominant Kemalist and Left-wing historical analyses of the period. According to the book, the Ottoman-Turkish bureaucrats, who tried to westernize the country without developing capitalism, did the worst thing to the country, because they prevented the emergence of a real socialist option. This study aims to make a general critical analysis of İdris Küçükömer's theses concerning the analysis of Ottoman-Turkish political life, especially as they are presented in his most well-known work: *The Alienation of Order: Westernization*. The study, using a qualitative method, includes a general presentation of Küçükömer's thesis and their theoretical and conceptual criticism. The main argument is as follows: the problematics posed by Küçükömer, concerning the failure of socialist movement in Turkey to be popularized is important; however, the ways in which these concerns are theorized and conceptualized have significant problems. The main finding is that Küçükömer has used a conceptual terminology taken from Marxism without redefining and reconceptualizing it and systematic reinterpretation with reference to the literature. Although it can be argued that this can be ignored for a 'polemical' text focused on socialist strategy; analytical assessment of these problems becomes necessary to the extent that Küçükömer's followers take his assumptions as serious theoretical premises. The two main problems of Küçükömer's analysis are as follows: First, Küçükömer's narrative of continuity and the acceptance that capitalism has a single development model weakens his analysis. Küçükömer asserts that the socio-political structure remained unchanged from the Tulip Period 1718-1730 to Turkey in 1965. Moreover, he considers the 'irregular' development of capitalism in the Ottoman Empire and Turkey as a deviation from the general model of capitalist development, which he acknowledges exists. Second, the concepts of state, bureaucracy, people, left/right, civil society and alienation as used by Küçükömer, are theoretically underdeveloped and analytically weak. The concepts used with very

limited references to the literature and without a systematic reconstruction undermine the explanatory claim of the whole analysis. The study acknowledges that a critical dialogue with Küçükömer's theses can contribute to the literature, based on the assumption that although its conceptual and analytical framework contains important problems, the problematics put forward by him are still relevant today.

Keywords: İdris Küçükömer, Turkish Political Life, Political Movements and History of Political Thought, Political Sociology, Instrumentalist State Theory.

Giriş

İdris Küçükömer (1925-1987) Türk düşün dünyası içinde genellikle “özgünlüğü” ile nitelenen bir figürdür.¹ İçinden geldiği sol geleneğin ve Kemalizm'in yerleşik ön kabullerini ters yüz etmesi, hem solun bir kısmının hem de Kemalistlerin eleştiri oklarını üzerine çekmesine neden olurken sağdan da bu nedenle 'görülmemiş' düzeyde hürmet gördüğü söylenebilir.² Küçükömer bir kesim tarafından aykırı, ezber bozan, sıra dışı, cüretkâr bir entelektüel, bir “uç beyi”, dogmaları ve dogmacılığı yadsıyan bir bilim insanı olarak olumlanmaktayken muarızları heterodoks niteliği nedeniyle görüşlerine sıkı bir eleştiri getirmekte, en iyi durumda onu görmezden gelmektedir.³ Bu anlamda, hem Küçükömer'in radikalliğini öne sürerek onun toptan bir reddiyesinin hem de yalnız ve “anlaşılamamış adam” halesinin ve etrafında oluşturulmaya çalışılan mistifikasyonun⁴ ötesine geçebilen, esas olarak kullandığı kuramsal çerçevenin ve kavramsal aygıtların 'soğukkanlı' analitik bir değerlendirmesini yapabilen çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışma işte böylesi bir kaygıyla onun *opus magnumunu*, *Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma'yı* (bundan sonra *DY*) [1969] eleştirel bir şekilde ele almaktadır. Küçükömer'in bu provokatif çalışma ile üretim güçleri ve üretim ilişkilerini öne çıkaran ekonomi-politik yaklaşımının, özellikle yukarıdan, kitlesiz dönüşümün 'zararlarını' tespit etmesi, bürokrat-halk, aydın-halk, siyasetçi-halk arasındaki kopuklukları sorunsallaştırması ve özellikle Kemalizm'in ve solun kitle ile bağlantı kurmada gösterdikleri 'görelî' başarısızlığı vurgulaması anlamında Türkiye'de sosyal bilim alanına önemli bir katkı sunduğu kabul edilmelidir. Bununla birlikte, Küçükömer'in sorunsalları güçlü bir kuramsal arka plandan ve sistematik bir kavramsallaştırmadan yoksundur. Bu nedenle çizdiği sosyo-politik tablo önemli analitik zaafarla maluldür. Özellikle, süreklilik tezinin aşırı bir versiyonunu benimsemesi ve kapitalizmin biricik gelişim modeli olduğu varsayımından hareket etmesi yaklaşımındaki tayin edici kusurlardır. Bunun yanında, devlet, bürokrasi, halk, sol/sağ, sivil toplum ve yabancılaşma gibi kavramlar literatürden kopuk, kuramsal olarak ham, gelişigüzel ve özensizce

kullanılmıştır.

Osmanlı-Türk Siyasal hayatı analizlerine baktığımızda “muhalif ama hegemonik” (Yalman, 2004) iki yaklaşım göze çarpar: Merkez-çevre analizleri ve güçlü devlet geleneği tezi. Muhaliflikleri Osmanlı’dan günümüze miras kalmış, çevreye ve/veya topluma yukarıdan çeşitli sosyo-politik projeleri dayatan ceberut bir devlet ve/veya merkezi varsayımlarından ve bu tabloya sivil toplum ve demokrasi adına eleştirel yaklaşımlarından ileri gelir. Hegemonik hale gelmelerinin sırrı, özellikle 1980 sonrasında Osmanlı-Türk Siyasal hayatı analizlerinin ekseriyetle bu iki perspektiften hareketle yapılmasında saklıdır. Birincisinin kuramsal patentinin Şerif Mardin’e (2000) ikincisininin de Metin Heper’e (2006) ait olduğu söylenebilir. Birincisi, Osmanlı-Türk siyasal hayatına damgasını vuran kutuplaşmanın merkez ve çevre arasında olduğunu ileri sürer. İkincisi bunu kabul etmiş görünür; ancak analizi biraz daha genişleterek tarihsel çatışmanın “genel çıkarı” mutlaklaştırıp “özel çıkarı” önemsizleştiren ve bu ikisi arasındaki çatışmaları çözülmemiş bir şekilde bırakan “aşkın devlet” ile merkezin despotluğuna uzlaşmazlıkla karşılık veren toplum arasında olduğunu ileri sürer. Bu iki yaklaşımla Küçükömer’in yaklaşımı arasında pek çok paralellik yakalanabilir; nitekim Küçükömer açıkça “güçlü devlet geleneği”ni telaffuz etmese de zaman zaman bölünmemiş, merkez yetçi, “topak” ve ceberut devlet iktidarından söz etmektedir. Küçükömer ile bu iki yaklaşım arasındaki temel vurgu farkları ise Küçükömer’in devleti aşkın-özne olarak değil de bürokrasinin “ele geçirebileceği” ve aracılığıyla artık ürüne el koyabileceği bir araç-nesne olarak kurguladığını ileri sürmesi, halkı (çevreyi?) diğer iki yaklaşımdan çok daha pasif bir şekilde ele alması ve bürokrasi-halk çelişmesini çok daha keskin çizgilerle ortaya koymasındadır. Küçükömer ayrıca açık bir şekilde Marksist bir terminoloji kullanması ve ekonomi-politik bir perspektife sahip olması açısından da diğer ikisinden ayrılmaktadır. Yine de bu farklılıklar akılda tutulmak şartıyla söz konusu düalist çözümlenmelere Küçükömer’in, bürokrasi-halk ya da devlet-sivil toplum ikilikleri ile genel bir düzeyde dâhil olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Küçükömer’in tezlerinin Türk siyasal hayatı analizleri açısından başkaca önemli bir boyutu onun sol-popülist olarak adlandırılabilir bir konumlanmanın kuramsal temellerini atmış olmasıdır. Burada popülizm tartışmalarına girmeden sol-popülizmi, biraz esnek bir şekilde, temel siyasal kutuplaşma eksenini halk-bürokrasi, halk-teknokrasi, halk-oligarşi, halk-seçkinler şeklinde kuran sol yaklaşımları tanımlamak için kullanıyorum.⁵ 1960’ların özgül siyasal atmosferi içinde farklı tartışma eksenlerinin kesişim alanından doğan bu konumlanmanın izleri, Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Ali Gevgilili, İsmail Cem, Abdi İpeççi, Kurtuluş Kayalı, Mehmet Ali Aybar ve Bülent Ecevit ⁶ düzleminde

sürülebilir. Farklı koordinatlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzının ne olduğuna yönelik feodalizm-Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) tartışmaları, bununla bağlantılı olarak Türkiye'de sosyalist devrimin öznesinin ya da öznelerinin kimler olması gerektiğine yönelik Milli Demokratik Devrim (MDD)-Türkiye İşçi Partisi (TİP) tezleri arasındaki tartışma,⁷ yine bu sonuncu ile bağlantılı olarak Doğan Avcıoğlu'nun baş kuramcılığını yaptığı *Yön-Devrim* çizgisinin sosyalist devrim tahayyülü ve devrimci güçler konusunda ileri sürdüğü tezler ⁸ bağlamında şekillenmiştir.

Özellikle Osmanlı-Türk toplumsal düzeni ile ilgili tartışmaların akademik görünümü onun stratejik-politik özünü görmeyi ıskalamamalıdır. Zira Osmanlı İmparatorluğu feodal olarak yorumlanırsa, oradan 'burjuva devrimi' yoluyla kapitalizme ve sosyalizme Marksizm'in çizdiği rota boyunca ilerlenmesinin yolunun açık olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre feodalizm kalıntısı toplumsal yapılar (toprak ağası, aşiret lideri, tefeci, eşraf, şeyh, dede vb.) 'ilerici' güçlerin (ordu, radikal küçük burjuvazi, sosyalistler) devrimci müdahalesi ile parçalanabilir. Böylece sosyalizme ve/veya komünizme giden yol tarihsel engellerden temizlenmiş olacaktır. MDD ve *Yön-Devrim* çizgisi bu mücadele hattını benimsemiştir.⁹ Öte yandan, ATÜT doğru kabul edilirse merkezi otoriteden bağımsız, toprağın özel mülkiyetine sahip feodal sınıflar değil, artık ürüne el koyan asker-sivil bürokrasinin 'dertlerin kaynağı' olduğu çıkarılmaktadır. O halde, mücadele ilk elde feodal yapılara karşı değil, kapitalizmin gelişmesine ket vuran sivil-asker bürokrasiye yönelmelidir.¹⁰ Birincide, sivil-asker bürokrasi sosyalistler için açık bir müttefik olarak kodlanırken ikincide halkın karşısına dikilen bir 'düşmana' dönüşmektedir.

DY, söz konusu sol-popülist hattın kurucu kuramsal metni olarak kabul edilebilir. Bu metin, Türkiye'de o dönemde yeni baş vermiş, 1965 yılındaki hali ile ortanın solu eğiliminin, geniş bir tarihsel bağlam içinde değerlendirilmesini içermektedir. Bu değerlendirme üretim güçlerini ve ilişkilerini ön plana aldığı ve Türkiye'de çağdaşlaşmacı çizginin, ister Kemalist isterse de sol olsun kitleler ile buluşmada büyük bir sorunu olduğunu teslim ettiği ölçüde önemlidir. Kurulan anlatıya göre toplumun kâhîr ekseriyeti siyasal elitler tarafından 'istenmeyen' partiler olan Demokrat Parti (DP) ya da Adalet Partisi (AP) gibi partilere oy vermektedir. Türkiye'de çağdaşlaşma yanlıları (Kemalistler, liberaller ve sosyalistler) ile bunun karşısında yer alan muhafazakâr ve/veya İslamcı kitleler arasındaki mücadele, Türkiye'de kapitalist modernleşmenin yukarıdan aşağı, jakoben ve kitle desteksiz oluşunda gelip düğümlemektedir. Bu anlamda, 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye siyasi tarihine liberal ve/veya Kemalist bir zaviyeden bakmayan yeni bir sol siyasal hat gelişmeye başlamıştır. Bu hat sosyalizme ve

ekonomi-politiğe olan ilgi artışından beslenmiştir. Bu anlamda Küçükömer'in bir iktisatçı oluşu tesadüf değildir.¹¹

İşte bu çalışma, birincisi Küçükömer'in *DY*'deki tezleri, ikincisi bu tezlerin kavramsal içeriğinin eleştirisi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Türkiye'nin neden Batılaşamayacağına dönük tezlerin kuş bakışı bir özeti şeklindedir. İkinci bölüm, Batı'da kapitalizmin istisnai doğuşuna odaklanmıştır. Üçüncü bölümde Osmanlı'nın neden kapitalistleşemediğine dair tezlerin dökümü yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümler Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bürokrasinin halk ile karşı karşıya düşüşünün hikâyesidir. İkinci kısım, *DY*'nin üzerinde yükseldiği kavramsal ön varsayımların analitik eleştirisine ayrılmıştır.

Düzenin Yabancılaşması: Genel Tezler

Tarihsel Düalite ve İmkânsız Batılaşma

Küçükömer, Osmanlı-Türk siyasi tarihini Doğucu-İslamcı ve Batıcı-Laik olarak isimlendirdiği iki akım arasındaki çatışma üzerinden okur.¹² Bu ikisi arasındaki mücadeleyi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlar gördüğü söylenebilir. Verili kolektif aktör (yani tez) Doğucu-İslamcı akımdır. Batıcı-Laik akım ise onun “sözde” “anti-tezidir.” Bu sonuncunun esas işlevi gerçek bir antitezin ortaya çıkmasını engellemektir. Her iki akım da halka kurtuluş getirememekle birlikte Doğucu-İslamcı akım tezlerinde daha “tutarlıdır”. Batıcılar Batılaşmak¹³ için Batı'nın üst yapı kurumlarını (askeri, siyasi, hukuki, kültürel) getirmişler ve laikliğe de bir “kurtuluş reçetesi” olarak sarılmışlardır. Böylece, altyapı kurumlarının ve burjuvazinin olmadığı bir toplumda taklit yolu ile “civil toplum” yaratılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde, ancak kapitalist emperyalizmin üstyapı ideolojisinin çıkarları ile uyumlu bir düzen inşa edilmiştir (Küçükömer, 1994a: 13-14).

Doğucu-İslamcı akım dinsel görünüşüne rağmen belirli sınıfların ve üretim araçları sahiplerinin ideolojik dünyasını şekillendirmiştir. Sınıf yapısı belirgin olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratlardan oluşan Batıcı-Laik grup ise siyasal boşluklardan yararlanarak iktidarı zaman zaman ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak bu grup ‘devletlü’ konumları sayesinde artık değerlin bir bölümüne el koymayı başarmış olsa da bunu üretime değil de tüketime yatırarak sınıflaşmamış ve halkın bir bölümüyle ve bazı sınıflarla “organik” bağ kurmakta başarısız olmuş; hatta çoğunlukla “halkın karşı”sında konumlanmıştır. Üstelik bu grup Batı'nın ‘normal gelişme seyrine’ aykırı bir şekilde Batılaşmaya çalıştığı için onun çıkarlarına alet olmaktan kurtulamamıştır. En büyük tarihsel ‘günahları’ ise “üretim güçlerinin daha süratli gelişimini engellemiş” olmaları,

hatta Tanzimat gibi dönemlerde bu güçlerin tasfiyesine neden olmalarıdır (Küçükömer, 1994a: 14-15).

Batıcı-Laik grup ayrıca Doğucu-İslamcı halk grubu içinden düzen karşıtı bir sınıf hareketinin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Bu grup yüzünden, “temel çelişki” etrafında bir siyasal mücadele örülemedi, tarihsel kutuplaşma, Batıcı-Laik grup ile Doğucu-İslamcı grup arasındaki “tali” ve “ideolojik” nitelikteki bir mücadele olarak zuhur etmiştir. Bu sayede de kapitalizm rahatça ülkede kök salmayı başarmıştır. Örneğin bu nedenle Kurtuluş Savaşı’ndan sonra da Türkiye kapitalistleşmekten kurtulamamıştır (Küçükömer, 1994a: 15).

DY’nin ana argümanını tek cümle ile özetlemek gerekirse bu “Türkiye kapitalist olmadan Batılaşamaz”dır (Küçükömer, 1994a: 15). Anayasa, hukuk, laiklik, NATO, askeri ve eğitim kurumları vb. hepsi esasen üstyapı kurumlarıdır ve bu halleriyle belirleyici olmaktan çok belirlenen olurlar. Bunun anlamı, ekonomik altyapı kurumları olmadan üstyapı kurumlarının varlığının temel çelişkinin ortaya çıkmasına mâni olmasıdır. Bu köstekleme fonksiyonu hem “Batı kapitalizmi” tarafından hem de sınıfsal yapısı kısmen görünür olmayan ve “adeta havada asılı duran devleti” içsel bunalımlarda ele geçirmeyi başaran Batıcı-Laik bürokratlar tarafından yerine getirilmiştir. Söz konusu bürokratlar oluşmasını sağladıkları üstyapı kurumlarının esas itibarıyla altyapıya bağlı olduğunu, onun “sonuçları” olduğunu görememişlerdir. Bu tarihsel perspektiften bakıldığında “ortanın solu” hareketi bürokratların ‘yanlış’ Batılaştırıcı hamleler zincirinin sonuncu halkasıdır (Küçükömer, 1994a: 15-16).

Bir Yokluğun Anatomisi

Osmanlı İmparatorluğu’nda padişah, Allah adına temel üretim aracı olan toprağa sahip olmuştur. Kişilere ait özel mülk ya da çiftlikler var olmakla birlikte bunların sayısı ve oranı ihmal edilebilir düzeyde olmuştur. Topraklar has, tımar ve zeamet biçiminde değerlendirilmiştir. Buradan üretilen ürünlerin bir kısmı padişaha vergi olarak verilmiştir. Bu artık ürün vergisi haslardan doğrudan, tımar ve zeametlerden ise asker beslemek suretiyle dolaylı olarak alınmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu’nu “yarı-seferberlik” hali içinde, üretime katılmadan artık ürün alan bir “asker-devlet” haline getirmiştir. Artık üründen pay alanlar padişahın verdiği rütbelere göre ulema, yeniçeriler, tımarlı sipahiler ve diğer yöneticilerdir. O halde özerk sınıflardan ziyade padişah ile arasında kulluk ilişkisi kurulmuş gruplar söz konusudur. Bu durum her şeyini padişaha borçlu olan bir yönetici kastı yaratmıştır. Küçükömer’e göre, sadakat ve minnet duyguları üzerine kurulu bir dengeyi ifade eden bu durum “Asyatik despotluk” olarak adlandırılabilir. Bu güçlü dengeyi bozacak denli öne çıkan aktörler merkezi

otorite tarafından elenmiştir. Böylece örneğin serveti ile öne çıkan bir figürün malları bu sayede hazineye kalmış, miras olarak çocuklarına bırakılamamıştır. Tarımsal üretimdeki verim düşüklüğü ve nüfusun fazlalığı, artık ürünü elde etmek için sürekli rekabet halindeki aktörlerin varlığını zorlaştırmıştır. Söz konusu koşullarda artık ürünün varlığı ancak güçlü ve merkezi bir yapı aracılığıyla güvence altına alınabilmektedir (Küçükömer, 1994a: 35-36).

Batı'da üretim aracı sahibi, sınıfsal çıkarlarını savunmak için toplumsal mücadeleye atılmaktan çekinmezken Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrat tüm maddi refahını padişaha borçlu olmuştur ve bu durum onu özel bir psikoloji içine sokmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri merkeziliği, yer yer ticari ve sınıai faaliyetlerin varlığına rağmen Batı'daki özerk kentlerin ortaya çıkmasına izin vermemiştir. Burjuvaların sınıfsal çıkarlarını temsil ettikleri belediye ya da parlamento tipi yapılar Osmanlı kentlerinde ortaya çıkamamıştır. Ahiler örneğinde görüldüğü gibi kısmi özerkliğe sahip gruplar da merkezle çatışma yolunu seçmemiştir. Ancak merkezi otoritenin zayıflamasıyla ki ayan gibi anlamlı özerk aktörler ortaya çıkabilmektedir (Küçükömer, 1994a: 36-37).

Devlet giderlerinin artmasının en önemli nedenlerinden birini Küçükömer, "hegemonya paradoksu" adını verdiği bir kavram ile açıklar. İmparatorluğun topraklarının fetihler yolu ile nicel büyümesi ekonomi üzerindeki yükü artırdığı için onun nitel olarak zayıflamasına neden olmuştur. Genişleyen sınırlar içindeki toprakları güvenlik altında tutmak ekonomiye kaldıramayacağı bir yük yüklemiştir. Bu askeri yapının bozulmasını beraberinde getirmiştir. Devşirmelerin dışında Türklerin de yeniçeri olmaya başlaması bozulmanın sayısız semptomundan biri olmuştur. Genel yoksullaşma askeriye ve diğer devlet kurumlarında istihdam edilen kişilerin sayısının artmasına neden olmuştur. Zira yoksul kitleleri massedebilecek düzeyde istihdam olanakları mevcut değildir. Devlet giderleri artmaya, bununla ters orantılı olarak devlet kurumlarının etkililiği de azalmaya başlamıştır. Küçükömer, artan devlet giderlerini karşılamanın iki yolu olabileceğini belirtir. Bunlardan biri dış, diğeri iç gelirlerdir. Gerek hegemonya paradoksu gerekse de Osmanlı askeri gücü ve teknolojisinin Batı karşısında geriye düşmesiyle fetih gelirlerinde büyük bir düşüş yaşanmıştır. İç gelirleri çoğaltma yolu olarak vergiler artırılmış, vergi alma yöntemleri değiştirilmiş, enflasyona müracaat edilmiştir. Ancak tüm bu enstrümanlar tam tersine artık ürünün azalmasına neden olmuştur. Vergi artışı daha çok köylünün çift bozmasını, ya da Celali İsyanları'na katılmasını beraberinde getirmiştir (Küçükömer, 1994a: 39-42).

Devlet hazinesinin ayniden çok nakdi gelire olan ihtiyacı arttığından olağanüstü

hallerde alınan Avarız gibi vergiler normal zamanlarda nakdi olarak alınmaya başlanmıştır. Ateşli silahlardaki teknolojik gelişmelerle birlikte önemi giderek azalan tımarlı sipahiler nedeniyle tımarlar haslara dönüşmüştür. Haslar da yereldeki eşrafa satılmıştır. Mukataa ve malikâne satışları gerçekleşmiştir. Vergi düzenindeki bu dönüşümler ayanın ortaya çıkışının toplumsal koşullarını yaratmıştır. Artan giderleri karşılama yolu olarak paranın değerinin düşürülmesine sık sık başvurulmaya başlanmıştır. Bu durum yeniçeri ve esnafın çıkarları etrafında kaynaşmasına hizmet etmiştir. İç kaynak yaratmak için başvuru bu çareler üretim güçlerinin gelişmesine engel olmuştur. İmalat ve ticaret kesiminde padişahın fermanlarına karşı koruyacak bir güç olmamıştır. Bürokratlar hem kendi hem de servet sahibi kişilerin mülklerini korumak için saray içinde çeşitli çıkar ağları kurmuştur. Ticaret ve tefeci sermayesi imalata dönüşmemiştir. Burjuva sınıfı ortaya çıkamamıştır. İşçi sınıfı yeterli ve etkili bir büyüklüğe ulaşamamıştır. Kırsal üretimle manifaktür arasında bütünlük sağlanamamıştır. Ticaret ve tefeci sermayesi banka gibi maliye ve finans kurumlarının kurulmasında kullanılmamıştır. Tüm bu gelişmeler üretim güçlerinin gelişmesine izin vermemiş, böylece İmparatorluk Batı karşısında geri kalmıştır (Küçükömer, 1994a: 43-45).

Lale Devri, bu geri kalmışlığın belki de ilk kez kabul edildiği ve böylece Batılaşmanın başladığı “yeni” bir dönemdir. İlk kez devlet katında Batı’daki yaşama öykünme eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Lale bahçeleri, saraylar, yalılar, şatafatlı eğlenceler yeniliğin özünü oluşturmuştur. Bu tür bir yeniliğe karşı muhalefet ise yeniçeri ve esnaf bloğundan gelmiştir. Lale Devri’nde Batılaşma “aşağıdan bireyci bir gelişme olmaksızın”, yukarıdan bürokratlar eli ile başlatılmıştır. Bu gelişme Batı’dakinin aksine ekonomik bir temelden yoksundur. Her ne kadar bu dönemde devlet aynı zamanda sanayi kuruluşları kurmak ve madenleri işletmek istediye de “kârlılık” ilkesini gözetmediği için bu denemeler başarısız olmuştur. Dolayısıyla üretim güçlerinin gelişmesinde gerçek bir sıçramanın yaşanmadığı bu dönemde geleneksel güç odakları esnaf ve yeniçerilerin desteği ile Patrona Halil İsyanı, Lale Devri’ndeki yaşam tarzını hem de sanayileşme çabalarını ortadan kaldırmıştır. Bu noktada, Küçükömer’in Lale Devri’nin “yaşantısı” ve “devletçiliğini” ortanın solu hareketinin bir nüvesi olarak görmesi ilginçtir (Küçükömer, 1994a: 47-48).

Bürokrasi ve Halk Karşıtlığı’nın Tarihsel Kökeni

Bürokratlar ne üretim araçlarına sahiptirler ne de padişah karşısında hukuki bir güvenceleri vardır. Bunlar, padişah değişikliği, isyanlar ya da entrikalar nedeniyle bir anda canlarından ve servetlerinden olurlar. Bu nedenle, bürokrasi 19. yüzyıl başında saraya karşı bir güvence olarak kapitalizmin üstyapı kurumlarının

alımında ayan ile iş birliği yapmıştır. Ayanlar özerk birer sınıf haline gelmekte, bürokratlar padişahın zayıflamasının yarattığı otorite boşluğu içinde manevra alanlarını artırmaktadır. Ayan ve bürokratin padişah karşısında hukuki-politik güvence arayışı ile sanayileşmiş Batı kapitalizminin İmparatorluktan beklentileri uyumuştur (Küçükömer, 1994a: 55-56).

Batlaşma'nın kişisel çabalarla değil ancak kurumlaşma ile gerçekleşebileceğini ilk idrak eden kişi Mustafa Reşit Paşa'dır. Küçükömer (1994a: 58), bu ismi "devleti kurtarma" adına Batı kurumlarını benimseme anlayışının ilk örneklerinden birini sunması bakımından "ortanın solunun ilk paşası" olarak anmaktadır. Batlaşma'nın hukuki veçhesini özel mülkiyet güvenliği, müsadere yasağı ve tebaa arasında hukuki eşitlik oluşturmuştur. Tanzimat'ın 1839'da yaptığı bu olmuştur. Bununla birlikte, Küçükömer'e göre asıl önemli olan anlaşma bir yıl önce 1838'de Mustafa Reşit Paşa'nın Balta limanındaki yalısında imzalanan "İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşması"dır. Bu anlaşma ile *Yeddi Vahit* (tekeli) sistemi özellikle yabancı tüccarlar için kaldırılmıştır. Dahası, yabancı tüccarlara yalnızca %5 gibi düşük bir gümrük vergisi ödeyerek İmparatorluğun her yerinde mallarını satabilme hakkı verilmiştir. Bu anlaşma ile Sanayi Devrimi nedeniyle imalathane sayısı giderek azalan İmparatorluğun sanayi sektöründeki üretim güçlerinin tamamen tasfiyesinin yolu açılmıştır. Böylece Mustafa Reşit Paşa nezdinde bürokrasi emperyalizm ile iş tutarak kendi halkı ile derin bir çelişki içine düşmüştür (Küçükömer, 1994a: 58-61).

Tanzimat yeni bir "Lale Devri" başlatmıştır. Üretim güçlerinin tasfiyesiyle yoksulluk ve işsizlik artarken yerli bürokratlar yabancı elçilerle kol kola balolarda eğlenmiştir. Üretim güçleri hızla tasfiye olduğundan borçlanmaktan başka çare kalmamıştır. Böylece Tanzimat bürokrasisi yabancı ülkelerden borçlanarak ülkeyi "finans baronlarının vesayeti altına" sokmuştur. İmparatorluğun kendi dinamikleriyle mali ve finansal kurumlar kurulamayınca bunlar dışarıdan zorlama ve içeriden bürokratların kolaylaştırıcılığı ile kurulmuştur. Bir emperyalist kurum olan Osmanlı Bankası'nın kurulması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yine Düyyûn-ı Umumiye'nin kurulması, Abdülhamit'in Muharrem Kararnamesi¹⁴, esas itibarıyla bürokratların hamlelerinin sonucudur. Hukuk alanında şeri olanların yanında Batı tipi mahkemeler de kurulmuştur. 1876'da Kanun-i Esasi ile birlikte I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Küçükömer'e göre, ilerleme olarak anlatılan bu gelişmeler esas itibarıyla yukarıda zikredilen tarihsel düaliteyi beslemiş ve derinleştirmiştir (Küçükömer, 1994a: 61-67).

Küçükömer, Türk siyasal hayatı için yaygın olarak kabul edilegelen sol ve sağ kutuplaşmasını provokatif bir şekilde tersyüz eder. Buna göre sol siyasal

çizgi, “yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen Doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan: Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf, İkinci Grup (Birinci Büyük Millet Meclisi’nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde), Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisidir.” Sağ siyasi çizgi ise “Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eden: Jön Türklerin Terakki ve İttihat kanadı, İttihat ve Terakki (Önce cemiyet, sonra fırka), Birinci Grup (Birinci Büyük Millet Meclisi’nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde), C.H. Fırkası (Partisi), CHP-MBK (Milli Birlik Komitesi), CHP (Ortanın Solu.” Sol taraf halka “dayanırken”, sağ taraf bürokrasinin çıkarlarını “temsil” etmektedir. Bu hali ile esasında iki tarafın başında da bürokratlar bulunmaktadır. Fakat tabanlarının niteliği oldukça farklıdır (Küçükömer, 1994a: 72-73).

Bu tarihsel saflaşma sınıfsal çelişkilerin gerçek sınıf hareketlerine dönüşmesini engellemiştir. Batıcı-Laik bürokratlar devleti kurtarma iddiasıyla üretim güçlerini yeterince geliştirmeyi başaramadıklarından halk cephesi ile karşıt bir noktada konumlanmıştır. Temel nitelikteki sınıfsal çelişkilerin yerini böylece Laik-Dindar, İlerici-Gerici gibi ‘sahte’ nitelikteki ikilikler almıştır. Siyasi mücadeleler altyapı çelişkilerinden ziyade üstyapıdaki yanıltıcı karşıtlıklar biçiminde ortaya çıkmıştır. İTC örneğinin 1908’de devlet aygıtını ele geçirmeyi başarmış, ancak toplumun önemli bir kesimini kazanamamıştır. Bürokratlar devletin sınıfsal kökenlerini kavramakta başarısız olduklarından farklı toplumsal sınıflarla ‘organik bağ’ kurmakta da başarısız olmuştur (Küçükömer, 1994a: 74-75).

Küçükömer, altyapısı kapitalizm olan üstyapı kurumlarının ülkeye sokulmasını bir ‘organ plantasyonu’na benzetir. Buna göre başka bir bünyenin organları (Batı üstyapı kurumları) farklı bir bünyeye (Türkiye toplumu) yerleştirilmeye çalışıldığında bunlar yabancı olarak anlaşılır ve vücut bunları kabul etmez. Sosyo-tarihsel ve kültürel yapısı çok farklı olan Türkiye toplumu da Batı’ya özgü kurumları kabul edememiştir. Türk halkının reformlar ve devrimler yolunda seferber edilmemesi ve yeniliklerin yukarıdan bürokratik zorlamalarla kabul ettirilmeye çalışılması nedeniyle bürokrasi ve halk arasında bir zıtlık ortaya çıkmış ve bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir (Küçükömer, 1994a: 81-82).

Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Oynadığı Olumsuz Rol Sürüyor

Küçükömer Batlaşmayı aynı zamanda bir “Civil Toplum” yaratma çabası, yerel üretim altyapısından ayrılmış “sözde bir kültür devrimi” olarak da görmektedir. Üstyapının uyumsuzluğu, üretim aracı sahipleri ve halk tarafından teşhis edilmiş ve bu duruma karşı çıkmıştır. Bu tepki Batıcı-Laik bürokratlar tarafından yanlış anlaşılabilir şekilde yorumlanmıştır. Küçükömer,

bürokratların oynayabilecekleri tarihsel rolleri şöyle sıralar: 1-) Üretim araçları sahipleri ile çatışabilirler. 2-) Onların etki alanına girip emekçilere karşı gelebilirler. 3-) Yerli üretim aracı sahipleri ile çatışıp yabancı üretim aracı sahipleri ile aynı noktada buluşabilirler. 4-) Üretim aracına sahip olup kapitalist sınıfa dâhil olmaya başlayabilirler. 5-) Son olarak kendilerini emekçi halk ile özdeşleştirebilirler. DY, bürokratları bu sonuncu rolü oynamaya çağırmaktadır. Tarihsel olarak halk ile içine düştükleri zıtlıktan kurtularak “bürokratin kendi tarihi yerini tespit etmesiyle, bunun bilincine gelmesi ile” temel mücadeleye dâhil olacaktırlar (Küçükömer, 1994a: 83-85).

Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesinde bürokratlar eşraf ile geçici fakat açık bir iş birliğine girmiştir. Kuvve-i Seyyare'nin dağıtılması eşrafın talebi olarak görülebilir, zira bu birlik eşrafın malından düzensiz bir şekilde vergi toplamıştır. Bürokrat-eşraf bloğu 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'ne de damgasını vurmuştur. Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması da küçük bir grubun işidir; ikinci grup ve onun çizgisi ise halkın ekseriyetine dayanmıştır. Devrimci bürokratlar ise yalnızdırlar. Bu yalnızlık duygusu üretim araçlarına sahip olmamak ve halka dayanmamaktan ileri gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ülke emperyalizm tarafından “yarı sömürge” haline getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı emperyalizm baskısını geçici olarak hafifletmiş; ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra da emperyalizm ‘belası’ geri dönmüştür. Bunun nedeni Cumhuriyet bürokratlarının üretim ilişkilerine ve mülkiyet ilişkilerine müdahale etmekteki gönülsüzlükleridir. Kurtuluş Savaşı ekonomik temele inemediğinden ikinci bir Kurtuluş Savaşı değil, birincinin tamamlanması gerekmektedir ¹⁵ (Küçükömer, 1994a: 86-89).

Tek parti dönemi boyunca eşraf ve bürokrasi arasındaki çatışmalar görünmez kılınmıştır. Yine eşraf ve küçük köylülük arasındaki çıkar çatışmaları kapitalistleşmiş büyük çiftlikler dışında belirgin bir şekilde görülmemiştir. Bu durumun temel nedeni devlet uygulamalarıdır. Devlet harcamalarının temel kaynağı köylü gelirleridir. Bürokrasi Batı kurum ve değerlerini yukarıdan aşağıya halka hiçbir maddi iyileşme sunmadan zorla kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu nedenle eşraf ve köylü aynı cephede buluşabilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında bürokrasi eşraf iş birliğinin devamını sağlayan iki unsur eşrafın, ülkeyi terk eden Rum ve Ermeni topraklarını ele geçirmesine onay verilmesi ve kendilerine miri toprakların dağıtılmasıdır. II. Dünya Savaşı sonunda devlet ve özel sektör birbirini tamamlayan değil; rekabet halinde iki aktör olarak görüntü vermeye başlamıştır. En önemli üretim aracı olarak toprağa sahip olan eşraf, üretim araçlarının geliştirilmesini ve politik güç talep etmiştir. Toprak reformu başarılı olamadığından, köylü ve eşraf birbirinden ayrılamamıştır; ancak bunun yerine

eşraf ve bürokrasinin birbirinden kopmasına neden olarak Demokrat Parti'nin (DP) doğmasını sağlamıştır. DP, bürokrasi-halk çelişmesini ustaca politikleştirerek 1950 Mayıs'ında iktidara gelmeyi başarmıştır (Küçükömer, 1994a: 100-106).

Küçükömer, tartışmalı bir tespitle “üretim güçlerinin geliştirilmesi” ve “kitlelere mutlak olarak bir şeyler verebilmeyi” kıstas olarak DP'yi CHP'den daha sol olarak ilan eder. Emperyalizm karşısında iki partinin tutumlarında bir farklılık yoktur. Laik olmak ya da dindar olmak solculuk için bir kıstas değildir. 27 Mayıs Darbesi'ni gerçekleştiren subaylar, devleti kurtarmak isteyen tarihi Batıcı-Laik bürokrasinin bir devamıdır. DP iktidarında yoksullaşan bürokratlar kendi çıkarlarını korumak için müdahale etmiştir. 1961 Anayasası ile Refah Devleti kurumlarını yine üstyapının bir parçası olarak getirmişlerdir ki bunlar esas olarak üretim güçlerinin gelişmesi önünde engel oluşturmuştur. Özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) sosyal adalet ilkesi çerçevesinde üretici güçlerin hızlı gelişmesi önünde bir bariyere dönüşmüştür (Küçükömer, 1994a: 107-109).

27 Mayıs 1960 Darbesi bürokrasinin yapısı açısından önemli bir tarihsel dönemeci işaret eder. Bürokrasinin tarihsel olarak tüketici olduğu; kişisel düzeydeki bazı girişimlerin dışında üretim aracı sahibi olmadığı söylenmiştir. Ancak 27 Mayıs sonrasında Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulması ile birlikte askeri bürokrasi kolektif bir şekilde üretim aracı sahibi yapılmıştır. Böylece bürokrasi kapitalist sınıf içine dâhil olmuş, en azından kendi çıkarları ile bu sınıfın çıkarlarını özdeşleştirmiştir. OYAK montaj sanayi gibi kârlı yatırımlara yönelerek yabancı sermaye ile de organik bir bağ içine girmiştir. Böylece subayların gelecekte 'milli' vasıflarını yitirebilecekleri ve emperyalizm-halk çelişmesinde birincinin safında yer alabilecekleri tahmin edilebilir. Bu gerçeği görerek subayların bu çelişmede nerede konumlandıklarını ve konumlanmaları gerektiğini belirlemeleri gerekir (Küçükömer, 1994a: 115-117).

Küçükömer, kitabını emperyalizmin bölücülüğüne karşı bir uyarı olarak takdim eder. İki esas muhatabı sivil-asker bürokratlar ve halk kitleleridir. Özellikle bürokratların kitabı bir kerteriz noktası olarak tarihsel rollerinin sonucu olarak talihsiz bir şekilde emperyalizmle aynı noktada buluştuklarını görmeleri ve bu anlamda “yer tayini” yapmaları gerekmektedir. Bunu doğru yapabilen bürokrat, halk ile organik bir bağ geliştirebilir, onunla özdeşlik kurmayı başarabilir. “Bürokrat-İslamcı-emperyalist” üçlünün ilişkileri ile adeta “tersine akmış görünen” tarih, bürokratin gerçeği görmesiyle ileri akma olanaklarına kavuşacaktır. OYAK ile birlikte askeri bürokrasinin emperyalist yabancı sermaye ile göbekten bağlandığı görülmelidir. Aksi takdirde, halkı karşı devrimci, cahil vb. sıfatlarla anan Batıcı-Laik bürokratlar “devrim yobazı” olmaktan kurtulamazlar.

Batı kapitalizmi Batıcı-Laik bürokratlar ile İslamcı cepheyi karşı karşıya getirmek için elinden geleni yapmaktadır. Aynı oyun solcuları ve İslamcıları karşı karşıya getirmek için oynanmaktadır. Halk tarih boyunca dışarıdan gelen her yeniliğin ellerinden bir şeyleri alıp götürdüğüne tanık olmuştur. Bu nedenle bir yenilik olarak sosyalizme de kuşku ile yaklaşacaktır. Bu da emperyalizmin ekmeğine yağ sürecektir. Emperyalizme karşı, solcuların geniş halk tabanı ile güçlü ilişkiler kurması bir zorunluluktur (Küçükömer, 1994a: 121-123).

Küçükömer Eleştirisinin Ana Hatları

Küçükömer'in öngördüğü siyasal stratejiyi temellendiren tarihsel anlatısı birçok noktada eleştirilebilir. Aşağıdaki eleştirinin omurgasını, Küçükömer'in Marksizm'den mülhem kavramları tanımlamadan yeniden yorumladığı iddiası oluşturmaktadır. Küçükömer, Marksist bir terminoloji ve kavram seti kullanmaktadır; ancak kavramların içeriğini nasıl doldurduğunu Marksist kurama ve kuramcılara¹⁶ referansla açıklamamaktadır. Böyle olunca 'özgünlük' iddiası, kuramsal 'özensizliğe' dönüşmektedir. Küçükömer'in özellikle kapitalizmin dönemselleştirilmesi, devlet, bürokrasi, halk, sınıf, sağ ve sol, sivil toplum, yabancılaşma gibi kavramları sistematik bir yeniden yorumlamaya tabi tutmadan gelişigüzel bir şekilde kullandığı görülmektedir. Elbette, kuramcılar kavramları yeniden yorumlayabilir, içeriklendirebilir ancak bunu neden ve nasıl yaptıklarını mevcut literatüre de referansla gösterebilmelidirler; aksi takdirde anlatı havada kalır, ki Küçükömer'de olan tam da budur. Aşağıdaki eleştiriler ekseriyetle yukarıda özetlenen *DY'*ye yönelik olmak üzere dile getirilmiş, sonraki çalışmalar ancak ihtiyaç olduğunda kullanılmıştır.

Birincisi, Küçükömer Lale Devri'nden 1965'ler Türkiye'sine düz bir tarihsel çizgi çekmiştir. Türk siyasal hayatı analizlerini zamansallık bakımından iki gruba ayırırsak *DY'*nin süreksizlik, dönüşüm ve dönemselleştirme yaklaşımı karşısında süreklilik tezinin önemli örneklerinden birini sunduğu söylenebilir.¹⁷ Oysa çizgisel bir süreklilik anlatısından ziyade "organik" olan ile "konjonktürel" (Gramsci, 1971: 177) olanın ayırıcılığına varmış, "dönemselleştirmeler"i (bkz. Poulantzas, 1975b, 1975a) esas alan ve içinde "süreklilik içinde süreksizlik" ve "süreksizlik içinde süreklilik" (Jessop, 2001) unsurlarının ortaya konduğu bir yaklaşımın açıklayıcılık kapasitesinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Buna göre üretici güçler ve üretim ilişkilerinin koşulladığı sosyo-politik güç ilişkileri yapısal ve stratejik bağlamları içinde süreksiz bir şekilde değişim halindedir. Değişmeyen, statik ¹⁸ ya da sürekli ilerleyen, evrimci düz bir çizgi şeklindeki anlayıştansa, kesintiler, krizler, sıçramalar, geri dönüşlerle dolu, göreceli olarak kalıcı unsurlarla kısa vadede ortaya çıkıp yok olan gelişmeleri birbirinden ayırt edebilecek bir tarih kavrayışına ihtiyaç vardır.

Dahası, süreklilik argümanı sadece tarihsel kırılma ve dönemeçleri perdeleyerek değil, yer yer ‘genetik yanılığ’ adı verilebilecek hatalı bir bakış açısının önünü açarak da sosyo-politik çözümlemeyi kısırlaştırabilir. Genetik yanılığ, bugündeki olay, anlam ve gelişmeleri zaman içerisindeki değişimleri göz ardı ederek şeylerin kökenine, ilk anlamına ya da ilk haline gönderme ile açıklama mantığı yanılığsıdır. Küçükömer’deki ve diğer süreklilik tezlerindeki sorunlardan biri belirli sosyo-politik aktörlerin (örneğin bürokrasinin) çok farklı tarihsel bağlamlarda geliştirdikleri duygu durumları, (yalnızlık ve güvensizlik) motivasyonları, (devleti kurtarmak) hırsları (artık üründen pay alma) o grubun genlerine yazılmış bir biçimde anlama eğilimleridir. Böylece, aslında konjonktürel nitelikteki duygusal ve ideolojik şartlanmalar mummylaşarak bu grup ya da diğer grupların yapısal bir unsuru haline gelmekte ve dönemler üstü bir şekilde etkinleşmektedir. Bu bakış açısı, sosyo-politik gelişmeleri statik ve tarih-üstü davranış kalıpları üzerinden anlamaya çalışarak üretim güçlerinde, üretim ve güç ilişkilerindeki ve devletin kurumsal mimarisindeki dönüşümleri göz ardı eder. En önemli sorun pre-kapitalist ve çok uluslu bir İmparatorluk ile kapitalist ve ulus-devlet formuna bürünmüş Türkiye Cumhuriyeti’ni düz bir şekilde birbirine bağlamaktır. Oysa Poulantzas’ın (1978) dikkat çektiği gibi “genel bir devlet kuramı” olamaz. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş, devlet aygıtının yapısal ve personel dönüşümü ile sınıfsal güç ilişkilerinin aldığı yeni biçimler; tarihsel ve kemikleşmiş birtakım özelliklerden ziyade, üretici güçler, üretim ilişkileri ve sosyo-politik güç dengelerindeki dönüşümlerle ilişkilendirilerek anlaşılmalıdır.

Küçükömer, ‘süreklilik’ yaklaşımını seksenli yıllarda en ileri mantığı sonucuna, yani “biyolojik indirgemeciliğe” kadar götürür (Mert, 2007: 204). Küçükömer, süreklilik tezine için ‘genetik yanılığ’dan bu kez ‘gerçek’ anlamıyla genetiğe ve biyolojiye müracaat eder. Küçükömer, 1980’lerde, anlaşılan Türkiye’de sivil toplumun kurulamamasının nedenini tarihsel olarak farklılaşmış Batılı insan tipi ile Doğulu insan tipi arasındaki ayırmada aramaya başlamıştır. Batı’da politik toplumdan ayrılmayı başarmış bir özerklikler alanı olarak sivil toplum içinde programlanmış aktif yurttaşlar ile Doğu’da siyasal toplumdan hiçbir zaman kopamamış, esas olarak “bürokratik-politik” mirasın şekillendirdiği pasif bir insan tipinden söz eder (bkz. Küçükömer, 1994c: 134). Kapıkulluğu, bağımlılık, pasiflik, inisiyatif almama, bireyleşememe, binlerce yıllık siyasal atalet ve siyasetin dışında bırakılma Doğulu insan tipinin genlerine işlemiş görünür. Küçükömer’in burada tartışmayı siyasal kültür ya da siyasal psikoloji alanlarına müracaatla değil de psikoloji ya da sosyal psikoloji ve hatta neredeyse “sosyo-biyoloji” etrafında yürütmesi gerçekten ilginçtir.

İkincisi, Küçükömer (1994a: 15) tahlillerini kapitalizmin “Batıdaki kategorik tarihi gelişme modeline” göre yapar. Bu, kapitalistleşme sürecinin tek bir modeli olduğunu ön varsayar ve Küçükömer’in Osmanlı-Türk tarihini bu modelden sapmalar ve anomaliler olarak okumasına imkân tanır. “Kapitalizme geçilmemesi” sorunu esas itibarıyla kapitalizme geçişi normalleştiren ve ona göre Türkiye’deki gelişimi açıklamaya çalışan bir yaklaşımın ürünüdür. Bu anlatı kapitalizmin kentlerde ticaret burjuvazisinin etkinliği sonucunda “aşağıdan yukarıya” geliştiğini kabul eder.¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nde ise kapitalistleşme, Batılı şablona uymayan şekilde devlet elitleri eliyle, altyapıda gerçek bir dönüşüm gerçekleşmeden, üstyapı kurumlarının ithalatı sonucunda çarpık bir şekilde yaşanmıştır. Burada önemli bir “yöntem” sorunu göze çarpar (Savran, 1986). Acaba Batılı şablon diye bir şey var mıdır? (bkz. Dinler, 2003). Bu noktada, İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da ya da Japonya’da kapitalizmin farklı bağlamlarda ve muhtelif dinamiklerin etkileşimi yoluyla geliştiği es geçilir. Dolayısıyla, tüm bu farklılıkları tek bir model içinde eritip onu da bir karşılaştırma kriteri olarak kurmak son derece sorunludur. Dahası, Küçükömer’in analizi güçlü bir Doğu/Batı ikiliğine yaslanır (Savran, 1986). Doğu, merkezi, ceberut devlet ve ona her anlamda bağımlı ‘kapıkulları’ndan oluşmuş bir tebaa ile özdeşleştirilirken Batı, siyasal iktidarın bölünmüşlüğü ve özerklik mücadelesi içinde olan gelişkin bir sivil toplum ile nitelenir.²⁰ Dolayısıyla tek bir modele indirgenmiş kapitalizmin gelişimi anlatısı aynı şekilde tek tipleştirilmiş bir Doğu/Batı karşıtlığından beslenir. Doğu ve Batı yekpare bloklara indirgenerek basitleştirilmiştir.

Üçüncüsü, Küçükömer’deki en önemli eksiklerden biri de devlet kuramıdır. Küçükömer devleti nasıl anladığını özellikle açıklamaz. Yine de *DY*’deki ifadelerden Küçükömer’in devleti belirli toplumsal grupların, ya da bürokrasinin elinde bir araç-nesne olarak kavramaya daha yakın durduğu söylenebilir. Batıcı-Laik bürokratlar iktidara “konarlar”, “devleti ele geçirirler”, “kaparlar” ve “kullanırlar”. Küçükömer’in sürekli olarak “devleti kurtarma” motivasyonuna gönderme yapması da esasında araçsal devlet kavrayışından ileri gelmektedir. Devlet, bürokratlar tarafından ele geçirilecek, kullanılacak ve nihayet kurtarılacak bir nesne olarak kavranmış gibi görünmektedir. İTC, örneğin devleti “ele geçirmişti”, oysa toplumu “ele geçirmek” gerekiyordu.²¹ Küçükömer’in sunumunun aksine devlet, basitçe ele geçirilebilecek bir araç değildir: “Bir ilişki gibi, ya da daha açık bir şekilde söylemek gerekirse devletin içinde özgül bir biçimde ifade edilen sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki böyle bir ilişkinin maddi yoğunlaşmasıdır.” (Poulantzas, 1978: 141). Dahası devlet, farklı toplumsal sınıf ve grupların çatışan çıkarlarına ev sahipliği yapan, iktidarın icra edildiği stratejik bir “yer ve merkezdir.” (Poulantzas, 1978: 162). Devleti şey-

araç olarak gören yaklaşımlar devletin kendi içindeki çelişkileri açıklayamaz ve devleti yekpare, monolitik bir bütün varsayarlar (Poulantzas, 1978: 144).

Dördüncüsü, Küçükömer’de bir başka sorun bürokrasinin kavramsallaştırılma biçimi ile ilgilidir. Küçükömer pek çok kavramı olduğu gibi bürokrasiyi de nasıl ele aldığını tam olarak açıklamaz. Bürokrasi bir sınıf mı, sınıf fraksiyonu mu, toplumsal bir katman mı, kategori mi? Bu açıkça belirtilmeden bürokratlar, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e toplumsal artığa el koyan nev-i şahsına münhasır bir grup olarak resmedilmektedir. Küçükömer bürokrasinin başlıca beş rol oynayabileceğini ve oynadığını ileri sürer: Üretim aracı sahipleriyle çatışma, emekçilerle çatışma, yerel üretim aracı sahipleri ile çatışıp yabancılarla uzlaşma, üretim aracı sahibi olup kapitalistleşme, son olarak da halkla özdeşleşme. Dikkat edilirse, sadece sonuncu seçeneğin olumlu bir çağrışımı vardır; nitekim *DY*’nin temel amaçlarından biri bürokratları bu sonuncu çizgiye çağırmaktır. Tarihsel olarak bakıldığında ise bürokratlar “devleti kurtarmak” bahanesiyle sürekli olarak diğer dört olumsuz rolü oynama “talihsizliğinden” kurtulamamışlardır. Yanlış bir Batlaşma anlayışı, taklitçilik ve “kökü dışarda”lıkla çarpık bir kapitalistleşme sürecinin mimarı olmuşlar, böylece üretim güçlerinin gelişmesini akamete uğratarak halkın maddi refah düzeyinin artmasına köstek olmuşlardır. Böylece, bürokrasi ‘tüm kötülüklerin anası’ olarak hedef tahtasına oturtulmaktadır. Bürokratların ‘özel olarak ilerici’ olduğuna dönük MDD’ci varsayımların karşısına tam tersinden aynı indirgemecilik ile karşılık verilmekte, bürokratların tarihsel olarak ‘gerici’ bir rol oynadıkları tespit edilmektedir.²² Burada yine muğlak noktalardan birisi bürokratların bu olumsuz rolleri kendi tercihleri nedeniyle mi (sübjektif) yoksa üretim yapısının nesnel koşulları (objektif) onları buna zorladığı için mi oynadıklarıdır. Birincisi, yapısalcı, ikincisi öznelci bir açıklamaya tekabül eder. Küçükömer’in anlatsında her iki yaklaşımdan da izler bulmak mümkündür. Dahası, bürokrasinin farklılaşan rollerine (çoğunlukla olumsuz) işaret edilmiş olsa da bürokrasi hep yekpare, bütünlüklü bir blok olarak ele alınmaktadır, bu da bürokrasi içindeki eğilimleri ve karşı eğilimleri görünmez kılarak onun *a priori* içsel bir bütünlüğe sahip homojen bir kategori olarak kurgulanmış olduğu anlamına gelir. Oysa bürokrasinin bütünlüğünün bir veri olarak alınmasındansa, içindeki farklı eğilimlerin belirlenmesi, bunların ortaklaşma ve ayrışma noktalarının tespit edilmesi, eğer konjonktürel ya da organik bir bütünlük sergiliyorsa bunun ekonomik, politik, sosyolojik, ideolojik ve kültürel unsurlarının tahlilinin yapılması gerekirdi.

Beşincisi, *DY*, temel stratejik-politik kutuplaşmayı bürokrasi-halk karşıtlığı olarak kurar. Bu tablodaki temel sorun, üretim araçlarına sahip sınıf ve sınıf fraksiyonlarının nedensel etkileri bakımından ikincilleştirilmesi, bürokrasinin

ise 'bağımsız değişken' güç olarak tasarlanması ve siyasal çatışma eksenlerinin temel belirleyicisi konumuna yükseltilmesidir. Dolayısıyla, Küçükömer'de bürokrasinin oynadığı rolün önemi abartılmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri 'ilişkisel' değil, 'tözcü' bir iktidar kavrayışına sahip olmasıdır. Oysa bürokrasi kendinde, herhangi bir iktidara sahip değildir; onun etkililiğini belirleyen saray, ayan, eşraf, esnaf, yeniçeri, ticaret burjuvazisi, sanayi burjuvazisi, finans burjuvazisi, küçük burjuvazi, işçi sınıfı, köylülük ile kurmuş olduğu çatışma ve uzlaşmaların niteliğidir. Dolayısı ile bürokrasinin tarihsel rolü salt bürokrasiden başlayıp bürokraside nihayetlenen bir yaklaşımla anlaşılabilir. Küçükömer'de bürokrasi-halk karşıtlığı da tarih-üstü ve mutlak bir şekilde ele alınmaktadır. Söz gelimi, İslamcı cephenin tamamen halka dayandığı, İTC-CHP çizgisinin salt bürokrasinin çıkarlarını temsil ettiği ve halkta hiçbir karşılığı olmadığını söylemek de yanıltıcıdır. Çünkü nispi bir üstünlüğü, örneğin oy sayısının görece üstünlüğünü, mutlak bir üstünlük gibi gösterir. Dahası, bu çizgideki siyasi partilere oy verenlerin halkın mensubu olmadığını ileri sürmek gibi anlaşılması güç bir sonuç da ortaya çıkar.²³

Altıncısı, Küçükömer halk kavramından ne anladığını açıkça belirtmez (Mert, 2007: 203). Küçükömer'e göre halk kimdir? Antik Yunan'daki anlamlarına yakın bir şekilde çoğunluk, *demos* ya da yoksul çoğunluk mudur? Organik bütünlüğe sahip bir töz müdür? Farklı sınıflardan müteşekkil bir çoğunluk mudur? Salt bağımlı sınıflardan oluşan bir çoğunluk mudur? Sieyes'in Üçüncü Sınıfı mıdır? Rousseaucu anlamda genel iradenin tecessüm ettiği bir bireyler-yurttaşlar topluluğu mudur? Küçükömer'de açık bir tanım bulunmamasıyla birlikte, ekonomik ve kültürel nitelikte iki örtük kriter ayırt edilebilir. Birincisi, halk sosyo-ekonomik durumları iyileştirilmesi gereken çoğunluk şeklinde anlaşılmaktadır. İkincisi, özellikle "doğucu-İslamcı geniş halk cephesi"²⁴ tabirinin gösterdiği gibi halk belirli bir değerler sistemi (din) etrafında kümelenmiş kitleyi betimler görünmektedir. O halde, halk pratikte yoksul ve muhafazakâr çoğunluğa karşılık gelir gibidir. Bu biçimiyle de halk sınıfsal çelişkileri belirgin olmayan, türdeş bir bütün gibi görünmektedir (Ulagay, 1969: 237). Halk içindeki sınıfsal bölünmeler, etnik-dini ayrışmalar, toplumsal cinsiyete dayalı parçalanmalar yok sayılır. Dahası, halk pasif bir şekilde ele alınmaktadır (Uslu ve Atılgan, 2019: 63). Hemen her durumda halk, bürokrasinin hamleleriyle bazı pozisyonlara, cephelere ve ittifaklara "itilmektedir". Bu, aktif ve türdeş bürokrasi, pasif ve türdeş halk ikiliği içinde de aslında Amerikan sosyolojisinin elit kuramlarına oldukça yaklaşılmaktadır (Ulagay, 1969: 235). Farklı sınıflar, sınıf fraksiyonları, toplumsal kategoriler ve aktörler arasındaki çapraz nitelikteki mücadeleler basit bir yöneten-yönetilen ikiliği kavrayışına indirgenmiş gibi görünmektedir.

Yedincisi, Küçükömer Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşmemesinden söz ederken aslında sanayileşmemesinden söz eder gibidir. Zira yukarıda değinildiği gibi toprakta özel mülkiyetin eşraf ve ayan elinde oluştuğunu, özel çiftliklerin kurulduğunu, bunların da kısmen kapitalistleştiğini kabul etmektedir. Hatta ayan ve eşrafın sınıflaşarak yeniçeri ocağının kaldırılmasında olduğu gibi yer yer yenileşme hareketlerine katıldığını da teslim eder. O halde, asıl eksiklik toprak ya da ticaret sermayesinde değil, bunların sanayi sermayesine dönüşmesiymiş gibi görünür. Toprak, ticaret ve tefeci sermayesinin varlığı sınai ve finansal kurumları doğurmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu özgül dinamikleriyle kendi Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirememiş, İngiliz Sanayi Devrimi'nden sonra da imalat sanayinin çökmesiyle bu neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Böyle bakıldığında da Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşmemesi değil de sanayileşmemesi asıl politik sorun olarak ortaya çıkar. Küçükömer'in *DY*'den sonra yazmayı planladığı kitaplardan birinin Türkiye'nin sanayileş(eme)me tarihi olduğu hatırlanmalıdır.

Sekizincisi, Küçükömer sol ve sağ kavramlarını oldukça basit ve şematik bir şekilde ortaya koyar. Bunları tanımlarken kullandığı kıstaslar belirleyici olmaktan uzaktır (Mert, 2007: 195-196). Küçükömer'in tezi kimin solcu kimin sağcı olduğuna dair Türkiye'deki klasik, yerleşikleşmiş anlatıyı tersine çevirme iddiasındaydı. Buna göre, Türkiye'de siyasal modernleşme ilerici modernleştiriciler ile gerici muhafazakâr politik güçler arasındaki bir mücadele olarak görülebilirdi. Yaygın kabul görmüş teze göre III. Selim ve II. Mahmut dönemleri, Tanzimat, İslahat, Kanun-i Esasi, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet'in ilanı ve Cumhuriyet Devrimleri modernleştirici, ilerici güçlerin eylemlerinin belirleyici olduğu momentlerdi. Bu eylemlilikler arkasında da Modernleştirici bürokrasi, İTC ve CHP üzerinden bir süreklilik kurulmakta ve bu siyasal hat, siyasal çağdaşlaşmacılık ile özdeşleştirilmekteydi. Küçükömer, kendi tezini bu tarih okumasına karşı geliştirdi ve ilericilerin solcu ya da solcuların ilerici olduğu şeklindeki yaygın değerlendirmelere karşı çıktı. Zira ona göre Türkiye'nin solcuları gerici, ilerici olanları ise sağcı, İslamcı geniş halk yığınlarıydı. Küçükömer, sol ve sağ kategorilerini tanımlamak için iki kriter önerir: Üretim güçlerinin gelişimi ve halkın refahının artırılması. Ne var ki sağ-sol spektrumun belirlenmesine dair bu kriterler evrensel olarak kabul görmüş değildir. Örneğin Norberto Bobbio (1996), sol ve sağ için kritik ayrımın eşitsizlik/eşitlik fikri olduğunu ileri sürmektedir. Yine Andrew Heywood (2015: 114) solculuğu eşitlik, kardeşlik, özgürlük, haklar, ilerleme, reform ve enternasyonalizm; sağcılığı ise otorite, hiyerarşi, düzen, görev, gelenek, reaksiyon ve milliyetçilik ile ilişkilendirir.²⁵ Görülebildiği gibi, Küçükömer'in iki kriterinin sol-sağ yelpazenin tanımlanmasında belirleyici olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Nitekim,

iki kriter kendini liberal, sosyal demokrat ya da sol olarak tanımlayan ideolojik akımlar tarafından yerine getirilebileceği gibi, kendini sağ, muhafazakâr, İslamcı ve hatta faşist olarak nitelendiren görüşler de bunları karşılayabilir. Dolayısıyla Küçükömer'in sol ve sağ ayrımının yetersiz iki kritere dayandırıldığı ve esas politik bölünmenin daha karmaşık, çok boyutlu ve tarihsel olarak da değişken anlamlara sahip olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Dokuzuncusu, Küçükömer *DY*'de açık bir şekilde kapitalizme olumsuzluk atfederken sivil topluma olumluluk atfetmektedir. Kitap bir bakıma Osmanlı-Türkiye toplumunun "civil toplum"a dönüşememe hikâyesidir.²⁶ 1980'lerden sonra ise düşünsel-politik evriminde sivil toplum ana tema haline gelecektir. Bu yıllarda Küçükömer, Türkiye toplumunun genel bunalımlarının anahtarını sivil toplumun kurulamayışında bulacaktır. İktidarın parçalanmışlığı sayesinde politik toplumdan özerk bir üretim ve yurttaşlar alanı olarak sivil toplumun varlığı; tarihselliği içinde, Antik Yunan, Roma ve kapitalizm dönemlerindeki sürekliliği bağlamında ele almış gibi görünür. Küçükömer (1994b: 182) modern sivil toplumun ise tikel ihtiyaç, çıkar, egoizm, mübadele ve piyasa alanı olarak kavramsallaştırıldığının farkındadır.²⁷ Böylece sivil toplum Kapitalist Üretim Tarzı'nın (KÜT) uzamı haline gelmiştir. Küçükömer, kapitalizm eleştirisi yaptığına ve kapitalizmi olumsuz, sivil toplumu olumlu olarak aldığına göre, bu ikisini birbirinden nasıl ayırır?²⁸ Böyle bir kuramsal çabaya girdiğini söylemek mümkün değil. Böyle bir niyeti olsun ya da olmasın, 1980'lerin 'sol liberalizm' ve 'sivil toplumculuk' tartışmalarında devlet/sivil toplum karşıtlığını 'başat çelişki' olarak ele alan yaklaşımlarla birlikte konumlanmaktan kurtulamaz.²⁹

Onuncusu, kapitalistleşme-kapitalistleşmeme paradoksudur. Bu durum Küçükömer'in büyük oranda altyapı-üstyapı ilişkisini kavrama biçimi ile ilgilidir. Küçükömer, III. Enternasyonal'in "ekonomik belirlenimciliğini" ve Marksizm'e musallat olmuş altyapı-üstyapı "topolojik metaforunu" gerçekliğin kendisi gibi almıştır. Temel ekonomiktir; politik, hukuki, ideolojik ve kültürel öğeler bunun üzerinde yükselir. Bu nedenle Batlaşmak ancak ekonomi alanındaki ilişkilerin köklü bir şekilde dönüştürülmesi yoluyla sağlanabilir. Oysa Batıcılar, politik, kültürel, hukuki, pedagojik ve askeri kurumlarının alınmasıyla ülkenin Batlaşacağı yanılığısı içine düşmüşlerdir. Ancak *DY*'yi dikkatlice takip eden okur bir kafa karışıklığı ile karşılaşır. Bir sosyalist olarak Küçükömer Batıcıları ülkeyi yeterince kapitalistleştirmedikleri için mi, fazlasıyla kapitalistleştirdikleri için mi, yoksa yanlış kapitalistleştirdikleri için mi eleştirmektedir? Batıcılar Batı şablonunu izlemedikleri, üretim güçlerini geliştirerek sınıf hareketinin önünü açmadıkları için eleştirilmekte gibi görünmektedirler. Buna göre altyapıda bir dönüşüm ile kapitalizm 'sağlıklı' bir şekilde gelişecek bu da sınıf hareketinin

önünü açarak sosyalizme giden yolları döşeyecektir. Bu esasen ekonomist ve aşamacı bir anlayışa tekabül eder. Ancak daha kitabın başında Batıcı grubun üretim güçleri ve ilişkilerinin gelişmesini baltalayarak politik bir sınıf hareketinin doğmasına izin vermedikleri eleştirisini yöneltir ve ekler, bu sayede “kapitalizmin Türkiye’de çıkar sağlamasını kolaylaştırmıştır.” (Küçükömer, 1994a:15). Başkaca bir sorun üstyapıdaki dönüşümlerin kapitalizmin yerleşikleşmesinde oynadığı rollerin göz ardı edilmesidir. Hukuk alanındaki dönüşümler kapitalizmin önünü açarak tam da altyapıda değişikliklere neden olamaz mı? Örneğin 1858 Arazi Kanunnamesi toprakta özel mülkiyet rejimini hukuken tanıyarak kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırmamış mıdır? Örnekler çoğaltılabilir. Neticede, Küçükömer’de altyapı üstyapı metaforunun metodolojik değil; ontolojik nitelikteki bir alımlaması neticesinde tablo birbirine girer.

Son olarak, Küçükömer’in kullandığı şekliyle yabancılaşma kavramı sorunludur (Uslu ve Atılgan, 2019). Kavramın Feuerbach-Marx çizgisinden alımlandığı açıktır. Ancak kullanıma biçimi her ikisinden de oldukça farklıdır. Feuerbach yabancılaşma (entfremdung) kavramını din aracılığıyla insanın kendine yabancılaşması olarak anlarken Marx (2011), ekonomi-politiğin eleştirisi içinden bu kavramı insanın ürettiği üründen, üretim eyleminden, insan türünden ve diğer insanlardan kopuşu olarak kavramıştır. Küçükömer ise yabancılaşma analizinin merkezine insanı değil, düzeni koyar. Ancak Küçükömer’in düzen kavramından ne anladığı da açık değildir. *DY*’de “feodalite düzeni”, “Merkantilist düzen” “kapitalist düzen” “mülkiyet düzeni”, “üretim düzeni” şeklinde farklı şekillerde kullanılmıştır. Görülebildiği gibi burada düzen, çoğunlukla üretim tarzı (produktionweise) kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Gelgelelim, kitabın adı ve genel tezi düzenin üstyapı şeklinde kavrandığını ima etmektedir. Nitekim *DY*’nin tüm kaygısı altyapı değiştirilmeden kapitalizmin üstyapı kurumlarının getirilmesinin üretici güçlerin gelişimini ve dolayısıyla sınıf hareketinin ortaya çıkmasını sekteye uğratacağı yönündedir. Böylece, altyapı ve halkın altyapıdaki konumu olduğu gibi yerinde dururken üstyapı dönüşmektedir. İlginç bir şekilde üstyapı halkı dönüştürmeyi başaramaz, adeta üstyapı ve halk birbirinden ayrı iki kategori gibi ele alınmaktadır.

Sonuç

İdris Küçükömer *DY*’de sunduğu özgün tezlerle sol cemahta bir ikon kırıcı olarak nitelenir ve ayrıksı bir yerde konumlandırılır. Kuramsal ve stratejik ufku 1960’ların sosyal bilim evreni ama özellikle Marksizan iktisat teorileri ve sosyalizmin Türkiye’deki strateji sorunları etrafında şekillenmiştir. Olası bir sosyalist devrimin öznesinin ya da müttefiklerinin kimler olacağı (asker-sivil bürokratlar, halk ya da işçi sınıfı) tartışması tezlerinin oluşumunda kilit

rol oynamıştır. Ona göre devrim önündeki en büyük engel feodal unsurlar ya da burjuvazi değil, karşı-devrimciliği Osmanlı toplumsal düzeninin mirasında kökleşmiş olan asker-sivil bürokrasidir. Bu anlamda, Küçükömer, yaygın sol ve Kemalist görüşler karşısında revizyonist bir tarihsel anlatı sunar.

Kapitalizmin kökleri Batı'nın özgün karakteristikleri içine gömülüdür. Batı'da feodalizm iktisadi, askeri, hukuki ve politik bölünmüşlükler ile tanımlanmaktadır. Erk, aralarında kralın da olduğu çok sayıda farklı sosyo-politik aktör arasında bölünmüştür. Böyle parçalı bir dünya içinde ticaret burjuvazisi sermaye biriktirme özgürlüğüne sahip olmuş ve giderek kentlerde, belediyelerde ve parlamentolarda belirleyici güç haline gelmiştir. Feodal güçlere karşı mücadele yoluyla, feodalizmi 'içeriden' kapitalizme dönüştürmeyi başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kapitalizm, bölünmüşlük, farklılık ve özerkliğin yokluğu nedeniyle doğamamıştır. Toprağın mülkiyetinin padişaha ait olması siyasal iktidarın sarayda yoğunlaşmasına neden olmuş, bunun karşısına üretim araçlarına sahip özerk sınıfsal güçler çıkamamıştır. Bu 'boşlukta', artık üründen pay alan bir güç olarak bürokrasi etkili olmayı başarmıştır. Ancak bürokrasi de varlığını padişahın lütfuna borçludur ve herhangi bir hukuki güvenceye sahip değildir. Üretici güçlerini ve üretim ilişkilerini geliştiremeyen İmparatorluk Batı karşısında geri kalmıştır. Bu durum ilk kez Lale Devri'nde tespit edilmiş ve 'yüzeysel' bir Batılaştırma hareketi başlamıştır. Bu sürecin liderliğini üretim araçlarına sahip olmayan, halka dayanmayan, saray karşısında da hiçbir hukuki güvenceye sahip olmadığı için kendini yalnız hisseden bürokrasi üstlenmiştir.

İşte Küçükömer'e göre, Osmanlı-Türk siyasal hayatının temel tayin edici çelişkisi Lale Devri'nden en azından 1960'ların ikinci yarısına kadar Doğucu-İslamcı halk cephesi ile Batıcı-Bürokratlar arasındadır. Batıcı-Laik bürokratlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında geri kalışını doğru teşhis ederken yanlış tedavi uygulamışlardır. Üretici güçler ve üretim ilişkilerine dair sınıfsal ve ekonomi-politik bir kavrayışları olmadığından Batı üstyapı kurumlarını İmparatorluğa lehimleyerek "devleti kurtaracak"larını sanmışlardır. Nitekim altyapıyı kapitalistleştirmeden Batılaşamayacaklarını görememişlerdir. Taklit yoluyla Batılı üstyapı kurumlarının alınması üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin gelişmesine engel olmuştur. Böylece bürokratlar emperyalistlerle aynı noktada konumlanırken halkla çelişkiye düşmüşlerdir. Dahası, bürokratlar eylem ve stratejileri ile asıl mücadelenin Batıcı-Laik bürokratlar ile Doğucu-İslamcı cephe arasında olduğunu ileri sürmüşler, böylece sınıfsal çelişkilerin politikleşerek bir sınıf hareketine dönüşmesinin önünü almışlardır. Bürokratlar benzer bir fonksiyonu Lale Devri'nde, Tanzimat'ta, Meşrutiyet'te ve nihayet Cumhuriyet'te de yerine getirmişlerdir. Tek parti döneminden itibaren devrimler

yukarıdan aşağıya, halkı seferber etmeden, onunla “organik” bir bağ kurmadan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Üstyapı kurumlarının süratli Batılılaşması halkın maddi refahında gerçek bir artışa neden olmamış, aynı zamanda anlam dünyalarında yeri olmayan yeniliklerle halk düzene karşı kültürel olarak yabancılaşmıştır. Tüm bu ‘başarısızlığın’ müsebbibi bürokrasidir. Bu nedenle de sosyalistlerin devrim yolundaki müttefiki halk ile karşıtlık içine düşmüş bürokrasi olamaz. Sosyalistler anti-bürokratik bir hatta halk ile bütünleşmeli, bu şekilde onları seferber etmelidir. Nitekim *DY*, esas olarak bürokratlara seslenen, bürokrasinin geçmişte oynadığı tarihsel ve olumsuz rolü onlara göstermeye çalışan bir aynadır. Bürokratların çıkarması gereken ders halk ile aralarındaki çelişkileri ve boşluğu ortadan kaldırarak onlarla bütünleşmektir. İlerici ve devrimci bir rol ancak bu şekilde oynanabilir.

Küçükömer, böylece sosyalizm yolunda bürokrasiye ayrıcalıklı bir rol biçen, onu devrimci ittifakın asli bir bileşeni sayan MDD’ci ve *Yön-Devrimci* stratejilerle taban tabana zıt stratejik sonuçlara ulaşmış olur. Bu bakımdan, *DY*’nin özgünlüğü, solun ve Kemalizm’in kitlelerle buluşmadaki ‘kısmi’ başarısızlığını vurgulaması, bürokrasinin önemli tarihsel hataları olduğunu göstermesi ve Laik-İslamcı, İlerici-Gerici gibi ikiliklere sıkıştırılan bir mücadele ekseninin sınıfsal çelişkilerin politikleşmesini baskıladığı tespitini yapmasıdır. Hedef, üretim güçleri ve ilişkilerinin geliştirilmesi yoluyla kitlelerin maddi refahlarının yükseltilmesi, bu yolla solun halk kitleleriyle kenetlenmesinin sağlanabilmesidir. Ancak bu yoldan devlet-sivil toplum, bürokrasi-halk arasındaki uçurum kapatılabilir, emperyalizme direniş mümkün olabilir. Bu politik vizyonun ve stratejinin önemi yadsınamaz olsa da Küçükömer’in inşa ettiği kuramsal tablonun önemli sorunları vardır.

Bu sorunlardan *birincisi*, İmparatorluk-Cumhuriyet arasında güçlü bir süreklilik olduğunun kabul edilmesidir. Bu varsayım, önemli kırılma, sıçrama, geri dönüş ve dönüşümleri belirlemeyi imkânsız hale getirir. Bürokrasi gibi aktörlere, dönemler üstü bir şekilde varlığını sürdüren, kemikleşmiş zihinsel yapılar ve davranış kalıpları atfedilir. Farklı toplumsal sınıf ve aktörler arasındaki mücadelelerin değişken niteliği, bunların devletin kurumsal mimarisindeki yansımaları da yok sayılmış olur. *İkincisi*, Küçükömer Batı’da kapitalizmin ortaya çıkışını tek bir gelişme modelinden hareketle anlamaya çalışır. Kapitalizm kentlerde ticaret burjuvazisinin etkinliği sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu “ticarileşme modeli” kapitalizmin İngiltere kırsalında ortaya çıktığını ileri süren Politik Marksizm’in bulguları ile çelişmektedir. Dahası, kapitalizmin gelişiminin tek bir modeli olduğu ön kabulü Fransa, Almanya ya da Japonya’da (örnekler çoğaltılabilir) kapitalizmin gelişme seyri düşünüldüğünde geçersizleşmektedir.

Ayrıca, tek bir şablondan hareketle yapılan analiz Osmanlı-Türkiye örneğinin bir anomali ve sapma olarak okunmasına zemin hazırlar. Bu anlamda da ontolojik düzeyde görülen bir Doğu/Batı ikiliği özcülük sorununa kapı aralar. *Üçüncüsü*, Küçükömer devleti, bürokratlar tarafından ele geçirilebilen, geçirilebilecek bir araç-nesne olarak kavrar. Devlete dönük bu Ortodoks Marksist kavrayış, devleti sınıfsal mücadelelerin biçim-belirlenimli, maddi yoğunlaşması olarak gören ilişki devlet kavrayışı tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir. Devleti araç olarak kavramak, onu içsel çelişkilerden azade, mutlak bir bütünlük içindeki bir varlık olarak görme yanılığını içerir. *Dördüncüsü*, Küçükömer bürokrasiyi açık bir şekilde kavramsallaştırmamakla birlikte artıktan pay alan, sürekli olarak olumsuz rol oynayan bir toplumsal grup olarak resmeder. Dahası, bürokrasi içsel çelişkilere sahip olmayan bütünlüklü bir aktör olarak anlaşılır. *Beşincisi*, Küçükömer temel siyasal kutuplaşmayı bürokrasi-halk arasında kurar. Böylece, bürokrasi üretim aracı sahibi sınıflar karşısında bile bağımsız bir değişken olarak hareket eden bir aktör haline getirilmiştir. Burada, bürokrasinin kendinde iktidar sahibi olduğuna yönelik tözcü bir iktidar kavrayışı varsayımı fark edilebilir. Oysa bürokrasinin politik etkinliği farklı sosyo-politik aktörlerle ilişkisi içinde belirlenir. Yine Batıcı-Laik bürokratlar ve halk arasındaki görece kopukluk mutlakmışçasına sunulur. *Altıncısı*, Küçükömer’de halk kavramı da müphem bir şekilde alınmıştır, açık bir tanım söz konusu değildir. Kaldı ki, halk tüm çelişki ve bölünmelerden yoksun bir bütünlük olarak düşünülür. Yine halk, proaktif bürokratların eylemleri sonucu pasif bir şekilde oradan oraya savrulmaktadır. *Yedincisi*, Küçükömer Osmanlı-Türk toplumsal düzeninin kapitalistleşmemesinden değil de sanayileşmemesinden söz ediyor gibidir. Zira toprakta kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmeye başladığını toprak ve ticaret kapitalizminin yerleştiğini o da kabul eder. Bu da metnin kapitalizmin gelişmemesini baz alan temel argümanı ile çelişmektedir. *Sekizincisi*, Küçükömer sağ ve sol ayrımını üretim güçlerini geliştirme ve halka maddi refah sağlama olarak iki kriter üzerinden belirler. Oysa, tarihsel olarak bakıldığında, sağ ve solun bu denli dar iki kriter üzerinden belirlenmesi pek mümkün gözükmemektedir. Eşitlik, özgürlük, gelenek, otorite, düzen vb. gibi kavramlara bakış ve sınıfsal temsil bu noktada çok daha belirleyici ölçütler olarak öne çıkmaktadır. *Dokuzuncusu*, Küçükömer kapitalizm ve sivil toplum arasındaki yakınlığı es geçiyor gibidir. O, kapitalizmi eleştirirken sivil toplumu yüceltir; ancak kapitalist olmayan bir sivil toplumun nasıl kavramsallaştırılabileceğine dair pek az ipucu sunar. *Onuncusu*, Küçükömer’in kapitalistleşmeyi mi kapitalistleşmemeyi mi, yoksa yanlış kapitalistleşmeyi mi eleştirdiği pek açık değildir. Bir taraftan bürokratlar alt-yapıyı dönüştürmedikleri, üretim güçleri ve ilişkilerini geliştirmedikleri ve bu nedenle sınıfsal bir hareketin doğmasına engel oldukları için eleştirilirler. Ancak diğer taraftan kapitalizmin üstyapı kurumlarını alarak kapitalizmin ve

emperyalizmin ülkeye girişini kolaylaştırdıkları için de eleştirilirler. Burada kapitalistleştirmenin iyi mi yoksa kötü bir gelişme mi olduğu açık değildir.

Küçükömer'in Osmanlı-Türk sosyo-politik düzenine dair tezleri özgünlüğü ve provokatif niteliği ile yerleşik ön kabulleri sorgulatması açısından kuşkusuz olumlu bir rol oynamıştır. Bilhassa, üretim güçleri ve ilişkisine vurgusu ve bunun getirdiği bir ekonomi-politik perspektif son derece önemlidir. Dahası, temel siyasal çelişkinin İlerici-Gerici, Laik-İslamcı şeklindeki kültürel görünümünün yanıltıcı olduğu, bunun sınıfsal çelişkileri görünmezleştirerek sınıfsal hareketlerin ortaya çıkmasını engellediği uyarısı yerindedir. Dönüşümlerin bürokratlar eliyle sınırlı bir kitle katılımı yoluyla gerçekleşmesinin gerçek bir toplumsal devrimin önünde güçlü bir engel olduğu yönündeki çıkarsaması da kritiktir. Dahası, tezlerinin anti-bürokratik ve halkçı içeriğinin Türk siyasal hayatında ayırt ayedilebilecek bir sol-popülizm çizgisinin kuramsal temellerini attığı söylenebilir. Nitekim Bülent Ecevit CHP'sinin 1973 ve 1977 seçim başarıları kısmen Küçükömer tezlerinin de başarısıdır. Ne var ki, yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi tezlerin dayandığı kuramsal ve kavramsal öncüllerin 'az gelişmişliği' onların açıklayıcılık kapasitesini büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Dolayısıyla *DY*, analitik-kuramsal olarak zayıf; ancak stratejik-politik olarak anlamlı bir sorunsallar bütünü olarak görülmelidir. Ezcümle, yapılması gereken Küçükömer'in sorunsallaştırdığı ve güncelliğini koruyan stratejik mülhazaları daha güçlü analitik çerçeveler içinden ele almaya devam etmektir. Bu da başka bir çalışmanın konusu olsun.

Sonnotlar

1 Murat Belge (1994) sağın ve solun Ortodoks ezberlerini bozan bir düşünür olarak Küçükömer'in ölümüyle ve unutulmaya terk edilmesiyle "özgün düşüncenin yine kaybetmiş" olduğu tespitini yapar.

2 Sağdan yönelen ilgiye örnek olarak Abdurrahman Dilipak (1994) Ahmed Davutoğlu (2011) ve Taha Akyol (2011) gösterilebilir.

3 Yücel Yaman (1994a: 8) Küçükömer'in radikal tezleri nedeniyle kendisine "açıkça ilan edilmeyen ambargo" konulduğu ve "yalnızlıkla cezalandırılmak istendi"ğini söyler.

4 Mistifikasyonun ilginç örneklerinden biri Küçükömer'in ölüm tarihini ebced hesabı ile gösteren, akrostiş bir şiir yazılmasıdır bkz. (Barda, 1994).

5 Sol-popülizmi benzer şekilde oligarşi ve halk arasındaki politik sınırı kuran söylemsel bir strateji olarak gören bir yaklaşım için bkz. (Mouffe, 2018).

6 Söz konusu sol-popülist hattın temel politik ifadesi ve başarısını Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) başkanı olarak 1972-1980 arasındaki döneminde kullandığı ve geliştirdiği stratejide bulduğu söylenebilir. Eğer CHP sol bir parti olarak kabul edilebilirse (Küçükömer'in katılmayacağı bir görüş) solun en büyük seçim başarıları Ecevit'in Küçükömer'in tezlerine yakın bir noktadan geliştirdiği sol-popülist hat sayesinde olmuştur. Ecevit'in sol popülizmi için bkz. (Erdoğan, 1998). Küçükömer (1994a: 138) ayrıca o dönemde CHP Genel Sekreteri olan Ecevit'in anti-bürokratik tavrı ile "tarihi oyunun dışında", "yalnız bir adam olarak gözüktüğünü" ifade eder. Ecevit'in o kadar da yalnız olmadığı kısa süre içinde anlaşılacaktır (Aydınöğlü, 2012: 91).

7 Türkiye'de sol içi tartışmalar için bkz. (Aydın & Ünüvar, 2007; Aydınöğlü, 2007; Şener, 2015). Yine Aydınöğlü (2012) *Düzenin Yabancılaşması*'ni sol içi tartışmalar içine yerleştirerek anlamayı önermektedir.

8 *Yön-Devrim* çizgisi ile ilgili önemli değerlendirmeler için bkz. (Atılgan, 2008; Özdemir, 1986).

9 Her ne kadar bu iki hareket anti-feodal ve anti-emperyalist olmaları bakımından ortak bir paydada buluşsalar da bu ikisini birbiri içinde eritmemek gerekir. MDD'ci 'eski tüfekler' Türkiye Komünist Partisi (TKP) geleneğinden gelen ve uluslararası komünist hareketin tezlerine sıkı sıkıya bağlı komünist bir gruptu. *Yön-Devrim* hareketi ise komünist olmaktan çok Kemalizm'e yakın, anti-parlamentarist, kalkınmacı, bağımsızlıkçı ve devletçi bir sosyalizm taraftarlığı yapmaktaydılar. Bu ayrımı gözden kaçırmamak gerektiği uyarısını yapan bir yazar için bkz. (Aydınöğlü, 2008).

10 Özellikle Küçükömer'in bunu bir strateji olarak öne sürdüğü görülüyor. Benzer bir konumlanmanın izleri ATÜT üzerine bir kitap yazmış Sencer Divitçioğlu'nda (1966) da sürülebilir. O da benzer bir çerçeve içinde "halk" ve "kapıkulu" sınıfları arasındaki bir çatışmadan hareketle az gelişmiş ülkeler için "kapıkulu sosyalizmi"ne karşı "halk sosyalizmi" stratejisini önerir. Yine bu çerçevenin politik ifadesi kısmen TİP içi tartışmalarda ama esas olarak yukarıda zikredildiği gibi Ecevit'in anti-bürokratik ve halkçı söyleminde somutlaşmaktadır.

11 Küçükömer'in ayrıntılı bir entelektüel biyografisi için bkz. (Sayar, 2016).

12 Küçükömer bu tarihsel düalite fikrini Tarık Zafer Tunaya'dan aldığını itiraf eder. *DY* boyunca Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler, İslamcılık Cereyanı* gibi kitaplarına çeşitli atıflar vardır. Küçükömer söz konusu çalışmaların kendi tezleri açısından oldukça faydalı olduğunu belirtir.

13 Küçükömer Batılılaşma değil de ısrarla Batılaştırma ifadesini kullanır. Batılılaşma Batı gibi olma anlamına gelirken, Batılaştırma açık bir şekilde Batı'ya dönüşme anlamını çağrıştırmaktadır. Birincisi, kültürel özgüllüklerini korurken Batı kurum ve teknolojisinin alınabileceğini örtük olarak varsayarken ikincisi kısmi bir Batılılaşmanın mümkün olmadığını, Batılılaşmanın aynı zamanda 'kültürel özgünlüklerin' yitimi anlamında mutlak bir Batı'ya dönüşme hali olarak görülmesi gerektiğini vazedir. Sanki bürokratlar yanlış hamleleriyle ülkeyi Batılaştırmamış, onu emperyalizmin etkisine açık bir şekilde Batılaştırmışlardır. Bu bakış açısıyla, Küçükömer'in Batılılaşma değil de Batılaştırma kavramını kullanması onun eleştirelilik kaygısını yansıtır gibidir.

14 15 Ekim 1881 tarihli kararname İmparatorluğun iç ve dış borçlarını ödeyemediğini, borçların mali ve finansal denetimini de yönetiminde yabancıların belirleyici olduğu bir kurum olan Düyun-ı Umumi'ye bırakacağını ilan etmiştir.

15 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin de etkisiyle olsa gerek Kemalizm-sosyalizm buluşmasına hizmet edebilecek 'İkinci Kurtuluş Savaşı' söylemi 1960'larda solda yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı.

16 Marksist kavram ve kategorileri kullanan Küçükömer *DY*'sinde Marx'a doğrudan atıf yoktur. Aynı şekilde, Küçükömer Doğu-Batı farklılığı, hegemonya, aydınlar halk ilişkisi gibi Gramsci'nin popülerleştirdiği sorunsallar etrafında dolanmasına rağmen yine *DY*'de Gramsci'ye tek referans yoktur. Küçükömer Gramsci'den kuramsal olarak etkilenmiş görünür; ancak sonraki çalışmalarında da Gramsci'nin kavramlarını kullanmasına rağmen birkaç değini dışında onunla ilgili sistematik çözümlemelere rastlanmaz. Küçükömer'i ele aldığı sorunsallar bakımından Gramsci'ye benzeten başka bir çalışma için bkz. (Atılgan, 2013).

17 Sungur Savran (1985) Osmanlı İmparatorluğu-Cumhuriyet sürekliliği tezinin sol liberalizm adı verilebilecek politik konumlanmanın temel ön varsayımlarından biri olduğunu ileri sürer. Bu anlamda, Küçükömer'in Türkiye'de sol liberalizmi besleyen süreklilik tezinin önemli düşünsel kaynaklardan biri olduğu söylenebilir. Sol liberal politik pozisyon ve Küçükömer tezleri arasındaki hısımlığı irdeleyen eleştirel bir çalışma için bkz. (Kalkandelen, 2017).

18 Küçükömer'in takipçisi ve yayıncısı Yücel Yaman'ın (1994b: 8) onun *Yön ve Ant* dönemindeki yazıları ile ilgili sunuşunda kullandığı ifadeler süreklilik tezinin büründüğü 'metafizik' görünümlerden birine iyi bir örnek teşkil eder: "Yazılarda görülecektir ki, 1960'lar Türkiye'si ile 1990'lar Türkiye'si arasında maddi değişimin dışında nitel anlamda öze yönelik bir gelişme ve değişme yoktur."

19 Kapitalizmin kökeni geleneksel olarak kentlerdeki ticaret burjuvazisinin alım-satım eylemlerinin genişlemesine bağlanır. “Ticarileşme modeli” olarak anılan bu görüş 1970’lerden itibaren Robert Brenner (1977) tarafından “Neo-Smithçi” olmakla suçlanır ve yerine kapitalizmin kentlerde değil kırdaki ortaya çıktığını savunan “tarımsal model” savunulur. Kapitalizmin kentlerde ticaret yoluyla adım adım feodalizmin bağrından serpilerek kapitalizmi doğurmasından ziyade, İngiltere kırsalında sınıf oluşum ve çelişkilerinin bir sonucu olarak toprak sahibi ve kiracı arasında ürünün çoğaltılmasına dönük geliştirilen özgül ilişkilerden doğduğu tezi daha sonra Ellen Meiksins Wood ve birçok isim tarafından benimsenerek Politik Marksizm adı verilen bir akımın doğmasına neden olmuştur. Uslu (2015; 2019) Politik Marksizm’in tarihsel ve kuramsal varsayımları üzerinden Küçükömer’in eleştirilebileceğine dikkat çeker. Maddeci tarih yazımının bu tartışmanın da içinde olduğu genel bir panoraması için bkz. (Oğuz, 2007).

20 Küçükömer düşüncesinde Doğu esas itibarıyla yokluklarla tanımlanır: Sivil toplum, özerklik, felsefe, *tragedia*, bölünmüşlük, simetri, konsensüs ve daha niceleri Doğu toplumlarında yoktur.

21 Gramsci’nin *Hapishane Defterleri*’nde Bolşevik Devri’ni ile Batı’daki olası bir devrimi karşılaştırırken söylediklerine oldukça yakın bir görüş.

22 Her ne kadar Küçükömer bürokrasinin ‘özel’ olarak ‘gerici’ olduğunu iddia etmese de Lale Devri’nden bu yana her daim olumsuz bir rol oynadıklarını ileri sürer. Bu nedenle de tarihsel olumsuzluğu neredeyse bir determinizm biçimine bürünür. Oysa bürokratların özcü ya da sürekli bir şekilde ilerici ya da gerici rol oynadıklarını ileri sürmektense konjonktürel olarak oynadıkları olumlu ve olumsuz etkiler birbirinden ayrıştırılabilir.

23 Özellikle Ecevit sonrası CHP’nin 1973 ve 1977 seçim başarıları Küçükömer’in tespitleri ile çelişmektedir. Ecevit bürokrat partisinin halk ile organik bütünleşmesini mi sağlamıştır? Hem de altyapıda hiçbir değişiklik olmadan sadece lider değişikliği ile? Benzer bir eleştiriyi Avcıoğlu (1966: 12) Dıvıçioğlu’nun “*Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*” başlıklı broşürüne yöneltmiştir. Dıvıçioğlu’nun kuramsal çerçevesi zımnî olarak CHP’nin halk partisi değil, “kapıkulu partisi” olduğunu varsayımını içermektedir. O halde CHP’nin özellikle 1950 sonrası seçimlerde oylarını aldığı işçiler, köylüler “halk sınıfı” içinde değerlendirilemeyecek miydi?

24 Küçükömer *DY* boyunca Doğucu-İslamcı ve İslamcı-Doğucu sıfatlarını herhangi bir fark gözetmeksizin birbirlerinin yerine kullanır gözükmektedir. Belirli bir sistematığı takip etmek adına metinde biz Batıcı-Laik ve Doğucu-İslamcı ikilisini kullanmayı tercih ettik.

25 Heywood'un Fransız Devrimi'nin de mottosu da olarak saydığı üç ilkenin, özgürlük eşitlik ve kardeşliğin bir fazla ile yani adalet ile aynı zamanda II. Meşrutiyet tarafından da sahiplendiğini hatırlayalım. Yine Küçükömer'in iddiasının aksine II. Meşrutiyet'in bir 'bürokrasi' eylemi olarak halkta kısmi bir karşılığı olduğu unutulmamalıdır. Bkz. (Kansu, 2002).

26 Küçükömer DY, boyunca "sivil" kelimesini "militer" olmayan şekilde kullanmaktadır. Ama iş toplumu nitelendirmeye geldiğinde bilinçle ve ısrarla "Civil Toplum" yazar. Bu garip ifade ile Osmanlı-Türk geleneğinde sivil toplumun var olmadığına işaret eder gibidir.

27 Küçükömer aslında modern Batı siyasi düşünce geleneğinde kullanıldığı biçimiyle sivil toplum/politik toplum ayrımı üzerinden bir çerçeve geliştirmeye çalışır. Bu kavramlar bağlamında özellikle Hegel-Gramsci çizgisinde devlet/sivil toplum ve politik toplum/sivil toplum farklılaşmaları üzerinden Doğu/Batı farklılığını kavramayı dener.

28 Örneğin sosyalist bir sivil toplumun var olma ihtimali üzerine bir tartışmaya girdiğini görmüyoruz.

29 Küçükömer'in öğrencisi olan Asaf Savaş Akat'ın bu bağlamdaki değerlendirmesi için bkz. (2016).

Kaynakça

Akat A S (2016). İdris Küçükömer'in Mirası. İçinde: O S Arolat (der), *Sivil Toplum Uç Beyi İdris Küçükömer*, Ankara: Efil Yayınevi, 7-33.

Akyol T (2011). Solda Bir Işık. İçinde: A G Sayar (der), *İdris Küçükömer*, 2. Baskı, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 109-110.

Atılğan G (2008). *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*. İstanbul: Yordam Kitap.

Atılğan, G. (2013). Yeraltından Notlar'dan Bir Kahraman Gibi: İdris Küçükömer. <https://duvardergisi.tumblr.com/post/76633453711/yeralt%C4%B1ndan-notlardan-bir-kahraman-gibi-idris>. Son erişim tarihi, 22.09.2020.

Avcioğlu D (1966). Avcioğlu'nun Notu. *Yön*, 171, 11-12.

Aydın S ve Ünüvar K (2007). ATÜT Tartışmaları ve Sol. İçinde M Gültekinil (der), *Modern*

599 Subaşı E (2022). İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 571-602.

Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol, İstanbul: İletişim Yayınları, 1082-1088.

Aydinoğlu E (2007). *Türkiye Solu, 1960-1980:” Bir Amneziğin Anıları”*. 2. Baskı, İstanbul: Versus Kitap.

Aydinoğlu E (2008). *”Sol Hakkında Her Şey” mi?*. İstanbul: Versus Kitap.

Aydinoğlu E (2012). Düzenin Yabancılaşması Ya da Bir Tezin Tarihsel Kaderi Üzerine Bir Deneme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 66-98.

Barda S (1994). İdris, Çözümü İlim İle Tam Bulamazdın!. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 6 Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 63-67.

Belge M (1994). Özgün Düşünce Yine Kaybetti. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 6 Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 69-74.

Bobbio N (1996). *Left and Right Significance of a Political Distinction*. Çev. A Cameron, Chicago: The University of Chicago Press.

Brenner R (1977). The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism. *New Left Review*, 104, 25-92.

Davutoğlu A (2011). Tekerrür Eden Tarihsizlikten, Kendini Fethetme: İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Arayışı. İçinde: A G Sayar (der), *İdris Küçükömer*, 2. Baskı, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 111-140.

Dilipak A (1994). Yıllanmış Bir Sohbetten. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 6 Anılar ve Düşünceler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 99-104.

Dinler D (2003). Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis Dergisi*, 9, 17-54.

Divitçioğlu S (1966). D. Avcıoğlu’nun Yazısı Üzerine. *Yön*, 171, 11.

Erdoğan N (1998). Demokratik Soldan Devrimci Yol’a: 1970’lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, 78, 22-37.

Gramsci A (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, Q Hoare ve G N Smith (der) New York: International Publishers.

Subaşı E (2022). İdris Küçükömer’in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 571-602. 600

Heper M (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Çev. N Soyarık, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Heywood A (2015). *Key Concepts in Politics and International Relations*, 2.Baskı, New York: Palgrave.

Jessop B (2001). What Follows Fordism? On the Periodization of Capitalism and Its Regulation. İçinde: R Albritton vd (der), *Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalizations*, New York: Palgrave, 283-300.

Kalkandelen Z (2017). *İdris Küçükömer’in Tezleri İkinci Cumhuriyetçiliğin Temelleri*. İstanbul: Kırmızıkedî.

Kansu A (2002). *1908 Devrimi*, Çev. A Erbal, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Küçükömer İ (1994a). *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 2: Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Küçükömer İ (1994b). Sivil Toplum, Politik Toplum Ayrımı ve Sivil Toplumun Üç Anlamı. İçinde: *Bütün Eserleri 4 Halk Demokrasi İstiyor mu?*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 181-183.

Küçükömer İ (1994c). Türkiye’de Sol Liberal Olabilir mi? Program İlkeleri. İçinde: *Bütün Eserleri 3 Sivil Toplum Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 131-139.

Mardin Ş (2000). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. İçinde: M Türköne ve T Önder (der), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 34-76.

Marx K (2011). *1844 El Yazmaları Ekonomi-Politik ve Felsefe*, Çev. K Somer, 4. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.

Mert N (2007). İdris Küçükömer ve Düzenin Yabancılaşması. İçinde: *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Selis Kitaplar, 190-206.

Mouffe C (2018). *For a Left Populism*. London: Verso.

Oğuz Ş (2007). Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar. *Praksis*, 17, 33-56.

Özdemir H (1986). *Kalkınmada bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Poulantzas N (1975a). *Classes in Contemporary Capitalism*, Çev. D Fernbach, London:

601 Subaşı E (2022). İdris Küçükömer’in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 571-602.

NLB.

Poulantzas N (1975b). *Political Power and Social Classes*, Çev. T O'Hogan, London: NLB.

Poulantzas N (1978). *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*. Paris: PUF.

Savran S (1985). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu. *11. Tez*, 1(1), 172-214.

Savran S (1986). Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriyeye Doğru. *11.Tez*, 2, 10-40.

Sayar A G (2016). İdris Küçükömer'in Entelektüel Portresine Dair Bir Deneme. İçinde: O S Arolat (der), *Sivil Toplum Uç Beyi İdris Küçükömer*: Ankara: Efil Yayınevi, 46-140.

Şener M (2015). *Türkiye Solunda Üç Tarzı Siyaset: Yön, Mdd ve Tip*. İstanbul: Yordam Kitap.

Ulagay O (1969). Düzenin Yabancılaşması Üzerine. *Aydınlık Sosyalist Dergi*, 9, 218-238.

Uslu A (2015). İdris Küçükömer ve Türkiye'de Modernleşme-Kapitalizm İlişkisinin Tarih Yazımı. İçinde: A E Ateş (der), *Cumhuriyet ve Modernleşme Olgular, Süreçler, Bunalmırlar*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 65-86.

Uslu A ve Atılgan G (2019). Yanıtından Çok Sorusuyla Önem Kazanan Eser: Düzenin Yabancılaşması. İçinde: G Atılgan (der), *Mühürler: Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler*, İstanbul: Yordam Kitap, 329-364.

Yalman G (2004). Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 44-75.

Yaman Y (1994a). Sunuş. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 2 Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 7-9.

Yaman Y (1994b). Sunuş. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 1 Cuntacılıktan Sivil Topluma*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 7-8.

Subaşı E (2022). İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 571-602. 602

Eleştirilere Cevap ve Tartışmaya Katkı

Ahmet Şimşek, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
ORCID: 0000-0003-3591-8180
E-Posta: ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

Can Tankut Esmen, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0003-2259-0518
E-Posta: cantankutesmen@gmail.com

Giriş

Kısa bir süre önce Türk akademi camiasında az rastlanan bir gelişme oldu, “Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve ‘Zihniyet Temelli Tarih’ Modeli Önerisi” başlıklı makalemize yönelik yer yer katkı sağlayıcı bir eleştiri metni yayımlandı. Ali Ulvi Özdemir tarafından yazılan ve “Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen’in “Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve ‘Zihniyet Temelli Tarih’ Modeli Önerisi” Başlıklı Makaleleri Hakkında Görüşler” başlığını taşıyan bu kıymetli yazı, eleştirilerini ana hatlarıyla şu noktalara yöneltiyordu: Makalenin kuramsal dayanağının zayıf oluşu, dönemlendirmede kullanılan terimler arasında tutarsızlık, dönemlendirmelerin birbiriyle çelişir biçimde kurgulanması, tarihyazımının sorunlu noktalarına temas etmede “çekişken” davranılması. Eleştiri yazısında bunlara ek olarak, Türklerin İslamlaşması bahsine ayrıca derinlik kazandırılmış ve eleştiri, tezimizi kuramsal bağlamı içerisinde somutlaştırarak böylelikle daha anlaşılır hale getirmiştir.

Özdemir tarafından yöneltilen eleştirilere ve yorumlara cevap verilmeden önce, söylenebileceklerin çerçevesini çizmek gerekmektedir. Bu da eleştirileri kendi içinde parçalara ayırmakla mümkündür. Özdemir’in eleştirileri, haklı bulup kabul ettiklerimiz, öznel bulup tartışılmasının gerekli olmadığını düşündüklerimiz ve haksız bulduklarımız şeklinde üç ana kategoride ele alınabilir. Bu yazıda ilk iki kategoride olduğunu düşündüğümüz eleştiri ve yorumlar ile ilgili herhangi bir cümle yazmayacağız. Buna mukabil, cevap vermeyi gerekli gördüğümüz konuları ise sırasıyla incelemeye ve yanıtlamaya çalışacağız.

Umarız ki eleştiri metnine vereceğimiz cevaplar, Özdemir ya da konuyla ilişkili bir başkası tarafından yeniden ele alınır ve süregiden seviyeli bir tartışmanın tarafları

olarak, hep birlikte Türk tarihinin yazımına katkı sağlamamız mümkün olabilir. Buna ek olarak, Ali Ulvi Özdemir'in de yaptığı gibi tartışmanın şahsileştirilmeden kuramsal çerçevede ilerlemesinin, okuyucuya ve tarih üzerine düşünmeye vakit ayıran herkese katkı sağlaması en büyük beklentimizdir.

Cevaplar

Özdemir'in metnindeki akış sırasını takip edecek olursak, ilk itirazımız şu tespitinedir:

Bu yaklaşım, modernleşmeyi iradi bir projeye indirgemektedir. Yani bu anlayışa göre, modernleşme denilen şey aslında 'modernleştirme'dir. Oysa Modernleşme, devlet ve elitler devleti güçlendirmek ve toplumu bu güçlülüğün bir parçası olması bağlamında biçimlendirmek isteseler de esasen olgusaldır. (Özdemir, 2021:1020)

Özdemir, bu cümleleriyle, Türk modernleşmesinin başlangıcı ve uzun süren serüveninin toplumdaki kaynağını ve tabii olarak dayanağını ıskalayarak, kavramın Türkiye'deki kaderini birkaç seçkin idarecinin gayretlerine bağladığımızı iddia etmektedir. Bu durumun ise çalışmamızda ve tarihyazımına dair kurgulamak istediğimiz yaklaşımda bir noksanlık yarattığını ileri sürmektedir. Burada tekrara düşmek pahasına Türk modernleşmesinin en azından başlangıçta ve takip eden uzun bir süreçte toplumsal bir temelinin olmadığını, tabanda yaşanan gelişmelerin yarattığı olgusal değişimlere dayanmadığını ve seçkin idareci sınıfın, askeriye ve hariciyeden gelen bürokratların eğitimleri, tecrübeleri ve değişen dünya görüşleri ekseninde şekillendiğini yeniden belirtmek zorundayız. Türk modernleşmesinin, bir burjuva hareketi olmadığı ve Özdemir'in altını çizdiği Marksist kuramın iddiasındaki gibi sınıfsal çatışmaların etkisinden hayli uzak biçimde gerçekleştirildiği düşünülürse olay daha açık biçimde anlaşılabilir. Diğer bir deyişle Türk modernleşme dönemi, her ikisinin katkısı olmakla birlikte ne liberal-kapitalist ticaret ehli burjuvalar arasından çıkmış ne de ilk Osmanlı sosyalist işçi hareketleri içinden doğmuştur.

Burada her iki grubun önde gelen isimlerine yeniden bir bakış daha açıklayıcı olacaktır. Örneklerimizden ilki, liberal düşünce, temsilini genellikle saray çevrelerinden bulmuş ve yaygın kabule göre Sakızlı Ohannes Paşa ile sembolleşmiştir (Bora, 2016:48). İkinci örnek de Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Dr. Refik Nevzat tarafından 1911'de Paris'te kuruluşu ve bu partinin devamı olarak kabul edilen Türkiye Sosyalist Fırkasının kurucusu Hüseyin Hilmi (İştirakçi) Bey'in de 'işçi sınıfı' içinden gelmeyen, fikirlerini Romanya'da olgunlaştırmış eğitilmiş bir genç olmasıdır. Bu noktada, belki 1950'lerden sonrasında 'köyden

kente göç'le birlikte oluşan yeni kentleşme sürecinin ve sonrasındaki sosyo-ekonomik gelişmelerin toplumda modern bir hayat özlemine karşılık gelecek benimsemeleri yaygınlaştırdığı, bugün geldiğimiz noktada ise modernleşme ve sekülerleşmenin hız kazanarak belirli bir seviye kazandığını hatırlatmak gerekiyor. Bunda şüphesiz Özdemir'in de belirttiği gibi insan yaşamının uzaması ya da dünya nimetlerinden yararlanma fikrinin topluma teşmil olması etkili sayılabilir. Hal böyle iken bizce, Türk modernleşmesinin modernleştirici katalizör unsurlara dayanan yanına kıyasla toplumsal tabandan desteği meselesi oldukça ihmal edilebilir görünmektedir.

Özdemir'in modernleşme bahsinden hareketle ileri sürdüğü eleştirilerin bir diğeri de tarihçilik mesleğinin yakın dönemde yaşadığı dönüşüme dair dile getirdiğimiz, yurtdışında doktora ya da doktora-sonrası yaparak yurda dönen geniş kitlenin Türk tarihyazımı üzerindeki etkisine yönelik tespitimizle ilgilidir. Bu noktada Özdemir şu eleştiride bulunmaktadır:

...Zihnini, bakışını devlet açısından olaylara bakmaktan kurtarmış bir aydın sınıfı söz konusudur artık. Ve bunun mekanizmaları dışarda doktora yapmakla ilgili değildir. (...)Kanımca devlet odaklı tarih anlayışından kurtulmanın, tarihe devlet yanından bakmaktan çıkmanın toplumdaki olgusal dönüşümünün sonucu olmasını görmezden gelmenin ya da görememenin en büyük nedeni, bizim, tarihi, insan iradesinin biçimlendirdiği olaylar yığını değil de toplumsal dinamiklerin biçimlendirdiği bir alan olarak görmemizi sağlayan şeyin, yani tarihi insan iradesini aşan yasaları olan bir dönüşüm alanı, gerçek bir bilim haline getiren Marksist bakışın, Türk akademilerinden ve akademik yazından neredeyse silinmesidir. Türkiye'de tarih biliminin bir anlamda özgürleşmesinin nedeni yurtdışı doktoralı tarihçilerin akademide çoğalması değildir. Bu özgürleşmenin nedeni olgusaldır. Toplum değişmektedir (Özdemir, 2021: 2021)

Öncelikle, makalemizde eleştirimizi yönelttiğimiz esas noktayı, Yazar'ın nazarından kaçırdığını düşünmekteyiz. Burada, söylenmek istenen, Türk tarihçiliğinin, akademide var olagelen lonca benzeri içe dönük yapının etkisinden kurtulma şansı buldukça özgünleşebildiği ve tartışma alanını genişlettiği gerçeğidir. Daha açık söylemek gerekirse, eleştirimizin odağında, siyasal sistemin akademide yarattığı tahribattan çok akademinin kendi iç dinamiklerinin genç tarihçiler üzerinde yarattığı bir tür tahribata karşı yurtdışında doktora ya da doktora-sonrasının bir çıkış imkânı olarak görülmesidir. Kaldı ki bu tarz yurtdışı eğitim deneyimi olanların, dahil oldukları 'uluslararası network'ün onlara kazandırdığı bazı yöntemsel ve yaklaşımsal yeniliklerin de

inkâr edilemeyeceğini vurgulamak isteriz. Bu noktada, yeniden döndüğümüz dışarı-ıçeri ayrımını önemseydiğimizizi yinelemek istiyoruz. Öyle ki, içeride hazır kalıplarla 'gelenek' adı altında dayatılan tarihçilik anlayışına karşı, dışarıda gözlenen mesleki anlamdaki 'yeniliklerin' genç tarihçilerce benimsenmesi, bizce, tarihçiliğimizdeki değişimin katalizörlerinden biri olarak sayılabilir. Bu noktada, Özdemir'in satırlarından hareketle, Marksist kuramın, Türk tarihyazımının yönünü ne zaman ne kadar belirlediği ya da gerçekte belirleyip-belirlemediği sorusu da sorulmalıdır. Kanaatimizce Türkiye'de, kuramlar tarihçiliği şekillendirememiş aksine tarihçiler kuramları müesses nizamın öngördüğüyle çelişmemek kaydıyla, kendi ideolojilerini destekler argümanlarını tarih içinden seçme ve öne çıkarma eğitiminde kullanmışlardır. Dolayısıyla akademideki kuramsal eleştirel düşünme eksikliğinin temel oluşturduğunu düşündüğümüz ölçüde, yukarıdaki yorumu kabul etmemiz mümkün görünmemektedir.

Özdemir'in eleştirilerine cevap verirken, akışa uygun biçimde, yaptığı ve katılmadığımız bir diğer yorumun da altını çizmek isteriz. Bu yorum şudur:

Aslında Cumhuriyetin ilk dönemindeki tarih anlayışı üzerinde de Millî Mücadele dönemindeki travmanın etkisi benzer yönde etki yapmıştır denebilir. Bana göre, Cumhuriyetin ilk dönem tarihçiliğinde de temel motif, 'bu topraklar bizimdi' ve 'biz de medeniyiz' anlayışını tarih alanında var etmektir. Bunun bir aşağılık kompleksini gösterdiği kuşkusuzdur (Özdemir, 2021:1022).

Cumhuriyet tarihinin ilk yılları için kullanılmış olan bu ifadeler neden olan tavır, bizce, aşağılık kompleksinin değil, öncelikle siyasi-askeri vakalar neticesinde gerçekleşen işgal hadisesinin yarattığı travmayla birlikte, Batı menşeli metinlerde Türklüğe karşı süregelen sistematik bir aşağılama/küçük görme kampanyasına gösterilen politik bir tepkiydi. Bu durumu bu şekilde ifade etmeyi tercih ediyoruz. Özdemir'e hatırlatmamız gereken başka bir nokta ise çalışmamıza başlarken, akademik tarihçiliği önceler bir çerçeve içerisinde hareket etme kararı alışımızdır. Özdemir, makalenin yazarlarına şu satırlar ile seslenmiştir:

Yazarlar burada haklı olarak ve biraz da çekingenlikle, Türk tarihinin siyasetin bir alanı, Türk akademisyenin ve üniversiter sistemin de devlet siyasetine malzeme sağlayan bir işleyişe sahip olduğunu belirtiyorlar. Buna karşılık üniversiter sistemin dışında gelişen tarihçiliğin, çok güçlü isimlerle, bu yanlış tarih anlatsından uzaklaşarak ve devletin ideolojik aygıtı pozisyonundan sıyrılarak, Türk tarihinin bilimsel kurgusu hakkında çok sayıda eser verdiklerini görmezden gelemeyiz. Görmezden gelen, aslında akademik tarihçiliktir

(Özdemir, 2021:1023)

Şunu ifade etmek isteriz ki akademi ve üniversite özelinde konuşmak bizim bilinçli tercihimizdir ve yazının akademiye eleştirel bakabilme gayretinin de bir parçasıdır. Bu noktada ilgili çalışmadaki yaklaşımımız her ne kadar Özdemir tarafından yeterince eleştirel bulunmasa da akademi dışındaki tarihçiliği bunun dışında tanımlıyoruz.

Özdemir'in doğru ama çekingen bulduğu bir konu da soğuk savaş dönemindeki sadece siyasi değil, toplumsal-kültürel ve kurumsal belirlenimlerin de daha açık biçimde verilmesidir. Takdir edilmelidir ki bu konular, ana başlıklar halinde Türk sosyal bilim literatüründe bir eleştiri olarak yer bulsa da henüz tam olarak çözümlenebilmiş olmaktan uzaktır. Kaldı ki bunların her birini irdelemeye bu makalenin imkânları yeterli gelmemektedir. Ancak Türkiye'nin soğuk savaş sürecini çeşitli boyutlarda analiz eden yeni çalışmalara olan ihtiyaç kaçınılmazdır ve bu ihtiyacı karşılayacak çalışmaların hayata geçirilmesinin önemini de buradan bir kez daha dile getirmek isteriz.

Özdemir eleştiri metninde, makalemizin zihniyet temelli bir deneme olmasına karşın zihniyet kavramını ele almadığımızı belirtmiş ve kendisi açıklamıştır. Teşekkür ederiz.

Özdemir'in eleştirileri arasında, yanıt vermek istediğimiz geriye kalan iki ana konu öne çıkmaktadır. Bunlar 1025-1027 sayfalar arasında ele alınan modelin kurgusuna yönelik eleştiriler ve 1027-1030 sayfalar arasında irdelenmiş olan Türklerin İslamiyet'e geçişi konusundaki düşünceleridir.

Modelimizin kurgusunu yeniden hatırlamak gerekirse çalışmamızda;

İslam'dan Önceki Türkler (Hiyerarşik Toplum Yapısı İçinde Savaşçı Alp Tipi)

İlk Kırılma ve Takip Eden Geçiş Süreci

Müslüman Türkler (Kanaatkâr, İtaatkâr, Gazi Müslüman Tipi)

İkinci Kırılma ve Takip Eden Bunalım Süreci

Modern Dönem (Dünyevi-Seküler Tip)

şeklinde bir tasarım yapıldığı görülecektir. Bu sınıflama ve sıralamanın esası Türk tarihini ve dolayısıyla tarihyazımını dönemlendirirken, zihniyet temelli bir ayrımı öngörmektedir. İslam'dan Önceki Türkler ya da Eski Türkler olarak isimlendirebileceğimiz ilk dönem ve takip eden Müslüman Türkler dönemleri arasındaki fark, gayet açık olduğu üzere bir din değişiminin tetiklediği zihni değişim ile bağlantılıdır. Ancak Müslüman Türkler ile Modern dönem

arasında yaşanan geçiş, bir din değişimi temeline dayanmamaktadır. Dinin yyzyıllar boyunca belirlediği kültürden seküler bir kültür ve zihniyete geçişi tanımlamaktadır. Tam da bu noktada, zdemir’in, “Türkler makaleye göre bir dine girmeden önce ve girdikten sonra olmak üzere iki büyük döneme ait bir zihinsel yapı geliştirmişlerse cnc dönem de dinle ilişkin bir ayrımı gerektirmektedir” (zdemir, 2021:1026) değerlendirmesi yeni bir tartişma başlatmaktadır. Bizce, toplumların yaşayabileceği büyük zihniyet dönüşümünün tek sebebini din değişimine bağlamak doğru değildir. Bu, belki Türk tarihindeki dönemleri şekillendiren, zihniyet değişimini belirleyen ana ögelerden biri kabul edilebilir. Fakat zdemir, bizim modern dönem olarak adlandırdığımız ve temeline Batılaşma/sekülerleşme kavramlarını koyduğumuz, değişen dünyaya adapte olarak var olma (hayatta kalma) kaygısına dayandırdığımız zihni kırılmayı, zaruri olarak din değişimi ile ilgili bağlama oturtmak istemektedir. Hâlbuki eleştirenin de söylediği gibi böyle si bir gereklilik bizce söz konusu ve zaruri değildir. Yazar’ın ifade ettiği şekliyle; “İlk iki dönemi dine göre belirleyip cnc dönemi din üzerinden belirlememek olmaz” (zdemir, 2021:1026) yargısı, biz Yazarların düşünmediği bir çıkarımdır. Bu minvalde de bir dönemlendirme denemesi elbette yapılabilir, fakat bu bizim önerdiğimiz zmlemenin bir eksikliği değil, başkaca alternatif bir zmlleme biçimi olabilir.

zdemir, makalemize atıfla, dile getirdiğimiz dnemlendirmeleri zet kısmında ve ilerleyen kısımda kısmen farklı sözcüklerle sunmamamızı eleştirmiştir. Bu kabul edilebilir. Ancak zette sınıflamada kullandıığımız “Eski Türkler”in uygun olmadığını, yeni sözcük arayışını doğuracağı için sakıncalı olduğu üzerinden dile getirmiştir. Oysa “Eski Türkler” Türk tarihçilik literatürüne yerleşmiş galati meşhur tanımlardan biridir. Belki, zdemir’in dediği gibi “İslam’dan nceki Türkler” tanımı daha uygun kabul edilebilir. Ancak modern dönemle ilgili olarak düz bir mantıkla “İslam’dan Sonraki Türkler” tanımlama nerisi makul görünmemektedir. Bu dönemde zihniyette dinin belirleyiciliği azalmış olsa da Türklerde Müslümanlık ortadan kalkmış değildir.

zdemir’in dönemlendirme denememiz ile alakalı geliştirdiği roman alegorisi de konuyu aıklayabilmekten uzaktır. Bizim modern dönem olarak ifade ettiğimiz ve kabaca son 200 yıla tekabül eden zaman diliminin kısılalığını eleştiri konusu yapmak doğru bir yaklaşım sayılamaz. şöyle ki, Modern dönem tanımlamamızın kronolojide nispeten az yer tutuyor oluşu, zihniyetteki değişim itibarıyla, dönemin değerinden ve gerçekliğinden neyi eksiltmektedir? Halihazırda bu dönemin içinde yaşamakta olduğumuz ve bir sonraki kırılmanın yaratacağı dönüşüme dek ne kadar zaman geçeceğinin de bilinmediği akılda tutulmalıdır. Biz, zihniyeti ve bu bağlamda yaşanan dönüşümleri ifade ederken elde mezura/

tartı, kestiğimiz biçtiğimizi ölçmeyi aklımıza dahi getirmedik. Tarihe bu denli bir yaklaşımı benimsemediğimiz bilinmesini isteriz.

Özdemir’insavunduğubiçimiyle;“...modernleşmedönemiilebüyükbirgenelleme yapacaksak, Müslümanlığın modern dünyaya bakışında ve Müslüman zihniyet dünyasının kendi içinde bir dönüşümünden söz edebileceğimizeyizdir. Burada da yine ‘Müslümanlık’ sözcüğünün mutlaka içinde olacağı bir dönemleştirme yapılması gerekirdi” (Özdemir, 2021:1027) yargısına katılmadığımızı ve zihniyet değişimi için dinin temel oluşturacağı bir bağlamın, gereklilik değil Özdemir’in şahsi düşüncesi olduğunu tekrar belirtmek isteriz. Bunu tekrarlamamızın nedeni, Özdemir’in eleştiri metnini taşıdığı, Türk Müslümanlığı eksenindeki bir tartışmaya gelecek olmamızdır. Özdemir, bu noktada Yalçın Küçük ve Şevket Süreyya Aydemir’in metinlerinden örnekler vererek, onların tekil örnekleri ya da önermeleri üzerinden konuyu detaylandırmaktadır. Oldukça spekülatif olduğunu düşündüğümüz söz konusu tezler, yazarları tarafından, akademiden gelen tarihçiler olmamanın sağladığı konfor ile ileri sürülmüş olabilir. Elbette ki, o tezler de bir bakış açısını yansıtmaktadır ve kendi içinde kıymetlidir. Fakat tarih disiplininin kaideleri bizi, böylesi bir konfor alanından mahrum bırakmaktadır. Bu noktadan Özdemir’in niyet okumasından ileri gitmeyecek olan; “Türk üniversiter sistemi kendisini bir tür memur kabul eden devlet eksenli tarih kurgusunun dışına çıkacak cesarete ve birikime sahip değildir. Üzerinde konuştuğumuz bu makale de eleştirdiği sistemin çizdiği sınırların maalesef içinde kalmakta ve genel-geçer şablonlara yeteri cesaretle karşı çıkamamaktadır” (Özdemir, 2021:1028) değerlendirmesinin gerçeklikle ilgisinin olmadığını düşünüyoruz. Yalçın Küçük’ün “Atamanoğlu Fatih” adlı eseri üzerinden, yazarların cesaretini tartışmaya açmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Buna ek olarak, daha önce de vurguladığımız biçimiyle, akademi ekseninde bir çerçeveyi benimsememenin yaratacağı sorunlar, Özdemir’in varlığını iddia ettiği “yok sayma” vb. sorunlardan çok daha büyüklerine yol açmaya adaydır. Öyle ki, bizim çalışmamamızda kullandığımızın dışında bir bağlam; pekâlâ Kadir Mısıroğlu vb. gibi tarih üzerinden bir tür “fantezi” yaşayan isimleri de ciddiye alma zorunluluğunu bize yükleyebilecektir.

Makalemizde dile getirdiğimiz dönemlendirmelerden ikincisi olan “Müslüman Türkler”in (Kanaatkâr, İtaatkâr, Gazi Müslüman Tipi) kendi içinde Müslümanlık olgusunun benimsenmesi sürecini dikkate alacak biçimde kategorileştirilmesini öneren Özdemir’e Türk topluluklarının İslam’la kurdukları bağın süreç içinde oldukça farklı gerçekleşebildiğini dikkate alarak kısmen hak versek de bunun bahsedilen dönem içinde sağlıklı bir alt dönemlendirmeye imkân sunamaması nedeniyle dönemin devletlerinin sahip olduğu ideoloji çerçevesinde yer

verilmesinin mümkün olacağını söylemek isteriz.

Özdemir'in ısrarla talep ettiği; "olgusal bir zenginliğe dayanan" anlayışın aksine "genel kabul görmüş ön yargıların ve yine devlet eksenli bakışın etkisinde dile getirilmiş bir yaklaşım" ile ortaya attığımızı iddia ettiği dönemlendirme denememiz, zihniyet temelinde kurgulanmış olması itibarıyla de yazara göre, "değişimde ve dönemselleştirmede zihniyetin tek başına belirleyici olamayacağı" gerekçesi ile başarısız kabul edilmektedir. Bu noktada, Özdemir, "yoksulluk, güçsüzlük, sahiplik, güvencesizlik, hak yoksunluğu" gibi kavramların ancak tüm toplumda benzerlik göstermesi durumunda zihniyet temelini kurabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım hatalı görünmektedir, çünkü toplumu kuşatan zihniyet, sayılan olguların hepsini aşarak tarihsel süreçte yoluna devam etmektedir. Zihniyeti tek tek olgular şekillendirmediği gibi, olguların ve olayların ortaya çıkış zeminini hazırlayan, onları etkileyen ya da biçimlendiren unsur ise bizzat zihniyetin kendisidir. Yazarın bu noktada savunduğu benzer biçimlerin benzer zihniyetler doğuracağı iddiası da havada kalmaktadır. Elimizde bir Marks bir Engels ve bir *Kapital* bulunmasına karşın, Lenin ile Stalin, Tito ile Çavuşesku, Mao ile Pol Pot ve Castro ile Che Guavere ne kadar birbirine benzemektedir? Aynı doktrin neden benzer zihniyetleri doğurmamıştır? Bu sebeple, toplumların sahip oldukları zihniyetler, tarihlerin her birinin özgün olarak ele alınabilmesinde ve daha iyi anlaşılması adına dönemleri belirlemede yardımcı olabilir.

Özdemir'in sonuç olarak önerdiği kendi dönemlendirmesi de oldukça naif ve takdire şayandır. Yazar Türk tarihini;

... 1-Kabile yapısının geçerli olduğu henüz devlet karmaşıklığında yapıların oluşmadığı devlet-toplum güç farkının çok büyük bir uzaklık içermediği bir ilk dönem, 2-Devlet ağırlıklı, toplumla devlet arasındaki güç farkının devlet lehine çok fazla açıldığı çok uzun bir dönem ve 3-Devletin topluma tabi, gerçek gücün topluma geçtiği yakın dönem olmak üzere de üçe ayırabiliriz (Özdemir, 2021:1030)

iddiasındadır.

Özdemir'in önerisi, ilk dönemle ilgili tarih yazılacak yeterli malzemenin bulunmaması ve üçüncü dönemin ise henüz yaşanmamış oluşu nedeniyle kapsayıcı bir tarihsel değerlendirme imkânından uzaktır. Böyle bir tasnifte, bize göre Türk tarihi halen ikinci devre içerisinde akışını sürdürmektedir. Fakat bu konu, bu yazının meselesi değil, belki gelecekteki tartışmalarda ele alınabilecek hususlardan biridir.

Sonuç olarak, Türk tarih yazımında önemli bir sorun olarak gördüğümüz dönemleştirmenin temelleri olarak zihniyetteki değişime yönelik sunduğumuz önerinin tartışılması, buradan başka çalışmaların ve önerilerin doğması ve belki de yenilerinin de doğacak oluşu en büyük dileğimizdir. Özdemir, yayınladığı bu tartışma metni ile makalemizin özgül değerinin, olumlu iddialarının ve bazı eksiklerinin dile getirilmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Kendisine teşekkür ediyoruz. Başkaca inceleme, eleştiri ve önerilerle konunun daha da derinleştirilerek tartışılmasını canı gönülden diliyoruz.

Kaynakça

Bora T (2016). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özdemir A U (2021). Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen'in "Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve 'Zihniyet Temelli Tarih' Modeli Önerisi" Başlıklı Makaleleri Hakkında Görüşler. *Mülkiye Dergisi*, 45 (4), 1019-1031.

Şimşek A ve Esmen C T (2021). Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve 'Zihniyet Temelli Tarih' Modeli Önerisi, *Türkiyat Mecmuası*, 31(1), 375-399.

Kriz Ortamı ve Toplumsal Bunalım¹

Korkut Boratav

E-posta: korkut@boratav.com

Sevgili Mülkiyeliler Birliği yönetimi, sevgili Mülkiyeliler, bu toplantıya katılan değerli meslektaşlarım, gençler ve tüm izleyiciler,

Açılış konuşması yapmak üzere bu önemli toplantıya katılma onurunu bana bahsettiği için Mülkiyeliler Birliği'ne teşekkür ederek başlayayım. Önemli bir konuda, kriz üzerinde tartışacağız. Kritik bir dönüm noktasındayız. Önümüzdeki yıl içinde İktidarın, dolayısıyla Türkiye'nin kaderini belirleyecek bir seçimin arifesindeyiz. Ekonominin durumu da seçimin sonucunu belirleyecek bir etken olarak öne çıktı. Dolayısıyla bu krizle ilgili iktidarın uyguladığı, muhalefetin tartışmakta olduğu, sol çevrelerin de ümit ettiği seçeneklerin Mülkiyeliler gibi bir kurum tarafından gündeme getirilmesi de önemli. Sunuşumu bu toplantıya bir ivme sağlayabilir beklentisiyle yapıyorum: Bugünkü kriz ortamının kaynaklarına, gelişimine kuşbakışı bakmak ve Türkiye'nin şu anda karşı karşıya olduğu temel sorunlara bir açılım yapmak istiyorum.

AKP'nin ürünü olan bir kriz ortamından geçiyoruz. Kriz ortamını yaşayan ve bu ortamdan nemalanan insanlar arasında önemli bir ayrışma var. Kriz algılaması, ilk grup için geçerlidir. Kriz ortamından nemalanan çevreler açısından kriz yoktur. Bu ayrımın önem taşıdığını şimdiden tespit etmiş olayım. AKP yıllarına ilişkin üç tespit yapabiliriz. Birinci tespit, AKP'nin 2015'e kadar sürdürdüğü ortamın özellikleri ile ilgilidir. İktidar için bir "rehavet" ortamı... Bu ifade ile ekonominin esas olarak dış kaynak girişlere teslim edilmesini kastediyorum. 2015'e kadar olan dönemin ana özelliklerinden biri, -2008-2009'daki uluslararası finansal krizin kesintisi dışında- sermaye hareketlerinin çok canlı olmasıdır. Neoliberal modeli devralan, ona teslim olan AKP, bu dönemin ekonomik olanaklarından adeta kendiliğinden yararlanmıştır. AKP'nin ilk on üç yılının (2003-2015'in) ortalama büyüme hızı %4,4'tür. 2007 sonuna kadar süren "AKP'nin lâle devri" ise daha da canlıdır, büyüme temposu %7,3'tür. Araya giren 2008-2009 krizi yüzünden büyüme ortalaması düşmüştür; ama %4,4'lük büyüme eğilimi de Türkiye'nin şu andaki büyüme potansiyelinin üzerindedir.

İkinci tespit, uluslararası ekonomik ortamın değişmesiyle ilgilidir. Canlı sermaye hareketlerini 2008-2009 uluslararası finansal krizden sonra sürükleyen ABD Merkez Bankası FED, likidite genişlemesine son vereceğini 2013'te kararlaştırdı; duyurdu. Uygulaması ise uluslararası sermaye akımlarına sonraki yıllarda

yansıdı. Türkiye'ye yansıması tipiktir. 2010-2014 arasında Türkiye'ye her yıl ortalama 60 milyar dolar yabancı sermaye girdi. Bu, sonraki 5-6 yılda yarı yarıya, ortalama 30 milyar dolara düştü. Üçüncü tespit çok daha önemli. Haziran 2015'te AKP ilk defa seçim kaybetti. O tarihten itibaren Türkiye toplumunun gelişimini ekonomi değil siyaset belirledi. "Ne pahasına olursa olsun iktidarı koruma" önceliği öne çıktı. Saray, ilk on yılda seçimleri kesintisiz kazanabilmesini yüksek büyüme temposuna bağladı. O nedenle 2015 sonrasında istikrar değil, büyüme öne çıkar ve neoliberal reçeteleri gözetme titizliği gereksiz hale gelir. İktidarı koruma önceliğinin iç siyasete nasıl taşındığını ise biliyorsunuz. 2015 Kasım seçiminin kazanılmasında izlenen yöntemleri bir açık iletiyle protesto ettikleri için mesleklerinden uzaklaştırılan SBF'nin değerli öğretim kadrosu çok iyi biliyor. Aynı önceliğin büyümeyi hedefleyen ekonomiye taşınmasında ise Saray, Ali Babacan ve Mehmet Şimşek gibi neoliberalleri marjinalleştirdi ve "özgün" bir yöntem oluşturdu. Size bu yöntemin basit bir ipucunu vereceğim. Sanıyorum geçen yıl Erdoğan TÜSİAD ile bir gerilim anında aşağı yukarı şunları söyledi: "Biz size düşük faizli kredi veriyoruz, sizin göreviniz bu krediyi alıp yatırım, üretim ve ihracat için kullanmak. Bu kadar basit... Bu görevi yaparsanız hep beraber Türkiye ekonomisini büyüteceğiz, selamete taşıyacağız. Bunu yapmak yerine niçin yakınıyorsunuz?" Bu ifade, saray iktidarının el yordamıyla bulunduğu ekonomi modelini özetliyor. Pratik olarak şu anlama geliyor: Finansal genişleme esastır ama mali disiplin gözetilmelidir. Neoliberal reçete para politikasında geçersiz kılınır. Enflasyonun altında tutulan politika faizinin kamçılacağı genişleme, "ucuz" banka kredilerinin şirketlere pompalanması ile yürütülür. Merkez Bankası bu sistemin işlerliğini sağlayan ana kurum olur. Kamu bankaları ise iktidarın ayrıcalıklı şirketlerini ilaveten gözetir.

Şimdi bu üç tespitin uzantılarına, sonuçlarına göz atalım. 2015'ten sonra Türkiye ekonomisinde kaynak tahsisi, büyüme ve bölüşüm süreçlerini bankalar ve şirketler yöneteceklerdir. Saray'ın ayrıcalıklı şirketlere ve inşaat sektörüne dönük öncelikleri dışında orta dönemi hedefleyen tutarlı bir iktisat politikası yoktur. Bu kargaşalı süreci frenleyecek hiçbir denge unsuru yoktur. Emek cephesinde, siyaset düzleminde, muhalefet cephesinde, kamu yönetiminde dengeleyici etkenler kalmamış, etkisizleşmiştir. Kamu dengeleri, neoliberal makro-ekonomik reçetenin korunan tek unsurudur. Bütçe dengesi ve kamu borç göstergeleri benzeri ekonomilere göre çok daha 'saygın'dır. Yani, hem geleneksel ve faiz dışı bütçe açıkları, hem de kamu borcunun milli gelire oranları, Türkiye'de "yükselen piyasa ekonomileri" ortalamasının çok daha altındadır. Mali disiplin hangi sayede sağlandı, onu da hatırlatayım: Neoliberal modelin iki unsuru sonuna kadar ve insafsızca kullanıldığı için... Birinci olarak sınırsız özelleştirmeler kamu maliyesini besleyen, bütçe açıklarını frenleyen ana kaynak

olmuştur. İkinci olarak, büyük kamu yatırımlarının kamu-özel iş birliği denilen ve bugünlerde çok eleştirilen yönetime devredilmesi sayesinde bütçe açıkları sonraki yıllara dağıtılmış; kısa dönem göstergeler cilalanmıştır.

Kaynak tahsisinin, gelir ve servet dağılımının, büyüme biçiminin şirket ve bankaların denetimine devredilmesinin sonuçlarına da göz atalım. Bir kere çalkantılı bir gelişme gerçekleşti. Bu yıla da uzayan 2016-2021 dönemi, üç döviz krizi ile kesintiye uğradı. Birincisi 2018'in Haziran'ında, ikincisi 2020'nin Kasım ayında, üçüncüsü de 2021'in sonunda... Döviz krizleri nasıl geçirildi? İlk ikisi neoliberal reçeteye uyularak yani politika faizleri bir süre için sıçratılarak geçirildi ama sonunda TCMB rezervleri de dörtmala eritildi. Üçüncü döviz krizinde ise bu yöntemlerin uygulanmasının imkânsız olduğu anlaşıldı ve "kur korumalı mevduat" yöntemi icat edildi. Ama biliniyor ki kur korumalı mevduat fazla sürdürülemez, en çok 1 yıl için yürütülebilecek bir modeldir. Üstelik Ukrayna krizi nedeniyle de ek güçlüklerle karşılaşıldı.

Şimdi bu beş yıllık dönemin kritik değerlendirmesine geçelim. Büyüme bilançosu nedir? Değerli izleyiciler, gerçekçi olmak zorundayız. Bu model üç döviz krizi ile kesintiye uğramasına rağmen esas olarak işlemiştir. Kriz ortamı adeta süreklileşmiştir ama bankacılık ve dış borç krizleri yaşanmamıştır. Büyük şirket iflasları önlenmiş, ertelenebilmiştir. 2016-2021 arasındaki büyüme verilerine bakarsak (iki yıla yayılan 9 aylık bir küçülme aşamasına rağmen) millî gelirin daraldığı yıl yoktur. 2016'yı baz alırsak 2021 sonuna kadar yıllık eğilim olarak %3,9'luk bir büyüme, neoliberal model zorlanarak gerçekleşmiştir. Küçümsenemez çünkü bu arada bütün dünyayı sarsan Covid krizini de içeren bir dönemden söz ediyorum. Salgının yoğunlaştığı 2020'de Türkiye ekonomisi %1,8 büyüyerek o yılın dünya rekorunu zorlamış, zirvede 3. veya 4. sırada yer almıştır. Saray'ın iktidarı korumanın yöntemi olarak gördüğü "ne pahasına olursa olsun büyüme" hedefi gerçekleşmiş ve siyasal baskı, anayasal değişiklik, şiddet gibi faşizan yöntemlerle bütünleşmiştir.

Ekonomik hedeflerine ulaşması açısından Saray iktidarının hakkını verelim, ama iki ağır sakatlığını da vurgulayalım: Sürdürülemez bir modeldir ve çok ağır bir toplumsal bunalım pahasına gerçekleşmiştir. Ekonomik kriz yoktur ama Türkiye toplumunun geniş emekçi katmanları ağır bir toplumsal bunalımdan geçmektedir. 2016 ile 2021 arası için resmi milli gelir (MG) verilerinin, gelir hesabıyla ölçülen safi (net) hasılanın temel sınıfsal göstergesi olan ücretle ücret dışı gelirler arasındaki paylaşımını hesapladım. Gayri safi (brüt) değil, safi (net) milli hasılayı esas alıyorum. Çünkü sabit sermaye stokunun aşınması (amortismanı), bir bölüşüm göstergesi değildir, dışlıyorum. Net hasıla hesabı

üzerinden ücretlerin MG içindeki payının 2016 ile 2021 arasında %43,3'ten %36,5'e düşmüş olduğunu görüyoruz. Bu tespit toplumsal bunalımın gerçek göstergesidir. Geleneksel yıllık ölçümleriyle Türkiye bir krizden geçmedi. Onun için zaman zaman "kriz yok, toplumsal bunalım var" diyorum. Ekonominin ortalama yüzde 3,9'luk büyüdüğü 5 yıllık bir dönemde, ücretlerin MG'deki payı 6,8 puan düşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti iktisat tarihinde bu kadar kısa bir döneme yoğunlaşan bu ağırlıkta bir bölüşüm şoku yaşanmamıştır. Münhasıran ücretli sınıfların üzerine yoğunlaşan bir bölüşüm şoku...

Bu yoğunlaşmanın bizim de çok benimsemediğimiz bir göstergesini Dünya Bankası 2021'de Türkiye'de bir yoksulluk araştırması yaparak belirledi. Bulgularını Türkiye ile ilgili bir raporunda açıkladı. Buna göre korona salgını yılında Türkiye'deki yoksulluk oranı son 10 yılın zirve noktasına çıkmıştır. Yoksulluk, büyük ölçüde işçi sınıfının saflarında; genç işçiler, 15-21 yaş arasındaki ücretliler, işsizler, kadınlar, niteliksiz, örgütsüz, güvencesiz emekçiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Günlük gözlemlerde algıladığımız, izlediğimiz insani trajedilere refakat eden ağır bir bunalım yaşanmaktadır. Bu göstergelerin sonraki iki yılda giderilmediğini, dörtlü enflasyonun da katkısıyla çeşitli boyutlarıyla kalıcı hale geldiğini de gözlüyoruz. İşte bu noktadayız.

Şimdi oturup sorgulamamız lazım. Bundan sonra ne olacak? Seçime gidiyoruz. Siyaset sahnesinin ana muhalefet blokunu temsil eden Millet İttifakı ve ortakları toplumsal bunalımın mağdurlarını, yani halk sınıflarını yönlendirebilecek mi? Bu dinamizmi görebiliyor muyuz? Mağdurlar, önce toplumsal bunalımın sorumlularını tespit, teşhis ederek; sonra sokakları, meydanları doldurarak sandıklara gidecekler mi? Ayrıca bir algılama daha gerekiyor. Ekonominin küçüldüğü, herkesin az veya çok kaybettiği bir dönemden geçmedik. Ekonomi %4 civarında büyüdüğüne göre toplumsal bunalımdan fazlasıyla yararlananlar da var. Kimdir onlar? Dikkat edin ücretliler ve ücretli olmayanlar ayrımı yaparak bir bölüşüm analizi yaptım. Bu, en bütüncül sınıfsal ayırmadır. Tabii ücret dışı blok tüm sermaye çevrelerini içeriyor. Ama bu çevreye girmeyen, üstelik toplumsal bunalımdan aşağı yukarı işçi sınıfı gibi zarar görmüş olan çok kalabalık sınıf ve katmanları da içeriyor. En başta köylü ve çiftçileri kastediyorum. Bunlar, Türkiye toplumunun kalabalık emekçi sınıflarının ikinci blokudur. Bu blokun toplumsal bunalımın mağdurları arasında olduğunu çeşitli göstergelerle biliyoruz. Dolayısıyla çiftçileri ve küçük üreticileri "kazananlar" grubundan çıkarmak gerekir. Profesyonel meslek sahiplerini, esnaf-zanaatkâr gibi küçük burjuvaziye de ayırmak gerekir. Bunlar da "nemalanan" katmanlara girmiyor. Geride, kâr, faiz ve kira türü ücret-dışı gelirler elde ederek artık değeri paylaşan, toplumsal bunalım döneminde daha da ihya olan bir büyük burjuvazi kalır. Sayısal olarak

küçük, millî gelirden aslan payını son beş yılda daha da artırmış olanlar kalıyor. Bölüşüm şokundan olağan dışı boyutta nemalanan sermaye sınıfı... Sadece gelir dağılımı değil, servet dağılımı bakımından da...

Bu olgunun basit göstergelerini bugün bile gözlüyoruz. Son on iki ayda bankaların ortalama kârlarının %320 gibi bir oranda arttığını hatırlatmama müsaade ediniz. Bu ne demek? Bu sermaye blokunun belirleyici katmanlarından biri olan finans kapitale intikal eden artık değer payının hangi boyutta genişlemekte olduğunu gösteriyor. Sömürü oranındaki artışın dolaylı bir yansıması söz konusudur. Bunun nasıl sağlandığını da biliyoruz. Yapay olarak ucuz tutulan politika faizinden yararlanan bankalar bu kaynağı kredilere veya devlet tahvillerine akıtarak astronomik getiriler elde etmişlerdir.

Sermayenin yönettiği bölüşüm ilişkileri servet dağılımında da kutuplaşmayı zirvelere çıkarmıştır. Toplumun iki büyük sınıfı, işçi sınıfı ve köylülük bir yanda; finansal, sınai, rantiyeye katmanlarıyla sermaye blokunun diğer yanda olduğu geleneksel sınıfsal karşıtlık içinde yaşayan Türkiye tablosunu biliyoruz. Son beş yılın özgünlüğü, birinci (emekçi) blokun olağan dışı bir toplumsal bunalıma sürüklenmiş olmasında yatıyor. Sermaye blokunu da yeni bir “altın çağa” taşıyarak... Bu tablonun, toplumsal bunalımın mağdurlarına taşınmadığı, iktidarın sınıfsal tercihlerinin halk sınıflarına açıkça teşhir edilmediği bir ortamda, ana muhalefet “kriz var, iktidar kaybedecek” rehabetine sürüklenmektedir.

Bu tespitler, seçimler bir yana, sonrasında ne olacak sorusunu getiriyor gündeme. Saray, iktidarda kalsın veya iktidarı genişletilmiş Millet İttifakı'na devretsin, dış ve iç sermayenin Türkiye'ye telkini IMF modelidir. Şimdiki palyatif modelin sürdürülemeyeceğine değindim. İki iktidar olasılığında da IMF kaçınılmaz görünüyor. Bu adım Türkiye'ye ne vadediyor? IMF'nin veri tabanına göz atalım. Yanıtın ipuçları var. Neoliberal modelin sürdürüleceğini varsayan IMF, 2026'ya kadar Türkiye ekonomisi için %3,3'lük bir büyüme eğilimi öngörüyor. Bu eğilim Türkiye'nin bugünkü büyüme potansiyelini yansıtmaktadır. AKP'nin 20 yıllık iktidarı Türkiye'nin uzun dönemli büyüme eğilimini önemli ölçüde aşağı çekmiştir. Nedenleri bir yana, bu öngörü şu anlama geliyor: Neoliberal model istikrarlı, ılımlı bir büyüme vadediyor. Parasal daralma, serbest döviz kurları ve yapısal uyumun ana parametreleri korunacaktır. İşgücü piyasaları ve ücret düzeyleri, 3-4 milyonluk Suriyeli ve göçmen nüfusun kayıt dışı katılımıyla baskı altında kalacaktır. Bölüşüm ilişkilerinde devreye girebilen örgütlü emek gündem dışıdır. Zira %3,3'lük bir büyüme temposu içinde geniş anlamda işsizlik oranının azalması mümkün değildir. İktisatçıların ortak bir kestirimine göre işsizliğin sabit kalması için gerekli büyüme hızı %5'tir. Bu tempoyu üçte bir oranında kırpan

bir büyüme patikasını öngören IMF reçetesi, kamu maliyesinde disiplini de içermektedir. Yani devletin büyümeyi sürükleyecek, üretken bir yatırımcı olarak öne çıkma seçeneğini dışlamaktadır.

Büyük bir onarım kolay değildir. Zira neoliberal modelin Türkiye'nin bütün katmanlarına, bu arada emekçilere de yerleştirdiği alışkanlıklar, bir anlamda "nimetler" de vardır. Bir örnek vereyim. Neoliberal modelin bu konuşmada vurguladığım son altı yılını dışlayalım ve 2015'e kadar olan bilançosuna bakalım; emekçi sınıflara sağladığı olası "armağanı" araştıralım. Ortaya çıkacaktır ki hem işçi hem köylü sınıflarının ortalama kişi başına gelirleri büyüyor ama artış oranları millî gelirin kişi başına büyüme hızının gerisinde seyrediyor. Demek ki bu iki büyük emekçi sınıf, mutlak anlamda yoksullaşmamıştır. Ama kişi başına millî gelirden aldıkları pay aşınmıştır. Yani, görelî yoksullaşma söz konusudur. Ama önemli bir "iyileşme" de sağlayarak kişi başına (özel ve kamusal) tüketim düzeyleri iki emekçi sınıf insanlarının ortalama gelirlerini aşmıştır. Demek ki tüketimi sıçratan ama gelirleri baskı altında tutan bir büyüme biçimi yaşanmıştır. Kişi başına tüketimi artıran ama ücretleri ve ortalama çiftçi-köylü gelirini büyüme hızının altında tutan bir bölüşüm modeli...

Emekçi sınıfların gelirlerini aşan tüketim artışları nasıl sağlandı? Finansallaşmanın mümkün kıldığı 'borç tuzağı' sayesinde... Büyük bir onarım bu 'afyonkeşliği' sürdüremez. Hem bölüşümü çözerek hem de ekonomiyi dinamik bir büyüme patikasına taşıyarak bu deformasyonu aşmanın araçlarını tartışmak durumundayız.

Bu toplantıda bu konuya katkıların geleceğini ümit ediyorum. El birliğiyle bunun üzerinde çalışmamız lazım. Büyük onarım, emekçi sınıfların kolaylıkla ikna olacağı bir sihirli anahtar olamaz. Herkesten fedakârlık gerekecek. Tam istihdamı sağlayacak ve tüketimin ücret ve köylü gelirleriyle başa baş seyretmesini sağlayacak dinamik bir model aranmalıdır. Böyle bir atılım sermaye birikimini sıçratmalı ve yatırımların dağılımını yeni baştan planlamalıdır. Emekçi sınıfların iktidarı paylaşması asgari koşuldur.

Bu vurgulamayla konuşmamı sonlandırayım sevgili izleyiciler... Mülkiyeliler Birliği'nin yönetimi, sevgili meslektaşlarıma sevgi ve saygılarımla... Bu doğrultuda katkılarınıza belki bir başlangıç ivmesi getirir umuduyla bana bu konuşma fırsatı veren toplantının düzenleyicilerine de iyi çalışmalar. Hepimiz için mutlu yarınlar beklentisiyle teşekkür eder, herkesi selamlarım.

Sonnot

1 17.04.2022 tarihinde Mülkiyeliler Birliği'nde düzenlenen "Ekonomik Kriz Konferansı"na onur konuğu olarak bir video ile katılan Korkut Boratav'ın video kaydının, gözden geçirilerek düzenlenmiş hâlidir. Sayın Boratav'a konuşmasının metin halinin Dergi'mizde yayınlanmasına izin verdiği için minnettarız. Konuşmanın deşifresini gerçekleştirerek bu kıymetli konuşmayı dergi okurları ile buluşturmamızı sağlayan, Yayın Kurulu üyemiz Meltem Kayıran'a katkıları için ayrıca teşekkür ederiz.

Toplumun Siyaseti¹

Elif Yılmaz, Erciyes Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-9903-8946
E- posta: elifyilmaz3836@gmail.com

Yunus Yoldaş tarafından kaleme alınan “Toplumun Siyaseti” isimli eser Türkçe’de Niklas Luhman kuramına dair yazılmış kaynak kitaplar arasındadır. Kitapta moral, etik, güç, kamuoyu, dünya toplumu, demokrasi gibi politik sosyolojinin ilgi alanına giren konular ele alınmaktadır. Ağırlıklı olarak Niklas Luhmann üzerinde durulmakla birlikte, Max Weber, Jürgen Habermas üzerinde yapılan çalışmalara da yer verilmesi açısından önem taşımaktadır. Kitap; önsöz ile başlamakta ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde moral, etik, siyaset başlığı altında Max Weber’in (siyasi) sorumluluk etiği anlayışı ve modern toplumlarda etik değerlere sistem yaklaşımı konuları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde demokrasi, siyaset başlığı altında Jürgen Habermas’ın müzakereci demokrasi teorisi ve Niklas Luhmann’ın demokrasi teorisi analiz edilmiştir. Toplum ve siyaset başlıklarından oluşan üçüncü bölümde güç, kamuoyu, dünya toplumu siyaseti ve küresel barış, sosyal hareketlere sistem yaklaşımı, sistem kuramı ve örgüt konularına yer verilmiştir.

Toplum sisteminde görülen farklılaşma biçimleri toplumun evrensel değişimine ve karmaşıklığının artmasına sebep olmuştur. Modern toplumları analiz etmeye ve açıklamaya çalışan çok sayıda sosyal bilim teorileri mevcut olmakla birlikte Alman sosyolog Niklas Luhmann’ın geliştirdiği toplum teorisi önem taşımaktadır. Luhmann toplumun oluşumu ve kendini devam ettirme sürecinin ardında iletişimin yattığını savunur ve toplumun diğer sistemleri içine alan geniş bir sosyal sistem olduğu üzerinde durur. Luhmann’ın teorisinde siyaset, toplumun alt sistemi olarak merkezi işlev sistemleri arasında yer alır. Siyasetin işlevi toplum için birbirine bağlı kararlar almaktır. Bu kararları uygulamak devlet kurumlarının görevidir. Siyasal sistem toplumsal çevreyi değiştirmek amacıyla toplumu bağlayıcı nitelikte kararlar alır ve bu durum da siyasal sistemi diğer sistemlerden ayıran özellikler arasında sayılabilir. Ayrıca siyasal sistemi diğer sistemlerden ayıran bir diğer özellik kendini meşru güç kullanma zeminine oturtmasıdır.

Weber’in, hayatını meslek olarak siyasete adayacakların uymaları gereken etik prensipleri geliştirmesinin arka planında 1.Dünya Savaşından önce Almanya’da yaşanan fikir mücadeleleri yatmaktadır. Bu alanda yaşanan gelişmeler Weber’i politik sorumluluk postülatıyla hareket etmeye yöneltmiştir. Weber sorumluluk

kavramını siyaset etiğine uygular. Bunun sebebinin ise bitmeyen ideolojik çatışmalar ve katı bürokrasinin, siyasilerin davranışlarını ve hitap şekillerini sorumluluk bilincine göre ayarlamaları olarak açıklar. Yalnız siyasiler değil diğer kurumlar da sorumluluk üstlenir fakat bu tamamıyla bireysel bir sorumluluk değildir. Örneğin bir bakan kendisi ve kurumu başarısız olduğunda kişisel olarak siyasi sorumluluğu üstlenmekte ve meydana gelen muhtemel zararı devlet kurumları telafi etmektedir.

Weber, sorumluluk kavramını siyaset etiğine uygulamasının yanı sıra egemenlik ile ilgili üç meşrulaştırıcı güç olduğunu ifade eder. Alışılmış geleneklere olan bağlılığı ve siyasal iktidarı kullananların meşruiyetini teşkil eden geleneksel egemenlik, bir kişiye duyulan aşırı güven, bağlılık ve kahramanlık özelliklerine dayanan karizmatik egemenlik; yasalara dayanan egemenliği de yasal rasyonel egemenlik olarak açıklamaktadır. Weber bir politikacının tutku, sorumluluk duygusu, ölçülülük esasına dayalı ideal özelliklerinin olduğunu belirtir ve tutkuyu tek başına politikayı belirleyen bir şart olarak görmez. Kendini bir davaya adanmasının yanında olayları içselleştirip rasyonel bir çizgiye de oturtması gerekmektedir. Nesnellikten ve tutkudan yoksunluk, ölçsüzlük, kendini beğenmişlik, eylemlerini hafife alma vb. özellikler politikacıda olmaması gereken özellikler arasındadır. Weber'e göre politikaya giren ve özellikle de meslek olarak siyaseti seçen kişilerde inanç etiği ve sorumluluk etiği paradokslarının bulunması gerekmektedir. Luhmann, etik kavramını ahlakın bir yansıması olarak ifade etmiştir. Etiğin görevi ahlak kodlarının bütünü, iyi ve kötü ayrımını yansımasıdır. Niklas Luhmann, moral ve etik kavramlarını felsefi argümanlarla temellendirmez. Moral iletişimin özel bir türü olarak iyi-kötü ayrımı ve insanın bir şeye uyması-uymaması şeklinde ifade eder.

Çağdaş siyaset kuramı ve felsefe alanında en çok tartışılan konulardan biri de Jürgen Habermas'ın geliştirmiş olduğu "Müzakereci Demokrasi Teorisi" dir. Bu yaklaşımın teorik temelde tartışılması, pratikte nasıl uygulanacağını geliştirilmesi toplumun demokratikleşme sürecine katkı sağlaması açısından önem taşır. Habermas kamusal kavramı üzerinden toplumu analize tabi tutmuştur. Bu kavram toplumun kamusal konulara eşit katılımını sağlar. Kamusalığın demokrasi teorisi açısından; aktif yurttaşlık gelişiminin temelini oluşturması, kamuda kamusal menfaati göz önünde bulundurması, medya üzerinden bilgilerin iletilmesi ve şeffaflığını sağlama işlevlerini taşımaktadır. Habermas kamusal ilkesi üzerinden iletişim metodunu gerçekleştirmeyi amaçlar ve eğer kuvvetli bir şekilde yapısal kamusalığın gerçekleştirilmesi gerekirse; bunun iktidardan uzak bir iletişimin aracı ile olacağını bilincindedir.

Habermas “tartışım” (discourse) kavramını kendini müdafaa etme alanı olarak tanımlamaktadır. Tartışım hem yöntem olarak hem de yaşam şekli olarak işlev görmektedir. Bireylerin kararlarını oluşturmada bir hayat tarzı olarak ön plana çıkar. Demokrasi, siyasal ve kurumsallaşmış tartışımda kendi gerçek anlamını keşfederse bu durum müzakereci demokrasi olarak adlandırılır. Müzakereci demokrasi bazında siyasal kamuoyunun işlevleri incelendiğinde siyasal kararların meşruluğu siyasi sistemin çevresindeki fikir oluşum süreçlerine bağlanmaktadır. Siyasal kamuoyu siyasal sistemin çevresi ile denk tutulmalı ve müzakereci demokrasi bu anlamda iki farklı anlamsal çerçeveye sahiptir. Bunlardan ilki hukuk devleti açısından yasal, demokrasinin fikir ve kamuoyu oluşturma sürecini düzenleyen yöntemler; ikincisi, siyasal kamuoyu çerçevesinde kurumsallaşmayan ve biçimsel olmayan fikir bazlıdır. Habermas ilkinde sınırlı bir kamuoyundan, ikincisinde siyasal kamuoyunda zaman, sosyal ve mekân sınırlarının açık olacağını ve bu şekilde de kalacağını ifade etmektedir.

Luhmann’ın demokrasi kavramının içeriğine bakıldığında diğer teorisyenlerden farklı olduğu ve günümüzdeki demokrasi algısından uzak bir görüş sergilediği göze çarpmaktadır. Ona göre demokrasi siyasal sistem içerisinde, siyasetin alt sistemi olarak ön plana çıkmaktadır. Burada partiler tarafından siyasal kararlar hazırlanır ve siyasal sistemin diğer alt sistemlerine dağıtım yapılır. Luhmann insanlar tarafından değil; hükümet ve muhalefet kodlarına bağlı olarak bir yönetim sergilendiğinin altını çizer. Demokrasi için siyasal sistemler merkezi bir önem taşımaktadır. Eğer siyasal sistem olmazsa demokrasi de buna bağlı olarak ortadan kalkar ve demokrasisiz siyasal sistem bir öneme sahip değildir. Siyasal sistem modern toplumlardaki gibi öz referanslı bir sistem olarak görülür. Kendi imkanları ile kendi yapılarını üretir ve bu yapılardan meydana gelir. Bu şartlarda demokrasi toplumun bir ürünü olarak değil siyasal sistemin bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Siyasal sistemin toplumsal işlevi; tüm toplumu bağlayıcı kararlar almak ve bu kararları toplumsal çevreye uygulamaktır.

Luhmann, demokrasinin gelecekte nasıl bir yol izleyeceğini anlamak için uzak ve yakın geçmiş bilinmek zorunda olduğunu vurgulamaktadır. Gelecek beklentisinin negatif ve pozitif olmak üzere normatif olarak iki ideal tipi vardır. Pozitif beklentiden iyi bir gelecek beklenirken; negatif beklentiden endişe ve kuşkunun kendisini daha fazla hissettirdiği bir gelecek beklenir. Luhmann demokrasinin geleceğinin yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığının altını çizmektedir. Demokrasinin geleceği de büyük ölçüde gelecekteki alternatiflerin seçimine bağlı olarak ortaya çıkar. Her ne kadar demokrasinin geçmiş ve geleceği ile ilgili saptamalar yapılsa da 21. yüzyılın başında demokrasi az ya da çok başarı ile uygulanmaktadır.

Luhmann, post demokrasi kavramını demokrasinin gerilemesinde ortaya çıkan yöneten ve yönetilen ayrımına tabi tutar. Demokrasinin var olabilmesi için siyasal sistem içerisinde oluşması muhtemel problemleri çözmesi gerekmektedir. Bir siyasal sistem toplumda üstlendiği problemleri çözer ve topluma geri verir. Eğer bu problemleri çözemezse yeni problemler üretilir. Bu durumda post demokrasi kavramından bahsedildiğinde siyasal sistemlerin diğer toplumsal sistemlere karşı kendi problemlerinin çözümünde oldukça zayıf kaldığı görülmektedir.

Toplumsal alanlarda kendini farklı şekillerde gösteren güç kavramı, siyasal sistemin en etkin aracı olmakla birlikte yeni toplum teorileri açısından bu kavram analiz edilmelidir. Luhmann güç kavramını; negatif yaptırımlar, güvensizliği absorbe etme, pozitif yaptırımlar olmak üzere üçe ayırır. Güç kavramının analiz edilmesinde sistem kuramı ayrı bir öneme sahiptir. Luhmann geliştirmiş olduğu işlevsel yapısal sistem kuramında güç açısından daha önce yapmış olduğu analiz anlayışlarına yeni bir bakış açısı getirmiş ve sistem teorisinde yeni bir çığır açmıştır. Luhmann, güç kavramının bir iletişim aracı olduğunun üzerinde durur. Sosyal sistemler kendilerini iletişim temelinde inşa ederler. Luhmann gücü iletişim aracı olarak tanımladıktan sonra güç teorileriyle ilgili yapılan çalışmalar paradigma değişimine uğramıştır. Bu yeni bakış açısı sosyal bilimlerden belirlenmiş ve bu konuda önemli çalışmalara kaynaklık etmiştir.

Niklas Luhmann'ın işlevsel yapısal sistem teorisi çerçevesinde temellendirdiği başka bir kavram "siyasal kamusalılık" anlayışıdır. Kamusalılığın kazanımı her şeyden önce toplumsallık ve siyasal eylemler için önemli bir araçtır. Kamusalılık bu açıdan bakıldığında siyasal hitabet kullanımında yüksek bir statüye sahiptir. Luhmann kamuoyunu kendi kendini gözlemleyebilen bir ayna olarak tanımlamıştır. Bir toplum kendini oylayabilir ve seçim sonuçları açısından da kendilerini gözlemleyebilir. 1990'lı yıllarda Luhmann kendi mevcut kamuoyu teorisinde değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerde en göze çarpanı kitle iletişimin yani medyanın kamuoyunu şekillendirmesidir. Luhmann'a göre medya kamuoyu için karar verme süreçlerinde temel belirleyici rol oynar.

Toplum diğer sistemleri de içine alan geniş bir sosyal sistem olarak öz üretimli iletişim temelinde kurulmuştur. Modern iletişim araçları aracılığıyla her türlü iletişim işlevleri sayesinde dünya çapında bilgiler kısa sürede birleşmektedir. Luhmann devletlerin önemini anlayarak işlevlerini kavrayabilmenin ancak "Dünya Toplumu" kavramıyla mümkün olduğunu vurgular. Dünya toplumu iletişimlerin küresel bir alanda dağılımını şart koşar. Toplum, Dünya Toplumu şartları altında bir iç farklılaşmayı meydana getirir çünkü nerede gerçek zamanlı bir iletişim mümkün olursa, toplumun dış kavramı ortadan kalkar. Geniş bir

sosyal sistem olarak toplumun bir çevresi bulunmamaktadır. Toplum potansiyel olarak her türlü iletişimin meydana geldiği bir sistemdir.

Dünya toplumunu etkisi altına alan çeşitli tehditler bulunmaktadır. Dünyada meydana gelen çatışmalar, yoksullukla mücadele, ekolojik iklim değişiklikleri ve buna bağlı olarak sel, tayfun, hortum, kuraklık gibi doğal afetlerde bir artışın yaşanması nedeniyle, bitki ve hayvan türleri sayısında hızlı bir azalma ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar çağımızı etkisi altına alan en önemli problemler arasında sayılabilir.

Sosyal hareketleri açıklamak için spesifik bir kavram bulunmamaktadır. Sosyal hareketler üzerinden araştırma yapan bilim adamları çeşitli teorik çalışmaları birleştirerek sosyal hareketleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu alanda açıklamaya çalışılan ilk teorik kavram, klasik gelenek olarak tanımlanan “*collective behaviour*”dur. Kollektif davranışın klasik teori açısından çıkışı, sosyal psikolojiye aittir. Diğer bir kavram “*relative deprivation*”dur (görelî eksiklik). Bir bireyin kendi bulunduğu durumu, ilişkide bulunduğu gruplar arasında hissedilen anlaşmazlığı ifade eder. Eksikliği algılamak bu kavram için önem taşır. *Collective behaviour* teorisine bir tepki olarak ortaya çıkan ve sosyal hareketlerin gözlemlenmesini dikkate alınan “Framing kavramı, Erving Goffman tarafından geliştirilmiştir. *Framing*, bilinçli strateji anlamına gelir ve üç önemli stratejisi vardır. İlki bir harekette problem olup olmadığını tanımlayan “*diagnostic framing*”, biz hissi oluşturma ile ilişkilendirilen ve karşıtların belirlenmesinin önem taşıdığı “*identity framing*” ise kolektif eylemin başarı şartları ile ilişkilendirilen “*agency framing*” kavramıdır. Sadece tek bir teorik kavram, sosyal hareketleri tüm açılardan analiz etmeye yeterli olmaması nedeniyle tüm bu kavramlar birleştirilerek sosyal hareketlerin çıkış sebepleri araştırılır ve gelişim süreçleri daha açık bir şekilde ele alınır.

Protesto hareketleri 18. yüzyılın ikinci yarısında toplumun kendini gözlemlemesi ilişkisine dayanarak ortaya çıkmıştır. Protesto kavramı da bir sosyal hareket olarak algılanır. Protestoda katılımcılar normal olmayan yollardan siyasi etki arar ve normal etki alanlarından farklı olarak yasal olmayan yollardan kendi taleplerini dile getirirler. Protesto bir konunun seçiminde ortaya çıkar ve yaşar. Öz üretimli sistemler olarak adlandırıldığında katalizatör görevi görür. Protestonun kendini üretmesi ve devamlılığını sağlaması Luhman’ın önemle üzerinde durduğu ve aşağıda geniş bir şekilde yer verilecek olan öz üretimle mümkündür.

Niklas Luhmann, işlevsel yapısal sistem kuramının ve sosyal sistemler kuramının önemli temsilcileri arasındadır. Sadece bu kuramlarla değil ele almış

olduğu disiplinlerarası konularda da adından söz ettiren aynı zamanda önemli kuramcılar arasına girmeyi başaran düşünürlerden bir tanesidir. Onun ele aldığı disiplinlerarası çalışmalarda önemli yere sahip olan konulardan biri örgüt kuramıdır. Luhmann; Maturana ve Varela'dan almış olduğu öz üretim kavramını kendi kuramına uygulayarak "Öz Üretimli Örgüt Kuramı"nı geliştirmiştir. Luhmann sadece canlı varlıklar değil sosyal sistemlerin de öz üretimli sistemler olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal sistemlerde yaşayan sistemler gibi öz referanslı ve öz üretimli sistemlerdir. Sistem çevre farklılaşması içerisinde iletişim temelli kurulurlar. İletişim öz üretimli ve kapalı bir sistemdir. Luhmann öz üretim kavramını sosyal sistemlere uygulamasından sonra, bu kavram örgüt kavramı ile bağlantılı olarak son dönemlerde en çok tartışılan konulardan biridir. Luhmann kuramını günümüzde "Öz Üretimli Örgüt Kuramları İletişim Sistemleri" olarak birleştirmiş ve yeni bir çağır açmıştır. Luhmann' a göre örgütler etkileşim ve toplum sisteminden farklı olarak kurulmuş sosyal sistemlerin bir şeklidir. Örgütler belli bir tanıma kuralı çerçevesinde faaliyetlerini sürdürürler. Bu tanıma kuralı üyeliktir. Biçimsel örgütlerin her zaman sınırlı sayıda kişisel üyeleri vardır. Örgütlü sosyal sistemler bunun üzerinden temellendirilirler ve kendi yapılarını izafileştirirler. Örgütlerin son ögesi iletişimdir ve biçim olarak kararlardan meydana gelir. Kararlar iletişimin temel şeklini oluşturur ve kararların oluşması için bir örgüt üyesinin seçilmesi gerekir. Luhmann' a göre sosyal sistemler ne eylemlerden ne de insanlardan ortaya çıkar; iletişim temelinde kurulur.

Luhmann'a göre biçimsel roller üyelik rollerinin bir parçası olarak tanımlanırsa bu rollerle birlikte diğer roller ve sistemde davranış beklentileri oluşur. Örgütlü sistemlerde bir problem ortaya çıktığında bu problemin çözülmesi gerekir. Luhmann üyelik rolü, üyeliğe giriş ve çıkış kararları, yüksek bilinçlilik altında olan tek bir fiil olduğunu ifade eder. Üyelik kişinin kendi kararı sonucu elde edilir ve yine kendi kararı sonucu sona erer. Örgüt iletişimsel kararlardan oluşur. Bilimsel literatür incelendiğinde; karar kavramında söz konusu olanın bir seçim (*choice*) olduğu anlaşılır. Örgütler ileri kararlar için karar ve karar şartları üzerinden ihtiyaçlar oranında iç karmaşıklık üretir. Şartlar karar üzerinde önemli bir rol oynar ve neden karar şartlarına ihtiyaç vardır sorusu gündeme gelebilir. Eğer karar şartları olmasaydı sistem bloke olur ve işlemlerini sağlayamazdı. Karar şartları sistemin işlevsel yapısını belirler. Karar şartlarının karar verilebilecek karar şartları ve karar verilemeyecek karar şartları olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Bu iki türü belirlemek ancak sistem içerisinde olanaklıdır. Eğer bir sistemde problem ortaya çıkar ve bunların çözümü sağlanır ise bu karar verilebilecek karar şartları ile ilişkilidir. Karar verilemeyecek karar şartlarında ise bunun tam tersi geçerlidir. Eğer bir sistemde problemler ortaya çıkarsa ve bunlar çözülemez ise bu durumda karar verilemeyecek karar şartlarını

içerir. Karar verilemeyecek karar şartları da örgüt sistemi içerisinde üretilir ve kararlar sayesinde oluşmaktadır. Klasik örgüt kavramı, karar şartlarının karar programlarına aittir. Luhmann birinci dereceden girdiye yönelik programları Şart Programları (*konditional programme*), birinci dereceden çıktıya yönelik programları amaç programları (*Zweck programme*) olarak adlandırır. Şart programları şartlar ve sonuçlar arasında, amaç programları amaç ve araç arasında ayrılır.

Sistem kuramı 20.yüzyılın başında yeni bir bilim dalı haline gelmiştir. Hayvan fizyologu olan Ludwig Von Bertalanffy sistem kuramının ilk kuramsal temellerini biyoloji kuramı içinde ele almış ve geliştirmiştir. Bertalanffy'nin amacı kendi kuramını yalnızca kendi bilim dalında tanıtmak değil diğer bilim dallarında uygulanabilmesini sağlamaktır. Onun kuramının farklı alanlarda yapılan araştırmalarda kullanılması düşüncelerinin gerçekleştiğini göstermektedir. Bertalanffy'nin genel sistem kuramının kavramları şunlardır: Açık/kapalı sistemler, Entropi (Sistem Dağınıklığı), Girdi/Çıktı Modeli, İzomorfizm, Homeostasis (Sistem Dinginliği), Emergenz (Yeni Şeylerin Çıkması), modern örgüt araştırmaları, en sık kullanılan kavramlar olmuş ve örgüt teorileri için de önemli bir katkı sağlamıştır. Sistem kuramı açısından bakıldığında örgüt sistemleri bir sosyal sistem olarak ifade edilmektedir. Örgüt sistemleri sosyal sistemin bir parçasıdır. Örgütler öz üretimli sistemler olarak kendi işlemleri üzerinden var olurlar ve kendi işlemleri üzerinden tekrar üretilen sistemlerdir.

Sosyal sistemler öz üretimli öz referanslı sistemler olarak kendilerini iletişim temelinde inşa ederler. Sosyal sistemler; etkileşim sistemleri, örgüt sistemleri, toplum sistemleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Etkileşim sistemleri en basit sosyal sistem şeklidir. İnsanların birbirlerine duyarlılık temelinde oluşurlar. Örgüt sistemleri ise kararlardan meydana gelirler. Toplum sistemi ise diğer sistemleri içine alan en geniş sistemdir. Etkileşim sistemleri ve diğer tüm örgüt sistemleri topluma aittir. Toplum ne etkileşim ne de örgüt sistemidir. Çünkü etkileşim sistemi bireyler arasında oluşurken; örgüt sistemi ise kararlardan oluşur ve üyelik temelinde kurulurlar.

Siyaset bilimi alanında parti araştırmaları üzerinden çok sayıda inceleme yapılmasına rağmen genel parti teorileri üzerinden yapılan çalışma sayısı çok azdır. Siyaset bilimi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında parti sistemleri sistematik bir şekilde Niklas Luhmann, Talcott Parsons, David Easton üzerinden temellendirildiği görülmektedir. Luhmann parti sistemi kavramını tek partili ve çok partili sistem ayrımı ilişkisinde, İtalyan parti sistemi çöküş ilişkisinde örgüt ve karar bazında ele almıştır. Luhmann siyasi partileri örgüt teorileri açısından

incelemiş ve siyasal partilerin yapılarını örgüt teorileri ile açıklamıştır.

Siyasal sistemin toplumun bir alt sistemini oluşturması nedeniyle “Toplumun Siyaseti” adı verilen bu kitap sade, akıcı ve anlaşılır bir şekilde birincil kaynaklar çerçevesinde yazılmıştır. Türkiye’de Niklas Luhmann’ın politik sosyolojisi üzerine yapılan araştırmalarda bir ilki oluşturmaktadır. Kitap geniş ölçüde Luhmann’ı ele almakla birlikte Jürgen Habermas’ın Müzakereci Demokrasi Teorisine, Max Weber’in sorumluluk etiği anlayışına da yer vererek çalışmayı farklı görüşler üzerinden temellendirmiştir. Kitap politik sosyoloji ve siyaset bilimi teorilerine ilgi duyan her kesimden okuyucu için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Sonnot

1 Yoldaş Y (2013). Toplumun Siyaseti. İstanbul: Derin Yayınları.

Rona Aybay İçin: “Sonradan Olma” Bir Mülkiyeli, Sevgi Dolu, Alçakgönüllü ve Vefalı Bir Yaşam Öğretmeni

Demirhan Burak ÇELİK, Galatasaray Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Ne garip, bir gün böyle bir yazı yazacağımı hiç düşünmemişim... Yaşam yazdırıyor işte. Oysa aramızda 41 yaş var ve yaşamın olağan akışında bu yazıyı Rona Hocam'ın değil benim yazacağım düşünülebilirdi zaten. Bu gerçeğin ayırıcına varınca, neden bunun hiç aklıma gelmediğini düşündüm. Sanırım birkaç nedeni var. Birinci neden, yine yaşamın kendisiyle ilgili olsa gerek. İnsan bir gün birinin, çok sevdiği birinin ardından bir uğurlama yazısı yazacağını düşünmüyor yaşarken. Diğer nedenlerse doğrudan Rona Hoca ile ilgili. Rona Aybay gibi sürekli üreten, son ana dek ayakta olan, dersini vermeyi, sınavını yapmayı, etkinlikler düzenlemeyi sürdüren birinin, bir gün fiziksel olarak aramızdan ayrılacağını düşünemiyor insan. Bir başka nedense Rona Hoca'nın her işin hakkını vermeyi başardığı gibi, yaşamın, yaşadığı her anın hakkını da vermeyi başarabilmiş olması. Rona Aybay, sözcüğün tam anlamıyla “anda yaşayan” bir kişidir. “Anda yaşamak”tan kastedilen, yaşama, çevresindeki, ülkesindeki ve dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalmak ve “günü kurtarmak” değil elbette. Zaten Rona Aybay'ı tanıyan tanımayan herkes, kastettiğimin bu olmadığını anlayacaktır. Söylemek istediğim daha çok şu: Rona Hoca, bir savaşıma girdiğinde tüm varoluşuyla o savaşımın içinde olan, çalışırken kendini tamamen çalışmaya, dinlenirken kendini tamamen dinlenmeye, eğlenirken kendini tamamen eğlenmeye veren biridir. Hiçbir şeyi yapmış olmak için yapmamıştır. Bu nedenle de çevresindekilere, özellikle öğrencilerine ve genç uğraşdaşlarına nasıl yaşanılacağını gösteren bir öğretmen olmuştur hep.

Kimdir Rona Aybay? Akademik ve idari görevleri ile hukuk alanındaki başlıca uğraşlarını, kitaplarının başında yer alan yaşamöyküsünden öğrenmek olanaklı. Buna göre,

Rona Aybay, 1935'te İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1959'da bitirdikten sonra aynı fakültede doktora yapan Aybay, 1964'te Columbia Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Hukuk alanında Yüksek Lisans derecesi almıştır. 1973'te doçent, 1980'de profesör olmuştur. ODTÜ'de Kamu Yönetimi bölümü başkanlığı, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Dekanlığı ve A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) dekan yardımcılığında da bulunan Rona

Aybay, 12 Eylül'den sonra YÖK'ün 1402 sayılı yasaya dayandırdığı bir kararıyla üniversiteden uzaklaştırılmıştır; 7 yıl sonra Danıştay kararıyla üniversiteye dönmüştür. Avrupa Konseyi İrkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Savaşım Komisyonu ile Bosna-Hersek'teki insan hakları ihlallerini incelemekle görevli AGİT Komisyonu üyeliklerinde bulunan Aybay, Bosna-Hersek İnsan Hakları Mahkemesi'nde, kurulduğu 1996 yılından, kapandığı 2003 yılına kadar Avrupa Konseyi tarafından seçilmiş uluslararası yargıç olarak görev yapmıştır. Aybay, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin etkinliğini arttırmak üzere, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nce oluşturulan 11 üyeli 'Bilge (Akil) Kişiler Grubu'na üye seçilmiştir. 2006-2011 yıllarında Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi Başkanı olan Prof. Dr. Rona Aybay'ın Faşizm (Murat Sarıca ile birlikte, 1962), Karşılaştırmalı 1961 Anayasası (1963), Robert Owen (1970, 2005 ve 2012) ve Aydın Aybay ve Ali Pehlivan ile birlikte Hukuka Giriş (son basım 2021), Nimet Özbek ve Gizem E. Perçin ile birlikte Vatandaşlık Hukuku (son basım 2019), Esra Dardağan ile birlikte Yasaların Uluslararası Düzeyde Çatışması (Kanunlar İhtilafı) (2005) ve Yabancılar Hukuku (2005, yeni basım 2007), Uluslararası Yargı (2013), An Introduction to Law (son basım 2022), Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk (2009), İnsan Hakları - Seçilmiş Makaleler (2010), İHEB ve Türkiye, 1945-1948 (2016), Elif Oral ile birlikte Kamusal Uluslararası Hukuk (2016), Genel Kamu Hukuku-Devlet, 18-20. Yüzyıl (son basım 2020), Ahmet Yağlı ile birlikte Karşılaştırmalı 1982 Anayasası (2021), İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (çeviri ve sunuş; çizgiler Semih Poroy) (2021) Demirhan Burak Çelik ile birlikte İnsan Hakları Hukuku (son basım 2021), gibi kitapları vardır; ayrıca çok sayıda kitabın editörlüğünü yapmıştır.

Resim: Rona Aybay Saraybosna'daki Türk Evi'nin Açılışında

Ne denli parlak ne denli dolu dolu olursa olsun, bir insanın, hele Rona Hoca gibi birinin yaşamı elbette yukarıdaki gibi birkaç satıra sığdırılmaz. Bu yüzden Hoca ile ilgili kimi başka olaylara ve özelliklerine de değinmek isterim.

Akademik Yaşama İlk Adım

Rona Aybay, 1959 Kasım'ında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde asistan olarak başlar akademik yaşamına. O zamanki adıyla "Umumi Amme Hukuku" bugünkü adıyla "Genel Kamu Hukuku" kürsüsünde. O günü sonradan şöyle anlatacaktır:

Atama kararım, tasarruf olsun diye A/4 kâğıdın yarısına yazılmıştı. Benim ayağımda da parasızlıktan tamir ettiremediğim altı delik bir ayakkabı vardı... Ama ne gam, zaten sevinçten, mutluluktan ayaklarım yere basmıyor, havalarda uçuyor gibiydim. O zamanki Üniversiteler Kanunu'nda 'asistanlık öğretim üyeliğinin doğal kaynağıdır' diye bir madde vardı. Hani, Harbiye'den mezun her teğmen, kendini mareşal gibi görmüş ya, ben de kendimi profesör olmak üzere olan bir kişi saymaya başlamıştım bile... Akademik yaşamda beni bekleyen çilelerden haberim yoktu tabii...¹

ODTÜ Yılları

Rona Aybay gibi, daha baştan doktora tez konusu olarak Robert Owen'ı seçerek akademinin kalıplarına sığmayacağını gösteren², demokrasi, hukuk, insan hakları ve özerk üniversite savaşımının ön saflarında yer alacak birinin sorunsuz ilerlemesi beklenemezdi elbette. Ama bu 'sorunlar'ın Rona Aybay'ın Rona Aybay olmasında büyük etkisinin olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Nitekim İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde başlayan akademik yaşamı burada süremeyecek; Rona Aybay'a Ankara yolları gözükecektir. Askerlik hizmeti için istifa ettiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne, dört tane boş asistan kadrosu bulunmasına karşın 'asistana gereksinim olmadığı gerekçesiyle' kabul edilmeyecektir. Dava açıp kazansa da İstanbul Üniversitesi'ne geri dönmeyecek; Yaşar Gürbüz'ün davetiyle geçtiği ODTÜ İdari İlimler Fakültesi'nde akademik yaşamına devam edecektir.

Rona Aybay, 1967-1978 yılları arasında ODTÜ İdari İlimler Fakültesi'nde görev yapar. ODTÜ yıllarında, Kamu Yönetimi Bölümü Başkanlığı, İdari İlimler Fakültesi Dekanlığı, Öğretim Üyeleri Derneği Başkanlığı görevlerinde bulunur. Tüm bu süre boyunca ODTÜ'de özerk üniversite savaşımının başını çeken adlardan biri olur. Bu dönemi yine Aybay'dan dinleyelim:

O sıra mütevelli heyet başkanı olan Yüksel Bozer benden pek haz etmiş. Görüştük, onun vasıtasıyla beni dekan olarak atadılar. Dekan oldum, o sırada

bizim fakülte öğretim üyelerinden Ali Gitmez isimli arkadaşımızı polisler almış, sıkıyönetim zamanı. Rektörü aradım ulaşamadım. Arkadaşların isteği üzerine fakülte kurulunu topladım, aybaşı gelmiş, karısı maaşını almaya gelmiş, maaşını da ödememişler. Fakülte kurulunda bu durumu protesto eden bir metin kabul edildi. “Suçluluğu kanıtlanmadı, yalnızca gözaltına alındı, işine son verilmemesi gerekir, maaşının ödenmesi gerekir” diye bir metin. Rektör bana son derece ağır bir yazı yazdı, ben de onun cümlelerini kullanarak ona bir cevap yazdım, rektörle anlaşamayacağımız anlaşılınca, dekanlığım da sona ermiş oldu. Yıllar sonra Ankara Üniversitesi rektörü iken 1402 yazımda onun imzası vardır, böylece benden intikamını almış oldu Tarık Somer...

Ben Öğretim Üyeleri Derneği başkanı iken ODTÜ’lü öğretim üyelerinin İş Kanunu’na tabi çalışmasının Anayasaya aykırı olduğuna ilişkin bir Anayasa Mahkemesi kararı çıkarttım, böylece güvenceli çalışmaya başladı öğretim üyeleri.³

Mülkiye Yılları

Rona Aybay, 1978 yılında Mülkiye’ye geçer. “Benim Mülkiyeliliğim sonradan *olmadır*” dese de Mülkiye’de hiç yabancılık çekmediğini, kendisini hâlâ Mülkiyeli hissettiğini her zaman vurgulayacaktır. Bu geçişin öyküsünü de şöyle anlatır:

Bir gün Prof. Dr. Nermin Abadan Unat telefon edip, SBF’ye geçmeyi isteyip istemediğimi sordu. Devletler Özel Hukuku kürsüsünden Prof. Gündüz Ökçün, milletvekili seçilip, Dışişleri Bakanı olmuştu. Öneriyi sevinçle kabul ettim. Gençler bilmez belki, YÖK öncesi üniversitelerde, özellikle Hukuk ve Siyasal Bilgiler gibi Fakültelerde ‘kürsü’ kavramı vardı. İyi işleyen yerlerde her kürsünün bir geleneği, belli bir yaklaşımı olurdu. Benim katıldığım kürsünün başında, geçenlerde yitirdiğimiz Prof. İlhan Unat vardı. Gerek Unat, gerek Ökçün, Devletler Özel Hukuku dersini, ‘kamusal’ bir anlayışla veren kişilerdi. Bu benim de benimsediğim, kendime yakın bulduğum bir anlayıştı. Ayrıca, SBF’deki öğretim üyeleri arasında dostlarım, Sina Akşın, Cem Eroğul, Bilsay Kuruç gibi arkadaşlarım da vardı. SBF’de çok iyi karşılandım, doğrusu; hiç yabancılık çektirmediler bana. Kısa süre içinde benim de bir ‘Mülkiyeli’ olmam zor olmadı.⁴

Rona Aybay, ODTÜ’de olduğu gibi Mülkiye’de de demokrasi ve özerk üniversite savaşımının ön saflarında yer alacaktır. Bu yılları, bu konudaki katkısını ve o dönemin Mülkiyesini de yine sevgili arkadaşlarından Korkut Boratav şöyle anlatır:

Rona, bu ortamda niçin ODTÜ'yü değil de Mülkiye'yi seçti? Galiba, bu güç koşullarda üniversitelerde özerklik ilkesini, 'fanatik bir demokrasi anlayışı' içinde uygulayabilen nadir fakültelerden biri Mülkiye olduğu için... 'Fakülte' olgusunu vurguluyorum; zira, Üniversiteler Kanunu, fakültelere tüzel kişilik tanıdı. Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) bu ayrıcalığı bilimsel niteliklere ödünsüz özen göstererek, yönetimde özerkliği titizlikle koruyarak uygulamaktaydı. Tüm öğretim üyelerinin (asistan temsilcileri ile birlikte) katıldığı Profesörler Kurulu, doktora ve yüksek lisans jürilerini, yönetim ilkelerini belirleyen karar organıdır. Fakülte, atamaların belirleyici aşamasıdır. Rektörlük, büyük ölçüde, onaylayan makamdır. Öğretim kadrolarında da tutucu ve sol kutuplaşmaların keskinleştiği bir dönemden söz ediyorum. Mülkiye'de Profesörler Kurulu, bu ortamı olağanüstü bir uzlaşma sağlayarak yürütebilmiştir. Özyönetim, bilimsel standartlar titizlikle korunarak uygulanmaktaydı. Bu ortamın üniversite hayatına getirdiği olanakları 1970'li yılların ikinci yarısında Rona ve diğer meslektaşlarımla birlikte Mülkiye'de paylaştık. Üstelik Rona Aybay bu ortama doğrudan katkı yaptı. ODTÜ mezunu Kurthan Fişek ile birlikte Dekan Yardımcısı oldu. Sonraları öğrencileri tarafından 'efsane dekan' diye anılacak Cevat Geray'ın yardımcısı... Rona Aybay bilge hukukçuluğunu ödünsüz demokrat kimliği ile bütünleştiren bir sağduyu abidesidir. Öğrencilerini çok sevmektedir. 12 Mart'ta ağır yara almış olan Mülkiye'nin 12 Eylül dönemecine 'selamete' gelmesine, Cevat ve Kurthan'ı tamamlayarak belirleyici katkı yapmıştır. Bu üçlü, olağan-dışı gerilimli, şiddet içeren bir dönemde dahi üniversite özerkliğinin değerini Mülkiye'de bizzat yaşatmış; kanıtlamışlardır."⁵

Rona Aybay'ın Mülkiye'deki katkısı bununla da sınırlı kalmaz. Dekan Cevat Geray'ın görevlendirmesiyle ve Geray'ın yürütücülüğünde, Mülkiye'de insan haklarını kurumlaştırma amacıyla oluşturulan komisyonda da görürüz Aybay'ı. Rona Aybay'la birlikte, Cem Eroğul, Fazıl Sağlam, Can Hamamcı, Ömer Madra ve Yavuz Sabuncu'dan oluşan komisyon, Mülkiye İnsan Hakları Merkezi'nin kuruluşunu tasarlayacak; Aybay, Bahri Savcı ve Mümtaz Soysal'ın öncülüğünde kurulan Merkez'in ilk Yönetim Kurulu'nda da görev yapacaktır.⁶ Bu Merkez'in etkinlikleri kapsamında, Ömer Madra'yla birlikte, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin Resmi Gazete'de yayımlanmış Türkçe çevirisindeki yanlışları düzelten ve çeviri yaparken 'atlanmış' kimi yerleri tamamlayan bir kitapçık hazırlar⁷; Merkez'in düzenlediği "İnsan Hakları Uluslararası Toplantısı"nın yalnızca düzenleyicileri ve katılımcıları arasında yer almakla kalmaz; bu toplantıya gelen konukları kendi deyişleriyle "kırık dökük arabasıyla taşır".⁸

1402'liklerin Hakkını Arayan 1402'lik Bir Avukat

12 Eylül döneminde 1402'liklerin hakkını arayan 1402'lik bir avukat olarak görürüz Rona Aybay'ı. '1402'lik olma öyküsü'nü şöyle anlatır:

SBF'de önce Cevat Geray, sonra iktisat profesörü Tuncer Bulutay, arkasından Bahri Savcı görevden alındı. Bahri Hoca birkaç ay sonra yaş haddinden emekli olacaktı, veda dersini hazırlıyordu, ona veda dersini verdirmediler. Bahri Hoca'ya da bu muamele yapılıncı sıranın bize de geldiğini anladık. Ben atıldığım gün Bahri Hoca'yla birlikteydim, o günlerde onu yalnız bırakmamaya, teselli etmeye çalışıyorduk. Eve dönerken sokakta bir asistan arkadaşşıma rastladım, dili de dönmedi, karışık bir şeyler söyledi. Eve gittim, eşime söyledim. Fakülte'de çalışan memurlardan biri geldi zarfı verdi, pek üzüntülüydü, onu teselli etmek de bana düştü!⁹

Yine kendi deyişüyle "geçim derdiyle Erkekçe dergisinde takma adlarla yazı yazmak" gibi işlerin ardından, İstanbul'daki Ağabeyi Gündüz Aybay'ın çağrısına uyarak İstanbul'a döner ve yine kendisi gibi İstanbul SBF'de öğretim üyesi iken 1402'lik olmuş ağabeyi Aydın Aybay ve diğeri Ağabey'i Atillâ Aybay'la birlikte Aybay Hukuk Bürosu'nu kurarlar. Rona Aybay, sıkıyönetimin kalktığı gün, 1402 sayılı yasaya dayanılarak yapılan görevden alma işleminin yalnızca sıkıyönetim süresi ile geçerli olabileceği, ömür boyu devam edemeyeceği gerekçesiyle hem kendi adına hem de vekâletini aldığı diğeri arkadaşları ve müvekkilli adına dava açar. Uzun bir yargılama sürecinin sonunda Danıştay'dan içtihadı birleştirme kararı çıkartır ve tüm 1402'likler görevlerine geri döner. Son müvekkilini de göreve döndürdükten sonra, Aybay da döner Mülkiye'ye. Ne var ki ders yapmaya gittiğinde derslikte kimseyi bulamaz. Çünkü öğrenciler "ilk gün havasında"dır. Koridordan birkaç öğrenci toplar ve derse şöyle başlar: "10 dakika olsun ders yapacağım, ben 7,5 yıldır bugünü bekliyorum."¹⁰

Ailecek İstanbul'a taşınmış olsalar da Rona Aybay, 1990'da Mülkiye'ye döndükten sonra yıllarca her hafta Ankara'ya gelmeyi sürdürecektir ve derslerine devam edecektir.

Tarık Zafer Tunaya ve Bahri Savcı'nın İzinde

Rona Aybay, kendisini en çok etkileyen hocaları arasında Tarık Zafer Tunaya ve Bahri Savcı'nın adlarını anar sık sık. Bu iki adın, Türkiye'de anayasa hukuku, insan hakları ve siyaset bilimi açısından taşıdıkları özel yerin yanında çok önemli bir nitelikleri daha vardır: Gençlerin her zaman yanında olmaları, gençleri hep destekleyip, onların önlerini açmaları. Rona Aybay da bu açıdan Tunaya'nın ve

Savcı'nın mirasçısıdır.

Mülkiye'den uzak kaldığı yıllarda kurduğu Aybay Hukuk Araştırmaları Vakfı, çok sayıda genç için bir okul olmuştur. Burada düzenlediği dersler, toplantılar, konserler, film gösterileri ile Rona Aybay, gençlerle birlikte düşünmüş, öğrenmiş ve öğretmiştir. Öğrencilerini toplayıp tiyatroya götüren, sonrasında oyuncular ve yönetmenle oyunu tartışan bir hocadır o. Aybay Hukuk Araştırmaları Vakfı bünyesinde düzenlediği Kapani/Savcı ve Tarık Zafer Tunaya İnceleme Yarışmaları ile gençlerin üretimini teşvik etmiştir.

Ağabeylerinin vefatından sonra Aybay Hukuk Araştırmaları Vakfı'nı tasfiye etmek zorunda kalışını "içinde bir yara" olarak anar hep. Ama aslında Vakfın tasfiyesinden sonra yerleştiği İznik'i de yeni bir okula çevirdiğini; ziyaretine gelen öğrencilerine öğretmeyi, örnek olmayı burada sürdürdüğünü; bir başka deyişle Vakfı İznik'e taşıdığını söylemek de olanaklıdır. Genç uğraşdaşlarıyla birlikte üretmeyi, ürettiklerine onları da katmayı önemser Rona Aybay. Yazdığı kitaplara eş yazar olarak, eski öğrencilerini almış ya da onlarla birlikte kitaplar yazmıştır.

Başlıca Üç Özelliği: İnsan Sevgisi, Alçakgönüllülük ve Vefa

Tarık Zafer Tunaya'yla ilgili bir anma toplantısında bir kere şunları söylemişti: "Hukuk Fakültesine girdim, dersler başladı. Ben nereye geldim diye düşünüyorum. Hocalarla, kürsüyle öğrencilerin oturduğu yer arasında camdan bir duvar vardı sanki. Tarık Zafer Hoca derse girdi ve o duvarı kırdı. Orada bir insan oturuyordu. Bunun nedenini düşündüm sonra. Hoca'daki insan sevgisiydi." Bu sözcüklerin tamamının Rona Hoca için de geçerli olduğunu düşünüyorum. O da Tarık Zafer Hoca gibi, kürsüyle öğrenci sıraları arasındaki camdan duvarları tuzla buz eden, insana dokunan bir Hocadır.

Rona Aybay'ın temel kişilik özelliklerinden biri de alçakgönüllülüğüdür. Onca başarısına, taşıdığı onca şana karşın, bunları karşısındakini ezmek için kullanmaz, ki akademide çok sık rastlanan bir özellik değildir bu. Yazdığı her şeyi, başta yol arkadaşı sevgili eşi Sevinç Aybay olmak üzere, görüşüne önem verdiği herkese okutur; eleştirilerini alır. Burada da akademik şanlara pek bakmaz; hatta bana öyle geliyor ki, özellikle gençlerden ister okumalarını. "Çok güzel olmuş Hocam" yanıtındansa elinize kırmızı kalemi alıp her satırı didik didik etmeniz daha çok mutlu eder onu. Ama Rona Aybay'dan öğrendiğiniz bu alışkanlığı sürdürürken dikkatli olmanız da gerekir. Akademik yaşamın başlarında, bir başka hocanın bir çalışmasındaki bir eksiği, kibarca ama Rona Hoca'dan edindiğim alışkanlıkla rahatça eleştirdiğimde hiç hoş karşılanmayıp, "normal" olanın Rona Hoca

olmadığını anlamışlığım vardır... Rona Aybay'ın alçakgönüllülüğü yalnızca akademik yaşamına yansımaz. Yaşamın her alanında bunun izlerini görebilirsiniz. İlter Turan'ın yine Ankara yıllarından bir anısı, bunu çok güzel ortaya koyar. İlter Turan, Ankara'ya bir gelişinde Aybaylarda kalır. Ertesi sabah, bavulunu Rona Aybay'ın arabasından almak üzere, evin yakınlarındaki bir otoparka gider. Rona Hoca, "gidersin, benden geldiğini söylersin, arabayı verirler" der anahtarı iletirken. Sonrasını Turan şöyle anlatır:

Otoparka giderek "Ben Profesör Dr. Rona Aybay'ın arabasını alacağım" dedim. "Ağabey, bizde öyle birisinin arabası yok," dediler. Nasıl olur, bana tarif edilen otoparka gelmişim, zaten etrafta başka birisi yok. Bir yandan Rona'yı bir yandan arabayı tarif ediyorum. Birden biri uyandı, "Hasan, arkadaş bizim Rona Ağabey'in arabasını istiyor, getiriver" dedi. Anlaşıyor ki ağabeyim otoparkçılara ülkenin önde gelen kurumunda çalışan önde gelen bir bilim adamı olduğunu hiç hissettirmemiş, her zamanki alçakgönüllülüğü ile otoparkçıların kendilerini sadece bir arkadaş olarak görmelerini sağlamıştı. Bavulumu alıp dönünce Rona'ya çıktım: "Ağabey, senin adını kullanıp nüfuz ticareti yapalım dedik, az kalsın arabayı bile bulamayacaktım!"¹¹

Rona Aybay'ın bir diğer önemli özelliği vefalı bir insan oluşudur. İlgin'daki ilkokul öğretmeninin değerini bilir, kendi kendine "Profesör olunca yazdığım ilk kitabı Ömer Öğretmenim'e adayacağım" diye söz verir ve öyle de yapar. Kitabı (Vatandaşlık Hukuku) öğretmenine götürdüğünde onun vefat etmiş olduğunu öğrense de kitabı okul kütüphanesine bırakır. İnsan Hakları Hukuku kitabını Bahri Savcı'ya, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye kitabını Münci Kapani'ye adar.

Hocaları Bahri Savcı, Münci Kapani ve Tarık Zafer Tunaya adına inceleme yarışmaları düzenler; hem bu hocalar hem başka adlar için anma toplantıları yapar. Eski öğrencilerinden Ümit Altaş'la Halit Çelenk için "Yaşamda ve Yargıda Devrimci Duruş: Halit Çelenk" kitabını hazırlar. Halit Çelenk Ödüllerinin düzenlenmesine öncülük eder. Anayasa Mahkemesi'ne, 1924 Anayasası döneminde yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi yolunu açmak için büyük çaba harcayan yargıç Refik Gür adına etkinlikler düzenlenmesini, Mahkeme'nin bir salonuna Refik Gür'ün adının verilmesini önerir.

25 Şubat 1983'te 1402'lik olan Aybay, 37 yıl sonra üniversiteye ve Mülkiye'ye yönelik bir başka Şubat tasfiyesi geldiğinde de sessiz kalmaz. Ülkü Azrak, Naz Çavuşoğlu, Cem Eroğlu, Kemal Gözler ve Fazıl Sağlam'la birlikte, bu durumu kınanan bir bildiri yayımlar.¹² Rona Aybay'ın vefası, yalnızca hukukçulara yönelik

de değildir. Robert Owen kitabı, kanımca Aybay'ın Owen'a 'vefa borcu'nu ödeme biçimlerinden biridir örneğin. Benzer biçimde hiç tanışmadığı Haldun Taner'e de vefa borcu vardır. Taner'in 90. yaş günü için "Haldun Taner 90 Yaşında" kutlamaları düzenler; İstanbul'da bir okula Taner'in adının verilmesi için yoğun çaba harcar. Üniversitelerde gençlere Haldun Taner'i anlatır. Aybay, "Vefa yalnızca İstanbul'da bir semt adı değildir" sözünü sık sık yineler ve her işte olduğu gibi bu konuda da bu sözün hakkını verir.

Esas Mesleği Öğretmenlik

12 Eylül dönemindeki bir nüfus sayımında, memurun ad soyad, doğum tarihi vb. sorularının ardından gelen bir soruya "hazırlıksız yakalanır": "Esas mesleğiniz nedir?" Kem küm eder, yanıt veremez bir türlü. Memur da bu denli yalın bir soruya neden yanıt verilemediğini anlayamayıp sıkılır. Sonrasını yine Aybay'dan dinleyelim:

Evet, benim 'esas mesleğim' neydi? Hukukçuluk, avukatlık, 1402'lik olduğumda geçim derdiyle yaptığım çevirmenlik, magazin yazarlığı filan... Sonunda 'öğretmenlik' dedim de memurun da benim de sıkıntımız bitti. Ama en doğru yanıt vermiştim. 55 yıldır en kötü günümde bile öğretmenlik ya da 'hocalık' dışında hiçbir mesleğe hevesim, isteğim olmadı. Elimde olan ya da olmayan nedenlerle başka işlerde, başka görevlerde de bulunduğum olmuştur. Ama 1402'lik olduğum için hocalıktan uzak kaldığım yıllarda, geceleri rüyamda derse girişlerimi anımsadıkça; hiç tereddütsüz evet, 'esas mesleğim hocalıktır!' diyorum.¹³

Sevgili Öğretmenimizi 7 Mayıs'ta İznik'ten uğurladık. İyi ki sizi tanıdık canım Öğretmenim. Her şey için teşekkür ederiz size. İyi ki bu dünyadan geçtiniz ve geçerken bize de dokundunuz...

Sonnotlar

1 Akademik yaşamının 55. yılı onuruna çıkarılan Rona Aybay'a Armağan'ın kendisine sunuş töreninde yaptığı teşekkür konuşmasından.

2 Rona Aybay'ın, akademinin dar kalıplarına sığmayan bu yaklaşımı, Robert Owen kitabının 35 yıl sonra yapılan ikinci basısı dolayısıyla eski öğrencilerinden Ümit Altaş'la yaptığı söyleşide de açıkça görülür. "Owen üzerine kitap yazmak yerine yaşamını anlatan bir film yapan sinema yönetmeni olmak isterdim." diyen Aybay, anlaşılır bir yönetmen olmayı, gençlere Owen'ı anlatmayı ve filmi de Owen'ın ölüm döşeğinde ömrünü sonuçsuz çabalarla geçirdiği için üzgün olup olmadığını soran papaza verdiği şu yanıtla bitirmek istediğini söyler: "Hayatım faydasız geçmedi, dünyaya önemli gerçekler

verdim. Bunlara aldırılmamış olmasının tek nedeni anlayışsızlıktır. Ben zamanımdan ileriydim.” Bkz. Ümit Altaş, “Rona Aybay’la Robert Owen Üzerine Söyleşi”, <https://www.hukukpolitik.com.tr/2017/07/30/rona-aybayla-robert-owen-uzerine-soylesi>. ‘İki güzel insan’ın, bu iki güzel insanı anlattığı iki güzel yazı için ayrıca bkz. Cem Eroğul, “Önsöz”, Rona Aybay, Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen, İstanbul, 2015, Yapı Kredi Yayınları, s. 9-16 ve Murat Sevinç, “İki Güzel İnsan, Rona Aybay ve Robert Owen”, <https://www.diken.com.tr/iki-guzel-insan-rona-aybay-ve-robert-owen>.

3 “Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi ‘Asistanları’nın Rona Aybay’la Yaptığı Söyleşi/05.10.2010”, *Akademik Yaşamının 55. Yılı Onuruna Rona Aybay’a Armağan*, Cilt I, s. 79.

4 “Benimkisi Alaylı Tarihçilik” (Söyleşi: Burak Çelik), *Cumhuriyet Kitap*, Sayı 1034 (10 Aralık 2009), s. 15.

5 Korkut Boratav, “Rona Aybay için”, <https://haber.sol.org.tr/yazar/rona-aybay-icin-335233>.

6 İnsan Hakları Merkezi’nin ilk Yönetim Kurulu’ndaki diğer üyeler şunlardır: Bahri Savcı (Başkan), Cem Eroğul, Can Hamamcı, Ömür Sezgin, Mümtaz Soysal (asıl üyeler); Yüksel Ersoy, Yavuz Sabuncu, Fazıl Sağlam (yedek üyeler). Mülkiye İnsan Hakları Merkezi’nin kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Eroğul, “Mülkiye’de Yeni Bir Enstitü: İnsan Hakları Merkezi”, *AÜSBF Dergisi*, C. 33 (1978), S.3, s. 49-59. Bilindiği gibi İnsan Hakları Merkezi, 40 yıl sonra Mülkiye yine hedefteyken, A. Ü. Rektörlüğü tarafından kapatılacak ve Mülkiyeliler Birliği bünyesinde yeniden açılacaktır.

7 Bu metin için bkz. Rona Aybay, *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 103-114.

8 “Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi ‘Asistanları’nın Rona Aybay’la Yaptığı Söyleşi/05.10.2010”, *Akademik Yaşamının 55. Yılı Onuruna Rona Aybay’a Armağan*, Cilt I, s.80.

9 “Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi ‘Asistanları’nın Rona Aybay’la Yaptığı Söyleşi/05.10.2010”, *Akademik Yaşamının 55. Yılı Onuruna Rona Aybay’a Armağan*, Cilt I, s.80.

10 “Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi ‘Asistanları’nın Rona Aybay’la Yaptığı Söyleşi/05.10.2010”, *Akademik Yaşamının 55. Yılı Onuruna Rona Aybay’a Armağan*, Cilt I, s.82.

11 İlder Turan, "Dostum Rona Aybay", *Akademik Yaşamının 55. Yılı Onuruna Rona Aybay'a Armağan*, Cilt I, s.219.

12 Bildiri metni için bkz. <https://www.kamuhukukculari.org/index.php?sayfa=duyurular&id=45>.

13 Akademik yaşamının 55. yılı onuruna çıkarılan Rona Aybay'a Armağan'ın kendisine sunuş töreninde yaptığı teşekkür konuşmasından.

Mülkiye Dergisi Sayı 47[1] İçin Çağrı Metni

Feminist Politika: Eşit Yaşam ve Eşit Vatandaşlık Hakkı

Hızlı otoriterleşme dalgasının neoliberalizmle olan paydaşlığı eşitlik adına geride kalanları silip süpürürken otoriter siyasetin aktif ve atıl hegemonyasını üstüne kurduğu toplumsal cinsiyet rejimi son derece tanıdık ama bir o kadar da yeni iktidar biçiminin sömürü zemini olmaya devam etmektedir. LGBTİ+ ve kadın nefretini politik şiarı haline getiren ve dünyanın hemen her yerinde yükseliş trendine erişen otoriter yönetimler için vazgeçilmez olan bu tahakküm ilişkisi, geçmişten bugüne patriyarkanın nüfuzunu dile getirmekle birlikte aktivistlerin feminist bilinçle eşitlik ve demokrasi lehine açtıkları gedik, otoriter yönetimlerden çıkışın önemli bir bileşeni olarak belirmektedir.

Biz de hem Türkiye hem de dünya siyaseti ve ekonomisi için son derece önemli olan feminist politika temalı bir sayı planlıyoruz. Son yıllarda önemi ve gücü artan feminist politikanın, Mülkiye Dergisi'nin entelektüel ve politik yayın çizgisinde önemli tartışmalara kapı aralayacağını öngörüyoruz.

Yaşam hakkı ve eşit vatandaşlık hakkının yanı sıra uzunca süre kâğıda kaleme yaklaştırılmayarak yazma hakkından mahrum edilen, yazsa bile yazdıklarına el konulan kitlelerin sanattan ekonomiye, siyasetten hukuka birçok alanı içine alan feminist politika taleplerinin akademik icracısı olma gayesiyle “feminist politika” özel gündemi ile sizlerle buluşmak istiyoruz. Bu bağlamda, aşağıda sıralanan temel temalar başta olmak üzere merkezine feminist politikayı alan yazılarınızı heyecanla bekliyoruz.

- Feminist Siyaset Kuramı gözünden Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Karşıtı (anti-gender) Hareketler
- Kadın ve LGBTİ+ Bireylerin İnsan Hakları
- Kesişimsellik Kuramının Türkiye’deki Feminist Kuram ve Mücadele ile İlişkisi
- Feminist Siyaset ve Yönetim: Tarihsel Bağlam ve Güncel Tartışmalar
- Eşitlik, Farklılık, Adalet ve Farklı Feminizmler
- Feminist Politik İktisat ve Kadın Yoksulluğu
- Sosyal Politikanın Değişen Cinsiyetçi Yapısı
- Uluslararası Feminist Politika
- Yerel ve Küresel Ölçekte Feminist Direnişler
- Türkiye’de Beden Politikaları
- Kadına Yönelik Şiddet
- Ekofeminizm: İklim Adaletsizliğine Karşı Feminist Politika
- Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadele

-Feminist M¼cadelenin Diğer Toplumsal Hareketlerle İlişkisi
-Kentte Kadın

M¼lkiye Dergisi Edit¼r Ekibi

¼zet g¼nderimi için son tarih : 19 Temmuz 2022

Makale g¼nderimi için son tarih : 15 Eylül 2022

Sayının yayımlanma tarihi : 15 Mart 2023

Mülkiye Dergisi Sayı 47[4] İçin Çağrı Metni

Mülkiye Dergisi Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılı Özel Sayısı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yılı dolayısıyla hazırlanacak olan Mülkiye Dergisi Özel Sayısı'nda cumhuriyetin kuruluş döneminden bugüne ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatını şekillendiren süreçler ve mücadele alanları irdelenecektir. Dosya kapsamında cumhuriyetin ilanı öncesinde var olan toplumsal taleplerin ve bu talepler tarafından biçimlendirilen siyasal söylemlerin cumhuriyetin hukuki ve kurumsal yapısının oluşmasındaki etkileri, bu hukuki ve kurumsal yapının yeni toplumsal ve siyasal mücadele alanlarının kurulmasındaki rolü ve Türkiye'nin uluslararası sistem içerisindeki pozisyonunun yüz yıllık bir değerlendirilmesinin yapılması hedeflenmektedir.

Cumhuriyet'in yüzyıllık tarihinin içinde var olan devamlılıkların ve dönüşümlerin kapsamlı bir incelemesini hedefleyen özel sayıya katkı sunmak için aşağıda listelenmiş başlıklar altında değerlendirilebilecek makalelerinizi bizimle paylaşabilirsiniz.

Başlıklar

- Cumhuriyetin kuruluşu sorunu
- Erken cumhuriyet dönemi siyasal ve toplumsal gelişmeleri
- Cumhuriyet tarihi anayasal gelişmeler ve kurumlar
- Cumhuriyet ve idare sorunu
- Cumhuriyet ve yurttaşlık
- Cumhuriyetin yüz yıllık tarihinde cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet
- Cumhuriyet ve toplumsal sınıflar
- Cumhuriyet döneminde ekonomi ve kalkınma fikri
- Cumhuriyet, laiklik ve din
- Cumhuriyet ve demokrasi
- Cumhuriyet tarihinde eğitim sorunu
- Cumhuriyet, bilim ve üniversiteler
- Cumhuriyet tarihinde spor
- Cumhuriyetin kentsel mimarisi

- Cumhuriyet, köy ve köylülük sorunu
- Cumhuriyet döneminde uluslararası ilişkiler

Mülkiye Dergisi Editör Ekibi

Özet Gönderimi İçin Son Tarih :15 Şubat 2023

Makale Gönderimi İçin Son Tarih : 15 Mayıs 2023

Özel Sayı Yayınlanma Tarihi : 29 Ekim 2023

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyedergi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (Committee on Publishing Ethics) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgi dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler) i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : XXXXXXXXXXXX (ilk harfi büyük ve koyu)

- İkinci Düzey Altbaşlık : XXXXXXXXXXXXX (İlk harfi büyük ve italik)
- Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) XXXXXXXXXXXX (i, ii, iii, vb. ile başlar)
- Dördüncü Düzey Altbaşlık : - XXXXXXXXXXXX (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca “Yazar” ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin ‘Özellikler’ seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının ‘Dosya’ bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (“ ”), vurgulama için ise tek tırnak (‘ ’) kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/ sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma

yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (İtalik), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (The Economist,

2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999:

195) Şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet Şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar Şu Şekilde yazılmalıdır:

rnek: Bu konuya kuŐkuyla yaklaŐtıđını belirten elenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak Şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmıŐsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarikh yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap Şu Şekilde yazılmalıdır:

rnek: Kurlansky M (2005). 1968: The Year That Rocked The World. London: Vintage.

rnek: Marx K ve Engels F (1998). Komünist Manifesto. ev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

rnek: Oran B (der) (2001). Türk Dış Politikası. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletifim Yayınları.

rnek: Best A vd. (2008). Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl. ev. T U Bilge ve E

Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), Bilim ve İktidar, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), Türk Dış Politikası, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansması. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. Theory, Culture and Society, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. Mülkiye Dergisi, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. Radikal, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Radikal (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. Radikal, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Radikal (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.